

P R E F A C E .

“तस्मादग्री नित्यहोमान्ते दिव्योर्निर्वाचनं गृह देवतायतने वा भक्त्या वाग-
ममर्चयेदित्युपिना वैखानससूत्रे समासेनोक्तम् । तद्वदमस्य विवेकं गतामर्च-
सम्प्रयोग क्रमेण विस्तरतो वक्ष्यामि ” ॥

As the work begins with the words मरीचिवाच and *et cetera* with इत्याह मरीचि, it is seen that Marīci is the teacher and expounder of this Āgama, and it is in conformity with this view that the work has been labelled in the manuscript as वैखानस मरीचिप्रोक्तम्. The word Vaikhānasa denotes a prescribed course of religious conduct applicable to all classes of people. When the great poet Kālidāsa refers to Vaikhānasa-vrata to be observed by Śakuntala,

“वैखानस किमनया व्रतमा प्रदानाद्
व्यापारोऽपि मदनस्य निवेदितव्यम् ।”

he only means the religious conduct generally to be adhered to by all people. Even though there are many Dharma-śāstras written by Gautama and other sages, the mere names of authors like Gautama and others have not the power of connoting Dharma generally, while the unqualified word Vaikhānasa has got that power — a fact testifying to the wide popularity of the Vaikhānasa Āgama.

It is probable that Vikhanas, the Sātrākara and author of Vaikhānasadharmaprasāna and other religious works is the ancient sage who founded the religious and Āgamic schools of his name and that they were explained and enlarged by Marīci and others. As Marīci is to be taken as belonging to the well known group of seven Rsis, it goes without saying that Vikhanas must be even more hoary a sage. It is not therefore possible to fix the date of Vikhanas or his follower Marīci. If however we are fortunate

enough to come across the manuscripts of original Dharma-sūtras of Vikhanas on which the treatises of Marīci are based, we shall have an opportunity of making a critical study of the life and other particulars of Vikhanas the founder of the school and Marīci, the expounder.

From the following śloka found at the outset of the Arcanādhikāra and Kūṭādhikāra which are attributed to Bhṛgu,

“नारायण पिता यस्य माता चापि हरिम्रिया ।
भृग्वदिमुनय दुष्टास्तरमै विद्वानसे नम ॥”

and also from the questions put by sages to Bhṛgu in the same context,

“नमस्ते भगवन् ब्रह्मन् । नमस्ते ब्रह्मण मुनि ।।
त्वमेव सर्वं वेत्तासि त्वमेव ब्रह्मण, प्रिय ॥”
‘ब्रह्मपुत्र’ मुनिभेद । त्वमेव ब्रह्मण प्रिय ।
त्वमेव सर्वं वेत्तासि त्वमेव वदतां पर ॥”

it is seen that Vikhanas was the son of Śrī Nārāyaṇa and that Bhṛgu, Marīci and other sages were the sons of the former, a fact pointing to the hoary antiquity of the sage Vikhanas and Marīci, the author of the present work. Pratiṣṭhā vidhīdarpaṇa, an Āgamic work of the Vaiṣṇava school, written by Naraśimha Vajapeyī, son of Mādhavācārya, shows the successive teachers of Āgamas in the following verse,

“नारायणो ब्रह्मण आह सर्वं
वैद्वानस वैद्विर्मन्त्रयुक्तम् ।
सोऽयं विराजो दिवना मुनीन्द्र
स काश्यपादेरवदत् सदेतद् ॥”

which makes it evident that Vikhanas is not later than Brahmin who sprang from the Naval lotus of God Padma-nābha. As it is proper that Vikhanas was the first-born Ananta son of God *Isaś Lakṣmī and Nārāyaṇa* and *Brahma* sprang afterwards from the Naval lotus of that supreme deity, there is no incongruity in taking Vikhanas and Brahmin as the sons of the same father. And hence it is that *the father and mother of Vikhanas are separately mentioned in the line,*

“नारायण पिता यस्य माता चैव हरिम्रिया ॥”

But in the statement that Bhṛgu was the son of Brahman, the latter word should be taken as meaning only Vīkhanas of Brahmanic power. Accordingly, we can take the above verse of Naraśimha Vajapeyī to mean that Brahman after having received instruction from Nārāyaṇa on the Āgamas of Vīkhanas, became Vīkhanas himself.

Thus we find that all the above facts go to establish a very ancient date to the sage Vīkhanas. We can however fix the date of Vīkhanas in the period of Brāhmaparas and Puranas when unlike in the Vedic period, Viṣṇu and other deities were accorded shapes and forms accompanied by their wives. As the modern historical research has assigned for Brāhmanas and Puranas, a date not later than the 7th century B. C., I think the same must be the lower limit of the date of Vīkhanas, Marīci and other sages also.

The Āgamas and Tantras relating thereto are mainly of two kinds—namely, Vaikhāṇasa and Pāncarātra. The Āgamas started by Vīkhanas are known as Vīkhanasa, while those that are based on Pāncarātra are called Pāncarātri. The first is found to be almost Vaiṣṇavite and the second both Vaiṣṇavite and non-Vaiṣṇavite. Pāncarātra means an aggregate of five Rātras or School of Wisdom, as is borne out by the following extract from Jñānakhaṇḍa of the Brāhmapurāṇa:

“रात्र च ज्ञानबजन ज्ञान पञ्चविध स्मृतम् ।
तेनेद पञ्चरात्र च प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
पञ्चरात्र सप्तविध ज्ञानिनां ज्ञानद परम् ।
ब्राह्म शैव च कौमार वासिष्ठ कपिल परम् ॥
शौनकीय नारदीयमिदं सप्तविधं स्मृतम् ॥”

Vaikhāṇasa-Āgama is also of various kinds as is clear from the following statement of Naraśimha Vajapeyī, in his Pratiṣṭhāvihhūḍṛpaṇa,

“ज्ञानात्मकं काश्यपसहस्रकाण्ड-
संज्ञानकाण्डं सल्लु तर्ककाण्डम् ।
काण्डेषु पञ्चस्यपि काश्यपोऽष्टा
+ + अतुल्यद्विसहस्रसङ्ख्या ॥(?)
उत्प्रेषत्तन्त्रोत्तरतन्त्रनामा
विष्णुवाक्यतन्त्रं सल्लु पूर्वतन्त्रम् ।

भद्रिप्रणीतं सकल च पद्य
 मष्टोत्तराशीतिसहस्रसङ्ख्यम् ॥
 खिल पुरातन्यनवासाधिप
 मायकियाधोपवरवर्णकर्मि ।
 प्रपद्य नैरुक्तखिलाधिकार
 मृगुदित्तास्तेऽपि पूर्वसङ्ख्या ॥
 सयाद्वया + दृकसहिता च
 सञ्ज्ञानकादया विजया + + +
 मरीचिनोक्ता विजयाभिधान
 सत्याद्वयाष्टास्वपि लक्षपद्यम्॥
 प्तानि सवीक्ष्य मरीचिनामोद
 सर्वं प्रतिष्ठाविधिदपेनाद्वयम् ।
 प्रयोगसौकर्यनिदानभूत
 यक्षाम्यह सपमिहाहुराद्यम् ॥”

The above quotation also tells us that Marici wrote another extensive work containing hundred thousand slokas which came to be known as *Jaya* and *Saty* and that other writers following in his footsteps wrote many treatises on *Āgama*. This statement is corroborated by the fact that the author of the *Pratiṣṭhāvidhīdarpaṇa* reveals his high regard towards Marici by paying homage to that great sage thus —

“अगमं विष्णु परमैर्द्विज च
 धैरानस त मृगुकादयपादभि ।
 मरीचिमस्मदगुरम् ”

The edition of the work is based on a palm leaf manuscript belonging to Manikkara Matom, near Padmanabha puram, South Travancore. It is written in Tamil Grantha characters and has an appearance of being 3 or 4 centuries old. Expressing my heart felt thanks to the owner of the library for the loan of the manuscript, I place the edition of this ancient Āgama work before the appreciative public.

॥ श्रीः ॥ बिबेदना ।

इदं वैखानसं नामागमनिबन्धनमतिपुरातनं किमपि सुचिरप्रतीक्षितं
धूमनःसुरभि स्वमस्याधिप्रोदयमञ्जरीः । महीशूरमभूतिमुविदितबिदेशजना
अपीदमहमहमिकयोपलब्धमुत्कण्ठन्ते ।

इदं च विद्वानसा महर्षिणोपश्रुतस्यागमस्य मरीचिमुनिप्रपद्यितं किमपि
रूपं विद्वानःकस्मिन्विषयान् प्रपञ्चयद् वैखानसं व्यवह्रियते । उक्तं चोपक्रम
एव—“तस्मादमौ नित्यहोमान्ते विष्णोर्नित्यार्चनं गृहे देवतायतने वा भक्त्या
नारायणमर्चयेदित्युपिणा वैखानससूत्रे समासेनोक्तम् । तदहमशेषं विशेषेण
समन्त्रकं समयोगं क्रमेण विस्तरतो वक्ष्यामि” इत्यादि । ‘मरीचिरुवाचे’त्युप-
क्रमेण ‘इत्याह मरीचिः’ इत्युपसंहारेण च मरीचिमहर्षिरस्य प्रपञ्चकः प्रवक्ता
इष्टः । तदनुगुणं आमिषानं मातृकार्या स्वाव् पठितं ‘वैखानसं मरीचिप्रोक्तम्’
इति । सामान्यतो वैखानसशब्देन सर्वजनीनसंस्करणक्षमा जनादिपरम्परागता
धर्माः कल्पन्ते । महाकविः कालिदासोऽपि —

‘वैखानसं किमनया व्रतमा प्रदानाद्

म्यापारोधि मदनस्य निषेधितव्यम् ॥”

इति शकुन्तलानुष्ठानमाकारयन् वैखानसशब्दस्य तत्तज्जनाचरणीयधर्मे वृत्तिं
यनसि करोति । गौतमादिषु धर्मसूत्रकारेषु बहुषु सस्त्वपि नानुपहितगौतमादि-
शब्दानां सामान्यतो धर्मकवनेऽस्ति प्रवृत्तिनिमित्तं यथा वैखानसशब्दस्य ।
तदिदमवगम्यते सद् वैखानसशब्दस्य तावती मसिद्धिरिति ॥

विरचनाध्यायं सूत्रकारो वैखानसधर्मप्रश्नवैखानससूत्राद्यैखानस-
श्रौतसूत्रादिनैकागमनिबन्धकर्ता स्यादतिवरां प्राक्तनः कूटस्मो दृष्टा धर्मागम-
तन्त्रस्य, यमुपजीव्य मरीचिन्यादयो निवन्धारः प्रथन्ते । मरीचेरपि सप्तर्षि-
मण्डलान्तर्भावे निरूपणीये आमति मुक्तसं विरचनसौव्रतमाचीनत्वमनुक्रमपि
गम्यते । तस्माद् विरचनमस्तदुपजीवकस्य मरीचेर्वा न जीवितकामयः का-
व्यप्राप्त्यनिवर्त्ति परितोदितमरुमाटीकिन्तुम् । यदि नाम वयं कृतमागमेषा मरीचि-
महर्षेःपरीक्ष्यामि तत्तानि वैखानसधर्मसूत्राणि मूलभूतान्युवचमेनदि, स्यादय-

भवसरः कस्याश्चन चर्चाया जीवितचरितनिबन्धनामाः, तस्य वा कूटस्थस्य
विखनसोऽस्य वा प्रपञ्चकस्य मरीचेः । भृगुमोक्षार्चनाधिकारे खिलाधिकारे
चोपक्रमे —

“नारायणः पिता अस्य माता चापि हरिमिया ।

भृगुवादिमुनयः पुत्रास्तस्यै विखनसे नमः ॥”

इति दर्शनात्, तत्रैव महर्षिप्रभे भृगुं प्रति —

“नमस्ते भगवन् । ब्रह्मन् । नमस्ते ब्रह्मणः सुत । ।

त्वमेव सर्वं वेत्तासि त्वमेव ब्रह्मणः प्रियः ॥”

(अर्चनाधिकारे)

“ब्रह्मपुत्र । मुनिभेद । त्वमेव ब्रह्मणः प्रियः ।

त्वमेव सर्वं वेत्तासि त्वमेव वदता वरः ॥”

(खिलाधिकारे)

इत्यारम्भणाच्च श्रीनारायणपुत्रो विखनाः, तत्पुत्रा भृगुमरीच्यादय इति
सिध्यति । अतोऽप्युपपन्नमतिपुरातनत्वं विखनसो मरीचेभ्यः प्रसूतत्वागम-
प्रणेतुः । श्रीभाषवाचार्यस्तुवाजपेययाजिधीनरसिंहयज्वना विरचिते
प्रतिष्ठाविधिदर्पणे खेखानसे —

“नारायणो ब्रह्मण आह सर्वं

खेखानसं वैदिकमन्त्रपुक्तम् ।

सोऽयं विराजो विखना मुनीन्द्रः

स काश्यपादेरयदत् तदेतद् ॥”

इत्यागमपरम्परानिरूपणाद् विखनाः श्रीपद्मनामनाभिपद्मजन्मनो ब्रह्मणोऽप्य-
नर्वाचीनः प्रयत्ने । युक्तं चेदं श्रीनारायणलक्ष्म्योरौरसःपुत्रो विखनाः, तद-
नन्तरं नामिकभट्टजन्मा च ब्रह्मेति । तयोरापि तयोरकपितृत्वसम्भवे वैषम्या-
भावात् । अत एवोचितं विखनसो जन्मनि —

“नारायणः पिता अस्य माता चैव हरिमिया ।”

इति मातापित्रो, पृथक्कथनम् । भृगुं प्रति ‘ब्रह्मणः सुते’त्यादिवचने तु
ब्रह्मपदेन ब्रह्मण्यवान् विखना बोध्यते । नरसिंहवाजपेयिकथिते पदे —

“सोऽयं विराजो विखना मुनीन्द्रः ।”

इति वचनेन वैखानसतन्त्रोपदेशसमनन्तरं पञ्चजनैव विखनाः सम्प्रतिपत्त इति
 कार्योपाधिसम्प्रतिपत्तं विखनोनामधेयं ब्रह्मण एवेत्यभ्यूहे तु सर्वमनाविलम् ।
 सर्वया विखनसः सर्वप्राचीनता सर्वतः सम्प्रतैव प्रसीदति । तस्या अस्याः
 प्राचीनतायाः का नाम पार्यन्तिकी सीमेति पर्यालोचनायामिदमिदमवश्यं पुरो-
 यानीयम् । यद्—विष्ण्यादिदेवतानां सह पत्न्यादिभिः संसरन्तीनां निगमकस्य
 ब्राह्मणस्य पुराणस्य च कस्कः समय इति । वेदकाले पुनरासां देवतानां
 प्रकटतरप्रतिष्ठापनवगतेः । अतः साम्प्रतिकचरित्रदिशा परिवर्त्ततात् किस्त्व-
 द्धात्माक् सप्तशतसंवत्सरीपरिमितात् समयादनर्वाचीनः कूटस्थो विष्णुर्विखना
 मरीच्यादिरिति च सिद्धम् ।

द्वये भवन्त्यागमास्तज्जिबन्धनास्तन्त्रात्मानश्च मुख्या नाम्ना वैखानसाः
 पाश्चरात्राश्च । विखनोमुनिदृष्टा वैखानसाः, पञ्चरात्रमूलाः पाश्चरात्राश्चेति
 तेषामन्वर्थमभिधानम् । तत्र प्रथमे प्रायो वैष्णवाधिष्ठानाः,
 तन्त्रम् । द्वितीय उभयाधिष्ठानाः । पञ्चरात्रशब्दस्य चेयं व्युत्पत्तिः
 पद्यानां रात्राणां समाहार इति । रात्रशब्दस्य ज्ञानमर्थः । तथाच ब्रह्मपुराणे
 अन्मसण्डे —

“रात्रं च ज्ञानवचनं ज्ञानं पञ्चविधं स्मृतम् ।
 तेनेदं पञ्चरात्रं च प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 पञ्चरात्रं सप्तविधं ज्ञानिनां ज्ञानदं परम् ।
 ब्राह्मं शैवं च कौमारं वासिष्ठं कापिलं परम् ॥
 छौनकीयं नारदीयमिदं सप्तविधं स्मृतम् ॥”

इत्यादि । एवं वैखानसं च नैकविधम् । तथाच प्रतिष्ठाविधिदर्पणे नरसिंह-
 बाजपेयिमिरुद्धं —

“ज्ञानात्मकं काश्यपसत्त्वकाण्ड-
 सज्ञानकाण्डं सप्त तर्ककाण्डम् ।
 काण्डेषु पञ्चस्यपि काश्यपोऽष्टा-
 ++ श्रुत्युपदिष्टद्वयसङ्ख्याः (?) ॥
 छत्रेयतन्त्रोपरतन्त्रनामा
 विष्णवास्त्यतन्त्रं सप्त पूर्वतन्त्रम् ।

अत्रिमणीतं सकलं च पद्य-

मष्टोधराक्षीतिसहस्रसङ्ख्यम् ॥

सिलं पुरातन्त्रफवासचित्रं-

मानक्रियार्चोभ्वरवर्णकीर्णाः ।

मगृह्य नैरुक्तासिलाधिकारं

भृगूदितास्तेष्वपि पूर्वसङ्ख्याः ॥

जयाह्वया + एकसंहिता च

संज्ञानकाख्या विजया + + + ।

मरीचिनोक्ता विख्याभिधान-

सत्याह्वयाष्टास्वपि लक्षपद्यम् ॥

एतानि संवीक्ष्य मरीचिमार्गात्

सर्वं प्रतिष्ठाविधिदर्पणाख्यम् ।

प्रयोगसौकर्यनिबान्गुतं

वक्ष्याम्यहं सर्वमिहाङ्कुरापम् ॥”

इति ॥

एभ्य उद्धृतेभ्यः पद्येभ्योऽन्यदप्यवगम्यते । यन्मरीचिमहर्विणा लक्ष-
पद्यात्मकं किमपि विपुलतरं निबन्धनं वैस्तावत्साम्बन्धि व्यरपि । यद् विज-
याख्यं सत्याह्वयं चेति । किञ्च मरीचेरस्य महतो निबन्धकस्य मार्गमुपजीव्या-
न्येऽप्यागमनिबन्धनेषु प्रवृत्ताः । अत्रेदमुद्धृतपद्याभिधानं प्रतिष्ठाविधिदर्पणमेव
मुख्यमुदाहरणम् । यदयं दर्पणकारो मरीचिं मुख्यं स्वीयं गुरुं प्रणमति —

“प्रणम्य विष्णुं परमेष्ठिनं च

वैस्तानसं तं भृगुकाश्यपादीन् ।

मरीचिमस्मदगुरुम्

इति । एवं महतोऽतिप्रहृतस्य च पुरातनस्यागमस्य प्रकाशनायास्य मणालिकर-
मठौषधिचतुरशतवर्षदेशीयो द्रमिलग्रन्थलिपिस्तालपत्रादश एकोऽभवदवलम्बः ।
तस्यास्य यथावत्परिशोधनोपयोगिनः स्वामिभ्यः कृतश्रुता प्रकाशयन्त्रसि तमिमं
सज्जनसमक्षमवतारयामि ॥

अनन्तशयनम्, {

३-९-११११. }

के. साम्बशिवशास्त्री.

विषयानुक्रमिका ।

पटलः.	विषयः.	पृष्ठम्.
१	ऋषिपञ्चोत्तरम्	१
२	मूपरीक्षालयदेशविधिः	२
३	कर्षणबीजविधिः	४
४	तरुणालयविधिः	५
५	प्रथमशिलेष्टकाविधिः	९
६	विमानतलविधिः	११
७	प्राकारगोपुरपर्यदाविधिः	२३
८	गर्भन्यासान्त्येष्टकादिविन्यासविधिः	२९
९	नवविधार्चकपरिचारकविधिः	३२
१०	शिलाग्रहणध्रुवमेरुपदविन्यासविधिः	३४
११	शिलास्थापनध्रुवार्चास्थापनविधिः	३७
१२	दारुसंग्रहशूललक्षणम्	४०
१३	शूलस्थापनाविधिः	४२
१४	ध्रुवमेरुवर्णसंस्कारविधिः	४४
१५	योगादिस्थानविधिः	४७
१६	योगासनविधिः	४९
१७	स्थानकासनशयनादिभेदः	५०
१८	देवस्य देव्यादीनां वर्णवाहनादिविधिः	५३
१९	पर्यदातां वर्णवाहनविधिः	५८
२०	परिवारवर्णवाहनविधिः	६२
२१	परिवारदेवानां वर्णवाहनविधिः	६७
२२	प्रादुर्भावाणां वर्णवाहनविधिः	७२
२३	ध्रुवकौतुकपीठलक्षणमधूच्छिष्टविधिः	७५
२४	अङ्गुलिसंज्ञाविभागः	७९

पटलः.	विषयः.	पृष्ठम्.
२५	प्रतिमालक्षणे उत्तमदशतालविधिः	८१
२६	मध्यमदशतालदितालविधानम्	८७
२७	अष्टतालद्येकतालविभागः	९०
२८	पात्रपरिच्छदादिलक्षणम्	९२
२९	पात्रपरिच्छदादिसंस्कारविधिः	१००
३०	अङ्कुरार्पणाक्षिमोचनविधिः	१०३
३१	नवपद्मश्चक्ररूपनाविधिः	१०८
३२	यागोपकरणसम्प्रदायविधिः	११०
३३	आहवनीयामिकुण्डविधिः	११२
३४	प्रतिष्ठाविधिः	११५
३५	परिवाराणां होमविधिः	११९
३६	ध्रुवकौतुकस्नपनोत्सवबलिबेराणां सहप्रतिष्ठाविधिः	१२२
३७	सर्वपरिवाराणां पृथक्स्थापनाविधिः	१२८
३८	नवपद्मञ्चमूर्तिविधानम्	१३०
३९	नवपद्मञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाविधिः	१३३
४०	स्थानकासनशयनादिमूर्तिस्थापनाविधिः	१३९
४१	विमानप्रतिष्ठाविधिः	१४२
४२	देव्याः पृथक् प्रतिष्ठादि स्नपनोत्सवबलिबेराणां पृथक् प्रतिष्ठाविधिः	१४५
४३	नित्यार्चनाविधिः	१४८
४४	घटिकाविधिः	१५३
४५	पुष्पद्विविधिः	१५६
४६	नवपद्ममूर्त्यर्चनाविधिः	१५८
४७	एकबेरार्चनाविधिः	१६२
४८	प्रतिमासविशेषपूजाविधिः	१६५
४९	शुद्धस्नपनाग्रयणविधिः	१६९
५०	स्नपनद्रव्यसमुदायनविधाशक्तस्नपनविधिः	१७२
५१	स्नपनविधिः	१७५

पटलः.	विषयः.	पृष्ठम्.
५२	चक्रलक्षणस्थापनविधिः	१७९
५३	उत्सवार्थध्वजारोहणविधिः	१८०
५४	मृत्संगृहणविधिः	१८४
५५	बराहलक्षणस्थापनविशेषविधिः	१८५
५६	एकदिनोत्सवादिपुष्पयागोत्सवः	१८९
५७	उत्सवविधिः	१९५
५८	त्रिविक्रमवामनलक्षणविधिः	१९७
५९	रामत्रयविधिः	२००
६०	कृष्णकर्क्यादिमूर्तिलक्षणम्	२०३
६१	वासुदेवयोः पञ्चवीराणां चामासदेवानां स्थापनाविधिः	२०६
६२	भूपरीक्षादिप्रायश्चित्तविधिः	२०८
६३	कर्षणादिपुनःसंस्कारविधिः	२१०
६४	तद्भुवनेरादिसंस्कारप्रायश्चित्तविधिः	२१३
६५	प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तविधिः	२१६
६६	निष्कार्चनाबलिस्नपनोत्सवविधिप्रायश्चित्तम्	२२०
६७	अद्भुतशान्त्यादिप्रायश्चित्तविधिः	२२५
६८	दिव्यभवनादिदेहलक्षणविधिः	२२६
६९	नाडीचक्रलक्षणम्	२२८
७०	देहलक्षणपञ्चमूर्तिभेदविधिः	२३०

॥ श्रीः ॥

श्रीगणपतये नमः ।

वैखानसं मरीचिप्रोक्तम् ।

प्रथमः पटलः ।

ऋषिमशोचरम् ।

मरीचिं महाशुनिं स्वशिष्यार्पितकुशासनसमासीनं सर्वज्ञं जितेन्द्रियं शुद्धं नानालोकनिवासिनो धर्मसंसक्ता ऋषयः समागम्याभिषन्धयन्मगवन्! केन मार्गेण, कैर्मन्त्रैः, कं देवमर्चयन्तः, कान् लोकान् गमिष्यन्तीति (ऋषयः ?) ऊचुः ।

मरीचिरुवाच — श्रुत्यनुकूलमार्गेण चतुर्वेदोद्भवैर्मन्त्रैर्देवं नारायणमर्चयेत् । तद् विष्णोः सालोक्यादिपदावाप्तिर्भवतीति नारायणं परं ब्रह्म परं ज्योतिरक्षरं सर्वभूताधारं सर्वात्मकं सर्वाधारं सनातनं परं पुरुषमर्चयेत् । तद्विमानार्चनं ग्रामाग्रहारयोर्वासिनामनाहिताग्नीनां सामान्यमग्निहोत्रफलदमाहिताग्नीनां सर्वनिष्कृतिहोमार्थं च भवेत् । तस्मादग्नौ नित्यहोमान्ते विष्णोर्नित्यार्चनं गृहे देवायतने वा भक्त्या नारायणमर्चयेदित्यृषिणा वैखानससूत्रे समासेनोक्तम् । तद्वैखानसेन विशेषेण समन्त्रकं सप्रयोगं क्रमेण विस्तरतो बक्ष्यामि । तस्माद् यत्र यत्र होमविधानं तत्र तत्रान्वाधारस्तिष्ठकृत्यभृत्यन्तहोमाश्चान्येतन्त्राणि, तद्वैखानससूत्रे स्यात् । तद्वैखानससूत्रोक्तविधानेन निषेकादिसंस्कारैः संस्कृतमाचार्यमर्चकपरिचारकस्थापकान् ऋत्विजश्च वरयेत् । तदाराधनं द्विविधममूर्तं समूर्तं चेति । अग्नौ हुतममूर्तम् । प्रतिपाराधनं (म) मूर्तम् । तच्छ्रेष्ठं यजमानाभावेऽप्यविच्छिन्नं तिष्ठति । तद्विमानार्चनं सर्वकृत-

फलदं सर्वकारपदं चेति ब्रह्मा चाशंगमे । तस्मात् क्रमेण विस्तरतो
वक्ष्यामि । तदवहितमनसः शृणुष्वमित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे

ऋषिप्रश्नोत्तर नाम

प्रथमः पटलः ॥

अथ द्वितीयः पटलः ।

अथालयभूपरीक्षाविधिः ।

आरम्भकालात् पूर्वस्मिन् यजमानेना (न आ)चार्यं सर्वकार्योपदे-
शकं वैखानससूत्रोक्तविधिना निषेकादिसंस्कारैः संस्कृतं, विमं, वेदविदं,
नित्यस्वाध्याययुक्तं, गृहस्थं परित्यक्तसंयुक्तं, दयादिसंयुक्तं, शुभलक्षण-
संयुक्तं, भूपरीक्षादिमर्वक्रियामार्गजं ज्ञानयोगविदं जितेन्द्रियं नित्य-
ध्यानपरं निश्चलं नित्यार्चनतत्परं वैष्णवं भक्तिमन्तमेकं गुरुं वरायि-
त्वाभिवन्द्य सम्पूज्य याचेत् । आचार्यो यजमानेन भूमिं सम्यक् परी-
क्षयेत् । यथेष्टमासे शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे त्रिधाद्यर्के कर्त्रनुकूलके भूपरीक्षां
कारयेत् । तद्दिनात् पूर्वमङ्कुरानर्पयेत् । हर्म्यागारादिशिल्पशास्त्रजं,
लक्षणसम्पन्नं, भुद्धमरोगिणं कुशलं शिल्पिनमाहूय वैष्णवैः सार्धं
देवेशं ध्यायन् दिवा कन्यां पुरस्कृत्य सर्वालङ्कारसंयुक्तां प्रीयतां
भगवानिति देवेशं प्रणम्य आत्मरक्षां कृत्वा तं देशं सम्प्रविश्य प्रद-
क्षिणं गत्वा चतुरश्रमायताश्रं वा मार्गवनतामुत्तरा (वात ? वन) तां
सर्मा वा भूमिं शब्दस्पर्शवर्णरसगन्धैः सम्परीक्षयेत् । घृणाघ्रेणुदुन्दु-
भिगजतुरगावनियुतां सुखसंस्पर्शनां श्वेतपीतकृष्णरक्ताभां मधुराम्ल-
तिक्तकटुकपायलवणरसां सुगन्धसंयुक्तां प्रदक्षिणोदकवतीं धीरवृक्ष-
तुलसीकुशदर्भविष्णुकान्तिस्थलारविन्ददूर्वायुतां भूमिं सम्यक् परीक्ष-
येत् । सुमुहूर्ते त्वाचार्यः प्रादुमुख उदङ्मुखो वा स्थित्वा मेदिन्यादि
समुच्चार्य हस्ताभ्यां भूमिमभिमृश्य 'इदं विष्णुरिति मन्त्रेणैवावाह-
येत् । नपुंसकवृक्षाद्याभूपरम्भशानरूपालास्यपापाणशर्कराकीर्णां कीट-

चल्मीकमङ्गरूपतृणभस्माङ्गारतुपकेशान्वितामन्त्यजातिभूयिष्ठां भूमिं
त्यक्त्वा पूर्वोक्ते देशे हस्तायतविस्तारावगाढं चतुरश्रं खनित्वा, तद-
यटे तन्मृदं प्रक्षिपेत् । अधिकं महावृद्धिः, हीने हीनं, समे समं विधात् ।
अथान्यनिमित्तैः संलक्ष्यागारमारभेत । ग्रामादीनन्येषु दैवं विहाय
चतुःपष्टिपदमेकाशीतिपदं पट्टपञ्चाशद् द्विशतपदं वा कृत्वा, तन्म-
ध्यत्रह्यभागं चतुर्धा कृत्वा, तद्वायव्यांशे पश्चिमे पूर्वमध्यमूत्रादुत्तरे
दक्षिणपादपार्श्वे प्रासादप्राकारां भित्तिमाश्रित्यैवं सङ्कल्प्य देवेशं
विष्णुं नवपदपञ्चकमूर्तिप्रतिष्ठामर्चयेत् । ऐशान्ये शङ्करभवनं प्राङ्-
मुखवारुणदेशे प्राङ्मुखमासनं स्थानकं वा, आदित्यांशे भास्करालयं
प्रत्यङ्मुखं, याम्ये विन्ध्यवासिनो, प्राङ्मुखं भृशे विघ्नेशं, सुग्रीवे
पण्मुखम्, अभितो मातृकोष्ठं, पराङ्मुखे जयन्ते दैवारिके कृष्ण-
स्यालयं, पुष्पदन्ते शोपिणे राघवस्य, महेन्द्रे महामत्स्यसत्यैरुतुमत्स्या-
लयं, नैऋते वाराहं, जयन्ते चान्तरिक्षे वा नारसिंहं, रोहिणे वामनं
त्रिविक्रमं, यक्षगन्धर्वैश्चलभद्रं, मुख्ये परशुपाणिनं, सूरते चैककिं
सोमेशानं गृहक्ष(तं ? ते) देवतं वासुदेवं, वितथे मानुषं वासुदेवं, कृष्णांशे
त्वादिमूर्तिं, भृङ्गराजे ग्रामान्, बाह्ये वा पञ्चवीराणां स्थानं, ग्रामस्य
मध्ये (बाह्यो ? बाह्ये) दिक्षु विदिक्षु वा सर्वत्र विष्णुस्थानकासनशयनक-
धुविचार्य्यौ (?) . . . ग्रामप्रेक्षरूपेण कारयेत् । ग्रामाद् बाह्येऽपि
यत्रैव विप्रैर्वीस्तव्यं चेत्, तत्रैव मध्ये दिशामु वा देवीभ्यां सहितं रक्षितं
वा संस्थापयेत् । वने नद्यद्रिपार्श्वे तटाकारात्ममर्मीषे विविक्षे देशे वा
प्राङ्मासुत्तमोत्तमम् । पश्चिमद्वारमुत्तमम् । दक्षिणद्वारं मध्यमम् । उत्तर-
द्वारमधमम् । सहस्रविप्राधिक्रामादौ मध्ये विष्णुपनेकमूर्तिविधानेना-
र्चयेत् । अशक्तथेदेकमूर्तिविधानेन वा । तदूने पञ्चविंशद्वयाद्वर्गापि
तन्मध्ये पञ्चमूर्तिं प्राङ्मुखं चैकमेकमूर्तिं वा । तेषां नपर्याथ पश्चिमे
चैकमूर्तिविधिना प्रतिष्ठाप्यार्चयेत् ॥

इति वैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे

भूपरीक्षारयदेशविधिर्नाम

द्वितीयः पटलः ॥

अथ तृतीयः पटलः ।

अथोर्ध्व कर्पणविधिः ।

मार्गशीर्षादिद्वादशमामेष्टदिष्टमासे शुक्लपक्षे यजमानानुहृतं
 यत्र देवालयं दुर्यात्, तत्रैवाथेकोनपष्टिकान्तं यथेष्टशक्त्या विमानं
 मण्डपं सग्राकारं चतुर्दिशं मीमात्रिनिर्णय इति । अत्र तृणगुल्मलताद्यैः
 संशोध्य, उन्नतावनतं समीकृत्य, युगलाङ्गलादीनि चाहरेत् । युगं वै
 ष्णवं द्विपद्मदेशं, तथा सार्ण्यासमयमसनेन पञ्चतालफलशरीपेण
 चतुर्हस्त लपि (?) पञ्चप्रादेशमञ्जुलपरीणाहप्रतोदं शेषं युक्त्येन
 कारयेत् । मौर्द्धा तृटतं रज्जुमाहृत्य, वृषां श्वेतौ कृष्णौ वा मिश्रणो
 सम्पूर्णाङ्गौ सुमुखावरोणिणौ न रुष्टौ स्वर्णशृङ्गां रूप्यसुरौ च कृत्वा
 सर्ववायसमायुक्तं यजमानो गुरुश्च वैष्णवैः सार्धं तां भूमिं सम्प्रविश्य,
 तस्य पश्चिमे प्रपां कृत्वा, तन्मन्त्रे विष्ण्वक्सेनं प्राङ्मुखं दक्षिणे चक्रमुत्तरे
 (चक्रमुत्तरे?) वीशं च धान्यैः पीठे कृत्वा, आराध्यार्च्य, मुद्राग्रं गरुड-
 स्थान्ययोग्यं रूपान्नं निवेद्याभिमुखे वृषां प्राङ्मुखौ संस्थाप्य,
 तृणमुष्टिं प्रदायाचार्यो यजमानेन वस्त्रोत्तरायाद्यैरभिपूज्य दक्षिणां
 दत्त्वा, मोर्द्धीरज्जुमादाय, वृषां रुद्रमन्त्रे निर-धयेत् । त्रियम्बकमिति
 युगलाङ्गलं च वैष्णवमन्त्रमुच्चार्य, तद्भुवं पश्चिमादिरेखां कर्पयेत् ।
 पश्चात् कर्पकमाहूयालङ्कृत्य, सर्वत्रापि बहुशः कर्पयित्वा, द्विजा(नि?)
 वाचयित्वा, सर्पान् व्रीहीन् वापयेत् । उत्तमं पष्टिप्रियङ्गुना(पि ? दि) म-
 ध्यमं तिलसर्पपादीन् वापयेत् । अप्सन् सोममभ्यर्च्य, विष्णुसूक्तेनाभि-
 मृश्य, सोमं राजानं वैष्णवं चोत्त्वा, नैर्ऋत्या दिशि सर्वत्र वापनं कृत्वा,
 वासुदेवमर्जुनं देवम् । पश्चाद् रक्षां विधाय, प्राप्ते सर्वसंस्थेषु पश्चिमे
 पूर्ववद् विष्ण्वक्सेनाद्यैः समारा य, निवेद्याम्भा (?) च, तत्र समानीया-
 नम्य, गोदानसूक्तेन तानि मस्थानि गोगणेश्यो निवेदयेत् । अथवा
 त्वरितं कालयापनमीत्या वा तथा भूषणं कृत्वा, पलालभाराणि
 दूर्वादीनि तृणानि वास्तीर्य, तथैव गोगणेश्यो निवेदयेत् । तां भूमिं
 संशो य समं कृत्वा, प्रागन्ताश्चोचरान्ताश्च दशभिः सूत्रैरेकाशीतिवि-
 भागं कृत्वा, तन्म ये नवभागं ब्राह्मं, तत्पञ्चमार्धम्भणः पद्भागं,
 तदक्षिणे पद् दण्डधरस्य, तत्पश्चिमे पद् पाशभृतः तथा धनदस्योत्तरे

पद्मदम् । आग्नेयां सवितुः सावित्रस्य च द्वे पदे । तथा नैर्ऋत्यामि-
न्द्रेन्द्रजयौ, तथा वायव्ये रुद्ररुद्रजयौ, तयैशान्ये अपापयत्सौ च प्रत्येकं
द्विपदाधिपाः । तद्वाहिथैयान्यादीशं पर्जन्यं जयन्तं महेन्द्रमादित्यं सत्यकं
भृशमन्तरिक्षमग्निं पूषाणं वितथं गृहक्षतं यमं गन्धर्वं भृङ्गराजमृषिं
निर्ऋतिं दौवारिकं सुग्रीवं पुष्पदन्तं सरित्पतिमसुरं शोषिणं रोहं जयन्तं
नागं मुख्यं भृष्टादं सोममर्गलमदितिं सूरिदेव च द्वात्रिंशद् देवान् पृथक्
पृथगेरुपदाधिपांश्च (स्थापयेत्) । एते(पां) पञ्चचत्वारिंशद्देवानां प्र-
त्येकं द्विप्रस्थैश्चरुं पक्त्वा, सगुडघृतदधिसक्तमुत्तमं ब्राह्मणमर्यमादीनां
चतुर्णां सावित्र्यादीनां मध्यमे ब्राह्मणस्यैकेन वाधम् । अन्येषां द्रोणै-
स्तण्डुलैरेकपात्रे चरुं पक्त्वा तत्तन्नाम्ना नमोन्तेन पूर्वमुदकं पुष्पं पश्चाद्
वालं दत्त्वा, पुष्पादीनि संशोध्य, गर्भालयप्रदेशे प्रागन्ताश्चोत्तरान्ताः
पञ्चभिः सूत्रैः षोडशभागं कृत्वा, तत्सूत्रसन्धाविधानादिनागमभूतं
यथै दुर्गां घोटमुखीं धार्यां पपुषं राक्षसं जयं कृष्णं मुरुण्डं शिवं प्राणं
कनं शक्रं पुरुहूतं वित्रां यज्ञसं भद्रा वेदशृतं तापसं सन्धुष्टां विद्याममितं
पाञ्चभौति चैतेषामेकपात्रे द्रोणार्धैश्चरुं पक्त्वा, तत्तन्नाम्ना पूर्वमुदकं वालं
दत्त्वा, पुष्पाहमपि वाचयेत् । अनिशं चैवं भूमिशुद्धिं कृत्वा, तरुणा-
लयं पिना विमानं ध्रुवेरं कौतुकाद्यं च कृत्वा प्रतिष्ठा कारयेद्द्वारकं
तरुणालयं पूर्वमित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीरेयानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकृत्ये

वर्षणभीजविधिर्नाम

तृतीय पटल ॥

अथ चतुर्थः पटलः ।

अथोर्ध्वं पूर्वं तरुणालयस्थानादंशान्ये मांमध्ये वायव्ये पूर्वप-
श्चिमयोरैन्द्रमूनादुत्तरभागे निहस्तादित्रिहस्तान्तं तरुणालयद्वितीयाग-
रणे तृतीये वा समारभेत् । भित्तिमूलविशालमात्राजुलेन द्वितालत्रि-
तालचतुरतालं वा तदुपशेषनालीगृहविशालं समं त्रिषादमर्थं वा मुच्यम-
ण्डपं यथा मूलाख्यद्वारं तथा तरुणालय मृण्मयमुपरिष्ठात् तृणाच्छादनं

लोष्टान्छादनं यात्रानुक्तं सर्वं द्वितीयं तरुणालयभ्यां क्तविधिना कार-
येत् । नैव त्रिलेष्टैस्तन्मध्ये द्विवेदिरहितमर्चापीठं च कृत्वा पश्चात्
फालग्वेवं खदिरासनचम्पसार्जुनपनमवकुलमधुकाश्वत्थमिल्ववटीभिर्वि-
धिना हृत्य शोधयित्वा त्वचं व्यपोह्य मानाङ्गुलेन सप्ताङ्गुलं नवाङ्गुलं
मेकादशाङ्गुलं वा देवीभ्यां सहितं वा देवं सलक्षणमानमंस्थानकं
कृत्वा स्थापनादिवगात् पूर्वं विधिना इक्षुरानर्पयित्वा क्षिमोचनं कृत्वा-
धिवास्य बालालयाभिमुखे दक्षिणे वा यागशालां कृत्वा, तौरणाग्नौ-
ग्लहकृत्य तन्मध्ये शय्यावेदीं द्विहस्तायतविस्तारां तत्तुरीयांशोत्सेधां
प्राच्यां सम्पातिकुण्डं तत्प्राच्यामैशान्यां वा स्नानवेदीं च कृत्वा प-
श्चादग्निं परिस्त्वयेदित्येके जालधामस्योत्तरे वैशानससूत्रोक्तविधिना
वास्तुहोमं कृत्वा पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा पुण्याहं वाचयेत् ।
सम्पातिकुण्डे चाधारं हुत्वा बालयाभिमुखे कुम्भत्रोणद्वयपूर्णाखण्ड-
स्फुटितफालरहितं त्रिगुणैर्नैरुमूत्रेण वा वैष्णवं मन्त्रमुच्चार्य प्रदक्षिण-
मायेष्ट्य मानिधानं शुचीये हव्येति प्रक्षाल्य धारासु सप्तेत्यपासुत्पवनं
कृत्वा पुम्भजलेन नमः सुलोमीत्यापूर्य 'इदमायः शिवा' इत्यभिमृश्य
चन्दनोशीराद्यैर्वासयित्वा उल्लुगुम्मेनायेष्ट्य सुवर्णेनाष्टमङ्गलपञ्चायुध-
सुवर्णचिह्नं नव च रत्नकुशरुर्चाश्च पृथक् पृथक् विष्णुगायत्र्या संप्रदा-
धान्यपीठे कुम्भं संन्यस्याचार्यश्चोत्तराभिमुखो भूत्वा ब्राह्ममासन-
मास्थाय प्रतिष्ठोक्तत्रयेण ध्यायन् कुम्भे समागच्छ पश्चात् शर्करामुक्तं
समुच्चार्य कुम्भं त्रिभुवं सगादाय स्नानशब्दे प्रतिष्ठाप्य कलशैश्चतुर्दशैः
संस्नाप्य वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कुर्यात् । परिस्त्वयेष्ट्य शाययेद्
धान्ये । पञ्च शयनानि वासांमि वास्तीर्य तस्मिन् देवं कुम्भ निवेश्य
पुण्याहान्ते तण्डुलोपरिन्त्यस्तसौर्णतान्तरं वा 'स्वस्ति देवे'त्यादिनोप-
व्याय वैष्णवेति शयने शाययेत् । उत्तराच्छादनं कृत्वाग्निं सुमपुञ्ज्याल्य
वैष्णवं हुत्वान्ते हौत्रं ग्रथस्यागाहनजुष्टाकागस्याहाकारं च हुत्वा
वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीसूक्तं मर्गद्वैतस्य च हुत्वाग्निमानस्य
रात्रिशेषं व्यपोह्याचार्यः प्रमाने स्नात्वागारं प्रविश्याचम्य देवमुत्था-
प्याष्टोपचारैरभ्यर्च्यार्चादिभ्यो दक्षिणां दत्त्वा मुहूर्ते ममनुप्राप्ते स्था-
पको देवमादायाचार्यः क्षिरमा कुम्भं धारयन् सर्ववाद्यसमायुक्तं स्तो-

वध्वनिसमायुक्तं तोयधारापुर-मरं प्रदक्षिणं कृत्वाभ्यन्तरं प्रविश्य
चरराशौ शुभोदये प्रातःस्तद्विष्णुरिति देवं संस्थाप्य विष्णुसूक्तमात्वा-
हार्पादिकं जप्त्वा देवपादस्पृशो भुवर्भुवर्भूरिति विम्बस्य मूर्ध्नि
नाभिपादेषु च क्रमेण विम्बस्य यकारं पादयोरन्तरे पीठे न्यस्याकारं
हृदये न्यस्य प्रणवैर्वेष्टयित्वा कुम्भस्थां शक्तिमिदं विष्णुरिति कूर्च-
नादायायातु भगवानिति विम्बस्य मूर्ध्नि विष्णुमावाहयामीति स-
द्वाह्यावाहयेत् । दक्षिणे पूर्वे वामे हरिणीमावाह्य पीठान्तप्राणादि-
सुभद्राद्यानरणत्रयदेवानावाह्यामनाद्युपचारैरभ्यर्च्य पुण्याहं वाचयित्वा
दक्षिणे ब्रह्माणं मार्कण्डेयं वामे शङ्करं परन्या पितरं द्वारेषु धात्रा-
दिद्वारदेवद्वारपालविष्वक्सेनगरुडश्रीभूतादिमहाभूतान्तं नवभेदेष्वेक-
मार्गेण पर्षदानावाहयेत् । पायमं शुद्धानं वा प्रभूतं निवेदयेत् ।
अत्रावाहनविमर्गं च हुत्वा नित्यार्चनविधानेन नित्यं सम्यगर्च-
येत् । ननपदपञ्चमूर्तिस्तरुणालयविशेषं पूर्वोक्तदेशे तस्य प्राकार-
मनतिक्रम्य ननहस्तायतनिस्तारं तरुणालयं कृत्वा तस्यैकाशीतिभागं
कृत्वा तन्मध्ये नवभागं गर्भागारं तद्वहिः षोडशभागं तस्याभ्यन्त-
रभिस्तिस्तद्विधितुर्बिंशतिभागमलिन्दं तद्वहिर्द्वाविंशद्भागं वाद्याभिस्ति-
स्तमिगतं चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारयुतमन्यज्जालकं वा ममं त्रिपादमर्थं मुख-
मष्टपमंयुक्तं गर्भागारं मत्सप्तपदं कृत्वा ब्राह्मे विष्णुमादिमूर्तिं तत्प-
श्चिमे मानुषभागे तृतीयतलकौतुकस्य द्वितालोच्छ्रयं पीठं कृत्वा तस्या-
लिन्दे तद्वारदक्षिणे पुरुषमूर्तिं प्राहमुखमलिन्दे दक्षिणे दक्षिणामुखं
मत्स्यं तथा पश्चिमे पश्चिमामुखमच्युतं तदुत्तरे चोत्तराभिमुखमनिरुद्धं
तस्यालीन्द्रे चानिरुद्धमूर्तेर्वामपार्श्वे द्वितीयतलपाराहमुखराभिमुखं त-
स्यालीन्द्रेऽन्युत्तमूर्तेरुत्तरपार्श्वे पश्चिमामिमुखं नारमिहं तस्यालीन्द्रे
सत्यमूर्तेः पश्चिमतो दक्षिणाभिमुखो नग्नागवर्णा कृत्वा, एतन्नवमूर्ति-
प्रतिष्ठापनेन प्रतिष्ठापयेत् । षण्मूर्तिप्रतिष्ठा चैव बालागारं कृत्वा
वागदनागमिहो नग्नागवर्णा च हित्वा त्रिष्वादिषण्चमूर्तिभ्यस्तृती-
यतलकौतुकं च षण्मूर्तिमनिष्ठापने तथैव बालागारं कृत्वा तृतीयतल-
देवं द्वितीयतलपाराहदीन् हित्वा त्रिष्वादिषण्चमूर्तिः प्रतिष्ठाप्या-
चयेत् । एतेषां बालवेगाणि पूजयेत् हुत्वा प्रत्येकमङ्गं मेपाशिपा-
मूर्तयोऽग्न्यालयाभालगमिमूरे नग्नागवर्णा पुष्पमूर्तेः तन्प्राच्यां ननीय-

तलम्यालयाद् दक्षिणे मत्स्यमूर्त्तैर्यागशाला । तदक्षिणे नग्नारायणा-
लयस्य पश्चिमयान्पुतमूर्त्तैर्यागशाला, तत्प्रतीच्यां नागसिंहस्यालया-
दुत्तरेऽनिरुद्धमूर्त्तैर्यागशाला । तस्योदीच्यां चागहमूर्त्तैर्यागशाला । एवं
षोडशद्वादशाष्टचतुःस्तम्भैर्युक्तं प्रत्येकं तोरणपूर्णकुम्भपिधानध्वजदर्भ-
मालाद्यैरलङ्कृत्य तेषां मध्ये शय्यावेदिं यथाक्रमेण चतुस्त्रिद्विहस्त-
पिस्तारायतां तुरीयांशोत्मेधां चतुरश्रामच्छिद्रां कारयति । आदिमूर्त्तैः
पञ्चाग्निं पौण्डरीकाग्निकुण्डं च ततः शयनस्य पञ्चाग्निमेतं पुरुषमू-
र्त्तैराहवनीयं मत्स्यमूर्त्तैरन्वाहार्यमभ्युतमूर्त्तैर्गार्हपत्यमनिरुद्धमूर्त्तैरानमध्ये
वाराहस्य सम्यं नृमिहस्य नरनारायणयोः पौण्डरीकाग्निं कारयति ।
विष्णुमादिमूर्त्तैः शयानस्य प्रत्येकं सम्याग्निमेतं कारयेदिति केचित् ।
तत्रागशालायां प्रत्येकं स्नानश्वश्रं च कृत्वालयस्योत्तरे वास्तुहोममेक-
मेतं कृत्वा गर्भागारे पर्याग्निपञ्चगव्याभ्यां मंशोध्य पुण्याहं वाचयित्वा
सर्वहोमानामाधारं हुत्वा साम्ने सर्वेषामाचार्यास्तत्तद्वेराभिमुखे प्रति-
ष्ठोक्तप्रिधिना पुम्भान् सम्पूज्याचार्यः सप्तभिः फलशैः संस्नाप्य तत्त-
द्वेधां धान्योपरि वेदाहमित्यण्डजादीनि पञ्च शयनानि वासांसि
वास्तीर्य मर्वान् देवान् तत्तत्कुम्भं च तत्तद्वेधां ममारोप्य पुण्याहान्ते
प्रतिसरान् पन्धयित्वा 'यद् वैष्णवमि'ति प्राक्शिरः शाययेत् । तत्
प्रधानाग्नौ होतॄं प्रशंस्य तत्तन्मूर्त्तिमन्त्रान् तत्तज्जपपार्षदानामावाहनं
कारयेत् । आदिमूर्त्तेरनन्तशयनस्य मभ्याग्नौ वैष्णवं विष्णुयुक्तं श्रीयुक्तं
भूमिद्वयं च हुत्वा पुरुषमूर्त्तैराहवनीये पुरुषयुक्तं मत्स्यमूर्त्तैरन्वाहार्यं
विष्णुयुक्तमभ्युतमूर्त्तैर्गार्हपत्ये अतो देवादिवैष्णवमनिरुद्धमूर्त्तैरानमध्ये
नौमृत्तमेकैकाग्रं चतुष्कृत्यो वाराहस्य मभ्याग्नौ क्षमामेकामिति
मन्त्रेणाष्टाधिरुशर्तं हुत्वा नृमिहस्य गार्हपत्याग्नौ 'यो वा नृमिह' इति
अष्टाधिकशतैर्हुत्वा नरनारायणयोः पौण्डरीकाग्नौ मत्स्यः सत्यस्थ इति
विष्णुगायत्री चाष्टोत्तरशतं हुत्वाक्षानुक्तं सर्वं महाप्रतिष्ठाक्रमेण हुत्वा
राशिप्रेषं व्यपोय प्रभाते स्नात्वा सर्वेषामाचार्याणां दक्षिणा दत्त्वा
सर्वं देवदेवानुन्याम विना राशौ तत्तत्स्थाने प्रतिष्ठाप्य पुण्याहं वा-
चयित्वा नित्यार्चनप्रधानेनाभ्यर्च्य हविर्निवेद्य पण्मूर्त्तिप्रतिष्ठा चेद्
वाराहं नारमिहं नरनारायणौ हित्वा पण्मूर्त्तिना संस्थाप्यार्चयेत् । पञ्च-
मूर्त्तिप्रतिष्ठा प्रतिष्ठादनन्तशयनआगहार्दीनां विना, आदिमूर्त्यादिपञ्च-

मूर्तीः संस्थाप्यार्चयेत् । एष विशेषोऽन्यत् सर्व समानम् । अस्मिन्नेकत-
लविमाने ध्रुववेरस्यैकस्यैव कौतुकात् पञ्चैव सत्यतस्तेषां कौतुकानां
बालस्थाने स्थापनां यदीच्छेत्, पूर्वं तरुणालयं सालीन्द्रं गर्भगृहम-
भ्यन्तरभित्तिविहीनं कृत्वा तत्पदे विष्ण्वादियञ्चमूर्त्तीनां कौतुका-
दीनां पञ्चापीन् परिकल्प्य होमं हुत्वा विधानात् संस्थाप्यार्चयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते तरुणालय-

विधिर्नाम चतुर्थः पटलः ॥

अथ पञ्चमः पटलः ।

‘अत ऊर्ध्वं प्रथमेष्टका शिला वा विन्यसेत् । मासानां फाल्गुन-
चैत्रवैशाखतैष्यज्येष्ठेष्टमम् । श्रावणापाढकार्तिकाश्वयुजमासेषु मध्य-
मम् । शेषेष्वधमम् । पूर्वपक्षे कृष्णपक्षेऽन्त्यत्रिधाभागं हित्वा श्रवण-
रोहिणी त्रीण्युत्तराणि हस्तस्वातिपुनर्वसुवारुणमैत्रेष्वेकस्मिन् यजमाना-
नुकूलक्षेत्रे स्थिरराशावनिन्दितेष्वाभेत् । कृष्टभूमिमध्ये चतुर्दिशं चतुर्हस्त-
जलेन समं कृत्वा तन्मध्ये शङ्कुं स्थापयेत् । तच्छङ्कुवृक्षान् सारव(न्तो?
तो) यात्रिकान् वामानाहुलेनाष्टाहुलं दशाहुलं द्वादशाहुलं वायामसदृशं
मूलनाभं तदग्रमर्धनाभं च त्रिवृत्तं शङ्कुं कृत्योदयात् पूर्वं तन्मध्ये
शङ्कुद्विगुणमानेन मण्डलमालिख्य तन्मध्ये शङ्कुं संस्थाप्य पूर्वाद्वा-
पराप्रयोश्छायां यदि तन्मण्डलान्तर्गतां तद् बिन्दुद्वयं कृत्वा तद्विन्दु-
द्वयान्तर्गतमूर्त्तं प्रसार्य तत्पूर्वापरद्विगुणच्छायां दक्षिणतो वामे निधाय
तच्छङ्कुं नस्तनुरनुरूपं तस्मात् पण्णवतिभागं कृत्वैकांशं तदहुलं त-
दहुलेनापच्छायां प्रतिमासं विशोधयेत् । मेषे म्रियुने सिंहे तुलायां च
रविस्थिते शङ्कुं नीत्वा, कुलीरे वृश्चिके मीने चतुरश्रुलं धनुःकुम्भे
पङ्क्तुलं मकरेऽष्टाहुलमृषभे कन्यायां नवाहुलच्छाया भवेत् । मासि
मासि उक्ताहुलीरिशङ्क्रागं कृत्वा दिने दिने चैकभागं युक्त्या शोध-
यति । तस्मिन् पुनर्विन्दुद्वयं कृत्वा तयोर्मध्यं पूर्वापरं पूर्वं प्रसार्य दक्षि-
णोत्तरं तद्विन्दुद्वयान्मत्स्परवद् अमीकृत्य तत्पुच्छाननयोः मूर्त्तं प्रसार्य
तत्पथिमे जलान्तं शिलान्तं वा गनित्वा बाहुकैराप्यं इस्तिपादेन
रदीकृत्य ममाहर्तते तत् रातं पञ्चधाकृत्य त्रिमागावनते षोडशं,

द्विभागावन्ते मध्यममेकभागावन्ते चाधमम् । तस्मिन् शिला वायेष्टका
 वा संन्यसेत् । तयोर्लक्षणम् । शुम्भायुग्महरितविमानानां तद्वस्तं प्रति
 व्यङ्गुलं व्यङ्गुलं संनयेत् । यागचापदङ्गुलिसङ्ख्यासमायामं तस्यार्ध-
 विस्तारं तस्यार्धयादुल्यमेव चतुःशाला वायेष्टकायं पादमुखं पृष्ठं च सं-
 लक्ष्य बाहरेत् । अङ्कुरानर्पयित्वा जलाधिपानं न्यहमेकाहं वा कृत्वा
 तत्स्थानात् ममुखे षोडशद्वादशाष्टचत्वारो वा पार्दयुक्तं प्रपां कृत्वा
 तोरणाद्यैरलङ्कृत्य पूर्वरत्रौ तत्स्थानादुत्तरे वास्तुहोमं कृत्वा पर्यग्नि-
 पञ्चगव्याभ्यां मग्नोध्य पुण्याहं कृत्वा यागस्थानस्य मध्ये चतुर्दिशं
 द्विहस्तायसविस्तारां तालोत्मेधां वेदिं कृत्वा प्रागादिचतुरग्निकुण्डं, त-
 त्प्राच्यामैशान्यां वा स्नानश्वश्रं च कृत्वा पश्चादधोधारं कृत्वा घो-
 रान्तं शिला वायेष्टका वा स्नानश्वश्रे प्रतिष्ठाप्य तत्प्राच्यां ग्रीहिं दण्ड-
 वत् पङ्क्तिं कृत्वा चतुर्दशकलशान् विन्यस्य विधिना स्थाप्य वेद्यां धान्यो-
 परि पञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य शिलाद्यं च प्रत्येकं वस्त्रमावेष्ट्य तानि चतुर्वेद-
 रूपाणि ध्यात्वा प्रागादि विन्यस्य पुरुषादिमूर्त्तीनामभिरभ्यर्च्य त-
 न्मध्ये नवरत्नानि विन्यस्य तस्मिन् रत्नेशनभ्यर्च्य पुण्याहं कृत्वा
 प्रत्येकं स्वस्तिं देवेति प्रतिसरान् यद्दध्याचार्यश्चतुर्वेदमन्त्रः शिलाद्यं
 प्राच्यामुत्तरां दक्षिणे प्रागग्रं पश्चिमे चोत्तरागमुत्तरे प्रागग्रं च क्षाययेत् ।
 उत्तराच्छादनं कृत्वा आहवनीये होत्रं प्रशंस्य पुरुषादिचतुर्मूर्त्तिं नृत्तेशं
 त्रिष्णुं दिग्देवतामूर्त्तिं नमिभिः तीः नामभिः) रावालं जुष्टां कारस्वाहाका-
 राश्च कृत्वा देवध्यायन्नाहवनीये पुरुषसूक्तमैन्द्रमागेयं वैष्णवं चान्वाहार्यं
 त्रिष्णुसूक्तं ब्राह्मं याम्यं नैर्ऋतं च गार्हपत्ये वैष्णवमेवाक्षरादीन् वारुणं
 वायव्यं चानसत्ये वैष्णवं रुद्रस्तोत्रं सौम्यं रौद्रं च प्रत्येकं दशकृत्यो कृत्वा
 रात्रिशेषं व्यपोष्य प्रभाते स्नात्वा गृहं समनुप्राप्ते व्रजमानेनाचार्य-
 स्थापकादीन् वस्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्य दक्षिणां दत्त्वा मरालद्वारसंयुक्तं
 ग्रामं तालागारं वा शत्रुनयक्तेन प्रदक्षिणं दत्त्वा तद्देशं प्रविश्याग्निं त्रि-
 सृज्याचार्यो यजमानस्य मन्त्र्या भार्य विमानं निधेत्य यत्र प्रमार्यं
 द्वारं हित्वाभ्यन्तरद्वारं दक्षिणे मयद्वयं हित्वा भित्तिमध्ये चतुरश्रमुप-
 लिख्यात्र नवभागं त्रिभज्याचार्यं ग्राह्यमुरामामयित्वा प्राणायामं च
 कृत्वा देवं व्यायन्, जग्निमीले इत्येन्द्रे पदे प्रथमेष्टकां शिलां वाग्र-

अथातोऽधिष्ठानादधस्तादुपपीठमुन्नतार्थं वा कल्पयेत् । अधि-
 ष्ठा(नं द्विगुणं ?)द्विगुणं पादोनद्विगुणमध्यर्धमुत्तमम् । पादाधिकं तत्समं
 पादहीनं मध्यमम् । पञ्चभागा त्रिभागमर्धपादमधमम् । एवमुपपीठो
 तुङ्गं नवधा हेतुरुत्तमत्रये कपोतासनं कुर्यात् । तत्तुङ्गभागमर्कभागं कृत्वा
 सुरमेकांशसार्धांशो शतं वंशं पदंशं कन्दामर्धांशं (?) परीकम्पमेकांशं
 पद्मं सार्धांशमालिङ्गमर्धांशमन्तारितमेकांशं प्रतिमुखमर्धांशं वाजनमेतत्
 कपोतासनम् । मध्यमत्रयेषु पद्मासनं कुर्यात् । तुङ्गं नवधाकृत्यैकांशमु-
 पानं पद्मकेशमंशमर्धांशं कम्पं त्र्यर्धांशं कण्ठं अर्धांशं कम्पमेकांशं पद्मं
 सार्धांशं पट्टिकैतत् पद्मासनम् । (य ? अधम ?) यत्रयेषु भद्रासनं कुर्यात् ।
 तत्तुङ्गं सप्तधा विभज्य सार्धांशं पादुकमर्धांशं कम्पं त्र्यर्धांशं कण्ठमर्धांशं
 कण्ठमर्धांशं कम्पमेकांशं पद्मकण्ठेहमं भक्तिवशेन पादान् नासी चायुग्मां
 सङ्ख्यैः संयोजयेत् । तदुत्सेध त्रिधाकृत्यैकां या सार्धदण्डं द्विदण्डं वा
 पादत्रिगुलं पादान्तरं गुहासु सिंहेभग्यालभूतनाटकादीनि कारयेत् ।
 अथवाथ त्रयेषु कल्परहितमार्जवं वेदिकाभद्रं वा युक्तितः कारयेत् ।
 एतेषामधिष्ठानस्योपानवाद्यतस्तदुत्सेधं नवधाकृत्यैकं तदिनभागं तदु-
 पपीठं निर्गमन्नवाविधं भवति । अधिष्ठानस्योपानं तद्वहिः पाददण्डादि
 निदण्डान्तः पाददण्डे पाददण्डेऽपि दद्यामुपपीठनिर्गमद्वादशमेवं स्यात् ।
 एतद्वहिरङ्गानां त्रत्येकं तदुत्सेधसमनीमं स्यात् । अथवा पादमर्धं
 त्रिपाददण्डं वा युक्तितः कुर्यात् । तद्वत्त्वे प्रकृतिनिर्गमं यथाचलशं
 युक्त्या कारयेत् ॥

अथातोऽधिष्ठानरूपकरणभेदानि पादबन्धं प्रत्यङ्गबन्धं हरिहर-
 हिरण्यगर्भाणां सामान्यरूपकरणं विशेषविधानं च द्वारि तत् प्रकृतितलं
 निर्गमं स्यात् । पादबन्धं पद्मबन्धं पुष्पबन्धं श्रीप्रियाम्बुजं प्रतिघ्नन्धं
 मतिक्रमं कपोतबन्धं श्रीबन्धमित्यष्टाधिष्ठानानि भवन्ति । तेषां क्रमेण
 भावान् वक्ष्यामि । तत्राधिष्ठानोत्सेधं त्रयोविंशतिभागं कृत्वा जन्मत-
 लोपरि चैकांशं सुरमघाशं जगतीं नम्राशं त्रिपट्टमुदमेकांशं कम्पं मंशं
 मद्रापट्टी चैकांशमर्धपट्टी चैनं पादबन्धं म्यात् ॥

उत्सेधं त्रिरष्टभागं कृत्वैकांशमुपानं व्यंशं पञ्चमेकांशकम्पं षडंशं जगती पञ्चांशं त्रिपट्टकुमुदमेकांशकम्पं व्यंशं कण्ठमेकांशकम्पं व्यंश-
कण्ठमेकांशकम्पं व्यंशं महापट्टी चैकांशकम्पमेतत् पञ्चवन्धं स्यात् ॥

उत्सेधं पद्विंशतिभागं कृत्वैकांशं सप्तमेकांशं पञ्चमेकांशं कम्पं पञ्चांशं जगती चैकांशं पञ्चमेकांशं धृक्कांशं पञ्चं चतुरंशं वृत्तकुमुदं त्रिपट्टमेवेति केचिदेकांशं पञ्चमेकांशं कम्पं व्यधांशं कण्ठमेकांशं कम्प-
मेकांशं पञ्चं व्यधांशं महापट्टी चैकांशं पञ्चमेकांशं कम्पमेतत् पुष्पवन्धं स्यात् ॥

उत्सेधमेकाविंशतिभागं कृत्वैकांशं पादुकं पञ्चांशं पञ्चमेकांश-
दलमेकांशं दलं व्यंशं वृत्तमन्तरितं द्व्यंशं प्रतिमुखमेकांशं कुमुदमे-
कांशं पञ्चमेकांशकम्पं द्व्यंशकण्ठमेकांशं कम्पमेकांशं पञ्चं द्व्यंशं महा-
पट्टी चैकांशं पञ्चमेकांशमध्वपट्टी चैतच्छ्रीप्रियाम्बुज स्यात् ॥

उत्सेधमष्टादशांशं कृत्वा दशकांशसुरमेकांशं पञ्चं षडंशं जगती पञ्चांशं वृत्तकुमुदमेकांशमालिङ्गमेकांशं व्यन्तरितं व्यंशं प्रतिमुखमेकांशं वाजिनमेतत् प्रतिबन्धं स्यात् ॥

उत्सेधमेकोनविंशदंशं कृत्वैकांशं पादुकं सप्तांशं जगती षडंशं वृत्तकुमुदमेकांशमालिङ्गमेकांशमन्तरितं व्यंशं प्रतिमुखमेकांशं वाजिनं नागवक्रसमं प्रत्यवसानमेतत् प्रतिक्रमं स्यात् ॥

उत्सेधं सप्तविंशतिभागं कृत्वा व्यंशं पादुकं षडंशं पञ्चमेकांशं कण्ठमेकांशं (पाव ? वाज)नमेतत् कपोतवन्धं स्यात् ॥

उत्सेधं द्वाविंशद्भागं विभज्य व्यंशमुपानमेकांशं क्षुद्रोपानं स-
प्तांशं पञ्चं दलं व्यंशं वृत्तकुमुदत्रिपट्टाः केचिदेकांशं दलमेकांशं दलमे-
कांशं कम्पं व्यंशं कण्ठमेकांशमुपरिदलं व्यंशं पञ्चमेकांशमालिङ्गमेकांश-
मालिङ्गमेकांशमेकांशं कण्ठमेकांशं दलं चतुरंशं वृत्तकुमुदमेकांशं दल-
मेकांशं कम्पं व्यंशं कण्ठमेकांशं कम्पमेकांशं पञ्चं चतुरंशं कपोतमेकां-
शमालिङ्गमेकांशमन्तरितं व्यन्तरितं व्यंशं प्रतिमुखमेकांशं वाजिनमेत-
त्तद्विबन्धं स्यात् । एतेषु नासिकाद्भीत्युक्त्या संयोजयेत् ॥

उत्सेधं त्रयश्चत्वारिंशदंशं कृत्वा होमोत्तरसांशं तत्समं वेदि-
काञ्चं रगांशं पादुकमेकांशमष्टांशं जगती गतांशं उमुदं कम्पमेकांशं

कन्धरं त्र्यंशमुपरिकम्पमेकांशं पट्टिका एकांशं कम्पमिति भूमिवन्धं
स्यात् ॥

पादबन्धं जन्मादिपञ्चवर्गेषु तत्तदङ्गावसाने द्वारस्थलं सङ्कल्प-
येत् । अन्येषु पट्टिकाङ्गेष्वेवं युक्त्या कारयेत् । प्रत्यङ्गेषु प्रवृत्तेरुपरि
द्वारस्थलं सङ्कल्पयति । प्रतिच्छेदनं न कुर्याच्चेद् विनाशाय भवति ।
सर्वेषामङ्गानां प्रवेशनं निर्गममेकदण्डादित्रिदण्डान्तं पाददण्डेन वि-
वृद्ध्या विमानविस्तारवाह्याङ्गनिर्गमं नवविधं स्यात् । एतेष्वष्टप्रमा-
णेन नोपानविस्तारं त्रिचतुःपञ्चपदसप्तांशं कृत्वैकैकांशं खुरनिर्गमं
शेषं जगतीविस्तारं तत्समं कुमुदं तत्समं धायात् कण्ठप्रवेशं सर्वेषां
पट्टिकामम्बुजं कम्पं दीनान्तदुत्सेधं त्रिचतुष्पञ्चपदंशं कृत्वैकांशं नि-
र्गममेवं युक्त्या कारयेत् ॥

अथैकभूमिं वक्ष्ये । अधिष्ठानपादप्रस्तरग्रीवशिखरचेति
षड्वर्गयुतमेकमथवा चतुर्वर्गयुतं स्यान्ष्टान्तिकोत्सेधपदंशं कृत्वैकांश-
मधिष्ठानमर्धांशपादतुङ्गशिखरं त्र्यंशमर्धांशस्तूपिकोदयमेव चतुर्वर्गयुतम-
थवा शिखरक्रियालुपो विमानेन कारयेत् । शान्तिकोत्सेधमष्टभागं
कृत्वैकांशमधिष्ठानं तद्विगुणं स्तम्भायतं तदुपरि प्रस्तरमेकभागं कण्ठ-
मेकं त्र्यंशं शिखरमेकांशं स्तूपिकोदयं स्यात् ॥

पौष्टिकोत्सेधं नवधा कृत्वा तदेकांशमधिष्ठानं पादार्धाधिक-
द्वयंशं पादायामं प्रस्तरं पादार्धोनांशं सपादांशं कण्ठपादोनत्र्यंशं शि-
खरमेकांशं स्तूपि स्यात् ॥

जयदोत्सेधं दद्यात्त्रे कृत्वा एकांशमधिष्ठानं द्व्यर्धांशं पादं त्र्यं-
शमेकांशं प्रस्तरं मार्धांशं कर्णं त्र्यंशं शिखरमेकांशं स्तूपितुङ्गं स्यात् ॥

अथेद्भुतोत्सेधमेकादशांशं कृत्वा पादांशमधिष्ठानं तद्विगुणं
स्तम्भायतं तदुपरि प्रस्तरमेकांशं मार्धांशं कर्णं त्र्यर्धांशं शिखरं सपा-
दांशं स्तूपिकोदयं स्यात् ॥

सर्वकामितोत्सेधं द्वादशांशं कृत्वा पादांशमधिष्ठानं तद्विगुणं
स्तम्भायतं सपादार्धांशं प्रस्तरपादार्धांशं कण्ठं तदुपरि प्रस्तरमेकांशं
सपादांशं कण्ठं सपादोनत्र्यंशं शिखरमेकांशं स्तूपिकोदयं स्यात् ॥

अद्भुतोत्सेधेऽप्येव योजयेदिति केचित् । अथवा शान्तिक-
पाष्टिकजयदानां क्रमेण सप्तपदपञ्चभाग कृत्वा तत्तदेकांशं हित्वा स-
मारोपयेदित्येके । विमानविस्तारं त्रिचतुष्पञ्चसप्तनवैकांशभाग कृत्वा
यथाक्रमेणैकद्वित्रिचतुष्पञ्चषडंशाश्च गर्भगृहविस्तारं शेष भित्तिवि-
स्तारं स्यात् । विमानस्य विस्तारं त्रिपादमर्थं वा । मुखमण्डपं तद्-
द्व्यन्तरत्रयोदशभाग कृत्वायाम सप्तविंशतिभेदास्तृतीयसङ्ख्याभिश्चो-
त्तममध्यमाधमभेदेनेदं नवधा भवत्युत्तमानाम् । त्रिपुल विमानवि-
स्तारसमं सान्तराल तस्य वेशनं द्विदण्डदण्डार्ध पादं वा तदायामं
हस्तेन पदमर्थं त्रिपादमेकहस्तादि पञ्चहस्तान्तं सभित्तिकमभित्तिक-
द्वारजालकं वा कुर्यान्मध्यनीचानामन्तरालं त्रिना पादेनैकदण्डादि
दण्डान्तं विद्वद्ध्या नवभेदैः प्रवेशं कारयेत् । अन्यत् मन्त्रपामन्तराल
विना चैतेः प्रमाणैर्निर्गमं कारयेत् । अथवा मुखमण्डप कृत्वा तत्प्रमुखे
मुखमण्डपप्रमाणेष्वष्टप्रमाणेनायाम कृत्वा तदायामेन पादाधिकमर्धा-
धिकं त्रिपादाधिकं द्विगुणं द्विगुणार्धं त्रिगुणं विस्तारमथवा विमानात्
पादमर्थं त्रिपादं बाधिकप्रिस्तारायामयुतम यममण्डप कुर्यात् । एतान्
मध्यभद्रतोरणाद्यैर्युक्तं वा त्रिवर्गात् कुर्यात् । विमानस्य प्रमुखं विना
पार्श्वत्रयेषु मध्यभद्रं विमानविपुलात् त्रिभागैकं चतुर्भागाद् द्विभाग
पञ्चभागात् त्रिभागं वा निर्गमदण्डमर्थं द्विदण्डं त्रिदण्डं वा पाद
तस्यावसाने कुर्यात् ॥

तोरणानामुत्सेधः स्थलादुपर्युच्चराधस्ताच्चतुर्भागाद् द्विभागं
त्रिभागाद् द्विभागं पञ्चभागात् त्रिभागं वा तोरणपादोत्सेधमर्थं त्रि-
पादैकमथवा दण्डेन त्रिचतुष्पञ्चदण्डविस्तारं तस्य पादबाह्यं तत्पाद-
नशेन तदङ्गानि मानयेत् । तोरणान्तरगाढप्रवेगदण्डं त्रिपादमर्थं वा
पादं वा तुङ्गशेषात् त्रि त्सेधमुच्चरान्तं पञ्चवर्गयुतं पार्श्वेयममकस्य
मध्ये परमं गाढयुक्तं नानालतापत्रजातिविचित्रतसर्वालङ्कारैर्युक्ता
यथाशोभं कारयेत् ॥

विमानस्याधिष्ठानादुपर्युच्चराधस्तात् पादं तुङ्गं तद्रसमुनिबमु-
नन्दभागं कृत्वा तदेकांशं वेदिकोत्सेधं तत्तुङ्गं चतुर्धा कृत्वार्थांशं कम्पं

द्वयंशं कण्ठमर्धांशं कम्पमेवं प्रत्यङ्गेषु योजयेत् । अधना रसांशं कृत्वा
कांशं कम्पं द्वंशं कण्ठं शेषगुणपरिवन्धं स्यात् । पट्टिकाङ्गेषु तु द्वार्धं गलं
शेषं त्रिधा कृत्वा परिचलं पूर्वं कारयेत् । अथवा चतुर्धा कृत्वैकांशेन
गलाधस्तात् कम्पं कारयेदिति केचित् ॥

पादोत्सेधं सप्ताष्टनन्दनन्ददशभागैकं कृत्वैकांशं पादविपुलम-
थनाधिष्ठानोच्चत्रिचतुष्पञ्चभागं कृत्वैकांशं वा विमाननिर्देशहस्तसङ्ख्या-
हुलिभिर्वा पादविष्कम्भं स्यात् । तच्चतुष्पञ्चपदंशं कृत्वैकांशं हीनं भि-
त्तिपादविपुलं तद्वसमुनिषमुनन्दघा विमल्यैकांशोनमग्रस्तारदत्तद् (?)
दण्डसंज्ञकम् । तेन सर्वाङ्गप्रमाणानिर्णयकरं स्यात् । पादाश्चतुर्विधाश्चतु-
रश्राष्टाश्रपोष्टाश्रष्टृचा इति मिश्रं मिश्रमानं कारयेत् । समं युग्मं
श्रेष्ठम् । विषममयुग्मं निषिद्धम् । एतद्विषयसप्तनन्दमक्तिप्रशेन सं-
योजयति पादमूलेऽर्धदण्डेन पत्रं तदुपरिकण्ठेन चतुरश्रं षोडशाश्रं घृतं
भित्तिपादान्तरभित्तिप्रवेशं पाददण्डं पाददण्डं स्यात् । दाक्षिणास्त-
म्भेषु मूलमध्यात्रेषु चतुरश्रमध्यमेष्टाश्रं षोडशाश्रं घृतं वा सर्वत्र सर्वैः
समन्तान्नयेत् । पञ्चोपरि सिंहज्यालनागादीनि कल्पयेदिति केचित् ।
पादाग्रे पोतिका वीरकाण्डफलकानामैकैकङ्गण्डोत्सेधं त्रिदण्डं वा फल-
कायाः पादोनकुम्भोच्चं तत्तमं पोतिस्रोत्सेधं वेति केचित् । फल-
कोत्सेधार्धताटीतुल्यधुगोस्तुत्रं तदर्थं पाददण्डं पादाधस्तादेकदण्डेन
मालास्थानं धृगनीरकाण्डानां विपुलं पादविपुलमेव पादस्य कण्ठेन
पादात् क्रमेण तार्ढी चोर्वभागविस्तारं तत्कण्ठेन त्रयविस्तारं त-
त्कण्ठेन फल । अथपोधिकादीनां लक्षणम् । परे चतुष्पञ्च-
पददण्डायाम् चतुर्विंशतिभागं कृत्वा पञ्चाशं पोधिरोत्सेधं तत्तमं
वीरकाण्डं तत्तमं फलकोत्सेधं गलमेकांशं वेदांशं कलशं गलमेकांशं
व्यंशं तादि तदधस्तादशुनं दण्डं त्रिपादमर्धं वा पञ्चमर्धदण्डेन पत्र
मर्धदण्डं मुक्तामालार्थं त्रिपादं दण्डं वा कारयेत् । अथवा पादायाम्
त्रिभागं कृत्वाधो द्वयं नीत्वोर्ध्वभागं पूर्वदंशं कारयेत् ॥

त्रिचतुष्पञ्चदण्डायाम् पोधिकायाम् त्रिदण्डं सार्धत्रिदण्डं चतु-
र्दण्डं वा फलकायाम् कारयेत् । द्विदण्डं सपाद सार्धदण्डं वा कलश

विस्तारं सपादं सार्धदण्डं वा ताटग्रविस्तार कन्धरलशुनावजपत्रमा-
लानि पादविस्तारसमं कारयेत् । अथवा पादकर्णेन ताटी तत्कर्णेन
ताटी तत्कर्णेन घटविस्तारं तत्कर्णेन फलकां तत्कर्णे पोथिकां कार-
येत् । ततोर्ध्वाद्विस्तारं त्रिभागं चतुर्भागं पञ्चभागं वा कृत्वा
एकांशं शिखां कारयेत् । चतुस्त्रिद्व्यङ्गुलं शिखादिकं कारयेत् । तोर-
णानामुत्सेध द्वारोदयदशनं वाष्टभागं कृत्वा सप्तपदपञ्चांशं चरणायामं
शेषं ज्ञपमानं कारयेत् । त्रिचतुष्पञ्चदण्डं पादनाद्यविस्तारमुत्सेधार्धं
विपुलं कारयेत् । करविस्तारं तत्समं पादाधिकं वा पोथिकाविस्तारं
नानाचित्रतरङ्गादीनि कारयेत् । फलकोत्सेधं त्रिचतुर्भागं कृत्वैकांशेन
चेत्रमवस्तात् पञ्च शेष युक्त्या कारयेत् । अथवा कुम्भताटीनामुत्सेधं
तत्तद्विस्तारात् त्रिभागेन वा कारयेदित्येके ॥

अथ द्वारलक्षण वक्ष्ये । पदायामं द्वारोत्सेधं तदर्धविस्तारं वि-
स्तारादधिकमानं विमाननिर्देशाङ्गुलेनैकाद्यष्टाङ्गुलान्तं नवधा भवन्ति ।
अथवा दण्डेन पाददण्डे पादादिकं द्विदण्डान्तमेवं नवविधं स्यात् ।
इस्तेन पादं सार्धपादमर्धभित्तिविस्तारसमं वा बहलद्वारविपुलं पादोत्सेधं
सप्ताष्टनन्ददशभागं कृत्वा पदसप्ताष्टनवभागं शुद्धद्वारविशेषांशं द्विधा
कृत्वैकांशं भुवङ्गमेकांशं पतङ्गमथवा भुवङ्गमानं त्रिभागैकं शेषं पतङ्ग-
मानं स्यात् । तत्समं दक्षिणोत्तरस्तम्भनिर्गमं तद्वहलात् पादाधिकं
पादोनद्विगुणं द्विगुणं वा तेषां विपुलं बहलविस्तारं नानापुष्पयल्लिका-
कारयेत् । अथवा तन्महाद्वारं षोडशांशं कृत्वा त्रयोदशांशं शुद्धद्वारो-
त्सेधं सप्तांशं वा द्वारविस्तारं शेषांशं द्विधा कृत्वैकांशं भुवङ्गमेकांशं
पतङ्गं स्यात् । अन्यत् सर्वं पूर्ववत् कारयेत् ॥

कवाटद्वयविस्तारायामं शुद्धद्वारसमं तयोर्ध्वाङ्गुल्यद्वारस्थं बहलो-
ऽर्धं तत्पादाधिकं पादहीनं वा तयोरूर्ध्वावःशिखायुक्तं शेषं युक्त्यैव वा
रयेत् । द्वारपाटिकां शुद्धद्वारसमायामं तस्य विस्तारं द्वारविस्तारादष्टांशं
कांशं तस्यार्धं पादं वा बाहल्यं वामकवाटान्वितं नानाचित्रैर्विचित्रितं
तदर्धं पार्श्वपाटिकाग्रन्थित्रयोपेतपञ्चसप्तनवाद्ययुग्मं याष्टिसमायुक्तं कार-
येत् । शक्त्येत् पाटिकान् यष्टीश्च लोहजमेव कारयेत् । आयसेन पुष्पमु

कुलशङ्कुभिरतिदृढं कृत्वायसपट्टैश्चन्द्रार्धैस्तुष्याकारैर्वज्राकारैराम्रमुकुला-
कारैः शोभनार्थं रक्षार्थं संयोज्य तयोर्दूर्वाधस्तान्मध्ये च फलकैर्भुव-
ङ्गपतङ्गयोर्मध्ये द्विवलयं पुलकोपेतं कारयेत् ॥

द्वारमण्डलानि स्थापनाक्रमं प्रथमं भुवङ्गमुत्तरशीर्षं दक्षिणपाद-
मूर्ध्वाननं द्वितीयं दक्षिणहस्तमुत्तराभिमुखं तृतीयमुत्तरहस्तं दक्षिणाभि-
मुखं चतुर्थमूर्ध्वपट्टिकाद् दक्षिणशीर्षमुत्तरपादमधोमुखं स्थाप्य पश्चात्
पश्चमं दक्षिणकणाटमुत्तराभिमुखं षष्ठमुत्तरकणाटं दक्षिणाभिमुखं तक्षकेण
स्थाप्य पश्चाद्वाटविधात् भुवङ्गपतङ्गपतिरिव वरणान् तत्तन्मन्त्रेणाचार्येण
स्थापयेत् । द्वारस्तम्भकणाटपृष्ठान् शिरीषपुन्नागनिम्बवकुलार्जुनमधु-
कासनाद्यैरन्यैः शुभैः पुंशुशान् विधिनाहृत्य तदाहून् द्वितीया कृत्वा द-
क्षिणे दक्षिणस्तम्भं दक्षिणकणाटं च वामांशमुत्तरस्तम्भमुत्तरकणाटं च
तस्योर्ध्वभागमूर्ध्वपट्टिकाधरपट्टिकां च कारयेत् । एवमेकपृष्ठाभागे
चैकजातीयैः शिलास्तम्भं वा कारयेत् । कणाटपृष्ठमभ्यन्तरवन्धनार्थ-
दारुणा यन्त्रं यन्त्रिकां च कृत्वा बाह्यपार्श्वे चायमेन रक्षान्धनपर-
यन्त्रं यन्त्रिकागायतवलयोपेतमायसेन काश्चनेन वा दह्रिकां कृत्वार्प-
येत् ॥

प्रस्तरस्य प्रस्तरोत्सेधमेकविंशतिभागं कृत्वा त्र्यंशमुत्तरमेकांशं
वाजनं त्र्यंशं पत्तिभिर्वाजनमेकांशं नष्टांशकपोतमालिङ्गान्तरितमेकैकांशं
वाजनं स्यादुत्तरे चार्धचतुर्भागेकं वा निर्गमं वसन्तकस्य तत्तमं पादो-
न्मर्धं वा कपोतस्य समं त्रिपादमर्धं वा दण्डं सार्धं द्विदण्डं वा निर्गम-
मर्धदण्डेन लम्पनं चेति केचित् । प्रत्यालिङ्गयोर्मानमूत्रसमवेवान्तरितं
वाजनानामुत्सेधं निर्गमः स्याद् दण्डं सार्धं द्विदण्डं कपोतोत्सेधं वा
नासिकायास्तुङ्गतारं त्रिभागैकभागेनावगाहयुतं तुङ्गार्धं वाजना वा
श्लिखोत्सेधं सिंहवक्रवत् कारयेत् ॥

अथ ग्रीवस्य तदुत्सेधं चतुष्पञ्चभागं कृत्वैकांशं वेदिकोदयग्रीव-
रूपवक्षेन चतुरश्रमष्टाश्रं वृत्तं वा पूर्ववद् वेदिकां कारयेत् । वृत्तग्रीवे-
ऽप्पष्टाश्रं वेति केचित् । कण्ठार्धेषु कोष्ठव्यत्ययनेन मानयित्वा तयो-
र्मध्यमपट्टं स्यात् । एवं समचतुरष्टाश्रं कर्तव्यम् । गलोदये वेशवशे-

पित्वांशं द्वादशभागं कृत्वाष्टांशं ग्रीवतुल्यं सार्धांशमुत्तमम् । अर्धं वा
जनं सार्धांशं हंसराज(न)मर्धं स्यात् । अथवा षोडशभागं कृत्वाष्टांशं
गलोदयं शेषांशैरुत्तरादीनि कुर्यात् । तेषां निर्गमं पूर्वपत् । एतान् शि-
खरे संयोजयेदिति केचित् । मानसत्रान् सप्तसप्ताष्टांशैरुहीनं वेदि-
विस्तारं तस्मान् तथैव कर्णविस्तारमथवा तयोर्वेद्युत्सेधमानेन प्रवेश
कारयेत् ॥

अथ शिखरस्य हंसराजनस्य बहिरर्धदण्डं दण्डं मर्धं द्विदण्डं वा
शिखरस्थोष्ठिपुलं हंसराजनस्य षोडशंशैरुहीनं मध्यत्रिपुलं हंस-
राजनसदृशमुदरविपुलं तथैवेति केचित् । अथवा वेदिविस्तारसदृश-
मोष्ठिपुलं तदष्टांशैरुहीनं मध्यविपुलं तद्यतुर्विंशतिभागैरुहीन-
मुदरविपुलं स्यात् । तत्पञ्चभागं त्र्यंशं बालिकस्याधः पट्टिना
तत्पञ्चांशाद् शुभांशमूर्ध्वपट्टिका तस्मात् तथैव पत्यानारन्तचतुर्भागैर्न
कर्णिकाकारं शिखरोत्सेधार्धमुदरं तस्मात् कर्णिकान्तं क्रमात् संक्षिप्तं
ध्यजुलं चतुर्जुलं वा बालिकमण्डलविस्तारार्धोत्सेधम् अर्धदण्डं त्रिपाद-
दण्डं वा पञ्चतुल्यमर्धदण्डं कर्णिकोत्सेधमथवा पद्मादूर्ध्वं स्तूपिना स-
योजयेदिति केचित् । शिखरोत्सेधमष्टभागं कृत्वा चतुष्पञ्चपडंशव-
साने मूर्ध्नेष्टकं स्थापयेत् । नासिकाग्रे नासिकाकण्ठे वा कारयेदिति
केचित् ॥

नासिकाविधि वक्ष्ये । शिखरव्यासात् त्रिचतुष्पञ्चभागैर्न ना-
सिकाविस्तारं तत्तमं त्रिपादं त्रिभागं त्रिभागं वा ग्रीवान्नासिनिर्गम-
दण्डं सार्धं द्विदण्डं वा गाढप्रवेशं विस्तारस्य त्रिचतुष्पञ्चभागैरुहीनं
ग्रीवादुपरि नासिकोत्सेधं त्रिभागैरुविस्तारदण्डवेशयुतं गाढशेषं नाना-
विचित्रितवक्त्रपट्टी तदूर्ध्वं त्रिपादं वा शिखरोत्थं तत्रिभागैर्न कण्ठं व्य-
धेन सिद्धवन्मुसं कुर्यात् ॥

अथायादिपरीक्षणम् । उत्सेधहस्तेऽष्टगुणितेऽर्धत्रिघनैरपहृते शेष-
मायं नक्षत्रं स्यात् । बासे त्रिनवगुणितेऽष्टापहृते शेषं योनिव्ययं भवति ।
पार्श्वसमस्तयोर्नवगुणहृते सप्तत्रिंशदपहृते शेषं वारस्तिथि यो
भवति । एवं विमानगोपुरादिभवनकरणहस्ते मण्डपापरणगृहादीनां

व्यासायामसमूहकुरः प्रतिमादीनामुत्सेधाज्जुलिभिः रथादीनां व्यास-
समूहमात्रेणयादीनि परीक्षयेत् । अतोऽल्पदोषगुणाधिकमपि गृहीतव्यं
स्यात् । हस्तच्छेदे पादमर्धं त्रिपादं संयोज्य गणयेत् । तच्छेष हीना-
धिक्य युक्त्या कुर्यात् । अज्जुलिच्छेदे ययैर्युक्तं तथैव कारयेत् । अत्रा-
मुक्तं शिल्पशालोक्ताभिनिना कुर्यात् । पश्चात् सुधावर्णाद्यलङ्कारयेत् ।
इतो व्याससिंहाद्यैर्भूययेद् चलभूमिद्याग्रहंसभूतनाटकादीनि कुर्याद्
द्वारेषु द्वारपालान् शिखरे महानास्यन्तरे पूर्वे पुरुषं दक्षिणे सत्य पश्चिमे-
ज्ज्युतमुचरे वराहं वेति केचित् । दक्षिणायां दिशि द्वारे तत्तन्मूर्ती-
द्वारदक्षिणभागे चान्यान् यथाक्रमेण स्थानकमासनं वा कल्पयति ।
गुणमण्डपदक्षिणभागे निम्नेशमुचरे विन्ध्यवासिनीमात्रेयादिषु कोणेषु
घृतेरुपरि गलस्थाने ग्राह्यवाहनागारं भृङ्गेशं वान्यस्मिन् सर्वत्र देवस्य
विजयक्रीडनाद्यैरेव कारयेत् ।

अथातो द्वितलविधिं वक्ष्ये । तद्व्यायामं नत्रया विभज्य त्र्यंश-
गर्भविस्तार उपरि गृहपिण्डमलीन्द्रहारार्धकैकांशे समावृता भवन्ति ।
प्राङ्मूर्तिमष्टधा विभज्य तदेकांशं कूटतारं मध्ये द्व्यंशशाला तयोर्मध्ये
चैकमंशं पञ्जरविधा शेषार्धांशैर्हारान्तरं कारयेत् । अथवा मान-
स्य्याद् गृहः कूटकोष्ठपञ्जराणां निर्गमं पादमर्धं त्रिपादं दण्डदण्डार्धं
द्विदण्डं वाप्येवं सममूत्रं चेत् कूटाद् बहिस्तथैव कोष्ठनिर्गमं कारयेत् ।
अलीन्द्र गालुकैरापूर्य (घन)मेव सातकांशं सञ्छादित वा परिकल्पयेत् ।
ऊर्ध्वेऽलीन्द्र त्यक्त्वाम्यन्तरभिचीरपरि भूमिं कारयेत् । उत्तरेधमेरुन-
विंशदंशं कृत्वाधिष्ठानद्वयं चतुरशं पादपादोनद्वयं प्रस्तरं त्र्यर्धांश-
वेदिकैकांशं कण्ठं मन्त्रासपादाद्यग्न्यंशं शिखरं पादोनद्वयं स्तूपिकेत्येव
शान्तिरूपौष्टिकाद्युत्सेधानां पूर्वोक्ताशेषेषु पञ्चांशं संयोज्य पादयोः शि-
खरं चैकैकांशं स्तूपीं विनान्येष्वर्थांशं संयोज्य विभजेत् । एव सर्वं
द्वारं कुर्यादुपरितलपादोत्प्रेषमष्टधा विभज्यैकांशं वेदिकोदयं द्वयर्धांशं
कण्ठं त्र्यंशं शिखरं सार्धांशं स्तूपिकेत्यन्तरप्रस्तरं चैकैकांशं दशभागं विभ-
ज्यैकांशं वेदिकोदयं त्र्यंशं पादं सार्धांशं मन्त्रमर्धांशं वेदिं सपादांशं
कण्ठं पादोनव्यंशं शिखरमेकांशं स्तूपीं चेत्येव सर्वत्र कूटकोष्ठादीनि
कारयेत् । प्रवेशनिर्गमं दण्डेन यथाशोभं यथावलग्न्याचयति । मुख-
पटपदाक्षणावयोरुत्थाधरोहणार्थसोपानं च युक्त्या कारयेत् ॥

अथातो त्रितलत्रिंशं वक्ष्ये । व्यायाम त्रयोदशभागं कृत्वा त्र्यंशं गर्भगृहं परितो गृहपिण्ड्यलीन्द्रभागस्तद्वद्विथालीन्द्रहारौ सङ्कल्प्याभ्यन्तरालीन्द्रं बालुकैरापूर्य घनमेव कृत्वा बाह्यालीन्द्रं सावकाशं च सञ्छादितं कारयेत् । बाह्यमिचौ परितः कूटशालादीनि पूर्ववत् कृत्वालीन्द्रं त्यक्त्वा तदभ्यन्तरमिचौ मध्यतलं सालीन्द्रं सञ्छादितं तस्मिंश्च कूटशालादीनि पूर्ववत् कुर्यात् । अलीन्द्रं त्यक्त्वा गृहपिण्डादुपरि भूमिं कारयेत् । मुखमण्डपं शय्यासोपानं युक्त्या सङ्कल्पयतीति । उत्सेधं चतुर्विंशतिभागं कृत्वाधिष्ठानं द्वयंशपादं चतुरशं प्रस्तर पादोनद्वयंशं पादं पादोनचतुरशं मञ्चं पाद त्र्यर्धांशं वेदिं सार्धांशं कण्ठ त्र्यंशं शिखरं सपादांशं स्तूपिकेत्येवं शान्तिकपौष्टिकाद्युत्सेधानां पूर्वोक्तांशेषु सप्तांशं संयोज्य पादेषु शिरसि चैकैकांशमन्येप्यर्धांशं संयोज्य युक्त्या सर्वत्राप्येव कारयेत् । एतेषां विन्यासविशेषं मूर्तिभेदं चोचरे वक्ष्यामः ॥

चतुस्तलं वक्ष्ये । व्यायामं सप्तदशभागं कृत्वा त्र्यंशं गर्भगृहं तत्परितःत्रैकैकांशैर्गृहपिण्ड्यलीन्द्रहारादयः कल्पयति । तत्तलावसाने कूटाद्यैस्तत्तद्विधिं समापयेदधस्तलं सर्वत्र घनमेव कृत्वा तस्योर्ध्वं परितोऽलीन्द्रं त्यक्त्वा तदभ्यन्तरेऽलीन्द्रत्रयेषु प्रागादिचतुर्विंशु मुखमण्डपसंयुक्तं गर्भगृहं सङ्कल्प्य पुरुषान् संस्थापयेत् । आग्नेयादिषु कोणेषु प्राङ्मुखपश्चिमासुरं तथैव कृत्वा कपिलादीन् संस्थापयेत् । तदूर्ध्वं परितोऽलीन्द्रं त्यक्त्वा मध्ये त्रिंशुमूर्तेर्गर्भागारं मुखमण्डपसंयुक्तं दक्षिणे नारायणनारसिंहानां गर्भागारं कृत्वोर्ध्वं परितोऽलीन्द्रं त्यक्त्वा मध्ये प्राङ्मुखं शयनस्य गर्भागारं मुखमण्डपं च कृत्वा परितस्तलं प्रति शय्यासोपानं प्रादक्षिण्यवशेन युक्तितः कुर्यात् । उत्सेधं पञ्चत्रिंशदंशं कृत्वाधिष्ठानं त्र्यंशं प्रस्तरं पञ्चांशं मञ्चं चतुरशं चरणं सार्धांशं रूपोतं त्र्यंशमङ्गुल्युच्चं पादांशं मञ्चमर्धांशं वेदिकैकांशं ग्रीवं त्र्यर्धांशं शिखरं पादोनद्वयंशं स्तूपिकेत्येतच्छान्तिकपौष्टिकाद्युत्सेधानां पूर्वोक्तांशेष्वष्टांशं संयोज्य पादेषु शिरसि चैकैकांशं स्तूपि विनान्येप्यर्धांशं संयोज्यैवमूह्यैव कुर्यात् । शिरसि पादांशं हित्वा स्तूपीनां सह संयोजयेदित्येके ॥

अथातः पञ्चतलं वक्ष्ये । पूर्वोक्तांशेषु तारे चतुरंशं संयोज्य परितोऽलीन्द्रहारौ मङ्गल्याधस्तलं घनमेव कृत्वोपरितलेषु अष्टदिक्षु गर्भगृहं सङ्कल्प्य प्रागादि(पु) नृसिंहादीन् संस्थापयेत् कल्पयेत् । तस्योपरि चतुस्तलोक्तप्रकारैरेव कुर्यात् । उत्सेधेषु, पूर्वोक्तांशेषु षोडशांशं संयोज्याधस्तलस्याधिष्ठानं चतुरंशमष्टांशं स्तम्भं चतुरंशं प्रस्तरमेतदेव विशेषोऽन्यत् सर्वं पूर्ववत् । तस्मिन् (नान्तिक)पौष्टिकाशुत्सेयानामधस्तलस्य पादे चैकांशमन्ययोश्चैकांशं पूर्वोक्तांशेषु योजयित्वा सर्वमूढैव कुर्यात् । एव पद्मलादिद्वादशतलान्त तारे चतुरंशं तु द्वे कलांशं संयोज्योत्सेधमेदार्थं द्व्यष्टाधिकत्रिभक्तौचैव तत्र प्रति युक्त्या संयोज्य कुर्यात् । सर्वेषां तलानामधस्तलं घनं कृत्वा पद्मलस्य द्वितीयतलस्य द्वितीयतले प्राच्यां मध्ये पञ्च वीरान् दक्षिणे राघवमुत्तरे कृष्णं च दक्षिणमध्ये नृसिंहं तत्पूर्वं रामनं पश्चिमे त्रिविक्रमं पश्चिमे मध्ये नाराहं दक्षिणे परशुराममुत्तरे बलभद्रं चोत्तरे मध्ये कर्किणं तत्पश्चिमे कूर्मरूपं पूर्वं मत्स्यात्मकं च ब्राह्ममुखान् दक्षिणे पश्चिमादिगर्भगृहे संस्थापयेत् । तदुपरि पञ्चतलोक्तवत् ॥

सप्ततलस्य द्वितीयतले देवस्य विजयक्रीडारूपाणि प्रागादिदिक्षु विदिष्वन्तरालेषु पूर्ववत् गर्भगृहं कृत्वा स्थापयेत् । अष्टतलस्य द्वितीयतले प्राच्या दक्षिणाष्टचरान्तं सनकं तुभद्रं मित्रं सनातनं च ब्राह्ममुखान् दक्षिणपश्चिमादिप्रागन्ता मुखवहं ह्यात्मकं त्रिसर्वं च दक्षिणामुखान् पश्चिमे दक्षिणाष्टचरान्तं सनातनं रामदेवीशिवसुनन्दुमारं च पश्चिमामुखानुत्तरे संबह पुण्यं विश्वं मुग्धं चोत्तरामुखान् गर्भगृहं कृत्वा संस्थापयेत् । अन्यत् सर्वं पूर्ववत् ॥

नवतलस्य द्वितीयतले प्रागादिदिक्पालदेवानादित्यान् यमन् रुद्रान् मरुतोऽश्विनौ सप्तऋषीन् मत्स्यरोहिण्यो मातृगणतपि नरं पूर्वं वत् सर्वस्मिन् यथेष्टस्थाने गृहान् कृत्वा सर्वान् देवान् सङ्कल्पयेत् । दशतलाद्यर्कतलान्ततलं प्रति यथाक्रमेण पितामहं महाविष्णुं रक्माभं सदाविष्णुं स्फटिकाभं नारायणं चतुर्भुजमथवा द्वितलादिद्वादशतलान्तं क्रमेण निस्तारत्रिभागादिनयोदशभागान्तं क्रमेण निस्तारं विभज्यकांशं गर्भगृहं शेषार्धहपिण्डालीन्द्रहारादयः कृत्वा गार्धः

शय्यासोपानसंयुक्तं वेणुरन्त्रवद् गर्भोपरि गर्भगृहं सुखमण्डपं च परिकल्प्यादितलं घनमेव कृत्वोपरितलत्रयेषु महाविष्णुं नारायणमन्येष्वधस्तात् स्थानकासनशयनभेदेन विष्णुमूर्तिं सर्वा स्थापयेत् । अष्टतलादूर्ध्वं मूर्तिस्थापनां नाचरेदित्येके । सर्वस्मिन् विमाने विस्तारात् त्रिभागेकभागविशालमेकदण्डान्त्यकदण्डान्तं द्वादशभेदैर्निर्गमयुतमध्यपत्रं कुर्यात् । महति विमानं चरेत् । भद्रेऽपि पार्श्वयोः कल्पयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानतलविधिर्नाम

षष्ठः पटलः ॥

अथ सराजः पटलः ।

अथातः प्राकारलक्षणं वक्ष्ये । रक्षार्थं मङ्गलार्थं तत् प्रासादार्थं त्रिपादं समं पादाधिकमर्धाधिकं वा अथमावरणम् । तत् सपादाधिकमर्धाधिकं पादोनद्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं पञ्चगुणं वा द्वितीयावरणम् । तस्योक्तप्रमाणे षष्टिप्रमाणेन तृतीयावरणादि सप्तप्राकारान्तं कारयेत् । प्राकारस्य परितश्चतुरश्रीकृत्य तत् पादाधिकमर्धाधिकं त्रिपादाधिकं द्विगुणं द्विगुणार्धं त्रिगुणं त्रिगुणार्धं चतुर्गुणं वा मुखायामः । प्रथमावरणस्य तत्परितश्चतुरश्रीकृत्यैवमेव द्वितीयावरणादिसर्वप्राकाराणां प्रासादस्य परितश्चतुरश्रीकृत्यैव मुखायामं योजयेदिति केचित् । हस्तानां त्रिधा प्रोक्तमधममध्यमोत्तममिति यथाक्रमेण त्रिहस्तं पञ्चहस्तं सप्तहस्तमथ त्रयो नवैकादश त्रयोदश मध्यमत्रये पञ्चदशसप्तदशैकोनविंशद्वस्तमुत्तमत्रयमेव सप्तप्राकारान्तं कारयेत् । तेषां मुखायामः पूर्ववदास्थानाङ्गणप्रमुखे दक्षिणे पश्चिमे चोत्तरे वा विस्तीर्णदेशे तत्तद्विधिं चोह्य प्राकारसममायामस्तत्समं त्रिपादमर्थं वा विस्तारमङ्गुलं कृत्वा तस्मिन्नास्थानमण्डपं कारयेत् । अथवालयामभिमुखे परितश्चोत्तरे वा बहुदकं सुविस्तारं तटाकं कृत्वा तत्परितः शिलयेष्टकया वा तीरं कारयेदिति केचित् । एकप्राकारमधमम्, द्विप्राकारं मध्यमम्, त्रिप्राकारमुत्तमम् । त्रिप्राकारं मध्यमाधमम्, चतुष्प्राकारं मध्य-

ममध्यमम्, पञ्चप्राकारं मध्यमोत्तमम् । पञ्चप्राकारं मध्यमाधमम् ।
 पञ्चाकारमुत्तमोत्तमं स्यात् । प्राकाराणां विष्कम्भं हस्तपादाधिक्रम-
 र्धाधिकं त्रिपादाधिकं द्विहस्तं वा । तत्र चतुष्यञ्चपदसप्ताष्टनवगुणं
 वा भित्त्युत्सेधं विस्तारादष्टांशोन्नमग्रविपुलं प्रासादस्य पादद्वयप्रागुपा-
 नाद् वा प्राकारभित्त्यन्तरमुत्तमं भित्तिमध्यमम् । भित्तिरुत्तमम् । तेषां
 प्रादसुरे द्वारं गोपुरं वा कृत्वाधस्ताद् द्वारि मार्गं वा प्राच्यामुदीच्यां
 वा दक्षिणोत्तरपश्चिमेषु क्षुद्रद्वारं युक्तितः कारयेत् । एतेषां बहिराव-
 रणेऽप्येवं द्वारं गोपुरं च कुर्यात् । प्रथमावरणं विनाऽन्येषां प्राका-
 राणामेकद्वित्रिभित्तियुतमालिकां कारयेत् । प्रथमावरणमुखायामं सकलं
 सञ्चारयेदिति केचित् । विमानस्य चतुर्दिक्षु मध्यमस्तम्भं विनर्ज्य त-
 न्मध्याभित्तिविष्कम्भं किञ्चिद् व्यक्तं सर्वतः समं वा कृत्वा प्राका-
 रस्य भित्तिविष्कम्भं विधिना कृत्वावशेषितांश्चतुर्धा कृत्वा एकांशं
 प्रासादस्य परितः शय्यादेशं भवत्यैव सञ्चरेत् । तद् द्वित्रिभूमियुतं
 भित्तेरुपरि भित्तिं पादोपरि पादं कारयेत् । पादोपरि भित्तिमिष्टकोपरि
 शिलाभित्तिं नै शिलयाथेष्टकया वा कृतमण्डपं शिलया दारुणा वाच्छा-
 दयेत् । प्रासादपादुकादुत्तरान्तं सप्तधा कृत्वा द्विभागं तस्याधिष्ठानं
 पञ्चभागं पादोदयं नवधाकृत्य द्विभागमधिष्ठानं सप्तांशं पादायामं
 मानाङ्गुलेन पष्टचङ्गुलादूर्ध्वं षडङ्गुलविष्टद्व्याष्टोत्तरशताङ्गुलान्तं स्त-
 म्भोच्चं नवधा भवति । तत्पादविष्कम्भं सप्ताङ्गुलं समारम्भ्यैकाङ्गुल-
 विष्टद्व्या पञ्चदशाङ्गुलान्तं नवधा पादविष्कम्भं सार्धं द्विहस्तार्धं पादं
 पादं यथेयेत् । सार्धचतुष्कम्भरुन्तिनवधा (१) भक्तिमानं भक्तिपार्थेऽपि
 भित्तिर्धान्वितमेव कारयेदुत्तराणि परितः प्राक्पश्चिमयोरुत्तराग्रं दक्षि-
 णोत्तरयोः प्रागग्रं संयोज्य तस्योपरि तुलादीन् संन्यसेत् । एवमेव शैल-
 जलास्तरमूर्ध्वं लुपाभित्तिं संछादयेदिति केचित् । सशिलास्तम्भोपरि
 दाहस्तम्भं प्रयोक्तव्यम् । दारुपादोपरि शिलास्तम्भं न योजयेत् ।
 अथवा तन्मुखायामं शुग्मभित्तिसमायुक्तं द्वारदिगन्तरोत्तराणि संन्यस्य
 तस्योपरि प्रागन्तमुत्तरान्तं च चतुस्तलादीनास्तरेद् द्वारशोभादिभेदे-
 प्येकमार्गेण गोपुरं कारयेत् । अथवाधिष्ठानान्ते द्वारं हित्वा तद्धारयाद्ये
 चोभयोः पार्थेयोस्तस्मिन्नन्तरभक्तिवशादेकभक्तियुतं सोपानं वा

कारयेत् । हस्तस्तम्भं तुलादीन् युग्मायुग्मं च संयोजयेत् । अत्रानुक्तं सर्वं शिल्पशास्त्रोक्तमार्गेण कुर्यात् ॥

अथोर्ध्वगोपुराणां लक्षणं वक्ष्ये । द्वारशोभाद्वारशालाद्वारप्रासादद्वारहर्म्यद्वारगोपुरमिति पञ्चधा भवन्ति । तेषां क्रमेण विस्तारो वक्ष्यते । मूलप्रासादद्वित्रिचतुष्पञ्चपट्टं कृत्वा, एकांशोनद्वारशोभादीनामाभासानां विशालं स्यात् । सप्ताष्टनवदशैकादशभागं कृत्वा, एकांशोनं विकल्पनां चतुष्पञ्चपट्टसप्ताष्टांशं कृत्वैकांशं व्यपोह्य शेषांशैर्मध्यमानां त्रिभागैकमर्धं त्रिभागाद् द्विभागं चतुष्पञ्चांशपरेकोनमिति द्वारशोभादीनामुत्तमानां विशालं स्यात् । अथवा हस्तमानद्विहस्ताद्विहस्तान्तमेकहस्तेन विवृद्ध्या द्वारशोभादीनामेकैकं त्रित्रिभेदेन क्षुद्राणां त्रिपञ्चभेदाः स्युः । अन्यं त्रिहस्ताद्येकत्रिंशत्करान्तं द्विद्विहस्तं विवृद्ध्या द्वारशोभादीनामल्पानां त्रिपञ्च भेदाः स्युः । नवहस्तादि सप्तत्रिंशत्करान्तं द्विद्विहस्तविवृद्ध्या मध्यमानां विशालं पञ्चपट्टिभेदाः स्युः । अथोत्तमानां विशालं पञ्चहस्तादि त्रयोदशहस्तान्तं द्विद्विहस्तविवृद्ध्या द्वारशोभाविशालं पञ्चविधं भवति । पञ्चदशहस्तादि त्रयोविंशद्वस्तान्तं द्विद्विहस्तविवृद्ध्या द्वारशालविशालं स्यात् । पञ्चविंशद्वस्तादि त्रयस्त्रिंशद्वस्तान्तं द्वारप्रासादस्य । पञ्चत्रिंशत्करादि चत्वारिंशद्वस्तान्तं द्वारहर्म्यस्य । नवपञ्चकरादि त्रिपञ्चाशत्करान्तं द्वारगोपुरव्यासमित्येव पञ्चानां व्यासं पञ्चविंशतिभेदमवसीयते । तेषामुदितविशालस्य पादमर्धाद् त्रिभागं द्विभागात् पादोनद्विगुणं द्विगुणं वायामं पञ्चविधं स्यात् । उत्सेधविन्यासगण्यालङ्कारादीनि सर्वाणि मूलप्रासादस्योक्तमार्गेण एकतलायर्कतलान्तमूलैव गोपुराणि कारयेत् । अधिष्ठानपादबन्धमेव सञ्चारविस्तारं सार्धहस्तं सत्रिपादद्विहस्तं द्विहस्तार्धं पादोनत्रिहस्तं त्रिहस्तम् इति सप्तधा भवन्ति । तत्तद्विगुणमुत्सेधः स्यात् । अथवा मूलभूमेरधिष्ठादितुल्यद्वारतुल्यतदर्धविस्तारमथवा तद्विस्तारव्यङ्गुलाद्येकविंशदङ्गुलान्तं द्विद्व्यङ्गुलविवृद्ध्या संयोज्यैवं द्वारविस्तारं दशधा भवति । गोपुराणां निर्गमविस्तारार्धं त्रिभागैकं पञ्चभागं प्राकारभित्तिब्राह्मणतः कुर्यात् । अन्यत् सर्वं मूलप्रासादस्योक्तविधिना कारयेत् ॥

अथ परिवाराणामालयं गर्भव्याससमं पादहीनमर्थं वा त्रिहस्तं पञ्चहस्तं वा मुखमण्डपसहितं कृत्वा परिवाराणां ध्रुवकौतुकसंप्रुक्तमुचमं कौतुकं विना तत्स्थाने पीठं कृत्वार्चयेत् । मध्यममालयं ध्रुवकौतुकं विना यथोक्ते देशे शैलजमैष्टं वा मानाङ्गुलेन वा द्वादशाङ्गुलोत्सेधानि द्विगुणायतविस्तृतानि भागोन्नतविस्तरौ परितस्त्रिवेदिसंहितानि पीठानि कृत्वा यथा चैकवेदिकं यथालाभप्रमाणेन पीठं कारयेदिति केचित् । एतदधममार्गार्चनं स्यात् । अन्यथा महत्सरो दोषो भवेत् । परिवाराणामालयमण्डपं कूटं वा प्राकाराश्रयमेव कर्तव्यम् । पीठं चेदालयाश्रयमेव कारयेदित्येके ॥

अथालयाभिमुखे महामण्डपं मूलायसमध्यर्धं द्विगुणं द्विगुणार्धं त्रिगुणं त्रिगुणार्धं चतुर्गुणमिति विस्तारं सप्तधा भवति । समचतुरश्रमायतचतुरश्रं वा युग्मपादायुग्मपङ्क्तिं मूलालयस्यादिभूमिप्रमाणेनाधिष्ठानपादप्रस्तरं च कृत्वाच्छाद्य मध्ये मध्ये समां युक्त्या कल्पयेत् । तत्तत्प्रमुखे तथैव नृचमण्डपमाग्नेयादिकोणेषु तथैवास्थानमण्डपं कारयेत् । प्रथमावरणे द्वितीये वा मालिकाविहीने यत्र तत्रालयाभिमुखे मुखमण्डपपूर्वं सोपानपूर्वं वा कृत्वा द्वितीयावरणे त्रयं निर्मतिविरुण्वायुक्कुबेरेशानां च दक्षिणे श्रियं वामे हरिणीं च क्रमाच्च स्थाने प्रागादि सुभद्रसत्सर्वभयात्मकसुखावहरामदेवसंवहपुण्डदेवसुवहाश्च द्वितीयावरणे मित्रसनातनादिसनन्तनशिवसनत्कुमारविश्वसनकास्तृतीयावरणे इन्द्रादि (द)क्षिणे भित्तिपार्श्वे पितामहपुण्यौ वापे गङ्गाधरप्रभापितरौ द्वाराङ्गानि षड् विधावृक्षवृक्षपतङ्गपतिरावणान्त्ययक्षादिविमानपालाः शिखराग्रेषु स्तूपिवर्गाधस्तात् प्रागादिचतुर्दिक्षु बहिर्मुखानां तद्गस्तादधिष्ठानवर्गस्य परितः प्रागादीन् यद्यविवस्वन्तस्ताराणां पीठं सङ्कल्प्यार्चयेत् । द्वारपालाश्च भणिकं सन्ध्यभ्यन्तरद्वारे विखनसतापसां प्रथमावरणादिसप्तप्राकारद्वारेषु शक्तिपिण्डतीर्थां विमेशनामेशौ शङ्खपद्मौ तुर्भणबलिन्दौ नन्दकशाङ्गी चक्रशङ्खचूलिनौ चण्डप्रचण्डावित्येतेऽष्टादश द्वाराधिपान् समर्चयेत् । सोमेशानयोरन्तरे विष्वक्सेनः प्रथमावरणाद्यङ्गणे चतुर्भागात् त्रिभागे श्रीभूतगरुडचक्रध्वजशङ्खयूथाधिपाक्ष्मभान्ताथैतेऽनपायिनश्च तथा तत्पत्रे संयोज्यैवार्च-

येदिति केचित् । प्रथमावरणे द्वितीये वा प्रागादीशानान्तमिन्द्रादीन्
 प्राग्द्वारादिद्वारदक्षिणपार्श्वे कोणेषु प्राग्द्वारादुत्तरे भास्करमिन्द्रादि
 दक्षिणाद्यन्तराले च चन्द्राङ्गारबुधवृहस्पतिकव्यमन्दराहुकेतुंशैतान् ग्र-
 हान्, तृतीयावरणे गङ्गायमुनानर्मदासिन्धूः प्रागादिचतुर्दिक्षु तच्चद्वार-
 दक्षिणपार्श्वे पूर्वद्वारोत्तरोत्तरे दुर्गामाग्नेयादिकोणेषु सप्तान्ध्रिंश्रियं श्रेष्ठां
 धार्त्रीं चान्तराले सुरासुरसुन्दरीस्वाहास्वधापायासंह्लादिनीराकासि-
 नीवालीत्येताः पचनालये हविरक्षकं पुष्पमण्डपे पुष्पपारकं वारिचञ्चयं च
 पार्श्वे पूरुषं प्लोतबल्लोत्तरीयादिसद्द्रव्यसञ्चयपार्श्वे त्वष्टा शय्यास्थाने
 कौमोदकी हविर्द्रव्यासिसञ्चयस्थाने सर्वेश्वरं होमस्थाने बलिरक्षितम-
 र्चयेत् । चतुर्थावरणे पूर्वद्वारोत्तरे गविष्ठं दक्षिणे पृथिवीं पश्चिमे श्रीदेवीं
 दक्षिणेऽग्निमुत्तरे वायुं चाग्नेयादिकोणेषु ऋग्यजुःसामं चान्तराले शिवं
 विष्णुं तक्षकं शुभभूतनायकं पवित्रं पावनं क्षितिजं च पञ्चमावरणे
 पूर्वद्वारोत्तरे दक्षिणे चक्रभूरनुमतिदक्षिणे ब्रह्माण्या(द्याः)ः सप्त मातृः
 पश्चिमे जयाद्यष्टाप्सर(स)श्चोत्तरे कठिन्यादिसप्तरोहिण्यश्चाग्नेयादिकोणेषु
 वत्सरा(दी)न् प्राणादीन् मरुतः शतरुद्रानन्तराले चैशानेन्द्रयोरन्तरे
 अजैकपादेकादशरुद्रादीनिन्द्राग्नयोरन्तरे गन्धर्वान् यमनीलयोर्मध्ये
 मृनीन् (नीलयोर्मध्ये मृनीन् ?) नीलवारुणयोर्मध्ये मृतजान्वरुणोदान-
 योर्मध्येऽश्विनौ सोमोदानयोरन्तरे वसवश्चाष्टौ सोमेशानयोर्मध्ये विद्या-
 धराश्चाष्ट प्राकारे प्राग्द्वारादुत्तरे तुम्बुरुं तद्द्वारदक्षिणे ऋतून् पश्चिमे प्रजा-
 पतिमुत्तरे सुद्वलमाग्नेय्यां हलेशं नैर्ऋत्यावेक्षं वायव्यां जाम्बवमैशान्यां
 वसुमन्तराले प्राच्यामुत्तरे भर्किकं नरमिथुनौ दक्षिणे प्रह्लादं दक्षिणे कामं
 (पि ? प्र)पां च पश्चिमे (ह)व्यमाग्नेय्यां पचनागारं विमानसमं पादाधिक-
 मर्धाधिकं पादोनद्विगुणं द्विगुणं द्विगुणार्धं त्रिगुणमिति विस्तारं सप्तधा
 भवति । विस्तारात् पादाधिकमर्धाधिकं वायामं चतुरश्रं च शालोपेतं मध्ये
 कृष्टं तद्वाहिर्दक्षिणतो वा मूलधाम पादुकान्तोत्सेधं चतुर्धा कृत्वैकांश-
 मधिष्ठानं सोपपीठं वा अंशं पादावर्गमेकांशं प्रस्तरं तत्प्राकाराम्यन्तरं
 प्राकारमध्यमं प्राकारवासाभिचिचिष्कम्भं हस्तमात्रं पादहीनं पादाधिकं
 वा मण्डपाकारं लुपायुक्तं वा कारयेत् । द्वारदक्षिणे पूर्ववत् प्रथमेष्टकाः
 शिलाः स्थाप्य तत्रैवान्ते स्थापयेत् । सुधाकर्म कृत्वाभ्यन्तरे प्राच्यां

दक्षिणाद्युत्तरान्तं जुष्टीयुग्मायुग्मसङ्ख्यानन्तरदक्षिणशालामध्ये सोपान-
 द्वारमुत्तरतो हविर्द्रव्योपदंशादिसञ्चयस्थानमधस्ताद् दक्षिणतः प्राच्यां
 वा वारिमार्गं कारयेत् । प्रथमावरणे द्वितीये वा दक्षिणे होमस्थानं
 कारयेदिति केचित् । यागशाला द्वितीयावरणे प्रदक्षिणे चाग्नेय्यां
 पञ्चसप्तनवहस्तायतविस्तारं चतुर्द्वारयुतं मण्डपं कूटं वा कुज्यस्य बाह्यं
 तु । अथ भक्तिपादकं तत्पादस्य बाह्यमिति युक्तम् अभ्यन्तरं कुज्यस्य
 अभ्यमथ पादयुक्तिकं सूत्रस्य । एवं मतिमान् पुरातनैः । अभ्यस्य भ-
 क्तिबहुयुक्तिशोभितं मायायतारचतुरं तु कर्णकम् । कर्णेषु पादमथ
 कण्टकं क्रमात् पादस्य युक्तमथपादनाहकम् । कृत्वात्रानुक्तं शिल्प-
 शास्त्रोक्तविमानं कारयेत् ॥

अथ परिवारविधानम् । मुखमण्डपे सोपानमध्ये श्रीभूतं प्रथमा-
 वरणादीन् यथाक्रमेण तत्तदग्रायामं चतुर्धा सर्वत्रापि तृतीयांशे श्री-
 भूतगरुडचक्रध्वजशङ्खगहाभूताक्षहान्तानां क्रमेण परिकल्पयेत् । अथवा
 द्वितीयावरणे द्वितीयांशे शङ्खं तृतीयांशे चक्रं ध्वजं च चतुर्थावरणे तृती-
 यावरणे धूम्राधिपं पञ्चमावरणे तृतीयांशे चाक्षहमथवा गोपुराद् बाह्ये
 प्रासादस्याध्यायार्थं नीत्वा तत्रैवा स्याक्षहान्तस्य पीठं परिकल्पयेत् ।
 अथवा सर्वत्र प्रथमावरणायङ्गणस्याग्रविस्तारं चतुर्धा कृत्वा तद्विमान-
 पार्श्वादिद्वितीयांशे गरुडं तृतीयांशे वलिपीठं च विधिना कल्पयेदित्येके ।
 एकप्रकारमधमं द्विप्रकारं मध्यमं त्रिप्रकारमुत्तमं त्रिप्रकारमधमं चतु-
 ष्प्रकारं मध्यमं पञ्चप्रकारमुत्तमं पञ्चप्रकारमधमं षड्प्रकारं मध्यमं सप्त-
 प्रकारमुत्तमं परिवाराणामालयं पचनालयपुष्पसञ्चयस्नानोदकपानीय-
 स्थानं नृत्यमण्डपं च मूलालयप्रेक्षस्तपनमण्डपास्यानमण्डपं प्राकार-
 गोपुरं चेद् बहिर्मुखं तद्वर्णनगर्भगृहमभ्यन्तरमुखं ज्ञात्विवमारभेत् ।
 प्राग्द्वारे देवतागारे प्रथमावरणे द्वितीये आदित्येशानयोरभ्यन्तरे स्ना-
 नोदकपानीयवारिपुष्पसञ्चयस्नानप्लोतवस्त्रोचरीयगन्धताम्बूलभ्यर्चना-
 द्रव्याणां सञ्चयस्यानर्मन्द्राग्नेययोर्मध्ये शय्यादेशहविर्द्रव्यसञ्चयस्थानं
 महानसं च दक्षिणे द्वारे सोमेशानयोर्मध्ये स्नानोदकादिद्रव्यसञ्चय-
 स्थानं सोमेशानयोर्मध्ये सूर्यास्थानं च सर्वत्रापि, महानसमाग्नेये चैव
 कारयेत् ॥

पर्यदानां स्थानं वक्ष्ये । गर्भगृहे ध्रुववेरस्य मादयोर्मध्ये विष्णु-
स्तस्य परितः प्रागाद्यैशानान्तं पुरुषकपिलसत्ययज्ञाच्युतनारायणानि-
रुद्धपुण्यश्च द्वितीयावरणे वाराहसुभद्रनारसिंहशिवात्मकवामनः सर्वो-
द्देति त्रिविक्रमसर्वविद्येश्वराश्च तृतीयावरणे इन्द्रादियाजनिकामिनीं
चोत्तरे चन्द्रभां सुन्दरं च सप्तप्रकारे पूर्वद्वारोत्तरे ब्रह्माणं दक्षिणेऽर्य-
मणं दक्षिणे दण्डधरं पश्चिमे पाशभृतम् उत्तरे धनदमाग्नेपादिकोणेषु
सवितृसावित्रेन्द्राजौ रुद्रं रुद्राजापवत्सौ चान्तराले प्रागादिचतुर्दिक्षु
ईशादिपदं देवतान् क्रमेण कारयेत् । अत्रानुक्तान् सर्वान् बाह्यपी-
महतीं कृत्वा सर्वान् देवानिति सङ्कल्प्यार्चयेत् । एतेषामनुक्तं सर्वं
भृगूक्तविधिना कारयेत् ॥

यूथेशस्य पीठे यथोक्ते देशे गर्भागारविस्तृताद् द्वारोत्तुङ्गाद् वा
पञ्चभागं त्रिभागं द्विभागं त्रिभागैकभागमर्थं वा हस्तमानं त्रिहस्तं द्वि-
हस्तमेकहस्तं वा पीठन्यायामं विस्तारात् तत्समोत्सेधं तन्मध्ये पूर्ववत्
प्रथमेष्टकां शिलां वा विन्यस्य पीठोत्तुङ्गं षोडशभागं कृत्वैकांशमुपाणा-
ष्टतुरंशं जगतीं त्र्यंशं कुमुदमर्धांशं कम्पं चतुरंशं कण्ठमर्धांशं कम्पं
अर्धांशं महापट्टिका तस्योर्ध्वं कम्पमर्धांशं चतुर्दिशं मध्ये मध्ये शङ्खना-
दसमन्वितं भूताकारयुतं वा कृत्वा समाप्तेष्टकां संन्यस्य तत्तुरीयांश-
मूर्ध्वपथं तत् पथं पञ्चधा कृत्वैकांशं पञ्चाधारावृतकम्पं तस्योर्ध्वं त्र्यं-
शमधोदलं षोडशांशमूर्ध्वदलमूर्ध्वार्धः षोडशदलैर्युक्तं पथं कुर्याद् वि-
स्तारं सप्तांशं कृत्वा षडंशं कम्पं पञ्चांशमधःपञ्चमेकांशमूर्ध्वपथं स-
कर्णिकं कारयेत् । तुङ्गात् पादार्धं वोपपीठयुक्तं वा पीठमेवं कार-
येत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे प्राकार-
गोपुरपर्यदाविधिर्नाम सप्तमः पटलः ॥

अथाष्टमः पटलः ।

अथोर्ध्वं गर्भन्यासविधिं समुद्रात् पर्वतान्नदीतीराद्भद्राद्
सलाद् बल्मीकात् कुलीखासाद् गजदन्तोद्भृताद् वृषविषाणोद्भृ-
ताच्च मृत्तिकां वज्रमौक्तिकवैदूर्यशङ्खजस्फाटिकपुष्पकान्तनीलवृह-

न्मणीमनःशिलाहरितालाञ्जनश्यामकासससौराष्ट्रगोरोचनगैरिकपा-
 रदाः शालिनीवारकुङ्कुमापकुलुत्थनिष्पावतिलसर्पपुद्गयवान् सुवर्ण-
 रजतताम्रपित्तलायसारकूटवृचलोहवैकृतत्रयुसायसान् यथाक्रमेणाहरेत् । सु-
 हेमरूप्यताम्रायमान् लोहांश्च पद्मोत्पलकुमुदकल्हारकन्दांश्चाहरेत् । सु-
 वर्णेन चिह्नानि सुक्कुम्भकमण्डलच्छत्रचामरद्वयध्वजतुलामोदयुगला-
 झलपञ्चगजगरुडं कूर्मचक्रशङ्खगदाशार्ङ्गांसिपञ्चायुधान् श्रीवत्सपूर्णकु-
 म्भेर्यादर्शनमत्स्ययुग्माद्भुशभङ्गावर्तानष्ट मङ्गलान् सुवर्णेन यथालाभ-
 मानेन कारयति ॥

फेलायामविशालं त्रिःपञ्चसप्तनवैकादशत्रयोदशपञ्चदशसप्तद-
 शैकोनविंशदेकविंशत्रयोविंशत्पञ्चविंशदङ्गुलान्यथाक्रमेणैकतलादिद्वाद-
 शतलविमानानां गर्भभाजनं तद्भिन्नपुष्पविस्तारसममष्टांशेन पद्ममार्गेण
 वा तस्य बाहुल्यं यवैकद्वित्रिचतुष्टयैर्वा नवकोष्ठयुतमच्छिद्रां रम्यां
 फेलां कारयति । कोष्ठमिच्छुचं विस्तारार्थं त्रिभागैकं वा तद्विधानं यथो-
 चितमध्याङ्गुलीभिन्पुष्पनिर्वणष्टतचतुरथं वा शुद्धेन ताम्रेण कारयेत् ।
 अथवा तत्प्रासादविष्कम्भं तदष्टांशेन तत्प्रादहीनं वा फेलायामविशालं
 शेषं पूर्ववदिष्टं शुभर्षे कर्त्रनुकूलर्षे रात्रौ शुभोदये गर्भन्यासं कृत्वा
 आलयाभिमुखे दक्षिणे वा कृत्वा तोरणाद्यैरलङ्कृत्य तन्मध्ये द्विह-
 स्तापतविस्तारां तालोत्सेधां ग्रीहिभिर्वेदिं कृत्वा तत्प्राच्यामाहवनीया-
 त्रिकुण्डं कृत्वा सायाह्ने देवाभिमुखे धान्यराशयुपरि प्रागग्रवस्त्रमास्तीर्य
 फेलां विन्यस्य तस्मिन् पूर्वं मृदादिद्रव्याणि सम्भृत्याचार्यश्चोत्तराभि-
 मुखो भूत्वा गायत्र्या मणवाचया भृतानि द्रव्याणि सम्प्रोक्ष्य मेदिनी
 देवीति फेलामभिमृश्य ब्रह्मादिनवपदेषु तर्चद्वत्पमन्त्रै रत्नघातुगीज-
 ञ्छोहान् क्रमेण विन्यसेत् । अष्टदिक्षु मङ्गलान् यथाक्रमेण तच्चद्दिगीश-
 मन्त्रैः सन्पस्योत्तराच्छादेनाच्छाद्य, दिक्परिच्छेदनं कृत्वा तस्याल-
 यस्योत्तरे वास्तुहोमं हुत्वा पर्यमिषञ्चगन्याम्यामालयं संशोध्य पुण्याहं
 वाचयित्वाहवनीयाभेराधारं हुत्वा धान्यवेद्यां पञ्चवस्त्राणि चास्तीर्य
 तन्मध्ये स्वस्तिसूक्तेन फेलां द्रव्यमहितं सन्पस्य तस्मिन्नास्मिष्ठौकमिति
 ध्यात्वा नागेन्द्रं तस्यैव परितश्चेन्द्रादिलोकपालांश्चाभ्यर्च्य घर्षणावे-
 ष्ठोपरि पुण्याणि विसिष्याधियास्यापि पविस्तीर्य चण्वं विष्णुमङ्कं

श्रीसूक्तं महीसूक्तं घ्राह्यं नागदैवत्यं च हुत्वा पश्चाद्भागराजायेन्द्राया-
ग्रये यमाय निर्ऋतये वरुणाय वायवे सोमायेशाय नारायणाय सर्व-
रत्नेभ्यः सर्वधातुभ्यः सर्वबीजेभ्यः सर्वलोहेभ्यो नदीभ्यः पातालेभ्यो
वृक्षेभ्यो दिग्गजेभ्यः स्वाहेति व्याहृत्यन्तं कृत्वा तन्नामतः परिपेकं
कृत्वा तद्रात्रौ सुगृह्ये प्राप्ते त्वाचार्यादीनां चस्रोत्तरीयाभरणैरलङ्क-
कृत्य दक्षिणां दत्त्वाचार्यस्तद्गर्भमाजनं शिरसा धारयन् वाद्यघोष-
समायुक्तमालयं प्रदक्षिणीकृत्याभ्यन्तरं द्वादक्षिणे स्तम्भसमीपे ब्राह्मणो
यजमानश्चेत् पट्टिकोपरि क्षत्रियस्य कुमुदोपरि वैश्यस्य जगत्पुपरि शू-
द्रस्य पादुकोपरि चैवं स्थानं सङ्कल्प्यात् । अथवा पट्टिकादधो अङ्गुलं
अङ्गुलमाधीनं क्षत्रियादीनां कारयेत् । तस्मिन् मेदिनीमभ्यर्च्यात्मसूक्तं
जप्त्वेदं विष्णोर्धीर्धमिति ध्यात्वा मेदिनीं देवीं विष्णुर्योनिं ध्रुवसूक्तं च
जप्त्वा तत्रैव गर्भं स्थापयेत् । पश्चादग्निमासाद्य स्विष्टाकारं पूर्णाहुतीं
यजेत् । अग्निं विसृज्य ततः शिल्पिनमाहूय दृढीकरणं कृत्वा तस्योप-
रिष्ठाद् विधिना विमानं कारयेत् ॥

अथ समोष्टिका वा शिला वा विन्यासविधिः । पूर्वपक्षे कर्त्रनुकू-
लक्षे शुभे मुहूर्ते समाप्तिकां कुर्यात् । पूर्ववद् विधिनाङ्कुरार्पणं कृत्वा
विमानमेकद्रव्यकृतं श्रेष्ठं द्विद्रव्यकृतं मध्यमं त्रिद्रव्यकृतमधमम् । एक-
द्रव्यकृतविमाने तद्द्रव्येण मूर्ध्नि विन्यासमन्यं योग्यद्रव्यमुपरिस्थितं
तेनैव मूर्ध्नि विन्यासं कारयेत् । इष्टकोपरि पादुकां पट्टिकान्तं शिल-
गैव कृतं न दोषाय भवेत् । शिलयाथेष्टकया वा दारुणा वा पादुका-
दिस्तूप्यन्तं यत् कृतं मसूरकान्तं प्रस्तरान्तं वा शिलयैव कृत्वा शेषमि-
ष्टकया कल्पितं यत् तद् द्विद्रव्यकृतमेव शिखरं लुपाविधानेन कृत्वो-
परि लोष्टाच्छादनं त्रिद्रव्यकृतं तदेवं शक्येत् ताम्ररजतरुक्रममथैरा-
च्छादयेद्येदुत्तमं भवति । सर्वेषां स्तुपिं लोहजमेव कारयेदित्येके । त-
स्यालयपादविस्तारं द्विगुणायामं तस्यार्धविस्तारं तस्यार्धं बाह्यमेवं
कृत्वा, तस्य स्थानं शिखरान्तेऽर्धनासिकाग्रान्ते चाग्रजं खादिरवं (खा-
दिरवै ? वे)रोक्तदृक्षैर्वाहृत्य एकतलप्रासादे बहुतले वा मूलतलपादवि-
ष्कम्भाद् द्वादशाष्टपद्गुणं वा कीलं दैर्घ्यं तत्पादविष्कम्भात् त्रिपाद-
मर्धात् त्रिभागैकभाग वा विस्तारं तत्पदंशैकांशस्तुपिकाग्रविस्तारं
तस्यायामं सप्तधा कृत्वा त्रिभागं मूलचतुरश्रं शेषं शिखराकारं वा

कारयेत् । अथवा तदूर्ध्वतलपादायामममं तत्पादविष्कम्भनिस्तारमग्र-
मेकाङ्गुलायतं मध्ये सुपिरं समचतुरश्रं कृत्वा तत्कीलादधस्तात् सशि-
खर युक्तितः कारयेत् । आद्येष्टरुवदन्त्येष्टकानामधिवासनहोमाद्यं सर्वं
स्तूपिकीलसहितं कृत्वा कीले विष्णुं तदाधारे महीं देवीं प्रागादिप्प-
ष्टकादिपुरुषाद्या मूर्तयस्तद्वाह्ये प्रागाद्युत्तरान्यक्षोविवस्वन्मिश्रं क्षत्तारं
चैवाभ्यर्च्य शयने शाययित्वा प्रतिसरमात्रध्योत्तराच्छादनं कृत्वाहव
नीयादिषु पूर्ववद्भुत्वा रात्रिशेषं विनीय प्रभाते स्नात्वालयमाविश्य
प्रदक्षिणं कृत्वाचार्यादिभ्यो दक्षिणां दत्त्वा नववस्त्रोत्तरायाधरैल-
ङ्कृत्य स्थापकाः शिला वाथेष्टका वा कीलसहितं ग्राममालयं वा
प्रदक्षिणं कृतैरमङ्गर विमाने समारोप्य शिल्पिना सार्धं सूत्रं प्र-
सार्य शिलामथेष्टका वा तन्मध्ये च्छिद्रे पूर्व प्रागग्रं तच्छिद्रे त-
न्मूलं दक्षिणेच्छिद्रगं दक्षिणे तन्मूलं पश्चिमच्छिद्रगं पश्चिमे तन्मूल
मुत्तराग्रमेव तच्छिद्रं पूर्ववच्चतुर्वेदादिमन्त्रैरुर्ध्वानन संन्यस्य सुधया-
लिप्य तन्मध्ये रत्नं सुवर्णं वा यथाशक्ति विन्यस्य मेदिनीमन्त्रेण
पूर्वाग्रं न्यस्य तस्योर्ध्वं सुपिरे विष्णुसक्तेन स्तूपिकीलं प्रतिष्ठापयेत् ।
शिल्पिनमाह्वय दृढीकरणं कृत्वा शिखरं समाप्य तस्मिन् प्रागादि-
चतुर्दिक्षु न्यक्षादीन् ध्यात्वागङ्गाभ्यर्च्य शेषांशं विधिना कारयित्वा
शक्तश्चेत्ताम्रजं सौवर्णं वा कृत्वा तस्याधस्तात् सुवर्णानुलेपनं च
कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते गर्भन्यासान्येष्टकाविबिन्यास-
विधिर्नामाष्टमः पटलः ॥

अथ नवमः पटलः ।

अयातः परिवाराणां नवभेदमालयान्तर्गतदेवान् द्वारपालान्
सर्वतः सामान्यमुच्यते । विष्वक्सेनश्रीभूतगरुडचक्रध्वजशङ्खमहाभूतै-
र्युक्तमधमाधमम् । एतैः सार्धं विमानपाललोकपालैर्युक्तमधममध्यमम् ।
एतैः सह द्वितीयावरणस्थदेवा हविरस्रपुष्परक्षकालिरक्षकैर्युक्तमधमो-
त्तमम् । एतैः सह तृतीयावरणस्थदेवान् मध्यमाधमम् । एतैश्चतुर्थावर-

णस्येदवान् मध्यममध्यमम् । एतैः सह कुहूरनुमतिः सप्तमातृः जया-
 दिरोहिणीं च मध्यमोत्तमम् । एतैः सह पञ्चमावरणस्थदेवानुत्त-
 माधमम् । सप्तप्राकारस्थदेवैः सहोत्तममध्यमम् । सप्तप्राकारस्थदेवैः
 सहोत्तमोत्तमम् । अथवा विष्वक्सेनगरुडश्रीभूतान् यक्षभूतपीठं चैते
 पञ्च परिवारदेवानधमाधमम् । एतैः सार्धमिन्द्रादिदिग्देवान् अष्टौ
 भास्करं ग्रमुखे चक्रशङ्खध्वजं चैते षोडश परिवारदेवानधममध्यमम् ।
 पूर्वोक्तैः सहितो विवस्वान् मित्रं क्षत्तारमभिमुखे ध्वजयूथाधिपानेक-
 विंशतिदेवानधमोत्तमम् । पूर्वोक्तैः सहितसिद्धिं रविं श्रियं हविःपालं
 स्कन्दं विघ्नेशं सप्त मातृः पुरुषं ज्येष्ठां भार्गवं ब्रह्माणं चैते द्वात्रिंशदेवा
 मध्यमाधमे चैतैः सह भास्करमङ्गारकं स्कन्दं दुर्गां सप्तरोहिणीं मन्दं
 सप्तमातृः बुधं बृहस्पतिं पुरुषमिति चत्वारिंशदेवान् मध्यममध्यमे ।
 ज्येष्ठां शुक्रं गङ्गां सप्तश्रीं ब्रह्माणं चन्द्रं रुद्रानश्विनौ कपिलं पञ्च-
 भूतान् सरस्वतीमित्येतैर्युक्तं मध्यमोत्तमम् । पूर्वोक्तैः सह पृथ्वी मित्रं
 नरं धर्मं धार्त्री खरप्रियां पुष्येशं व्याहृतीं दत्तं भवं मनुं महावीरमेतैः
 सहितमुत्तमाधमम् । एकादशरुद्रान् द्वादशादित्यानेतैः सार्धमुत्तममध्य-
 मम् । बलिरक्षकाष्टवस्त्रं जयादीनेतैर्युक्तमुत्तमोत्तमम् । इति विज्ञायते ॥

अथ नवविधा अर्चकपरिचारकाः मन्त्रकल्पविदः शौचाचारस-
 मन्वितान् सुपुष्टाङ्गान् ऋत्विगुक्तगुणोपेतान् वैष्णवान् अर्चकौ द्वौ परि-
 चारकौ अधमाधमेऽर्चकौ द्वौ परिचारकाश्चाधम(मध्यमोत्तमे?) मध्य-
 मेऽर्चकास्त्रयो नव परिचारकाश्च अधमोत्तमे अर्चकाश्चत्वारः षोडश परि-
 चारकाश्च मध्यमाधमे षडर्चकाः पञ्चविंशत्परिचारकाश्च मध्यम-
 मध्यमेऽर्चका अष्टौ चत्वारिंशत्परिचारकाश्च मध्य(मोत्त)मे द्वादशा-
 र्चकाः पञ्चाशत्परिचारकाश्चोत्तमाधमे षोडशार्चकाश्चतुःषष्टिपरिचार-
 कार्थोत्तममध्यमे विंशदर्चकाः शतपरिचारकार्थोत्तमोत्तममित्याहुर्देवश-
 स्याप्रतिसन्ध्या प्रतिपूरुषस्तथा वेरं प्रतिपूजनार्थमर्चकाः पञ्च बहवो
 भवन्ति । आलयं नित्यनैमित्तिकार्थमाचार्यार्चकादीनां जीवनार्थमन्य-
 विभवार्थं सर्वमत्यन्तपुष्कलान् भूमिभोगानाचार्यस्य हस्ते देवसन्निधौ
 सोदकं दद्यात् । सर्वमाचार्यनियोगेन कारयेत् । आचार्यार्चकादीन्

केवलयुक्तैश्चननाः गर्वे केवलयुक्तो भवेद् राजराष्ट्रं महद् भयम्, ग्राम-
स्य यजमानस्य नाशनं भवति । तस्मात् सर्वप्रयत्नेनाचार्यार्चिकादीनां
जीवार्थं दक्षिणां भूमिभोगैः सुसम्पन्नं परिकल्पयेत् । आचार्यार्चिका-
दीनामभावे तत्पुत्रादीन् तदभावे तन्नियुक्तो वा । अन्यथा चेन्मह-
त्तरो दोषो भवतीति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकरणे

नवविधार्चकपरिचारकविधिनाम

नवमः पटलः ॥

अथ दशमः पटलः ।

अथ वेरार्थं शिलासङ्ग्रहणम् । गिरिजा भूमिजा वारिजाश्चेति
त्रिविधाः शिलाः । गिरिरुपरिजातानामूर्ध्वमुखं, तत्पार्श्वप्रजातानां
सर्वतःप्रेक्ष्यमुखम् । समुद्रजातानामूर्ध्वमुखम् । भूमिजातानां सर्वा-
सामघोमुखम् । नद्यादिजलमार्गजातानां जलागमनमुखम् । नासम्भू-
मिजातानां मुख्यन्तम् । तस्मान्महादिक्षु शीर्षं विशिष्टं विदिक्षु स्थान-
स्थं चासां ग्राह्यम् । शिलाश्च त्रिविधाः । पुंस्त्रीनपुंसकाश्चेति । एकयर्णा
घनाः स्निग्धा मूलाग्रादार्जवान्विताः घण्टानादसमाः पुंशिलाः ।
स्थूलमूलाः क्षयाग्राः कंसध्वनियुताः स्त्रीशिलाः । स्थूलाग्राः कुशमूलाः
स्वरहीना नपुंसकशिला हि । पुंवेराः पुंभिः, स्त्रियस्तोशिलाभिः, प्रासा-
दतलकुल्यादि नपुंसकशिलाभिः । अथैकशिलया देवदेव्यौ च कार-
येदित्येके । शिलाच्छेदने तक्षणे चापि मण्डलं दृश्यते यदि सा
शिला गर्भिणीति ज्ञात्वा तां यत्नेन परिवर्जयेत् । पूर्वपक्षे कर्त्रनु-
कूलार्थे स्तनापारे ऋणमन्त्रं शिलिप्त्वा सर्पं स्तपान्तेर्मेतत्प्राप्स्येति
शिलाग्रहणाय गत्वा वने वनपार्श्वे जलपार्श्वे वा शिलां वीक्ष्य परि-
तस्तृणगुल्मलतादीनि मंशोष्य तस्योत्तरपार्श्वे सूत्रोक्तविधिना वास्तु-
होमं कृत्वा तस्मिन् पर्यग्रे कृत्वा पञ्चगव्यैः पवमानाद्यैः प्रोक्ष्य द्वि-
प्रस्थैस्तण्डुलैश्चरुं पक्त्वा सगुडलाजैर्युक्तं शिलापार्श्वे दक्षिणे वनरा-
जायेति वामे तद्देशाधिपतये तस्यैव परितः प्रागाद्यंशानान्तं सर्वेभ्यो

देवेभ्यो यक्षेभ्यो विद्याधरेभ्यो राक्षसेभ्यः पिशाचेभ्यो नागेभ्यो
गन्धर्वेभ्योऽष्टादशगणेभ्यश्चेति तत्तन्नाम्ना पूर्वामुदकं पुष्पं वलिमुदकं
दत्त्वा तत्रस्थान् शीघ्रं व्रजेतेति चोक्त्वा परितः खनित्वा शिल्पिना
सार्धं मानयित्वा शुद्धोदकैरभिषिच्याचार्यश्चोत्तराभिमुखः प्राणायामं
कृत्वात्मसूक्तं जप्त्वा समाहितो देवं ध्यायन् हस्ताभ्याम् 'इदं विष्णु-
रिति मन्त्रेण शिलाग्रहणं कृत्वा हुलिकं ताडनीमप्यादाय विष्णुगा-
यत्रीं 'चित्रं देवानामि'त्युक्त्वा मूर्ध्नि पार्श्वयोः पादे च किञ्चि-
च्छित्त्वा ततः शिल्पिनमाहूय विधिना मानयित्वा किञ्चिदप्यधिकं
हेमेन शिलां छेदयित्वा देव्यादिर्षदेवानां तत्तन्मन्त्रेण गृहीत्वा
तत्तत्पीठार्थशिलां चाहृत्याचार्यदक्षिणां दत्त्वा शिल्पिनं पूजयित्वा
लवङ्गे शकटे वारोप्याग्रमादादिनालयमाविश्य कर्ममण्डपे संन्यस्य वेरं
मानोन्मानाद्यैर्लक्षणेपेतं स्थानकादिभेदैर्मार्गेण साङ्गोपाङ्गं यवं यवार्धं
वा सर्वत्र हीनदोषं विहीनवेरं सुन्दरं चित्रं चित्रार्थं वा कारयेत् ।
एवं देवं दारवं कारयति । धुवार्चां चेत् स्थानक्रमासनं(श)यानकं वा
सर्वाङ्गसम्पूर्णं सुव्यक्तं कारयेत् ॥

अथ ध्रुववेरं ताम्रजं शैलजं वा विधीयते । दारवं वा मृण्मयं
श्रेष्ठम् । मृण्मयाच्छैलजमुत्तमम् । शैलजात् ताम्रजमुत्तमं भवति । ध्रुवार्चा
चेत् ताम्रजं शैलजमेव कृत्वा दारवं मृण्मयं नैव कारयेत् । तद्धाम वि-
स्तृतार्थमुत्तमम् । गुणांशाद् व्यंशं मध्वमम् । शरांशाद् गुणांशमध्वमम् ।
तदर्धायामविस्तृतार्थं द्विधा कृत्वा तस्यापरार्धं पञ्चविंशतिभागं कृत्वा
तत्पूर्वार्धार्धैकेन सह ध्रुवत्या संयोज्य सप्तविंशत्युत्तमं भवति । गर्भा-
गाराच्चतुर्भागात् त्रिभागाद् द्विभागं शरांशाद् गुणांशं गर्भागाराधं
द्विपञ्चत्युत्तमं सप्तत्युत्तमं भवति । यदेत्तत्संयं वा पादयिकं पादहीन-
मर्धं नवांशो न वाधिष्ठानस्य पादमर्धं त्रिपादं समं वा पादाधिकमर्धा-
धिकं पादोनद्विगुणं द्विगुणं वा हस्तमानं गुणशरसुनिहस्तमानाङ्गुलेन
पञ्चविंशत्यङ्गुलाद्येकचत्वारिंशदङ्गुलान्तं व्यङ्गुलं वर्धयेत् । अङ्गुलिमानं
नवधा भवति । यजमानसममष्टादशांशं कृत्वा एकद्वित्रिचतुरंशाधिकं
नेत्रास्यबाहुसमं स्तनान्तमित्येवं नवधा भवति । एष्विष्टमानं विनिश्चित्य
पादादि चोष्णीयान्तं ध्रुववेरं कारयति ॥

तद् वेरं चित्रं चित्रार्धं चि(त्रलेख्य)मिति त्रिविधं भवति ।
पण्मानसहितं चित्रं सर्वाङ्गम् । नाहार्धसन्दृश्यमर्धचित्रम् । नाहोन्नतिभ्यां
हीनं पटकुड्यादि लेख्यम् । आसामेव भुववेरं नैव कारयेत् । आसां
दर्शनी ब्रह्मस्थाने कौतुकं संस्थाप्यावाहनविसर्गौ विना चैक-
वेरार्चनोक्तविधिनार्चयेत् । भुवार्चा चेच्चित्रार्धं वा कारयेत् ॥

स्थानकस्य पीठोच्चं वेरोदयाद् द्वारोदयाद् बाष्टभागं सप्ताष्ट-
भागं वा कृत्वा एकांशं भुवङ्गसमं मध्यद्विगुणं वा पीठोत्तुङ्गं समं घृत्तं
पद्माकारं चतुरश्रं देवस्य पादे परितश्चतुरङ्गुलं पङ्गुलमष्टाङ्गुलं वा देह-
मर्धाङ्गुलेन नीत्वा तस्योर्ध्वाधः षोडशदलपुक्तं कारयेत् । तस्यैका-
ङ्गुलोर्ध्वं देव्याः पीठमासने किञ्चिद्धीनं शयने हीनं नैवाचरेत् ।
अथवातिद्वयार्धं कौतुकपीठात् पश्चिमभागं सर्वं दैविकमानुषपैशाचिक-
पादान्तं पीठोत्सेधमानेन समं कृत्वा यथोक्तदेशे देवीभ्यां सह देवेशं
स्थापयेत् ॥

आसनस्योत्तुङ्गं वेरायामं त्रिधा कृत्वैकांशं तदष्टांशाधिकं तद-
ष्टांशोर्ध्वं वा सिंहासनम् । तत् षोडशभागं कृत्वा एकांशमुपानाच्चतुरंशं
जगतीं त्र्यंशं कुमुदमेकांशं त्र्यंशं कण्ठं सिंहयुक्तमेकांशं कर्णं त्र्यंशं
महापट्टिकामेवं कारयेत् ॥

अनन्तशयनोत्सेधं वेरायामाच्चतुर्भागैकं तदष्टांशाधिकं तदष्टां-
शोर्ध्वं वा तच्चतुर्भागैकभागशिरःपार्श्वोच्चं त्रिपञ्चसप्तविलयैः स्थली-
कृत्य पञ्चसप्तनवैः फणैर्मकुटोपरि सञ्छन्नं तत्फणानामुत्सेधं तच्छ-
यनोत्सेधं युक्त्या शिलाभिरिष्टकाभिर्वा कारयेत् ॥

भुवार्चावेरपीठोत्तुङ्गं वेरोदयात् तुरीयांशमेकांशं वा पद्माकारं
चतुरश्रं घृत्तं वा स्थानं वेदीं गर्भागारं त्रिभागैकं चतुरश्रं द्विमेखलं
तस्योर्ध्वं वेदिविस्तारभागं तदर्धोत्सेधं तस्यैव परितश्चतुरङ्गुलविस्तारो-
त्सेधमधस्तन्मध्ये पङ्गुलावगाढपञ्चाङ्गुलं चतुरङ्गुलं वा प्राच्यामुदीच्यां
चारिमार्गं चतुरङ्गुलमात्राङ्गुलेन चैकवेदीं कारयेत् । एवमेव विशेषं
युक्त्यैव कारयेत् ॥

अथातो गर्भालयपदविन्यासविधिं प्रागग्रैरुचमाग्रैः सप्तदशमात्रे
पदपञ्चाशद् दिशतं भागं विभज्य तन्मध्ये षोडशभागं ग्राह्यं, तस्यैव

परितश्चतुरङ्गुलाधिकाशीतिभागं दैविकं, तत्परितः षण्णवतिभागं मानुषं, तद्बहिः पष्टिभागं पैशाचमिति । ब्राह्मे कौतुकपीठं दैविकभागं त्रिधा कृत्वा तस्यापरभागे तन्मध्ये वा स्थानकं देवमानुषयोरन्तरे चासनं किञ्चिद् दैविकमाश्रित्य मानुषांशे शयनं संस्थापयेत् । ध्रुवार्चा चेत् सप्तसप्तविभागं कृत्वा तन्मध्ये चैकपदं तद् ब्राह्मं तत्परितश्चाष्ट-भागं दैविकं तद्ब्राह्मे षोडशभागं मानुष चतुर्विंशतिभागं पैशाचं भवति । ब्रह्मस्थाने स्थापयेच्छान्तिकं दैविके पौष्टिकं दैविक-मानुषयोर्मध्ये जयदमेव ध्रुवार्चा स्थापयेत् । देवस्य बाहुमानं स्तनान्तरं कर्णसीमान्तं वा देव्योर्मानं मुनिभ्यां वींशशैपिकाभ्यामन्यत्परिवार-देवानां च तत्तत्समं पादहोनमर्थं वा तत्तलालयवशाद्वा कारयेत् । आक्षयंकरौ ध्रुववेरसमं नवांशोनं वा द्वारपालानां तत्तद्द्वारोत्तुङ्गान्नवां-शोनमष्टांशोनं वा कारयेत् । येन द्रव्येण देवं कृतं, तद्द्रव्येण वेद्यादि-पर्यदानां च तत्तदुक्तमालक्रमेण कारयेत् । स्थानकस्य पीठोर्ध्वं चासने सिंहासनोर्ध्वं तस्याधस्ताद्वा शयानेऽप्यनन्तोर्ध्वं पादपार्श्वे वेरमण्ये रत्नादिन्यासं कृत्वा वेरं संस्थापयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते शिलाग्रहणध्रुववेर-
पदविन्यासविधिर्नाम दशमः पटलः ॥

अधकादशः पटलः ।

अधोर्ध्वं शिलावेरस्थापनविधिमुत्तरायणे दक्षिणे वा मार्गशीर्ष-माघौ विद्युर्ज्य शुलपक्षे श्रवणरोहिणीश्रविष्ठाहस्तानूराषास्वती त्रिपूत्त-राणि चान्यस्मिन् सुप्रशस्ते कर्कतुल्लक्षे स्थिरराशां शुभोदये मतिष्ठां कारयेत् । तद्दिनात् पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा सम्भारानाहत्य तद्देरशुद्ध्यर्थ-मालयाभिमुखे चोत्तरे वा विम्वार्धाधिकमानमधिकमवटं निम्नविम्ब-पनं कृत्वा तस्मिन् जले गव्ये कुम्भादके च प्रत्येकं दिनमथवा त्र्यहमे-काहं वा जलाधिवासं वा कारयेत् । विम्बं महिनं चेत् कुम्भजले....ह-तैररापो हिरण्यपवमानैरभिषेचयेत् । आलयाभिमुखे दक्षिणे वा याग-शालां षोडशभुजसंयुक्तां प्रपां कृत्वा गोरणाद्यगलङ्कृत्य तन्मध्ये

शय्यावेदीं चतुरश्रं तत्तुरीयांशोत्सेधमधवा त्रिम्बार्धाधिकमायामं यथा-
 लाभोत्सेधं वा वेदिं कृत्वा तत्प्राच्यां सम्याग्रिकुण्डं तस्योत्तरे स्नान-
 वेदीं च कृत्वा लयादुत्तरे वास्तुहोमं हुत्वालयं पर्याग्नियञ्चगव्याभ्यां शो-
 धयित्वा सम्याग्रावाधारं हुत्वाधारान्ते स्नानवेद्यां देवेशं संस्थाप्य
 तस्याभिमुखे ग्रीहिभिर्दण्डवत् पक्तिं कृत्वा पञ्चगव्यादिद्वादशद्रव्य-
 सम्पूर्णान् कलशान् सोपस्मानान् विन्यस्य विधिना संस्थाप्य वस्त्रा-
 दैरलङ्कृत्य प्रोत्तेसरभावय्य शय्यावेद्यां धान्योपरि पञ्च शयनानि
 पञ्चवस्त्राणि आस्तीर्य देवीभ्यां सह देवेशं शाययेत् । मुन्यादीनां स्था-
 पनादे प्रत्येकं स्नपनशयनादीनि कारयेत् । यतो द्वारं ततो मौलिं
 कृत्वोत्तराच्छादनं कृत्वा वेरं महत्वे सति यागस्थानस्य मध्ये शय्या-
 वेदिं विनात्र कलशान् पूर्णं वेरं समानांय शुद्धोदकैः पावमानाद्यैः सं-
 स्नाप्याभ्यर्च्य पश्चाद् वास्तुशुद्धिं कृत्वा कलशस्नापनं च कारयेत् ।
 अभिमुखे धान्यं च परिशयनास्त्यर्ग्यं प्रतिसरन् वद्ध्वा देवेशं शयने
 शाययीत । स्मृत्योत्तराच्छादनं देवविम्बमाच्छाद्याधियास्याग्निं परि-
 स्तीर्य होत्रं प्रशंस्य देवं देवार्चकं मुनिनावाक्षावाहिनजुष्टाकारस्वाहाका-
 रांश्च हुत्वा पुरुषसूक्तं वैष्णवमेकाक्षरादीन् श्रीसूक्तं महोसूक्तं ब्राह्मं
 रौद्रं सर्वदैवत्यं च हुत्वा रात्रिशेषं विनोय्य प्रभाते स्नात्वालयमाविश्य
 शयनं देवमासाद्याष्टोपचारैर्भ्यर्च्य गर्भागारे पदविभागं कृत्वा तद्वि-
 हिते पदे रत्नादीन् न्यस्य पश्चादग्निं त्रिसृज्य वेरमालये नत्वा प्रतद्वि-
 ण्णुस्तवतेति वेरं संस्थाप्य वेरं पादौ भृशन्तौ विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं
 ध्रुवसूक्तं च जप्त्वा देवादीनः तत्तन्मन्त्रस्तत्तत्स्थाने प्रतिष्ठापयेत् ।
 शिल्पिना वेरं दृढं प्रतिष्ठाप्य पञ्चान्मन्त्रेण स्थापनां कारयेदित्येकं ॥

वेरं महत्त्वेऽल्पेऽधिष्ठानावधानेऽप्येवं संस्थाप्य पश्चाद् विमानं
 कारयेत् । शिलालये शिलावेरं ताम्रजं वाथेष्टके शैलजं मृण्मयं दारवं
 वा स्थापयेत् । मृण्मये तृणच्छन्ने चैकवेरमेव स्थापयेत् । ऊर्ध्वदृष्टि-
 रघोदृष्टिस्तैर्यगक्ष्णं चैव ध्रुववेरं संस्थाप्य पश्चाच्छिल्पिना घटिशर्क-
 रादीनि कारयेत् ॥

अथ धुवार्चनास्थानविशेषं वेरं शिल्पिभिर्निरपेक्षं कृत्वा
 यथोक्तमङ्कुरानर्पयित्वा कौतुकस्योक्तविधिना क्षिप्रौचनाधिवासनादीनि

कारयित्वा पूर्वेंदुरेव रात्रौ तस्यालयस्तेऽन्तरे वास्तुहोमं हुत्वा पर्याग्नि-
पञ्चगव्याभ्यामालयं संशोध्य पुण्याहं वाचाधित्वा यागस्थानस्य
मध्ये शय्यावेदीं तस्यैव परितश्चाग्निकुण्डानि कृत्वाधिवासनं गतं देव-
मासाद्याभिषिच्य वस्त्रोत्तरीयाधैरलङ्कृत्याभ्यर्च्यालयमाविश्य यज्ञा-
लये श्वश्रस्य पश्चिमे देवं संस्थाप्य पञ्चाग्नोनामाधारं हुत्वाधारान्ते
देवाभिमुखे यथोक्तेन विधिना कुम्भपूजां कृत्वा तस्मिन् देवं ध्यात्वा
वेरं सप्तभिः कलशैः संस्थाप्य कुम्भं समभ्युक्ष्य वस्त्रोत्तरीयाधैरलङ्क-
ृत्याभ्यर्च्य पुण्याहान्ते प्रतिसरान् बध्वा शय्यावेद्यां धान्योपारे अण्ड-
जादीनि पञ्च शयनानि पञ्च वस्त्राणि चास्तीर्य तस्मिन् कुम्भं वि-
म्बमारोप्य विधिना शाययेद् यदि स्यादौत्सवविम्वं बलिवेरं च देवेन
सहाक्षिमोचनं कृत्वा पृथगेवाधिवासनं स्नपनं च कृत्वा तद्वेद्यां प्रत्ये-
कशयनं चास्तीर्य प्रतिसरान् बद्ध्वा तथैव शाययेत् । सम्प्राप्तौ हौत्रं
प्रशंखावाहनादीनि कृत्वा चतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनं च कृत्वा सर्व-
होमान् यथोक्तं जुहुयात् । रात्रिशेषं विनीय प्रभाते नालय-
माविश्य देवं प्रणम्याराध्य गर्भालयपदविभागं कृत्वा यथोक्ते पदे
पीठे नवरत्नादीन् संन्यस्याचार्यादिभ्यो दक्षिणां दत्त्वा पूर्णाहुतिं
हुत्वा पञ्चानुहूतं सम्प्राप्ते देवेशं प्रणम्यानुपान्य तत् कुम्भं विना
देवं गर्भालये समानीय रत्नोपरि महावेरं विष्णुसूक्तं ध्रुवसूक्तं च जप्त्वा
प्रतद्विष्णुस्तव इति देवं संस्थाप्याष्टबन्धनं प्रयोज्य लाक्षागुडमधूच्छि-
ष्टगुग्गुलुनां परस्परं समभागं कृत्वा एषां गुणं सर्जरसगौरिकं तस्माद्
घनचूर्णमर्धं सर्वेषां तैलमर्धं संयोज्य लोहपात्रे निक्षिप्य लोहदव्यां समे-
ताग्निना समपक्वं सुपचेत् । तद् द्रव्यमादाय पीठरन्ध्रे प्रक्षिपेत् ; तद्
ऋपत्समो भवतीति । तस्य ध्रुववेरस्योक्तशुद्धिं कृत्वा पश्चादाचार्यः
शय्यावेदिमासाद्य कुम्भं सङ्गृह्य शिरसा धारयन् अग्रतो गच्छेत् ।
औत्सवबलिवेरं चानुगच्छेत् । आलयं प्रदक्षिणीकृत्याभ्यन्तरं प्रविश्य
देवाभिमुखे कुम्भं संन्यस्य तस्मिन् मुरमण्डपे चोत्स(वं) बलिवेरं च प्र-
तिष्ठाप्याचार्यश्चात्मसूक्तं जप्त्वा मन्त्रन्यासं चाक्षरन्यासं च कृत्वा समा-
हितश्चोत्तराभिमुखो देवं ध्यायन् इदं विष्णुनिकुम्भस्यां शक्तिमादाय

आयातु भगवानिति विम्बस्य मृद्धिं विष्णुमावाहयामीति संस्थाप्या-
याहयेत् । ध्रुववेगस्य परतः पुरुषाद् वावरणत्रयदेवान् परितश्चावाह्या-
स्स्वासनमित्यासनं दत्त्वा पथाद्रात्सववलित्रे च तस्मिन् दीपाद् दी-
पमिवैवावाहयेत् । एवं तद्भुवार्चावैस्याग्राहनविसर्जनाभ्यां वसनाद्यै-
रर्चयेत् । एष विशेषः । अ-यत् समानमिति विज्ञायते ॥

ति श्रीवैतानसे मरीचिप्रोक्ते शिलास्थापनध्रुवार्चास्थापन-
विधिर्नैकादशः पटलः ॥

अथ द्वादशः पटलः ।

अथ चैरार्थं दारुशूललक्षणम् । खदिरं खदिरासनमिति सचन्द-
नचम्पकमधुजातिवृक्षाश्चान्ये स्निग्धसाराः शुभवृक्षाश्च सस्यक्षेत्रसमी-
पोत्पन्नाः पद्मोत्पलकुमुदतटाकसमीपजाता याज्ञिकद्वुमानन्पत्फलवृक्ष-
तुलसीकृशपुष्पसमीपस्थान् वृक्षान् सद्वाद्या पुष्पफलपर्णविस्तीर्णाकृति-
मिष्टाजन्तुपुतामिनादग्धवाताहताः सवय जीर्णाः सकोटरा अत्वचा-
हीना मिन्नानेकपक्षिवासा बल्मीकसङ्कटा सर्पावासा देवतायतनस्थाः
श्मशानचण्डालवाससमीपस्थायनुक्तस्था न सद्वाद्याः । वृक्षास्त्रिविधाः
स्त्रीपुंनपुंसकाः । मूलाग्रादार्जवं सुवृत्तं शास्त्रानेकं पुंवृक्षम् । स्थूलमूल-
कृशाग्रं यन्माहीरुहं तत् स्त्रियः । स्थूलाग्रकृशमूलं वृक्षम् तन्नपुंसकं न
प्राह्यम् । स्त्रीवृक्षेण स्त्रीवैरं पुंवृक्षेण पुंवेरं कारयेत् । पूर्वपक्षे कर्त्रेतुल्यक्षे
तदर्थं समाहृत्याचार्यो यजमानश्च साधनैर्होमसम्भारैः शिल्पिभिः
सार्धं प्रादुर्गुप्तं वा वर्णं गच्छेत् । निमित्तानि संलक्ष्य क्रौञ्चचक्रवृ-
द्धवायसपिङ्गलाक्षचक्रोरकपोतकृकलास इत्यादयो दक्षिणा श्रेष्ठाभ्यु-
दयकरी चापश्येनटिटिभा वामगाः सिद्धिदाः । गृहगौलिकाकौशिक-
क्रोष्टपिङ्गलावेनकूकुलाद्या वामतः सर्वसमृद्धिदाः । भामिनीर्विष्णवध्व-
जच्छत्रपूर्णकुम्भशुक्लवसनपुंसः श्वेतपुष्पमञ्जं गजं वृषभो मधुनं दधि-
पयोरुधिरमांसमधुभाण्डगर्भिणीसुरावेद्या यदि दृश्येत, ततः शुभकरं
भवतीत्येवं शिलाग्रहणकाले विज्ञायते । शुभे मुहूर्ते तद्वृक्षमासाद्य
परितः स्रतगुल्मादि संशोध्य तस्मिन् देशे वसन्तोद्वास्यतेति चोक्त्या

पश्चाच्छान्तिं वाचायेत्वा वृक्षस्योत्तरे पार्श्वे वास्तुहोमं हुत्वा वृक्ष-
मूले पर्याग्रीं कृत्वा पञ्चगव्यैः समभ्युक्ष्य पुण्याहं वाचायेत्वा चरं
पश्चात् तिलचूर्णमुद्गनिष्पावयुक्तं वृक्षमूले वनराजायेति परितः प्रागा-
धैशानान्तं वनस्पतिभ्यो देवेभ्यो भूतेभ्यो यक्षेभ्यः पिशाचेभ्यो ना-
गेभ्यो विद्याधरेभ्योऽष्टादशगणेभ्यश्चेति पूर्वमुदकं ततः पुष्पं बलिमुदकं
दत्त्वा अस्तु तृप्तिरिति चोक्त्वाचार्यं सम्पूज्य प्राङ्मुख उदङ्मु-
खो वा इदं विष्णुरिति हस्ताभ्यां हुमं सहस्रह्य श्रीभूम्यादीनां
तत्तन्मन्त्रेण सहस्रह्य परशुमादाय विष्णुगायत्रीं सोमं राजानमिति
जपेत् । प्रागादिचतुर्दिशं छित्त्वा पश्चात् तक्षकमाहूयामेपूज्य सर्वत-
श्छेदयित्वा महादिक्षु पतन् श्रेष्ठं विदिक्षु पतन्नमुख्यमूर्ध्वभागं मुखं
पश्चादि चाङ्गयेत् । यथोचितं भित्त्वा तद्वृक्षं शकटे समारोप्य नरै-
र्वाहयित्वालयमाधिक्ष्य कर्ममण्डपे संस्थाप्य शोषयित्वा मूलात् प्रति-
मानं विधिना त्वरेण कारयेत् ।.... ध्वजचरोक्ते मार्गेषु इष्टमानं विनिश्चित्य
तन्मानं चतुर्विंशच्छतभागं विभज्यैकांशं देहलब्धा (अ?) हुलं तच्छूलाग्रं
पादं विदित्वा तल्लक्षणोपेततन्त्रसंस्करणं कृत्वा शूलानाहत्योच्चकाय-
मधःकायं च समं कृत्वा वंशं दण्डस्यायामं द्विपट्यहुलं स्थानकमा-
स्थानान्मेढ्रं नाभ्यन्तं चतुरंशं नाभेर्हिक्कादुष्णीषान्तवृत्तमन्येषां चतु-
रंशं नियुज्जीत । वंशदण्डस्य मूलविस्तारं भागार्धाहुलमग्रं भागमू-
लादष्टांशोनं वा वक्षदण्डस्यायामं चतुस्त्रिंशदहुलं सप्ताहुलविस्तृतं
त्र्यहुलार्धवाहल्यं घटिदण्डायामं षोडशाहुलमष्टाहुलविस्तृतं तदर्धवा-
हल्यं तत्पार्श्वयोर्मध्ये निम्नयुतं निम्ने दक्षिणे । क्षेणपार्श्वयोः पार्श्वदण्डं
संयोज्य वक्षदण्डस्य पार्श्वयोर्मध्ये निम्नं कृत्वा संयोजयेत् । वक्षदण्डस्य
मूले चाग्रे च तत्पार्श्वैः शिखां चतुरंशं कलाहुलायतास्तत्सममिस्तृताय-
पनाश्चेते चतुर्भुजं द्विभुजे द्विधा कृत्वा कटीदण्डस्य तन्माने शिखायामं
त्र्यहुलं द्व्यहुलविस्तृतं तत्समवाहल्ये वंशदण्डेन योजयेत् । ऊरुदण्डा-
यामं सप्तविंशाहुलं मूले शिखायां योजनार्थं युक्त्या कारयेत् । जङ्घा
चोरु समापता पादं भागं मूलविशालचतुरहुलमग्रं त्र्यहुलमग्रं कला-
हुलं तलाहुलायामं दशाहुलं तस्य मूलं त्रिमात्रमग्रतारं चतुर्मात्रमधवा
स्थानकस्य षादण्डयोजानुदण्डं समाचरेत् । एवं कारयेदिति केचित् ।

बाहुदण्डस्यायामं सप्तविंशदङ्गुलं मूलं त्र्यङ्गुलमग्रं त्र्यङ्गुलं मत्तोष्ठदण्ड-
स्यायाममेकविंशदङ्गुलं मूलस्यार्धाङ्गुलं मौलिदण्डायामं सप्तविंशदङ्गुलं
विंशदङ्गुलं वा तन्मूलं वंशदण्डाग्रसममग्रं तदष्टांशोन्युत्त्या वंशदण्डाग्रे
संयोज्य ताम्रपात्रेण वर्धयेत् । अन्याङ्गानि तत्तदङ्गेषु यथान्यायं सं-
योज्य विधिना प्रमारितपादौ हस्तौ जानुसन्धिं न चाचरेदिदं शाल्वैः
शिल्पिभिः सम्यक् प्रकल्पयेत् ॥

देवीभ्यां शूलं चतुरश्रं किञ्चिच्चक्रं वंशदण्डयोस्तद्देहलब्धाङ्गुलं
देवस्योक्तं घटिदण्डमानम् । तत्पञ्चांशोनमृददण्डविशालं तत्तुरीयां-
शोनं जह्वातारं त्रिभागैकोनं तेषामग्रतारमष्टांशोनम् । अन्यत् समान
देवयोः पार्श्वदण्डं तयोर्योजयेत् । अवक्रमजुकामस्य वलयोर्नक्रमेण
कारयेत् । अत्रानुक्तं सर्वं शिल्पशास्त्रोक्तमार्गेण शिल्पिभिर्धैयं कारयेत् ।
गर्भागारं पूर्वघट् पट्पञ्चाशद् द्विशतपदभागं कृत्वा तत्तद्विपदे पदे
स्थानादि धुर्येणं नारयेत् । तूलमस्थि मेदोऽष्ट-^१अन्धं सिरा रज्जु मांस
शोणितं घटिशर्करा त्वक् पटं वर्णं जीवमिति शाल्वैः सप्तसंस्कार्युक्तं
शक्तिपुत सर्वसम्पत्करम् । एतेप्येक एना कारयेदाम्बुमाभिचारिकं
भवतीति विशायते ॥

इति श्रीधैरानसे मरीचिप्रोक्ते दाससङ्ग्रह-

शूलरक्षणं नाम द्वादशः पटम् ॥

अथ त्रयोदशः पटलः ।

अथोर्ध्वं शूलस्थापनाविधा । अयनं चोत्तरं श्रेष्ठम् । त्वरान्वितो
दक्षिणे वा मार्गशीर्षमासयोर्विजयं शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे त्रिधाद्यर्के क-
र्त्रनुकूलर्के स्थिरराशौ स्थापना कारयेत् । तदिनात् पूर्व नवमे सप्तमे
पञ्चमे बाह्व-^१प्रहुरानर्पायत्वाल्यात् प्रमुखे दक्षिणे वा यागशालां
तोरणाधैरलदृष्ट्या तन्मध्ये शय्यावेर्त्वा तद्वक्तिसमायामप्रित्तिस्तारं त-
त्तुरीयांशोन्सेधं चेदि कृत्वा नत्परितः सम्यादेग्ज्चाग्रिवुष्टानि कृत्वा
पूर्वदालयाभमुखे चोचरे वास्तुहोम इत्या पर्याग्रेपञ्चगव्याभ्यां सं-
शोध्याग्निनाधारं कृत्वाधारान्ते अग्न्यावेद्यां ऐशान्ये द्विहस्तायतपिस्तारां
भागोन्नतां धान्यवेदीं इत्योत्तराग्रान् दर्मानास्तौर्यं वयोपारे चैरशूलान्

संन्यस्य वंशपक्षकटिदण्डौ चतुर्थार्थे दण्डौ द्वौ बाहुदण्डं चत्वारः प्र-
कोष्ठाश्च पाददण्डौ द्वौ, एते सप्तदशदण्डाः स्थानके चासने चैकोन-
विंशतिदण्डाः शयाने चतुर्मुञ्जेष्वष्टादशदण्डा द्विभुजे षोडशदण्डाश्चैवं
समाहृत्य करार्थं चिह्नं कृत्वा शुद्धोदकैः पयमानाद्यैः प्रक्षाल्य धान्य-
वेद्यां विष्णुगायत्र्या शूलान् विन्यस्य वयोः पवित्रमिति पञ्चगव्यैः
समभ्युक्ष्य शन्नो देवीरिति गव्येन पयसा प्रक्षाल्य तैलाभ्यञ्जनं कृत्वा
देव्यादीनामेवं कृत्वा तत्प्राच्यां दण्डवेद्या यथाविधि कलशांश्चतुर्दश
विन्यस्य तत्तदूर्ध्वैः सोपस्नानान् शूलान् समभ्युक्ष्य देव्यादीनां पृथक्
पृथगेवं कारयित्वा, शय्यावेद्यां धान्योषारं पञ्चशयनानि पञ्चवस्त्राणि
वास्तीर्य तस्मिन् शूलान् स्वस्तिमुक्तेनासङ्कुलानारोप्य तन्मध्ये वंश-
दण्डान् तत्पार्श्वयोः पार्श्वदण्डौ तदूर्ध्वं वक्षदण्डं तदवस्नात् कटिदण्डं
संन्यस्याथवा वंशदण्डे दैधितावान्(?) संयोज्य संन्यसेदिति केचित् ।
तदक्षिणपार्श्वे दक्षिणभागाद् वामे वामाङ्गान् संन्यस्य यद्वदिग्द्वारं,
तद्वदिग्दण्डाग्रं कृत्वा पुण्याहान्ते तस्य तत्प्रकोष्ठे प्रतिसरान् बन्ध-
यित्वा, अस्थिभ्यो नम इत्यग्न्यर्च्य वैष्णवमिति शूलान् शाययेत् ॥

देव्यादीनां तत्तन्मन्त्रेण शाययित्वा उत्तराच्छादनं कृत्वा चतुर्दिक्षु
वेदानध्यापयेत् । सभ्याग्निं परिस्तीर्य हौत्रं प्रशंस्यावाहनादीनि कृत्वा
सभ्याग्निमेव कारयेदिति केचित् । रात्रिशेषं विनीय प्रभाते स्नात्वालय-
माविश्य गर्भालयपदविभागं कृत्वा तद्योग्यपदे पीठे रत्नादीन् विन्य-
स्याचार्यादिभ्यो दक्षिणां दत्त्वाग्निं विसृज्य सुमुहूर्ते सम्प्राप्ते शय्या-
वेदिमासाद्याचार्यः स्थापकैः सह शूलानसङ्करमाहृत्य शत्रूनमृक्तं समु-
च्चार्य वाद्यघोषपुरःसरं सर्वालङ्कारसंयुक्तभालयं पदक्षिणीकृत्याभ्यन्तरं
प्रविश्य कृते पीठे विष्णुयुक्तं विष्णुगायत्र्या ब्रह्मदण्डं संस्थाप्य, दे-
व्यादीनां तत्तत्स्थाने तत्तन्मन्त्रेण स्थापयेत् । वंशदण्डकटिदण्डपार्श्वोरु-
दण्डान् संस्थाप्य, कटिदण्डावस्नाद् वक्षोदण्डावस्नाच्च द्वयोराधारौ
भित्तिमाश्रित्य पृष्ठतस्तथा योजने द्वासयेद् (?) वक्षोदधःस्थदण्डाच्चैक-
माधारमथवा भित्तिशूलमौलिदण्डं संयोज्य पाददण्डौ शिलोपरि दृढं
संस्थाप्य तयोः कटिदण्डं तद्वंशदण्डं च संस्थाप्य यान्द् दृढतरं तान्द्
योग्यं शूलं कृत्वा शुक्तिना समूलं कारयेत् ॥

शयनस्थानकचोराधारं भित्त्याश्रयमेव कृत्वा पश्चान्छिल्पिन
माहूय पूजयित्वा शिष्टं सर्वं च कारयेदिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते शूलस्थापना-
विधिर्नाम त्रयोदशः पटलः ॥

अथ चतुर्दशः पटलः ।

अथ पश्चात् सन्धिदृढबन्धनार्थं ताम्रपात्रैः पञ्चपदमसाष्टयव-
विस्तरैः संयोज्य गन्धं घृतं तैलं च संयोज्य शुद्धपात्रे सद्वृक्ष पा-
चयेत् । आब्रूयाभिमुखे चाहवर्नायाग्निकुण्डं कृत्वाधारं हुत्वाग्नेः पश्चि-
मतो धान्यपीठे वस्त्रोपरि चाष्टवन्धनं संन्यस्य मेदसे नम इत्यभ्यर्च्या-
धिवास्य विष्णुशक्तं पुरुषसूक्तं वैष्णवं जुहोते मेदसे स्वाहेत्यष्टोत्तर-
शतं हुत्वाग्निं विशृज्य शकुनमुक्तजयं देवालयं प्रदक्षिणीकृत्य गर्भगारं
प्रविश्यातो देवादिना चाष्टवन्धं श्लेष्वालिप्याचार्यदक्षिणां दत्त्वा
शिल्पिनं च पूजयेत् । पश्चाद् रज्जुवन्धं कारयेत् । नालिकेरफल-
त्वचं कुलसारैर्यवद्वयसमं तूलायतरज्जुद्वयं ममाहृत्य दक्षिणाग्निकुण्डं
कृत्वा पूर्ववद् धान्यपीठे वस्त्रे संन्यस्य सिराभ्यो नम इत्यभ्यर्च्याधि-
वास्य पूर्ववद्धौमं हुत्वा सिराभ्यः स्वाहेत्यष्टोत्तरशतपावर्त्य हुत्वाग्निं
विशृज्य पूर्ववद् देवालयं प्रदक्षिणं कृत्वाभ्यन्तरं प्रविश्यातो देवादिना
मूर्धादिपादान्तमुमौ पार्श्वौ समस्तदेशं समावेष्ट्य ताम्रपात्रेण हस्तपा-
दतलौ कृत्वा कार्पासतन्तुना सर्वाङ्गं ममाहृत्य पुनस्तथा रज्जुमावेष्ट्या-
चार्यदक्षिणां दत्त्वा शिल्पिनं च सम्पूज्य पञ्चान्मृतसंस्कारं कारयेत् ॥

नादेयं सस्यक्षेत्रजं हृदयं देवायतनममीपतटाकजं पुण्यतीर्थ-
जमशोपजलाशयमृद सुप्रशस्ते दिने गृहीत्वा लयाभिमुखे नगरस्त्रे कटे
वा प्रक्षिप्य संशोष्य शोधयित्वा नवे मृद्भाण्डे शुचौ देशे निवातमहिते
स्थाप्य गन्धसहितां वास्तुकां चाक्षिप्य स्वदिरककुम्भत्वक्तोयकपायेना-
ल्लोर्ध्वकमासं तोयेन परिवासयेत् । अश्वत्थोदुम्बरशृङ्गन्यग्रोधकपाया-
म्बुना सेचयित्वा मासमुपित्वा त्रिफलोदकेनालोप्य तत्तुरीयांशं पापा-
णमूर्णयुतं तथार्धमासं वामयित्वा यस्मात्तर्गोधूममापचूर्णमयुक्तं श्रीने-
ष्टुगुगुलुकुन्दुरुक्तसर्जरसैश्च पौडग्रांशं संयोज्याल्लोड्य मधुदधिसर्पिणा

एवं पार्षदमग्निं तिसृज्याचार्यदक्षिणां दत्त्वा शर्करामग्निरिन्द्रादीनां
विपृश्य पुरुषमूक्तं शर्करामेतलेपयेत् । पश्चाच्छिल्पिनमाहूय सम्पूज्य
तत्कल्केन वेरं सर्वाङ्गमालिष्येयं मासं प्रति शुक्लं सलक्षणाच्छाद्य तत्क-
ल्केन निर्यासाम्बुनाङ्गोपाङ्गान्ययायोगं यथागात्रं चूर्णं तथा क्रत्वा
पुनः शुद्धकार्पाससूक्ष्ममस्य समाहूय पूर्ववत् सम्याग्निपुण्ड्रं कृत्वा-
धारं हुत्वा पूर्ववद् धान्यपीठे नवमस्ये च इत्यभ्यर्च्या-
धिवास्याग्निं वैष्णवं विष्णुमूक्तं पुरुषमूक्तं सहस्राहुतीर्हुत्वा त्रये
स्वाहेत्यष्टोत्तरशतं हुत्वा सर्वदेवस्य जुहुयात् । अग्निं तिसृज्याचार्य-
दक्षिणां दत्त्वा विष्णुगायत्र्या वेरं प्रोक्ष्य सोमस्य तनूरसि सयोज्य
पश्चाच्छिल्पिना दहन्ते वेरं समाच्छाद्य कल्कं प्रलिप्य पश्चाद् भूषणानि
भूषयेत् । वेरे कलं दारवे च शर्करादीनेन कारयेत् । तद्वाहे मौञ्जित-
कमृदमालिष्य तद्देरोपरिष्ठाङ्गुःश्रोत्रादिमार्गेषु च भेष्य न हीनं ना-
धिक्यं यथापूर्वं तथैव कल्केन परिकल्पयेत् । अन्यथा तद्देरे तं देवं
निवसेत् । यजमानस्य चक्षुश्छिद्रेऽन्यत्र कर्णे वधिरस्तमास्ये छिद्रे
मूक्तत्वं घ्राणादिषु मार्गच्छिद्रे प्रथमे कुष्ठादिव्याधिपुक्तं धनधान्यादि-
नाशनं चाचिरादेव भवेत् । महाङ्गोपाङ्गप्रत्यङ्गदे स्थानभ्रंशो भवेत् ।
तस्मात् पूर्वं परिहृत्यैव कारयेत् ॥

अथ वर्णसंस्कारं कुर्यात् । देवेश्वर्याङ्गाधेतसैवर्णं यथागात्रं
च सर्वेषां श्यामवर्णेन वा कारयेत् । सर्ववर्णानि सङ्घातं पृथक् पृथक्
पात्रे कपित्थनिर्यासाम्बुना सम्पेय्य गृहीत्वा पौण्डरीकाग्निपुण्ड्रं कृत्वा
धारं हुत्वा पूर्ववद् धान्यपीठे वसोपरि वर्णान् मन्त्रस्य जीवाय नमः
इत्यभ्यर्च्याग्निमधिवास्याग्निं परिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुमूक्तं पुरुषमूक्तं
पारमात्मिकं पर्यदं च हुत्वा जीवाय स्वाहेत्यष्टोत्तरशतं जुहोति ।
हिरण्यगर्भे इति वर्णमभिमृश्यात्ममूक्तं जप्त्वातो देवादेना हेमपात्रे वर्णं
गृहीत्वा त्रयोवोषणं कार्यात्त्वा विष्णुमूक्तं पुरुषमूक्तं च जप्त्वा तूलि-
काग्रे वर्णमादाय सहस्रशीर्षमिति देवस्य ललाटवर्णं संरोधयेत् । आचार्यं
पूजयित्वा पुण्याहं वाचयित्वाग्निं परिस्तीर्य शान्तिहोमं हुत्वाग्निं त्रि-
सृज्य पश्चाच्छिल्पिनं सम्पूज्य शिल्पिना तदहं वर्णं संलेपयेत् ॥

अत्यन्तसुन्दरं दर्शनीयं यथोक्तनिविना संलेख्य पश्चादेवमेव
संस्कारं कृत्वा सुवर्णसहितं वर्णं संलेपयेत् । पश्चाच्छक्तियुतं भवतीति
विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते ध्रुवदेववर्णसंस्कारविधिर्नाम
चतुर्दशः पटलः ॥

अथ पञ्चदशः पटलः ।

अथ ध्रुवदेवं त्रिविधम् । स्थानकमासनं शयनं चेति । पुनस्त-
दैकैकं चतुर्विधम् । योगं भोगं वीरमाभिचारिकं चेति । योगार्थी यो-
गमार्गं, भोगार्थी भोगमार्गं, वीर्यार्थी वीरमार्गं, राज्ञां शत्रुजयार्थं
चाभिचारिकमिति । ग्रामाद् वहिविविक्तेदेशे नदीतीरे तत्सङ्गमपर्वते
च वने वनपार्श्वे योगस्थानम् । ग्रामाभ्यन्तरे भोगस्थानकम् । वाधे
वा वीरस्थानकम् । वनगिरिजलदुर्गे राष्ट्रान्तरे शत्रुदिक्षु दिङ्मुखे चा-
भिचारकस्थानकम् । विमानं नलिनकायेमलाकृतं सर्वतोभद्रं नन्द्यावर्तं
श्रीप्रतिष्ठितं स्वस्तिकं भद्रं पद्माकारं गेहोद्योगपद्मं योगकान्तमित्यादि
समचतुरश्रमायताश्रं वृत्तं वृत्तायतं च स्थानकस्याष्टभागं सर्वतोभद्रं
शिल्पं महापद्मं वृत्तं चतुर्मुखं दिशस्वस्तिकं चतुःस्फुटं पर्वताकारं ख-
ण्डहर्म्योद्योगपद्मसमचतुरश्रं समवृत्तं वासनस्य, स्वस्तिकं वृत्तभद्रं वृत्ते
गेहं वेदिकं प्रेक्षागृहं महाराजच्छदं श्रीप्रतिष्ठितकं शनैर्योगमत्रखण्डं
गणिकाधेशालमेवाध्यायताश्राणि वर्तुलायतानि वा शयनस्य, स्थानके
त्रिमाने स्थानकं वेरमासने त्वासनं सर्वतः स्थानमासनं यानकं वा शयानं
कर्तव्यमन्योन्ययोः शयानेनैव कल्पयेत् ॥

शयनागारद्वारविस्तारं पादयोरन्तरे तत्पादोदयाष्टांशेनद्वारोत्से-
धमेवमासनागारे स्थानके वा कारयेदित्येके । सविमानानां ध्रुवदेवो-
क्तमानेष्विष्टमानं विनिश्चित्य सलक्षणं वेरं कृत्वा गर्भागारे कृते पदे
दैविके स्थानकं यानकं किञ्चिद् दैविकमाश्रित्य मातृपांशे शयानं स्था-
पयेत् । प्राग्द्वारं सर्वसम्पत्करं पश्चिमं कीर्त्तिदं दक्षिणं जयदमुत्तरं ज्ञा-
नदम् । प्राग्दर्शयि शान्तिदं पश्चिमं शीर्षं पुष्टिदं दक्षिणं शीर्षं जयद-

मुत्तरशीर्षमाभिचारिकम् । ग्रामाद् दक्षिणे शयानमुत्तरद्वारं चेद् देवं प्राक्शीर्षं पश्चिमे प्राग्द्वारं दक्षिणे शीर्षमुत्तरे दक्षिणद्वारं पश्चिमशीर्षं प्राच्यां पश्चिमद्वारे दक्षिणशीर्षमुत्तरपादमेव कारयेत् । स्थानकासनशयनानां ग्रामपक्षमेव कारयेत् ॥

देवेशं श्यामाभं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरं दक्षिणमभयं वामं कट्यवलम्बितं दक्षिणं चैकजानुनासीनं भृगुमार्कण्डेयं तथैव भूमिपुण्याचिते वा दक्षिणे भित्तिपार्श्वे ब्रह्माणमुत्तराभिमुखं चतुर्भुजमक्षमालाकमण्डलुकट्यवलम्बितमित्येतमेवोत्तरे भित्तिपार्श्वे शङ्करं चतुर्भुजं मृगपरशुधरमभयकट्यवलम्बितस्थितं दक्षिणाभिमुखं स्थितमेव कारयेत् । उत्तमं योगस्थानकं पूजकमुनिभ्यां चन्द्रशङ्खाभ्यां हीनमधमं द्वितीयं भोग-

.. चतुर्भुजं श्यामाभं शङ्खचक्रधरं दक्षिणमभयं वरदं वामं कट्यवलम्बितं सिंहकण्ठं वा तथा ब्रह्मेशं दक्षिणे श्रीदेवीं प्रयालामां स्थितं दक्षिणपादं वामं किञ्चित् कुञ्चितं दक्षिणे फेर कमलधृतां वामं प्रसारितदेवं किञ्चित् समीक्ष्य वामे श्यामाभां दक्षिणहस्तं प्रसारितमन्येनोत्पलधृतां वामपादं किञ्चित् कुञ्चितदेवं किञ्चित् समीक्ष्य देव्योर्हस्तपादयोरितद्विपरीतं तद्विपरीतं वा कारयेत् । कुण्डलकृतकयोर्मध्ये दक्षिणे भृगुमेकजानुमासीनमुत्तुटिकासनं वा वामे तथा पुगणमपरिच्यूर्ध्वभागे मायासंज्ञादिनीभ्यां व्याजकमुनिभ्यां तुम्बुरुनारदाभ्यां किन्नरमिथुनाभ्यां यक्षत्रिशाधराभ्यां सनकसनतुमाराभ्यां सूर्यचन्द्राभ्यां युक्तमुत्तमं भोगस्थानकम् । तुम्बुरुनारदाभ्यां यक्षत्रिशाधराभ्यां हीनं मध्यमम् । सनकसनतुमाराभ्यामादित्यचन्द्राभ्यां पूजकमुनिभ्यां हीनमधमम् । तृतीयं वीरस्थानकं देवं देव्या सह चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरं दक्षिणग्रामयोर्मिश्रेशाभ्यां भृगुपुण्याभ्यां किष्किन्धमुन्दराभ्यां व्याजकाभ्यां सनकसनतुमाराभ्यां सूर्यचन्द्राभ्यां संयुक्तमुत्तमं वीरस्थानकम् । किष्किन्धमुन्दराभ्यां सनकसनतुमाराभ्यां हीनं मध्यमं वीरस्थानकम् । आदित्यचन्द्राभ्यां पूजकमुनिभ्यां हीनमधमं वीरस्थानकम् । चतुर्थमाभिचारिकस्थानकं देव द्विभुजं चतुर्भुजं वा शृमणं श्यामवस्त्रधरं शुक्लवस्त्रं शुक्लाङ्गं तमोगुणान्वितं नेत्रद्वयादिदेवैर्विजितविमानं लक्ष-

णहीन देवं पैशाचपदस्थमार्द्राद्यनुक्तनक्षत्रे शर्वर्या चरराशौ स्थापित-
माभिचारिकस्थानरूपमिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते योगादिस्थानविधिर्नाम

पञ्चदश पटल ॥

अथ षोडशः पटलः ।

अथ योगामनम् । देवेशं श्वेताभं पीतवाससं चतुर्भुजं जटा-
मौलिं श्वेतपद्मासनासीने दक्षिणे ऊर्ध्वमन्यमधःस्थमेव ब्रह्मासनमा-
सीनमासयित्वाङ्गे वामाधामकरं पल्लवौ त्रिन्यस्यान्यद्वस्तौ शङ्खचक्रौ
विना नाकौ श्वेतपद्मोत्तरीयः सौपरीती कुण्डलाङ्गदहाराद्याभरणभू-
षितमीपन्निमीलितलोचनं भित्तिपार्श्वे दक्षिणे ब्रह्माणमुत्तरे शङ्करमू-
र्ध्वभागे चन्द्रादित्यौ सनकसनत्कुमारौ चक्रौ तु दक्षिणे भृगुं वामे
मार्कण्डेयं तथा महीमार्कण्डेयाभ्यां संयुक्तमुत्तम योगासनम् । भृगुमा-
र्कण्डेयाभ्यां हीन मध्यमम् । चन्द्रादित्याभ्यां हीनं सनकमनत्कु-
माराभ्यां हीनमधमं योगासनम् । देवं सिंहासनममासीनं श्याम-
लाङ्गं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरहस्त दक्षिणमभयं वरदं वा पा प-
ल्लवं कटिन्यस्तं मिहकर्णं पादे न्यस्य दक्षिणे श्रियं वामपादमाकुञ्च्य
दक्षिणं प्रसार्य सिंहासने समासीनामेतयोर्वामदक्षिणरुरौ पद्मोत्पल-
धराभ्यामन्यद्वस्तौ सिंहासने निहितौ सिंहकर्णां वा तद्विपरीतं वा द-
क्षिणे ब्रह्माणमुत्तरे शङ्करं तथासयित्वा दक्षिणे मार्कण्डेयं वामे भृगु-
मैरुजानुक्रमेणासयित्वा न्याभोगस्थानकन्यमायासंहादिनीभ्यां तुम्बुरु-
नारदाभ्यां किन्नरभिधुनाभ्यां यक्षविद्याधराभ्यां सनकमनत्कुमाराभ्यां
सूर्यचन्द्राभ्यां देवद्रुमसमायुक्तमुत्तमं भोगासनम् । तुम्बुर्नारदाभ्यां
किन्नरभिधुनाभ्यां यक्षविद्याधराभ्यां हीनं मध्यमम् । सनकमनत्कुमा-
राभ्यामादित्यचन्द्राभ्यां पूजकमुनिभ्यां हीनमधमं भोगासनम् ॥

तृतीयं वीरशायनं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरं दक्षिणमभयं वामं मिह-
कर्णरुं प्रणालाभं श्यामाभ्यधरं पूजकस्थाने दक्षिणे श्रीदेवीं वादे
महीदेवीमैरुजानुक्रमेणामयि वा दक्षिणे ब्राह्मणं मनुं च वामे शङ्करं

भुगुं च गीर्वाणीं चामरधारिण्यां सनकमनत्कुमाराभ्यां तुम्बुरुनार-
दाभ्यां सूर्यचन्द्राभ्यां सहितमुत्तमं वीरासनम् । ब्रह्मशङ्कराभ्यां तुम्बुरु-
नारदाभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां हीनं मध्यमम् । व्याजनीभ्यां सूर्य-
चन्द्राभ्यां पूजकस्थाने देवीभ्या हीनमधमं वीरासनम् ॥

चतुर्थमाभिचारिकासनेनासीनं द्विभुजं चतुर्भुजं वा भीलाभं
श्यामवस्त्रधरं तगोगुणान्वितमूर्ध्वाक्षं देवादिदेवानां विना लक्षणहीनं
विमानेशदिङ्मुखे कृष्णाष्टम्यामार्द्राद्यनुकनक्षत्रे रात्रौ गर्भालये पैशाच-
पट्टे चरराशौ स्थापितमाभिचारिकासनम् ॥

सिंहासनोत्तुङ्गं, द्वारोत्सेधं वा द्वादशभागं कृत्वा षडंशमुत्तमं,
पञ्चांशं मध्यमं चतुरंशमधमम् । द्विपञ्चाशदङ्गुलौत्तुङ्गमुत्तमम् ॥ षड-
चत्वारिंशदङ्गुलं मध्यमम् । चत्वारिंशदङ्गुलमधमम् । पद्मासनस्योत्सेधं
सिंहासनात् तुरीयांशं तस्योत्सेधं पञ्चधाकृत्यैकांशं तदाधारं कम्पं
मंशम् अधोऽङ्गं तर्बबोर्ध्वाधःशतत्रयैः संयुक्तमेवं पद्मासनम् । सिं-
हासनस्योत्सेधं द्वाविंशदंशं कृत्वा मंशं पादुकं तस्योर्ध्वे चैकांशं पद्मं
तस्योपरि त्र्यंशं जगती तदूर्ध्वे चैकांशं पद्मं त्रिभागं कुमुदं तस्योपरि
चैरांशं तस्योर्ध्वे चैकांशं कम्पं तदूर्ध्वे तुरीयांशं कम्पं तस्याधस्तादुभौ
मिर्हौ नमुद्गहौ च कारयेत् । आसनस्थं देवस्य । अग्रानुक्तं सर्वे शिल्प-
शास्त्रावतनिधिना कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिपोक्ते योगासनविधिर्नाम

षोडशः पटलः ॥

परमित्यूर्ध्वभागे प्राञ्जलीकृत्य स्थितान् दक्षिणे भित्तिपार्श्वे त्रैलोक्येण
वामे शङ्करमार्त्तानमेव कारयेत् । एतदुत्तमं योगशयनम् । सप्तऋषिर्वि-
ष्वसेनान् विना मध्यमम् । पूजकमुनिभ्यां मधुकैटभान् विहायाधमं
विहायते ॥

द्वितीयं भोगशयनं देवेशं श्यामलाङ्गं सुपुष्टाङ्गं चतुर्भुजं वार्धा-
र्यशयितं गात्रं चलवद्वस्तं दक्षिणमुपधाने निहितालम्ब्य मुकुलं कि-
ञ्चिद् प्रसारितं वामहस्तं वामोरौ प्रसारितं दक्षिणपादं प्रसार्य गामं
किञ्चित् कुञ्चितपादयोरन्तरं विंशत्यङ्गुलं पाण्यन्तरभागं जान्वोश्च-
तुर्दशाङ्गुलं ब्रह्मसूत्राद् दक्षिणे मुखं त्र्यङ्गुलं तिर्यग्वर्गं शिरःपार्श्वे
श्रीदेवीं देवस्य पादुसंस्पर्शा हस्तं दक्षिणं सपन्नमन्यत् कटकं पाद-
पार्श्वे महीदेवीं वामाङ्घ्रिसंस्पर्शा हस्तेन दक्षिणेनोत्पलपृतां वामहस्तं
कटकं कौतुकं दक्षिणे मार्कण्डेयं वामे भृगुं दक्षिणे भित्तिपार्श्वे चामरान्
ब्रह्माणं वामे शङ्करं च दक्षिणे चक्रतुण्डं वामे विन्ध्यवामिनीं पाद-
पार्श्वे मधुकैटभाभुप्रवेगसमन्वितौ समुद्रतरङ्गच्छादितजानुभ्यामननस्य
विषग्वालाभिर्दक्षतमौ च कारयेत् ॥

नाभिपद्मे समासीनं ब्रह्माणं तद्दक्षिणे पञ्चायुधान् गरुडोपरि-
ष्ठाद् दक्षिणे भास्करं दक्षिणे निशारुरं तथा बालऋषिर्णां दक्षिणे तु-
म्बुरुनारदा अदक्षिणेऽश्विनायष्टलोकपालरांस्तथाप्सरसश्च संयुजतमु-
त्तमं भोगशयनम् । तुम्बुरुनारदाभ्यामभिभ्यां लोरुपालैर्विना मध्य-
मम् । पूजकविभ्यामप्सरोग्रिभिर्विनाधमम् ॥

तृतीयं वीरशयनम् । श्यामामं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरं गन्ध-
शिरोपधानं वामहस्तं प्रमाणितं प्रसारितं पादपार्श्वे श्रीभूमिभ्यां पादमर्द-
काभ्यां मधुकैटभाभ्यां संयुजतं कौतुकं दक्षिणे मार्कण्डेयं वामे भृगुं
नाभिपद्मे समासीनं ब्रह्माणं पञ्चायुधान् गरुडं चन्द्रादित्या मत्त-
र्षयो द्वादशादिन्या एकादश रुद्रा जवायप्सरसम्बुम्बुरुनारदाभ्यां
किन्नराभिधुनाभ्यां ॥ सनन्तमागभ्यां संयुजतमुत्तमं वीरशयनम् ।
द्वादशादिन्यप्सरोग्रिभिर्मुनिभिर्विना मध्यमम् । किन्नराभिधुनाभ्यां मत्त-
क सनन्तपाराभ्यां पूजकमुनिभ्यां रत्नमधमम् ॥

चतुर्थमाभिचारिकशयनम् । शेषशयनं लक्षणहीनं द्विफणं दि-
वलपमनुन्नतशिरःपार्श्वे देवं नीलाभं चतुर्भुजं त्रासमगयनं महानिद्रा-
समायुक्तं शुष्कवक्त्रं शुष्काङ्गं श्यामस्रधरं मर्वदेवानकविना चोत्तर-
मुत्तमाभिचारिकशयनम् । एकफणमेकशयनं मध्यमम् । सर्पदेहं विना
समस्थलशयनमधमम् ॥

अनन्तशयनस्योत्तमेधं वेरायामं द्वारोत्सेधं वा त्रिधाकृत्यैकांशं
मध्यमं, तदष्टांशाधिकमुत्तमं, तदष्टांशोनमधमम् । पदत्रिंशदङ्गुलं मध्यमं,
चतुर्विंशदङ्गुलमधमम् । शिलाभये शिलाभिर्मृण्मये चैष्टकाभिस्तस्यो
त्सेधमष्टधा विभज्य द्विभागं शिरोभागोच्चं तन्मध्यं व्यङ्गुलमेवं योग
शयनस्योत्सेधात् पदभागं कृत्वा द्विभागं शिरोच्चं तन्मध्यनतं पञ्चाङ्गुलं
भोगशयनस्योत्तमेधं सप्तधाकृत्य द्विभागं शिरोदयं मध्यनतं चतुरङ्गुलं
वीरशयनस्य फणानां पञ्चसप्तनवानां वा हेमाभान् समाहितानघस्ता-
च्छेतेतवर्णान् शिरावृत्य तल्पीकृत्य भकुटोपरि सञ्छन्नफणान् व्याल-
सम्मुत्तानन्तस्याङ्गमध्ये शिरागमिमनन्तशयनस्य सव्याशालं दि
तदेव वेरमुभौ पार्श्वे वा देवं यथोचितं नीत्वैव शयनमुपरि कल्पयेत् ॥

नाभिस्रग्नाद् दक्षिणे चोपरिष्ठाद् हस्तमात्रे हि भित्तिमाश्रित्य
नाभ्यम्बुजसमामीनं ब्रह्माणं तस्याम्बुजस्य विस्तारमष्टदशाङ्गुलं तद-
शांशोनमूर्ध्वदलविशालं तस्योत्तरवत् कर्णविशालमधोदलं चतुरङ्गुलं
चतुरङ्गुलमूर्ध्वदलं नतं त्रिमात्रं कर्णिकायुक्तमूर्ध्वाधः शतपत्रैर्युक्तं तस्य
नालमध्यर्धाङ्गुलपरिणाहं नालस्य दक्षिणे बलावर्णयुतं बालवर्णविशालं
तस्येतरवर्णविशालमधः पद्मविस्तृतं समं तयोर्नालमेकाङ्गुलपरीणाहं
तत्पद्मकर्णिकामध्ये ब्रह्माणं जटामकुटं हिरण्यवर्णं पुष्पाभ्यधरं सर्वा-
भरणभूषितमुपवृत्तोत्तरीयाभ्यां संयुक्तं ब्रह्मासनेनासीनं हस्तयोर्दक्षिणं
पूर्वमालोच्य करं वामं कटिविन्यस्ताभ्यां प्राञ्जलीकृत्य वा कारयेत् ।
अथवा स्वाङ्गे वामावामकरौ तौ विसृतौ सन्यस्यासयित्वा ध्रुववेरा-
यामाद् दशांशैकांशं तालं तत्तालस्यादित्यैकांशमङ्गुलपेतेन ब्रह्मादि-
देवानां भित्तिमाश्रित्य सकलमाभासं वा कारयेत् ॥

ब्रह्माणं तालपञ्चायुधानां पञ्चात्रं द्वितालं द्विभुजं कर्णिकामकु-
टादिभूषणं धृतवेगोद्देश्यकरवामं दक्षिणग्रहरणं तथा गरुडं सुवर्णमं

चक्रं पुरुषं रक्ताभं शङ्कर ... मीभूताकारं श्वेताभं शार्ङ्गं नपुंसकं
पीताभं गदां रक्ताभं स्त्रीरूपं खड्गं श्वेताभं पुरुषं तत्तन्मूर्ध्नि संयुक्तं
तत्तालेन मधुकैटभौ चन्द्रादित्यादि श्वेतातिरक्तौ त्रितालोन्नतौ सनक-
सनत्कुमारौ बालरूपेण वकुलफलाभौ द्वितालोन्नतौ तुम्बुरुनारदौ त्रि-
तालौ पीतरक्ताभौ किन्नरमिथुनौ पीताभौ व्यर्थतालौ पट्टात्तालेन विसर्गं
रक्ताभं तथा श्यामाभौ दुर्गार्पयः द्वयर्धनालेन तथाप्सरसश्च त्रयस्त्रिंश-
द्देवानिन्द्रादिलोकपालानां चतुस्तालेन कारयेत् । देवस्य बाहुमानं
स्तनान्तं वा देव्योर्मानम् । तथा पूजकौ चशौ देवस्याष्टा-
शो नमेव कारयेत् । अत्रानुक्तं शिल्पशास्त्रोक्तविधिना कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते स्थानकासनशयनादिभेदो नाम

सप्तदशः पटलः ॥

अथाष्टादशः पटलः ।

अधोर्ध्वं देवेशस्य देव्यादीनां वर्णवाहनकेतवादीन् व्याख्या-
स्यामः । वर्णवाहनकेतुनामनक्षत्रपत्नीबीजाक्षरादीन् ज्ञात्वा रचयेत् ।
अन्यथाचेदसुरा गृहीयात् । देवेशस्य युगानां क्रमेण कृतयुगे श्वेतवर्णं
त्रेतायुगे रुयमाभं द्वापरे रक्ताभं कलौ श्यामाभं सर्वेऽपि श्यामं वा ।
सर्वेषां वर्णानां श्यामं मुख्यम् । तस्माच्छ्यामवर्णं पीताम्बरधरं किरीट-
केयूरहारप्रलम्बयज्ञोपवीतश्रीवत्साङ्गं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरं पूर्वाभय-
कण्ठवलम्बितहस्तौ गरुडध्वजवाहनोद्धारबीजश्रवणजं पञ्चशब्दरघो द-
क्षिणवामयोः श्रीभूमिसहिते विष्णुं महाविष्णुं सदा विपिक्तं व्यापिन-
मिति चतुर्भूर्तिमन्त्रैरर्चयेत् । अथवा पञ्चभूर्तिमन्त्रैरर्चयेदिति केचित् ॥

प्राच्यां पुरुषं प्राङ्मुखं श्वेताभं श्वेताभं पीतवासा श्रीमेदिनीभ्यां
संयुक्तं पुरुषं पुरुषात्मकं परं पुरुषं धर्ममयमिति आग्नेय्यां कपिलं प्राद-
मुत्तं श्वेताभोऽष्टहस्तौ दक्षिणेनैकमभयमन्यच्चरामिहलधरो शमेनैकं
कण्ठवलम्बितमन्यच्छुद्धराजदण्डधरो रक्तवासा सवित्रीयुक्तं कपिलं
कपिलं गुनिवरं शुद्ध वेदरूपिणमिति दक्षिणे दक्षिणामुखोऽञ्जननामं
पीताम्बरधरं धृतिर्पाणिभ्यां गहितः सत्यं सत्यात्मकं ज्ञानमयं संशर-
मयमिति, नैर्ऋत्यां पश्चिमामुखस्तप्तचामीकराभश्चतुरश्रगो दिशीर्षः सप्त-

हस्तः शङ्खचक्राज्यदर्वीमुखश्चुपजुहूपरस्त्रिपादो रक्तवस्त्रः सर्वाभरण-
भूषितो दक्षिणवामयोः स्वाहास्त्रधायुक्तो यज्ञो यज्ञेशं मर्मदेवमयं पुण्यं
सर्वकृतवरपिति पश्चिमे कनकाभं श्यामाम्बरपवित्रीशोणीभ्यां युक्तो-
ऽच्युतोऽच्युतमपरिमितमैश्वर्यं श्रीपतिमिति वायव्ये पश्चिमामुखं श्यामाभं
पीताम्बरधरं कमलाधराभ्यां युक्तो नारायणो नारायणं जगन्नाथं देव-
देवं त्रयीमयमिति, उत्तरे उत्तरामुखः प्रमान्नाभो नवसप्तपञ्च वा फणा-
न्वितोऽन्ननोत्सद्गामीनं पुष्पाम्बरं प्रमोदायिनीमहीपुक्तोऽनिरुद्धो-
ऽनिरुद्धं महान्तं वैराग्यं सर्वतेजोमयमिति, ऐशान्ये ग्राहमुखस्तरुण-
दित्यसङ्काशः श्वेतवस्त्रोत्तरीयोपवीतो दक्षिणवामयोरिन्दिराधरित्रीभ्यां
पुण्यः पुण्यं पुण्यात्मकं पुण्यमूर्तिं पुण्यदायिनमिति ॥

द्वितीयावरणे प्राच्यां वराहः ग्राहमुखः श्यामाभो रक्ताम्बरो
वाराहाननः श्रीभूमिसहितो वाराहो वाराहं वराहं वरदं वज्रदंष्ट्रिणं
भूमिसन्धारणमिति ॥

आग्नेय्यां ग्राहमुख इन्दीवराभो हेवाम्बरः कमलायनीभ्यां
युक्तः सुभद्रः सुभद्रं सुमुखं सुप्रदं सुखदर्शमिति ॥

दक्षिणे वृसिंहः श्वेताभो रक्तवस्त्रश्चतुर्भुजः शङ्खचक्रधरोऽभय-
कव्यबलम्वितहस्तः सिंहाननः श्रीभूमिसहितो नारमिहं तपोनाथं महा-
विष्णुं महाबलमिति ॥

नैऋत्यां पश्चिमामुखो हेवाभः श्यामाम्बरः पद्मास्थिराभ्यां
युक्त ईशितात्मेशं वरदं सर्वेशमीशितात्मेशमिति ॥

पश्चिमे पश्चिमामुखो वामनो ब्रह्मचारी बकुलफलाभो द्विभुज-
श्शङ्खदण्डधरः समेखलः कौपीनवासाः सौपवीतकृष्णाजिनधरः पद्मि-
त्रपाणिर्नामनो वामन वरदं काश्यपमादितित्रियमिति ॥

वायव्ये पश्चिमामुखो नीलामः पीताम्बरधरो लक्ष्मीवरणीभ्यां
युक्तः सर्वोद्दहः सर्वेश सर्वार्थारं सर्वज्ञ सर्वोद्दहमिति ॥

उत्तरे उत्तरामुखस्त्रिचक्रमः श्यामश्चतुर्भुजः शङ्खचक्रधरः पीता-
म्बरधरो वामपादस्थितदक्षिणपादललाटान्तोद्भूतदक्षिणमुत्तानपादेन
सह प्रसारितो वामं कव्यबलम्वितं त्रिविक्रमस्त्रिलोकेशं सर्वार्थारं वैकु-
ण्ठमिति ॥

ऐशान्ये प्राङ्मुखो रक्ताभः श्यामाम्बरः कर्नकाश्यामाभ्यां स
द्वितः सर्वविघ्नेश्वरः सर्वविघ्नेश्वरं पुण्यं शुद्धजमिति ॥

पुरुषादीनामनुक्तं सर्वं विष्णोरिवेति विज्ञायते ॥

तृतीयावरणे प्राच्यां श्यामो जपाम्बरो ज्येष्ठाजः कलिशायुधो
मेघनादरवो वेणुध्वजो गजवाहनः शचीपतिर्जकारवीज इन्द्रं शचीर्पति
पुरुहूतं पुरन्दरमिति ॥

आग्नेयां हनिजातः किंशुकपुष्पसदृशोऽनलः शक्तिपाणिः कुण्ड-
लाङ्गदहारः शुरुपिच्छाम्बरधरः कपिलध्वजोऽजवाहनः स्वाहास्वधा-
पतिरकारवीजः सर्वदेवमुत्पासीनोऽग्निरग्निं जातवेदसं पावकं हुताशन-
मिति ॥

याम्ये श्यामो रक्तवस्त्रधरो गर्दी व्यालध्वजो महिषवाहनो
हरिणीजः यकारवीजः शुकलाङ्गीणो घण्टानादरवो यमो यमं धर्मराजं
प्रेतेशं मध्यस्थमिति ॥

नैर्ऋत्यां नीलाम्बो रक्ताम्बरः शूली भौमिकारूपेभवाहनं कृक-
लासध्वजः मोहिनीपतिः फकारवीजः फणरवो निर्ऋतिरभ्याधिपति-
नीलं निर्ऋतिं सर्वरक्षोऽधिपतिमिति ॥

वारुणे नीलवर्णो रक्तवस्त्रः पाशसिंहध्वजो वरुणजः सुप्रतीकै-
भवाहनोऽङ्गनापतिर्वकारवीजो दत्तरवो वरुणः वरुणं प्रचेतसं रक्ता-
म्बरं यादस्पतिमिति ॥

वायव्ये रक्ताभः सिनाम्बरो गजवाहनो वायुजो वेणुध्वजः
कुमुदतीपतिर्दण्डभृद् यकाराक्षरवीजः शङ्करवो वायुर्जवनं भूतात्मकं
वायुमुत्तानमिति ॥

उत्तरे श्येतवर्णः श्यामाम्बरो दण्डी नरपुष्पवाहनः कृकलास-
ध्वजः ककारवीजो यवनलापतिस्त्रिध्वजो मृदङ्गरवः कुबेरः कुबेरं धन्यं
पायस्त्वं यक्षराजमिति ॥

ऐशान्ये पाटलाभः मिताम्बरो वृषध्वजवाहनो जटामीलिततु-
ष्टेजस्त्रिषेत्रः शूलपाणिः शकारवीज आर्द्राजः पार्वतीशो दमरुध्वनि-
रीशानमीश्वरं देहवं भवमिति ॥

इन्द्राद्यष्टाम्यन्तरमुखाः । एतेष्वनिरुद्धं त्रिविक्रयं वामनं च विना
ध्रुवे स्थिते स्थितमासीनं त्वासीने शयानं शयनके च तत्तत्प्रोक्तवद्
ध्यायन्नर्चयेत् ॥

देवस्य दक्षिणे रुक्माभा धौमाम्बरा पद्महस्ता द्विभुजा रुक्ष्या-
वन्धयनस्तनललाटोपरि पुष्पचूडा किरीटमुक्ताहारिसर्वाभरणसंयुक्ता
श्रीवत्सादिवीजा फाल्गुनोत्तरजा मणिध्वनिरवा श्रीः श्रियं धृतिं
पवित्रीं प्रमोदायिनीमिति ॥

वामे श्यामाभा रक्ताम्बरा रक्तोत्पलधरा मकुटादिसर्वाभरण-
संयुक्ता वैशाखे रेवतीजा लक्ष्मीपूर्वक्षराधिपा शङ्खजरवा भूः हरिणीं
पौष्णी क्षौणीं महीमिति ॥

पुरुषाद्यादिदेवानां श्रीभूम्योरिति विज्ञायते ॥

क्रमाच्चास्थाने पीठोपरि ग्रान्यां पृथं सुभद्रं पूर्वप्रदामेय्यां ब्राह्-
मुखाः सर्ववर्णः पीताम्बरः सकलाविश्वाम्यां युक्तः सर्वः सर्वं विश्वं-
सर्वाधारं सर्वेशमिति ॥

दक्षिणे दक्षिणामुखोऽभयात्मधेतः पीतवासा शयानन इत्या-
वीशाभ्यां सहितो हयात्मको हयात्मकं देवेशं गर्वानन्दं सनातन-
मिति ॥

नैर्ऋत्यां पश्चिमामुखाः मितवर्णः श्यामाम्बरो विपलाभ्यां युक्तः
सुखावहः सुखानन्दं सुमुखं सुरेशं सुरमियमिति ॥

पश्चिमे पश्चिमामुखो रामदेवः कनकामो नीलाम्बरः शङ्खचक्र-
धरो ब्राह्मीविजयाभ्यां सहितो रामदेवो राघवेवं महाबलं महामुद्रं
परशुपाणिनमिति ॥

वायव्ये पश्चिमामुखाः त्रिशुक्पुष्पाभः मिताम्बरः सुभागामुमु-
खाभ्यां गेयुक्तः संग्रहः संग्रहं सर्वतेजोमयमानन्दं सर्वरूपिणमिति ॥

उत्तरे चोत्तरामुखाः पुण्यमपि पूर्ववत् ॥

ऐशान्ये प्रादुर्मुखोऽदिवर्णः मिताम्बरः सुमताञ्जलिभ्यां युक्तः
सुबहः सुवहं सुवृत्त विमानं देवमयमिति । सुमद्रादीनामनुक्तं विष्णो-
रिवेति विज्ञायते ॥

द्वितीयावरणे गजवाहन ऊर्ध्वजो मित्रेशास्त्राहने जुह्वजः
सतीशोऽत्रि गजवाहनः सवारिकलजध्वजः शुभेश्वरः शिवो हयवाहनो
देवध्वजः शुद्धेशो विभेगाः सर्वे श्यामवर्णा रक्ताम्बरा भेरीरवा
रोहिणीजाता नामाद्यक्षरजीजाः पीठान्ते प्रागादिवर्हिर्मुखाः सनातन-
सनन्दनसनत्कुमारसनकाश्राग्नेयादिकोणेषु बहिर्मुखाः सर्वे कनकाभाः
श्यामाम्बराः पद्मवाहनाः कूर्च राजा ब्रह्मचारिणो नामाद्यक्षरजीजाः
पुण्यजाः शङ्करवाथ मित्रलोकहितं विश्वात्मानमुत्तरात्मानं सनातनं
कनीन्द्रं ब्रह्ममम्भगनिष्ठानकं त्रिधागतिं तृतीयात्मकं वेदभूर्तिमिति ॥

सनन्दनं गुरु सर्वत्र पूज्यं मन्त्रज्ञं शिव कविं वरं शुद्धं सुयो-
क्ता सनत्कुमार ज्योतीश निस्त्रैगमग्रोथ विश्व भूतनायक जगद्बीक्षणं
सर्वमातृक सननियन्तार धर्मसर्वज्ञ समं चोदितमिति ॥

प्रागादीशानान्तमर्चयेत् तृतीयावरणे चेन्द्रादीन् पूर्ववद् दक्षिणे
श्रिय वामे हरिणा च पूर्ववत् ॥

दक्षिणे भित्तिपार्श्वे रक्ताभो हंसवाहनः कमण्डलुध्वजोऽभिजि-
ज्जातः सात्रित्रीपतिर्मकारजीजो वेदरथो ब्रह्मा ब्रह्माणं प्रजापतिं पिता
मह हिरण्यगर्भमिति ॥

सुवर्णाभो ब्रह्मचारी रक्ताम्बरः पुष्पवाहः कूर्चध्वजः शङ्करवो
मकारजीजो मार्कण्डेयो मार्कण्डेयं पुण्य पुराणममितमिति ॥

वामे भित्तिपार्श्वे श्वेताभो व्याघ्रचर्माम्बरधरः परशुमृगधरश्चतु-
र्भुजो वृषध्वजवाहनो डमरुध्वनिर्मकारजीज आर्द्राज उमापतिर्गङ्गा-
धरमृगवाहनमष्टमूर्त्तिमुमापतिमिति ॥

अग्निर्गर्गः शुभाम्बरः पद्मवाहन कमण्डलुध्वजो रोहिणीजः श-
ङ्करो नामाद्यक्षरजीज रयातीशः पद्मापितर धातुनाथ रयातीश भृ
गुमिति ॥

इति श्रीवैष्णवसे मरीचिप्रोक्ते देवस्य देव्यादीनां

वर्णवाहनादिविधिर्नाम

अष्टादश पटल ॥

अथ एकोनविंशः पटलः ।

दक्षिणे गन्धर्वस्थाने वेषुवर्णाभौ रती पुष्पकेतुः सन्धिनीशोद-
दमुखो धाता यामे गन्धर्वस्थाने शुक्रपत्राभो गजवाहः मर्षध्वज ऊ-
र्ध्वेशो दक्षिणामुखः त्रिधाता द्वारदक्षिणे शिर उत्तरपाद ऊर्ध्वमुखो
नीलवर्णो वृषवाहनोऽग्निकेतुः ग्रीष्मीशो भृतिं पूजनाद्यर्चनाकालाद-
न्येन लब्धोपरि शिरःस्थाने पूजयेत् । तथैव पार्श्वे परिवोर्ध्वजः स-
न्ध्यान्ते तत्प्रमार्पयथ शुक्लाभस्तुरगवाहनोऽध्वकेतुर्हरिणीश उदक्-
शिरा अधोमुखः पतङ्गो द्वारभागं दक्षिणे सुवर्णगजवाहनो वृषध्वजो
जलेशः परितो यामे सुवर्णाभो रथवाहनः शरध्वजो धरणीशो वरुणः ।
एता(न्) नामाद्यक्षरबीजा शङ्खपार्श्वयुजादिहस्तजा धातारं डम्पिनं
सतिनिलं गयया त्रिधातारं कीनाशमुखं न्यग्रं भृतिं शुवङ्गं उत्सङ्गं
पीठ पतङ्गं उत्करं पदानं कपदिनं पतिरं उल्लितं मध्यस्थं वह्निं वरणं
तेजिनं दंसिनमिति पदं च कथ्यादं यत्रास्ति तत्रैव चार्चयेत् ॥

आलयस्य गृहिः पार्श्वे प्राग्द्वारमध्ये प्रादमुखो दूर्वाङ्कुरवर्णो
हेमाम्बरः प्रज्ञासीशो दण्डपाणिः श्येनध्वजवाहनो रोहिणीजो नामा-
द्यक्षरबीजो न्यक्षो दधीत्यकं पीठमध्यकमिति ॥

दक्षिणे दक्षिणामुखो रत्नवर्णः सिताम्बरोत्सायिनीपतिर्दण्ड-
धरः पिण्डपालध्वजो हयवाहनो मधोद्भवः सुवर्णानिः भियादिबीजो
विषस्वान् विषस्वन्तं भरतं भरत मिश्रकर्माण मरीचिमन्तमिति ॥

पश्चिमे पश्चिमामुखः शरभागः पुष्पाम्बरः रक्तकपोतवाहनो
धूमकेतुस्तालापुत्रतो बहुप्रजानाथो निशासजो मेघरवो नामाद्यक्षरबीजो
मित्रो मित्रमित्वरं राजिप्यन्तं करणकमिति ॥

उत्तरे चोत्तरामुखो हेमाम्बरः पुष्पाम्बरो मृगवाहनो मट्टिध्वजो
दण्डपाणिर्ग्रीष्मीपतिर्देवरः क्षत्रा क्षत्रारं महीधरमुखो रोहं शेषध्वजमिति ॥

प्रथमद्वारदक्षिणे श्वेतवर्णः शुक्लाम्बरः सुवर्णजो गजवाहनो
रोहिणीजः सन्ध्यानाथः शङ्करो यन्त्रिणागुधो महारवो मणिरः ।
मणिकं महानलं विमलं विमलं द्वारपाङ्कमिति ॥

वामे तस्य पत्नी कनकाभा सिताम्बरा पुष्पहस्ता सोमजानुकस्य-
ररवा सकारवीजा सन्ध्या सन्ध्यां प्रभानती ज्योतीरूपां दृढव्रतामिति ॥

मुखमण्डपद्वारदक्षिणे स्फटिकाभो हेमाम्बरो रुरुगहनो रुरु-
ध्वजो दिव्येशो नामाद्यक्षरवीजो दण्डपाणिश्चतुर्भुजो वेदरवो निख-
नसः, निखनसं तपोयुक्तं सिद्धिदं सप्रदर्शनमिति ॥

वामे रुरुगहनः कूर्चध्वजस्ताराद्यक्षरवीजः सन्धिनीशो वेदरवो
दण्डधरो द्विभुजः पुण्यमम्भवस्तापमस्तापमं सन्धिराजं सर्वदोषविव-
जितं सहस्राश्वमेधिनमिति ॥

प्रथमावरणे द्वारदक्षिणेऽग्निवर्णः कूर्मवाहः शरध्वजो मेदिनी-
पतिर्नामाद्यक्षरवीजः प्रोष्ठपाज्जातो दण्डपाणिः सिंहरवः किष्किन्धः
किष्किन्धं बहुमर्दं बहुदेनं दृढव्रतमिति ॥

वामे श्वेताभो रक्ताम्बरः कूर्मगहनः शरध्वजो विशोकापतिः
वेषुदण्डायुधस्तीर्याद्यक्षरवीज आर्द्राजो मेघरक्तीर्यस्तीर्यमुद्राहकं सर्व-
योग्यं मुदाग्रहमिति । द्वितीयावरणे द्वारदक्षिणे चोत्तरामुलः प्रयालाम
एकदन्तः ऋष्ठादूर्ध्वं गजाकारः भूतार्थं वामनाकारं कुशध्वजं वेत-
ङ्कतवाहनं शङ्करः पाशहेतिश्चतुर्भुजः कदलीफलहस्तो बहुताया-
पतिः श्रनिष्ठाजो वनतुण्डमेरुदष्ट विकटं विनायकमिति ॥

तृतीयद्वारदक्षिणे शङ्खाभो नीलाम्बरो भूताकारो विशुद्धेशो
हस्ताभ्यां पद्मधरः पद्मध्वजगहनः प्रोष्ठपाज्जातः सिंहनादरवः पद्मा-
द्यक्षरवीजः पद्मनिधि पद्मनिधिं रक्ताङ्गं भूतनायकमिति ॥

चतुर्थावरणे रक्ताभः श्वेताम्बरो नामचूडिन मस्तकोद्देश्यकरो
भामिनीशमुरगवाहनोऽहिर्भुजो भेरीरक्स्तुकाग्नीजो हस्तजस्तुर्हणं
दैत्यराजानं विष्णुभक्तं गदाधरमिति ॥

वामे श्यामाभो रक्ताम्बरो नागचूडिनं मस्तकोद्देश्यकरः सुधा
पतिर्व्याघ्रवाहनः सर्पध्वजो बलयादिवीजो बलिदः अदेयहेयं महावीर्यं
बलिदं शूलपाणिनमिति ॥

पञ्चमावरणद्वारदक्षिणे रक्ताभो नीलाम्बरः शिरसि खड्गभृतो
वायुवाहनोऽनिलध्वजो घोररवः स्वातिजातो बलेशः सकारवीजो
नन्दकः नन्दकं खड्गं पापहरं दैत्यनाशनमिति ॥

वामे पञ्चमर्ण्युक्त इवेताम्बरं नपुसकं शिरसि पाशभृतं मेघ-
वाहनं शरध्वजं महानादर्य विशाखजं शम्भारवीजं शार्ङ्ग धनुर्वरं शत्रु-
हन्तारं वरायुधमिति ॥

पट्टद्वारदक्षिणे इवेताभो नीलवामाः शिरसि शङ्खभृतो दण्डा-
युधो नन्देशो रोहिणीजो विषद्वतिध्वजो हम्पादनः कर्णशब्दरवो
नामाद्यक्षरवीजः शङ्खचूलिन वृक्षदण्डं इवेताङ्गं घोररूपिणमिति ॥

वामे रक्तताभः श्वेताम्बरः शिरसि चक्रभृतो दण्डपाशभृतो मे-
घनादरवोऽनलजस्तुष्टीशो धूमकेतुः प्रवृत्तवाहनश्चक्रारवीजश्चक्रः चू-
लिनं मुदानहमुदग्ररूपं भयानकमिति ॥

उदक्प्राकारपार्श्वे विमानपार्श्वे वा हुपेरेशानयोर्मध्ये दक्षिणा
मुखः सितवाहनेनासीनोऽग्निवर्णः पीतवासाश्चतुर्भुजः शङ्खचक्रधरो-
ऽभयकव्यवलम्बितहस्तौ श्रीवत्स ब्रह्मसूत्रं (गिनाहरे ?) विना हरेरिव
भूपणैर्युक्तोऽथवा द्विभुजः पुष्पाणि शक्तिदण्डभृद् वा जयापतिः श्री-
केतुः पुष्परथवाहनः पूर्वापादोद्भ्रमः पुष्परवो विद्यादिनर्गरीजो विष्णु-
वसेनो विष्वक्सेनं शान्तं हरमिति ॥

प्रथमावरणस्य त्रिभागाद् द्विभागे सोपानमध्ये वा इवेताम्बरौ
वहिर्मुखौ ब्रह्मचारी दण्डायुधः सिंहभ्रजवाहन फालगुनिहरिणीजातः
कुम्भशब्दरवो भूताद्यक्षरवीजः श्रीभूतः श्रीभूत इवेतवर्णं वैष्णवं मुख
पालिनमिति ॥

द्वितीयावरणे हाटकाभः शुकपिण्डाभ्रधरो क्षत्रिमेघलीयुक्त
किङ्किणीजालमुखसहस्राभरणमुष्युपरिन्विष्टा वन्धूकानिभचूडास्त्रिभि-
र्युक्तः श्यामलस्त्रिशीर्षः सुरभुजकेन च्छन्नरीरकिरीटवान् पञ्चमण-
मिश्रभुजकाम्भ्यः युक्तश्छन्दोमयपद्मद्वययुतः कुजजाभनेयौ हृदये स-
युक्तौ भयदो द्विभुजः स्वात्युद्भवश्चूलाध्वजो विशोकेशो वायुवाहनः
तुण्डायुधः पक्षाहतरवो गरणाद्यक्षरवीजो गरुडो गरुड पक्षिराज सुपर्ण
खगाधिपमिति ॥

तत्पूर्वं चक्रोद्धारवर्णो रक्ताम्बरः शिरसि चक्रभृद् पुरयः पु-
ष्टीशो धूमकेतुः प्रवृत्तवाहनस्तर्जनीरथश्चक्रारवीजोऽनलजश्चक्रं सुद-
र्शनं सहस्रविकचनमपायिनमिति ॥

तत्पूर्वे पाञ्चजन्यो दुग्धामो रक्तवस्त्रो दृढो भूताकृतिः शिरसि
शङ्खभृद् वियद्वतिध्वजो नियन्त्राग्रायुधो हसवाहनः कर्णशब्दरवो वारु-
णीपतिः शकारवीजोऽनलजः शङ्खः पाञ्चजन्यं शङ्खमम्बुजं विष्णुमि-
यमिति ॥

तत्पूर्वे हाटकामः शुक्लिच्छाम्बर ऊर्ध्वकेशः शङ्खकेतुर्वायुवा-
हनः सभारवः स्नातीजो जकारवीजो जयमियापतिर्द्विभुजः पद्मधर
आसने दक्षिणं प्रसार्य वाममाकुञ्च्यासीत् सर्पयुक्तो हृदयेऽञ्जलिसं-
युक्तो ध्वजः जयमत्युच्छ्रितं धन्य भवजमिति ॥

तत्पूर्वे यूथाधिपस्य पीठे बहिर्मुखः श्वेतामो रक्तमुखो भूताकारो
द्विभुजो दण्डधरो धूमकेतुर्महाचातकग्राहणो विरजेशो सतिशब्दरवो श्र-
मिष्ठाजो भूताधिकाक्षरो महाभूतयूथाधिपतिं नित्यमुग्र महाभूतमिति ॥

तत्पूर्वे तथैव चतुर्भूतं चतुर्दिशु शङ्खनादसमन्वितपीठे पाको-
ऽर्जुनो रुन्मामः पद्मनेत्रः कृष्णकुञ्चितमूर्ध्वजो भूताकारः कृष्णवक्त्र-
धरः कुम्भोदरसमन्वितो द्विभुजो दण्डहस्तोऽश्विनीजातः सिंहनादः
सिंहध्वजवाहनो भूताद्यक्षरवीजः सुमुखापतिर्निष्णुभूतः पाकोऽर्जुनो
हस्तं मग्नहा विष्णुभूतयुक्तमिति ॥

एते अनपायिनश्चैतेषु श्रीभूतगरुडो प्रासादपार्श्वे चक्रशङ्ख-
ध्वजान् बलिपीठपार्श्वे च संयोज्यार्चयेदिति केचित् । प्रथमावरणे
द्वितीये वा पूर्ववदिन्द्रादीनर्चयेत् ॥

प्रागादिद्वारदक्षिणे पार्श्वे तत्तद्दिगीशानभ्यर्च्य द्वितीयावरणे प्रा-
ग्द्वारादुत्तरे पश्चिमामुखे श्वेताम्बरः शुक्लवर्णश्शुक्लाम्बरो द्विभुजः पद्म-
हस्तः सप्ताश्वग्राहणो हयध्वजो रेणुकामुर्चलापतिः खकारवीजश्चाधि-
घोपरवः सहस्रक्रिणो मण्डलारुतमौलिः श्रावणे मासि हस्तज आ-
दित्य आदित्यं भास्करं सूर्यं मार्ताण्डं विनश्यन्तमिति ॥

दक्षिणे दिगीशस्य पश्चिमामुखे श्वेतो रक्ताम्बरो द्विभुजश्चाप-
धृक् मण्डलारुतमौलिर्हिरण्यवाश्वग्राहणः कलीरभ्यजो हंसरवो मोहि-
णीपतिः सप्ताश्वजः सौम्यजो रसिष्ठो वसिष्ठ सोम यज्ञाङ्गमिन्दुं
चन्द्रमिति ॥

दक्षिणे चोत्तरामुखा श्यामवर्णा रक्ताम्बरा घनस्तना कृष्ण-
कुञ्चितमूर्धजा द्विभुजा पुष्पहस्ता परपुष्ट्रववाहना लकाय-
नामाद्यक्षरबीजा यमुना यमुनां स्फाटिकां नदीवरां पावनीमिति ॥

पश्चिमे प्राङ्मुखा रक्ताभा श्वेतवस्त्रा सुखासीना द्विभुजा पुष्प-
मालाधरा कूर्मवाहनाजकुक्कुट-वराश्विनीबीजा नद्यादिबीजा नर्मदां
नदीवरां चिद्रूपां विशालामिति ॥

उत्तरे दक्षिणामुखा कृष्णवर्णा श्वेतपुष्पवस्त्रधरा पद्महस्ता द्वि-
भुजा चोत्पलबन्धकेशा पौष्पजा जलघोपरवा मकरध्वजवाहना सिता-
क्षरबीजा सिन्धुः सिन्धुं नदीवरां मृद्वङ्गीं साधनामिति ।

प्राग्द्वारादुत्तरे श्यामवर्णा पीताम्बराष्ट्रभुजा चतुर्भुजा शङ्खचक्र-
धरा सर्वाभरणसंयुक्ता कक्ष्याबन्धघनस्तनी कृष्णोद्भवा कंसघण्टार-
वाद्यक्षरबीजा सिंहध्वजवाहना दुर्गा दुर्गा कात्यायनीं विन्ध्यवामि-
नीमिति ॥

आग्नेय्यां रक्तवर्णा श्वेतवस्त्रा चतुर्भुजा दक्षिणशामयोरक्षमाला-
कमण्डलुज्ञानमुद्रापुस्तकयुता पुस्तकध्वजहंमवाहनी नामाद्यक्षरबीजा-
श्विनीजाता प्रणवध्वनिः मिद्धि विश्वीं भृगुपत्नीं सरस्वतीमिति ॥

नैऋते श्रियं पूर्ववत् ॥

वायव्ये रक्ताभा पुष्पाम्बरा पीतवासा दक्षिणवामयोः पुष्प-
निभाजिनधरी दक्षिणे पीतगदाधरा वृषभरक्तनीलपतिरिनाङ्गमञ्ज-
लिकां च युक्त्या ज्येष्ठानक्षत्रजाता सरयुक्तरथवाहिनी कारुध्वजा का-
कध्वनियुता नामाद्यक्षरबीजा ज्येष्ठाभूः ज्येष्ठायाणि भुवः ज्येष्ठायाणि
सुवः ज्येष्ठायाणि (सुवज्येष्ठायिनं ?) कलिराजापिनी कलिपत्नीमिति ॥

पेशान्ये रक्ता श्यामाम्बरा उग्रनयना महारौद्री दह्याभ्यामल-
ङ्कृता स्थालमालोत्तरासङ्गमांसाद्रिशला पद्मभुजा भ्रूभङ्गविकटा कपा-
लपाशहस्ता रक्तकुञ्चितमूर्धजाट्टहाससहिता वज्रपीठसमासीना डम-
रुकध्वनियुता नामाद्यक्षरबीजा पिशाचध्वजवाहनाद्रानक्षत्रजाता महो-
दरी महोदरीं रौद्रीं महाकालीमिति ॥

अन्तराले प्रागादि सुरा पश्चिमागुखा रक्तवस्त्रवर्णा जपाम्बरा
पुष्पहस्ता रक्तकुञ्चितमूर्धजा बीणावेषुरवा स्वातीदिनोद्भवा कपोत-

ध्वजवाहनी सुराद्यक्षरजीजा सुरा सुरां सुदृशीं त्रिगुदूपां सुभगा-
मिति ॥

दक्षिणे पश्चिमामुखा सुन्दरी कनकाभा मिताम्बरा पुष्पहस्ता
द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा शेषं सुरावत् । सुन्दरीं विशालां पद्माक्षीं
वरवर्णिनीमिति ॥

दक्षिणे चोत्तरामुखा रक्ताभा रक्तम्बरा पुष्पहस्ता मूर्धजा
हंसध्वजवाहनी हंसरवा विशालजाता नामाद्यक्षरजीजा स्वाहा शु-
भाङ्गी यज्ञसाधनामिति ॥

तत्पश्चिमे चोत्तरामुखा सितश्यामा कृष्णाम्बरा पुष्पहस्ता द्वि-
भुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा शुक्लध्वजवाहनी नामाद्यक्षरजीजागिरवा
स्वधा स्वधां समृद्धिं कुलवर्धिनीं सन्नतीमिति ॥

एषा कनकाभासिताम्बरा पुष्पहस्ता द्विभुजा ललाटो-
परि पुष्पचूडा ध्वजवाहनी मयूरस्वररवा मौम्यजा नामाद्यक्षरजीजा
माया मायां मत्तार्ङ्गीं वराङ्गीं परामिति ॥

तदुत्तरे प्राग्मुखा कनकाभा शुक्लाम्बरा पुष्पहस्ता द्विभुजा
कृष्णकुञ्चितमूर्धजा वीणावेशुरया हंसध्वजवाहनी नामाद्यक्षरजीजा
संहादिनी संहादिनीं वरारोहां मायाङ्गीं मदवर्धनीमिति ॥

उत्तरे दक्षिणामुखा हेममिश्रिताभा रक्ताम्बरा पद्महस्ता द्वि-
भुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा शुक्लाम्बरा हंसध्वजवाहनी रागाद्यक्षर-
जीजाभिजिज्ञाता राकां मुग्धां रक्ताङ्गीं पराननामिति ॥

तत्पूर्वे दक्षिणामुखा मितश्यामा त्रिगुणनिभा पुष्पहस्ता द्वि-
भुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा घनस्तनी प्रभुयोणी हंसध्वजवाहनी शृङ्ग-
स्वररवाभिजिज्ञाता पुण्याद्यक्षरजीजा मिनीमाली गणस्तिनी भीतदा
पुण्यामिति ॥

पश्चानले चोत्तरामुखाः कृष्णवर्णाः श्वेताम्बरो विभट्टः शूल-
पाणिः बुधेशयायताक्षो नामाद्यक्षरजीजो सुगुणेशः ब्रह्मरथः शुकवाहनः
सिंहध्वजोऽनलजो हविस्त्रयो हविस्त्रयमाप्रेयं ईन्द्रपं पचनमिति ॥

पुष्पमञ्जयस्थाने पश्चिमामुखाः कनकावर्णाः श्यामावर्णो गजवा-
हनः पुष्पध्वजो रक्तबीजः शङ्करः शृङ्गाङ्गीशो नामाद्यक्षरजीजः पुष्प-
रक्षकः पुष्परक्षकं हरितमधिवासं फुल्लमिति ॥

स्नानोदकवारिसंचयस्थाने पुरुषं पूर्ववत् ॥

श्रोतवस्रोत्तरीयादिद्रव्यसंचयस्थाने हेमामः शुक्रपिच्छाम्बरधरश्चतुर्भुजः कलशाद्यक्षमालापार्णिजटाधरो हंसवाहनो रूपाद्यक्षरबीजः सावित्रीपतिरभिजिज्जातः कमण्डलुध्वजो हुङ्काररवस्त्वष्टा त्वष्टारं रूपजातं निर्धि श्रोतनायकमिति ॥

शयनस्थाने पश्चिमामुखा हेमाभा रक्ताम्बरा पद्महस्ता द्विभुजा शिरसि गदाधरा सिंहध्वजवाहनी घोररवा श्रविष्ठजा गदा गदां कौमोदकीं पुण्यां प्रचलामिति ॥

हविर्द्रव्यादिसंचयस्थाने पश्चिमामुखो मेघवर्णः श्वेताम्बरो विष्कटो दण्डपाणिर्भूतवाहनः शूलध्वजो नामाद्यक्षरबीजः कुम्भशब्दरवः सर्वेशो भूतवाहन आर्द्रानक्षत्रजातश्चामुण्डः सर्वेश्वरं जगन्नाथं चामुण्डैः सर्वेश्वरमिति ॥

होमस्थाने पश्चिमामुखः श्यामवर्णः पीताम्बरो द्विभुजो दण्डायुधो रथवाहनः सिंहध्वजवाहनो नामाद्यक्षरबीजः शङ्करवः श्रविष्ठजातं सुमनापतिर्वलिरक्षकं धलिकं दण्डं सर्वजंसमिति ॥

द्वारस्य दक्षिणे हरिण्या सह नीला सखी अभ्यर्च्या । पश्चिमे प्राङ्मुख उत्पलाभः शुक्रपिच्छाम्बरधरः पाशभृद् गजवाहनः सिंहध्वजो वकारबीजो वरुणजो दर्दुरशब्दः कनकाधिपस्तोयः पवित्रममूर्तं तोयं गह्वरमिति ॥

... .. चोत्तराभिमुखः पिङ्गलाभो नीलवासाः शक्तिभृद् गजवाहनः कपिध्वजः सहस्रयकापतिः शङ्करवो फलीजोऽग्निर्वातिहोत्रमद्भुरण्यं शुद्धमग्निमिति ॥

उत्तरे दक्षिणामुखः श्यामवर्णः पिङ्गवासा असिपार्णिर्गजवाहनो रेणुध्वजो यकारबीजश्चञ्चलिकापतिः स्वातीजः शङ्करवो वायुर्वायुं समीरणं वायुं पृषदश्वमिति ॥

आग्नेये पश्चिमामुखः स्फटिकाभो रक्ताम्बरो द्विभुजः पुष्पहस्तध्वजवाहनो विद्येशो ऋचाद्यक्षरबीजो ऋग्वेदो ऋग्वेदं सधुं सोमं क्रतुमिति ॥

नैऋत्यां प्रादमुखाः पीतवर्णः श्वेताम्बरः कुशहस्तो द्विभुजः
कांस्यतालरवोऽधिकेतुषेद्वीशः सरवाहन इध्माद्यक्षरबीजः पुनर्वसुजातो
यजुर्वेदो यजुर्वेदं दधिमिश्रमिष्टमिति ॥

वायव्ये प्रादमुखो रक्ताभः पीतवासा द्विभुजः सप्तस्वरध्वजोऽज-
वाहनो मूलोद्भवो मतीशो नागरवः सामाद्यक्षरबीजः सामः सामं घृतं
यज्ञमिति ॥

पैशान्ये पश्चिमामुखोऽञ्जनाभः श्वेतवस्त्रो द्विभुजः कूर्महस्तः
क्षुब्धध्वजो हंसवाहनो हंसरवः कलेशः श्रोष्ठपाज्जातो जपाद्यक्षर-
बीजो विष्णुर्विष्णुं चापिनं रत्नं वरदमिति ॥

दक्षिणे चोत्तरामुखाः कृष्णवर्णः पुष्पवस्त्रधरो वैशुदण्डधरो
द्विभुजः शङ्खहेतिः पाट्याहनः कमण्डलुध्वजो नामाद्यक्षरबीजो हस्तज-
स्तक्षकस्तक्षकं काश्यपं विद्यमूर्तिं धृतं तमक्षवामिति ॥

पश्चिमे चोत्तरामुखाः पलाशपुष्पाभः पद्मभुजः सर्वाभरणभूषितो
बलिमौलियुतो देवयानीपतिर्नामाद्यक्षरबीजः शङ्खरवो मयूरध्वजवा-
हनो गुहो जगद्भुवं विश्वभुवं रुद्रभुवं भुवद्भुवामिति ॥

पश्चिमे दक्षिणभागे प्रादमुखः श्यामवर्णः सिताम्बरो द्विभुजः
सङ्गरोटकसंयुतः किरीटी भूतध्वजवाहनो निन्दितापतिरुत्तरोद्भवो
वकाराद्यक्षरबीजो वंशरवो भूतनायको मित्रं पङ्कीयं वरदं भूतनायक-
मिति ॥

तदुत्तरे प्रादमुखोऽञ्जनाभः श्वेताम्बरो नपुंसको वृषध्वजवाहनो
वागलकाख्यध्वजो दण्डर(व) उर्म्यायुधः सौम्यजः पकाराद्यक्षरबीजः
पवित्रः पवित्रममृतं जप्यं शुद्धमिति ॥

उत्तरे दक्षिणामुखाः पिङ्गलाभः श्यामाम्बरोऽन्यत् सर्वं पवित्र-
वत् । सर्वतीर्थं जलं पुण्यं पावनमिति ॥

तत्पूर्वे दक्षिणामुखाः श्यामाभो हेमाम्बरः पञ्च सप्त चा फणः
सहित रजापतिर्हस्तनरालरय आश्लेषजो गजध्वजवाहनो नामाद्यक्षर-
बीजः क्षितीशः सतक्षकं सर्पराज क्षिनिज धरमिति ॥

इति श्रीवैष्णवसे मरीचिप्रोक्ते परिवारवर्ण-

वाहनाविधिर्नाम विंश पटलः ॥

अधैकविंशः पटलः ।

पञ्चमावरणे पूर्वद्वारोत्तरे पश्चिमासुखा श्यामाभा पत्रवस्त्रा पद्म-
हस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा, शुक्रस्वररवा खड्गध्वजवाहना
क्षमाद्यक्षरवीजाभिजिजाता, कुहूर्मेदिनीं कुहूं दंष्ट्रां क्षमामिति ॥

पश्चिमे पश्चिमासुखा सितश्यामा जपाम्बरा पुष्पहस्ता द्विभुजा
खड्गध्वजवाहनी शुक्रस्वररवा तकाराद्यक्षरवीजाभिजिजातानुमितिः
सुरूपां तन्वङ्गीं सुभगामिति ॥

दक्षिणे चोत्तरासुखा ब्रह्माणी चतुर्मुखी ...वस्त्रा कमलाक्षमा-
लायुता सरित्प्रिया श्वेतवर्णा कृष्णाम्बरा त्रिनेत्री शूलपाणिनी वैशा-
खिनी रक्तवर्णा श्वेताम्बरा पण्मुखी शक्तिपाणिनी वैष्णवी श्यामलाङ्गी
पिता....शङ्खचक्रधरा वाराही कृष्णश्यामनिभा रक्तवस्त्रा शस्त्रपाणिनी
इन्द्राणी श्यामाभा रक्ताम्बरा वज्रपाणिनी काली श्यामाभा रक्ता-
म्बरा दंष्ट्री शूलपाशकपालिनीधैकप्रासादे समासीना नामाद्यक्षरवीजाः
पिशाचध्वजवाहना आर्द्रोद्भवा गणिकध्वनिरवाः सप्तमातरः । ब्रह्माणीं
पिङ्गलां गौरीं सर्वतोमुखीं समुत्प्रियां विश्वरूपामुग्रां गणेश्वरीं वैशा-
खिनीं खण्डिनीं गायत्रीं पण्मुखीं विश्वगर्भा विपोमिणीं कृष्णाद्रोहिणीं
वाराहीं वरदामुर्वी वज्रदंष्ट्रीं जयन्तीं कौशिकीमिन्द्राणीं घनाघनीं
कालीं नालीकदंष्ट्रीं विषभां वेदधारिणीमिति ॥

पश्चिमे प्राङ्मुखातिरक्ता शुक्रनिभाम्बरा जपाहाटकशुभकपत्र-
निभाम्बरा विजया हरिताङ्गी रक्तवस्त्रा विन्दा कनकाभा श्वेत-
वस्त्रा पुष्टिका धातकीपुष्पसङ्काशा चापवस्त्रनिभाम्बरा वरा नन्दका
कुमुदा हासश्यामनिभाम्बरा कुमुद्वती चोत्पलनिभा नीलाम्बरा चो-
त्पलकाभा शुक्रनिभाम्बरा विशोकाश्चैते पद्महस्ता द्विभुजाः कृष्णकुञ्चि-
तमूर्धजा वीणावेणुरवाः शुक्रध्वजवाहना नामाद्यक्षरवीजा धनिष्ठजा
जयां सुखप्रदां समृद्धिनीं हरां विजयां विशोकां पुण्याकामानन्दां
विन्दां लाभां प्रमत्तामजयां पुष्टिकां माघवतीं पुण्यां प्रमत्तां नन्दकां
मधुजननीं समुक्तां सुभगां कुमुद्वतीं सुसहां संहारनिवृत्तिमुत्पलकां
सुगन्धिनीं सर्वमोदां सर्वात्मकां विशोकां धनराशिमक्षताममितामिति ॥

उत्तरे दक्षिणामुरा सर्वभरकतप्रभा पुष्पाम्बरा पुष्पहस्ता द्विभुजा
 कृष्णकुञ्चितसूर्यजा मधुरभजनाहना मृदङ्गशब्दरवा रोहिणीजाता ना-
 माग्रक्षरजीजाः सप्तरोहिण्यः कृत्तिनीं नन्दिनीं धरित्रीं रजतप्रियां ग्रन्थिनीं
 वेणिनीं प्रजयां प्रवहिणीं कृच्छिणीं शाधिनीं वाहिनीं योक्त्रिणीं
 कृत्तिनीं जारणीं छट्तिनीं प्रवाहिनीं विहारिणीं दामिनीं वैसिनीं
 प्रविद्युतां दद्राणीमिन्दुकरा सौमनसीं प्रविद्युतामिन्द्रियविकारिणीम-
 र्धतीं गङ्गावर्णां सृजणीमिति ॥

आग्नेये पद्मनेत्रनिभा पुष्पाम्बरा द्विभुजा दण्डहस्ता शरध्वज-
 वाहना शङ्करा स्वातीजाता नित्यादिवीजा सुगुणानाभीशा वत्सरा
 वसुधां निर्धां धर्मसूनुना कामिनीमिति ॥

नैर्ऋत्ये कनकाभासिताम्बरा द्विभुजासिधरा पुवङ्गवाहना शर-
 ध्वजा हंसवाहनरवा स्वातीदिनोद्भवा यकारवीजा यिनीश्वराः प्राणा-
 दयः प्राणं व्यानमुदानं समानमिति ॥

वायव्ये मा सिताम्बरा द्विभुजासिधरा पुवङ्गवा-
 हनाः शङ्खध्वजाः सिंहरवा उददायिशाः शकारजीजा मरुतो लोकध-
 रथरान् सप्तसप्तगणान् मरुत्वतीसुतानिति ॥

ऐशान्ये श्वेताभा व्याघ्रचर्माम्बराः पिङ्गलनेत्राः
 शकारवीजाश्चान्यत् सर्वं रुद्रवत् शतरुद्रानोपधीशान् ज्यम्बकान् कपा-
 लवत इति ॥

दक्षिणेऽन्तराले पश्चिमामुखा भास्करवद् द्वादशा-
 दित्या धातारमर्यमण भगं मित्रं मित्रस्त्रान् पूषणं पर्जन्यं त्वष्टारं वि-
 ण्णुं जघन्यं चेति ॥

दक्षिणे चोत्तरामुराः पद्मकिञ्जल्महेशाः पुष्प दं-
 द्रामुरा द्विभुजाः पाशहस्ताः सिंहनादरवा गजनाहना शुकाराग्रक्षर-
 बीजा देव्यो कतायुक्ताः सौम्यनक्षत्रजाता गन्धर्वान् त्र्यम्बरजान्
 सोमजानिति ॥

वर्णाः व्याघ्रचर्माम्बरा नीलग्रीवाक्षिणेना
 चान्यत् सर्वं रुद्रवत् । एकादशरुद्राश्च अजैकपादहिर्बुध्म पिनाकिनं परा-

जितं मृगव्याधकं शर्वं निर्ऋतिमीश्वरं कपालिनं स्थाणुमिति ।
दक्षिणे पथिमासुखा तत्पथिमे चोत्तराभिमुखाः कनकाभा जटाधराः
कुशाम्बराः कुशकृष्णाजिनधरा अनूराधजा जलघोषरवास्तपाधिपा-
स्तपाद्यक्षरबीजा मुनयः मुनींस्तपाधिपान् कृशान् पापविनाशना-
निति ॥

पथिमे ग्राह्यमुखा हेमाभाः पुष्पाम्बराः पद्महस्ता द्विभुजाः कृ-
ष्णकुञ्चितमूर्धजाः शुकस्वररवा हंसध्वजवाहना आमकाद्यक्षरबीजा
उत्तराजा अप्सरसः अमृतजान् भोगवहान् स्वर्गजानिति ॥

तदुत्तरे ग्राह्यमुखौ गोक्षीराभावशोकपुष्पवस्त्रौ पुष्पहस्तौ द्वि-
भुजौ मयूरवाहनौ अमतावनुरूपवक्षध्वजौ ज्येष्ठानक्षत्रजौ हंसरवौ सु-
न्दरेशौ अश्वाद्यक्षरबीजावश्विन्यौ नासत्यदस्त्रावश्विनौ यमजौ युगमौ
त्वाष्ट्रीपुत्राविति ॥

उत्तरे दक्षिणामुखा पद्मपुष्पवस्त्रा पद्महस्ता द्विभुजाः शङ्खध्वज-
वाहनाः स्वातीदिनोद्भवाः मिथ्याणामीशा वकारजाः शङ्करवा वसवः
धरं ध्रुवं सोमपमनिलं प्रत्युपं प्रभासमिति ॥

तदुत्तरे पूर्वद्वारोत्तरे पूर्वादिदक्षिणे दक्षिणामुखा श्यामाभा
रक्तवस्त्रा दंष्ट्रामुखा रक्तकेशा गदाधरा द्विभुजा डमरुकधरा महिष-
ध्वजवाहना मेघरवा विद्याधरीणामीशा मन्त्रादिवीजा विद्याधरान्
मन्त्रवलान् पुष्पजान् भोगजानिति ॥

पटुप्राकारपूर्वोत्तरोत्तरे रक्ताभौ श्वेताम्बरौ जटाधरौ द्विभुजौ
बीणाहस्तौ नागरवौ सङ्कीतापतिनौ वायुवाहनौ सुवध्वजावभिजि-
ज्जातौ नामाद्यक्षरबीजौ तुम्बुरुं मुनिवरं मुरेशं वेदेरूपिणमिति ॥

दक्षिणे पथिमासुखः श्वेताम्बरो जटाधरो द्विभुजो बीणाहस्त-
स्तालस्वरेशो कूर्चध्वजोऽभिजिज्जातो नामाद्यक्षरबीजो
नारदं मुनिवरं गान्धर्वं ब्रह्मगम्भवमिति ॥

दक्षिणे चोत्तरामुखा अब्जामा श्वेतसवस्त्रा पुष्पहस्ता द्विभुजा
पुष्परथवाहना विद्युद्ध्वजा मेघरवा श्वेतकृष्णपतयः मूलोद्भवा गका-
रबीजाः पद्म ऋतवः ऋतून् राक्षान् गन्धर्वान् तीर्थानिति ॥

पश्चिमे प्रादमुखः श्वेताभः प्रजापतिर्गजवक्र एव निशेपोऽन्यत्
सर्वं निगिञ्चयत् । प्रजापतिं स्रष्टारं वेदमयं ब्रह्ममयमिति ॥

उत्तरे दक्षिणामुखः श्वेताभो रक्ताम्बरो जटाधरः कर्मवाहनः
कुशध्वजो वेदरवः स्वर्गेशो नामाद्यध्वजवीजः श्रवणजो मुद्गलो मुद्गलं
मुनिवरं शृद्धं सर्वज्ञमिति ॥

आग्नेये श्वेताभो नीलाम्बरो द्विभुजो गलधरः पद्मवाहनः पद्म-
केतुर्नामाद्यध्वजवीजो यामापतिर्मेघजो हंसरवो हलेशः हलेशं महाबलं
सायाह्नं वरदायिनमिति ॥

नैऋत्यां श्यामाभो रक्ताम्बरो द्विभुजः पुष्पहस्तो मेघध्वजवा-
हनो नारदो यकारवीजो यक्षपतिर्मूलजातो यक्षो यक्षं सर्ववरदं शि-
खिनं देवयोनिमिति ॥

वायव्ये श्यामाभो रक्ताम्बरो जटाधरो द्विभुजो बलमौलिस-
मायुक्तः छत्रधीरसमायुक्तो बलापतिर्मृगध्वजवाहनो जकारवीजो
मृदङ्गरवः जाम्बवं रूपं दर्शनीयं सुन्दरमिति ॥

ऐशान्ये श्यामाभो रक्ताम्बरो द्विभुजः शूलधरो रक्तकेशो दं-
ष्ट्रमुखो नीलापतिः खरध्वजवाहनो घोररजो मूलजोऽसुरः असुरं दैतेयं
भयानकं घोररूपिणमिति ॥

अन्तराले प्राच्यां पश्चिमामुखां किन्नरमिथुनौ पक्षिपादावूर्ध्व-
कायौ स्त्रीरूपौ पार्श्वयोः पक्षाभ्यां युक्तौ वीणातालहस्तौ नामाद्यध्व-
जवीजौ वायुवाहनौ तालध्वजौ स्वररवौ हस्तजौ किन्नरमिथुनौ तीर्थौ
कीर्तिहितौ नागरूपिणाविति ॥

दक्षिणे पश्चिमामुखो रक्ताभः सिताम्बरो जटाधरः पुष्पहस्तो
द्विभुजः प्रणीतोऽध्वजवाहनो गेहिणीजः शङ्करवः प्राणायध्वजवीजः
प्रह्लादः प्रह्लादं प्रजननं विष्णुभवतं मदाधरमिति ॥

दक्षिणे श्यामाभो रुक्माम्बरो द्विभुज इषुचापपुष्पधरो रति-
पतिर्मकरध्वजवाहनः पुनर्वसूजातः खररजो मरारजीजो मदनो मदनं
कामं सुन्दरं दिव्यरूपिणमिति ॥

पश्चिमे चोत्तरामुखा पाटलपुष्पनिभा रक्तवस्त्रा पुष्पहस्ता द्वि-
भुजारुणकुञ्चितमूर्धजा ललाटोपरिपुष्पचूडा सिंहध्वजवाहिनी शुकुरवा
विद्यादिवीजा विषा विषां विद्युद्रूपां विशालाङ्गी मेघामिति ॥

पश्चिमे प्राङ्मुखः हेमाभा श्यामाम्बरा द्विभुजा पुष्पहस्ता कृष्ण-
कुञ्चितमूर्धजा वेणुरवा शुकध्वजवाहना चित्रानक्षत्रजाता नामाद्यक्ष-
रबीजा व्याजनीं सुभगां सुन्दरी विशुद्धामिति ॥

उत्तरे दक्षिणामुखा श्वेताभा कृष्णाम्बरा पुष्पहस्ता द्विभुजा ल-
लाटोपरिपुष्पचूडा खड्गध्वजवाहनी हसरवा हस्तजाता नामाद्यक्षर-
बीजा चन्द्राभा चन्द्राभां तन्वङ्गीं श्वेतरूपां दृढव्रतामिति ॥

तत्पूर्वे दक्षिणामुखाः श्यामामो रक्ताम्बरो द्विभुजः पद्महस्तः स-
र्वाभरणभूषितो गजवाहनः खड्गध्वजः सुनन्दापतिर्नामाद्यक्षरबीजः
शतभिषग्जातः सुनन्दं सुपरप्रियं शुभानां सौम्यमिति ॥

सप्तमाकारपूर्वद्वारोत्तरे दक्षिणेऽर्धमणं पश्चिमामुखो दक्षिणे दण्ड-
धरमुत्तरामुखः पश्चिमे पाशभूतं प्राङ्मुखः उत्तरे धनदं दक्षिणामुखमा-
ग्रेये सवितृसावित्रं नैर्ऋते चेन्द्रमिन्द्राजं वायव्ये रुद्रं रुद्राजमैशान्ये
आप आपवत्सानर्चयेत् ॥

अन्तराले प्रागादिचतुर्दिक्षु दिशादेवताः क्रमेण प्राच्यामुत्तर-
पार्श्वे ईश पर्जन्य जयन्तं महेन्द्रं नागं भूतं यक्षमिति ॥

दक्षिणभागे चादित्य सत्यक भृशमन्तरिक्षं दुर्गा घोटकमुखी
चपुपं चेति ॥

दक्षिणे पूर्वभागेऽग्निं वितथं गृहधत्त राक्षस जयं कृष्णं चेति ॥
तत्पश्चिमभागे निर्ऋतिं दौणारिकं पुष्पदन्तं कवि शक्रं पुरुहूत-
मिति ॥

उत्तरभागे सरित्पतिमधुरं शोतेपेणं रोगं विद्यायशसं मद्रमिति ॥
उत्तरे पश्चिमभागे जवर्नं नाग मुख्यं मल्लाट वेदभृतं तापसं
सिन्धुपमिति ॥

पूर्वभागे सोमम् अर्गलमदिति सूरिदेवं विद्याममितं पाञ्च-
भौतिकम् इत्येतान् देवानेकमूर्तिना समर्चयेत् ॥

पश्चिमे नृसिंहं सिंहासनोपरिष्ठाद् द्वौ पादौ विन्यस्योत्कुटिका-
सनोरुमध्ये योगपट्टिकायावध्य चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरमन्यहस्तौ जानूपरि
प्रसारितमेव विशेषोऽन्यत् सर्वं पूर्ववत् । कौतुकं तद्रूपं वा चतुर्भुजं
विष्णुरूपं वा संस्थाप्यार्चयेत् ॥

उत्तरे वामनं पूर्ववत् कौतुकं च सङ्कल्प्यार्चयेत् ॥

आग्नेये राघवः पश्चिमाभिमुख उत्तराभिमुखो वा श्यामाभो
रक्ताम्बरो मकुटादिसर्वाभरणसंयुक्तः श्रीवत्साङ्को द्विभुजो दक्षिणेषुधरो
वामे धनुरवलम्ब्य त्रिभङ्गसंस्थितो माघमासे पुनर्वसूजातः सीतापति-
रथान्यत् सर्वमादिमूर्तेरिव । रामं दाशरथिं वीरं काकुत्स्थमिति ॥

तस्य दक्षिणे सीता हेमाभा शुक्लाम्बरा वामे पद्मधारी दक्षिण-
हस्तप्रसारिता दक्षिणं स्थितं वाममाकुञ्च्य पादमुद्वन्धकौटिकौन्तल-
करण्डिकामकुटसंयुक्ता वा सीताद्यक्षरबीजान्यत् सर्वं श्रीमिव । सीता-
मयोनिजां लक्ष्मीं वैदेहीमिति ॥

वामे सौमित्रौ रक्ताभः श्यामाम्बरो द्विभुजो रामवत् त्रिभङ्ग-
स्थितश्चापधरश्चोद्वन्धकौन्तलयुतो वैशाखे रोहिणीजातो लक्षाद्यक्षर-
बीजोऽन्यत् सर्वं रामवत् । सौमित्रि रामानुजं लक्ष्मणं लक्ष्मीवर्धन-
मिति ॥

दक्षिणे भरतः श्यामाभो रक्ताम्बरोद्वन्धकौन्तलयुतः शरचाप-
खड्गखेटकधरो द्विभुजस्त्रिभङ्गस्थितश्चैत्रे स्वात्युद्भवो मलेशो भगाद्यक्षर-
बीजः श्रीवत्सकौस्तुभोऽन्यत् सर्वं रामवत् । भरतं कैकेयीसुतं रामानुजं
धर्मचारिणमिति ॥

वामे शत्रुघ्नो हेमाभो रक्ताम्बरोद्वन्धकौन्तलयुतो ज्येष्ठमासे ध-
निष्ठाजातो नामाद्यक्षरबीजो निर्मलेशोऽन्यत् सर्वं लक्ष्मणवत् । शत्रुघ्नं
रामप्रियं विजयं भरतानुजमिति ॥

दक्षिणे पुरतोऽञ्जनाभः श्वेतवस्त्रधरः कपिरूपः सर्वाभरणभूषितो
द्विभुजो दक्षिणेनास्यं पिधाय वामेन वस्त्रं पिधायामनतगात्रः सीताया
वार्ताविज्ञापनपरो मृगवाहनो दण्डध्वजो महानादरवो श्रावणे मासि
श्रवणजः कलाद्यक्षरबीजो हनूमन्तः । कपिराजं हनूमन्तं शन्दराशिं
महामतिमिति ॥

प्राकारवाले महितं पीठं कृत्वा नानुक्तदेवानां सर्वेषां सर्वान् देवानिति समर्चयेत् । एषा च वर्णवाहनादीन् पूर्वोक्तान् पूर्वम् ज्ञात्वा नुक्तानां सर्वेषां सामान्यमाकाशम् वर्णाः श्वेताम्बराः पुष्पहस्ता द्विभुजाः सङ्गघ्नजवाहनाः शङ्करवास्तचन्नाम्ना प्रियायुक्ताः पत्नीनां माद्यक्षरपीजा अभिनिज्जाताश्चैव ज्ञात्वा र्चयेत् । एतमेव प्रकारेण परिवारैर्युक्तमुत्तमोत्तमं सर्वमम्पत्करमत्रन्तर्दक्षनीयं चतुषोर्मनसः प्रीतिकरं देवेशस्यातिशीर्णनं भवेत् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेनैतैः प्रकारैर्युक्तमालयार्चनमाचरेत् । सर्वप्राकाराणामभाये प्रथमानरणादितत्तत्प्राकाराश्रितदेवानेयार्चयेत् । प्राकाराणामभाये द्वितीयानरणादिवहिरावरणे तत्तत्सूत्रैस्तत्तद्बहिरावरणस्थदेवान् सर्वान् संयोज्यार्चयेदिति कैचिद् ॥

अथ विधानुसारेण नवविधपरिवारोक्तमार्गेण परिवारार्चनमाचरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते परिवारदेवानां वर्णवाहनविधिर्नामकविंश पटलः ।

अथ द्वाविंशः पटलः ।

अथातः प्रादुर्भावाणां वर्णवाहनादीन् व्याख्यास्यामः । मत्स्य कूर्मवराहनारसिंहवामनरामरामरामरूपरुक्मिणीति दश प्रादुर्भावाः । प्रथमावरणे द्वितीये वा पृथग्पृथग् भित्तिपाश्वे प्रासादाभिमुखं चित्रं चित्रार्धमाभासं वा सकल्प्याभिमुखे कौतुक

स्य रूप

रक्तास्य रक्तनेत्रं

किष्कपक्षयुतसङ्कल्पाभिमुखे कौतुकं चतुर्भुजं संन्यस्य मत्स्यं प्रलय-
वाराहं देवमय

अथ वर्णयुतं सङ्कल्पाभिमुखे कौतुकं चतुर्भुजं विन्यस्य कूर्मरूपं धारकं महाशक्तिं महानलमिति ॥

मत्स्यकूर्मयोर्वाहनवेत्वादीनादिमूर्तेरेव समाचरेत् ॥

दक्षिणे वाराह पूर्ववत् सङ्कल्प्य त्रिष्णु चतुर्भुजं विष्णुरूपं समर्चयेत् ॥

वामे सत्यभामा श्यामाभा रक्ताम्बरा धम्मिल्ललितमुद्रन्धकौ-
न्तला नामाद्यक्षरबीजान्यत् सर्वं महीवत् । सत्यभायां सर्ती रूपं स-
न्नतिं क्षमामिति ॥

दक्षिणे गोपालो रक्ताभः श्वेताम्बरो वंशहस्तो माघमासे वारुण्य
जातो हलध्वजवाहनो हंसस्वररवो गवाद्यक्षरबीजो गोपालः । गोपालं
सर्वनाथं विष्णुसख साध्यमिति ॥

वामे श्रीदामा कुङ्कुमश्यामनिभः श्वेताम्बरो द्विभुजोऽञ्जलियुतः
प्रोष्ठपदे पूर्वापादजो नामाद्यक्षरबीजः शुक्रध्वजवाहनो वेषुस्वररवो
गोपीनाथो दमनः । श्रीदामान् पुण्यरूपं पुण्यात्मकं देवसखमिति ॥

प्राङ्मुखो गरुडांशः सुन्दरो विहगाद्यक्षरबीजोऽन्यत् सर्वं गरु-
डवत् । सुन्दरं विहगं तार्क्ष्यमिति ॥

पश्चिमे चोत्तरभागे कर्किणं हयाननवत् । अन्यत् सर्पमादि-
भूतेरिव समाचरेत् ॥

अभिमुखे कौतुकं चतुर्भुजं च संस्थाप्यार्चयेत् । प्रादुर्भावाणां
तत्तदभिमुखे कौतुकं संस्थाप्य भावे पीठं सङ्कल्प्यार्चयेत् । अथवा
प्रासादपार्श्वे चालीन्द्रं कृत्वा . . बहिर्मुखान् संस्थाप्यार्चयेत् ॥

अशक्तश्चेत् प्राकारपार्श्वेऽभिमुखे दक्षिणोत्तरयोः प्रासादाभ्य-
न्तरे मुखमण्डपेऽन्तराले वा दक्षिणे दाशरथिं वामे कृष्णं केवलं कौ-
तुकं कृत्वा संस्थाप्यार्चयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते प्रादुर्भावाणां
वर्णवाहनविधिर्नाम द्वाविंशः पटलः ॥

अथ त्रयोविंशः पटलः ।

अथातः कौतुकादीनां लक्षणम् । दारुशैलताम्ररजतहेमरत्नानि
कौतुकद्रव्याणि । दारवात् शतगुणं शैलजम् । शैलजात् ताम्रजं सहस्र-
(गुणम्)

रुक्मजं सर्वसाधनम् । रत्नजमनन्तम् । पुत्रार्थी दारवमाधुष्कामा शै-
लजं समृद्धिकामी ताम्रजं श्रीकीर्तिकामी राजतम् ऐहिकामुष्मिककार्थं
राजतं सौवर्णं सद्यः सायुज्यकामी रत्नजं कारयेत् ॥

दक्षिणे शरं नपुंसकं श्यामामं श्वेताम्बरं त्रिणेत्रं रौद्रसमुद्रधोपरवं
वायुवाहनं पक्षध्वजं शिरमि शरभृतं माघमासे वारुण्यजातं ज घक्षर-
वीजं शरं महारचममोघं तीक्ष्णधरमिति ॥

वामे श्वेताभो
रक्ताम्बरो . .. रक्तवदनो द्विभुजः प्राञ्जलीकृतः पादावनतयुक्तो
मृगध्वजवाहनो वैशाखे आश्लेषजो मेघरथ ...
बलमर्तसु कृष्णवर्णो रक्तकेशः शसदंष्ट्रिणो द्विभुजः
शूलधरो हृदयेऽञ्जलिसंयुक्तो मूलजातो मेघवाहनो
..... विभीषणं राक्षस मनस्कं रामप्रियमिति ॥

अभिमुखेऽद्भुतः श्वेताभो रक्ताम्बरो रक्तवक्त्रो द्विभुजः प्रा-
ञ्जलीकृतः पादावनत रोहिणीजातस्तुङ्गा-
घक्षरपीजोऽद्भुतं बालिपुत्रं रामभक्तं देवप्रियमिति ॥

नैर्ऋत्यां परशुरामो रक्ताभः श्वेताम्बरो दक्षिणेन परशुं वाम-
मुद्देश्यकरण्डिकामकुटसोपरीतिनकमलेशोऽन्यत् सर्वमादिमूर्तेरिव । पर-
शुरामं राममृषिसुतं विष्णुं परशुपाणिनमिति ॥

दक्षिणे कमलं सीतायत् कारयेत् ॥

वायव्ये बलभद्ररामः श्वेताभो रक्तवस्त्रो द्विभुजो दक्षिणहस्तो
मुसलं वामेन हल(धर?)युतः त्रिमङ्ग उद्रन्धकौन्तलो रेवतीशो-
ऽन्यत् सर्वमादिमूर्तेरिव रामं यदुवरं विष्णुं हृदयधामिति ॥

तथैशान्ये कृष्णः पश्चिमाभिमुखो वा श्यामाभो रक्ताम्बरः
सर्वाभरणभूषितः सर्वसौन्दर्यसयुक्तः सहस्रकौन्तलैर्युक्तो वह्निर्गन्धधुत
स्निग्धो द्विभुजो दक्षिणे क्रीडायष्टिधरः कोर्परेण सत्यभामां गरुडं वा-
चलन्व्य सुस्थितः क्रीडाससमाविष्टो रुक्मिणीसत्यमामयोरीशः आ-
घणे रोहिणीजः सर्वमन्यदादिमूर्तेरिव । कृष्णं पुण्यं नारायणं वटपत्र-
शायिनं त्रिदशाधिपमिति ॥

दक्षिणे रुक्माभा शुक्लाम्बरा धम्मिल्ललितपुद्रन्धकौन्तलं वा
संयुक्ता बीजानामाघक्षरबीजान्यत् सर्वं श्रिया इव । रुक्मिणीं मुन्दरीं
पवित्रां कृष्णबल्लभामिति ॥

युक्तमायं धनं व्ययं व्ययकरणं वेरमायविहीनं व्ययाधिक्यं यजमान-
स्यार्थहानिः, राज्ञः शत्रुविवर्धनम् । आयाधिक्यं व्ययं क्षीणं सर्वसम्प-
त्करं जयावहम् । योनिध्वजं चेद् दीप्तिक्लीतिविवर्धनम् । धूमेऽप्यर्थ-
नाशनम् । सिंहे शत्रुजयम् । श्वाने व्याधिरुम् । वृषभे लाभम् । गर्दभे
बुद्धिवियोगम् । गजे सर्वार्थसाधनम् । वायसे यजमानस्य वात्महानिर्भ-
वति । नक्षत्रं यजमाननक्षत्रादि वेरनक्षत्रान्तं, वेरनक्षत्रादि यजमाननक्ष-
त्रान्तं वा द्वयं गणत्रयम् । पञ्च सप्त हित्वा (मू)तिजन्मयुक्तं शुभदम् ।
वारमादित्याद्यङ्गारशनैश्चरवारं योगवन्धं चेन्मुख्यम् । अंशके ...
...मकरपण्डं प्रेक्षं त्यक्त्वान्यैः शुभावहं भवति ॥

पण्मानसहितं मुख्यम् । मानहीनं धनधान्यविनाशनम् । माना-
धिकं रोगविवर्धनम् । प्रमाणाधिकं हीनं च दृष्टादृष्टविनाशनम् । मान-
विहीनं पुत्रमित्रविनाशनम् । परिमाणहीनं भार्यावियोगम् । लम्बमा-
नहीनं तद्ग्रामविनाशनम् । उपमानहीनं नृपनाशनं स्यात् । तेजोहीनं
चक्षुःप्रियहीनं कुशाङ्गं स्थूलगात्रं तिर्यग्गतमूर्ध्वाननमवकुण्ठनं चेद्
राजराष्ट्रविनाशाय भवति । विरीटाद्याभरणलक्षणहीने धनधान्यना-
शनम् । वेरेऽविरुद्धलक्षणहीने दारिद्र्यकरम् । शङ्खचक्राद्यायुधानां ल-
क्षणहीने रोगशत्रुदस्युविवर्धनम् । पीठलक्षणहीने स्थाननाशं धनक्षयम् ।
प्रभामण्डपलक्षणहीने कीर्त्तिदीप्तिविनाशाय भवतीति विज्ञायते ॥

ध्रुववेरस्य पीठोत्सेधं द्वारोत्सेधस्याष्ट(क)स्यैकांशं वा तद्भुवङ्ग-
स्योत्सेधमध्यर्धद्विगुणं वा समवृत्तं पञ्चाकारं चतुरश्रं त्रिमेखलं वा कार-
येत् । अथवा कौतुकपीठात् पश्चिमभागं समं तत्पीठोत्सेधमानेन सम-
स्थलं कृत्वातिद्विदार्धं देवीभ्यां सह देवं स्थापयेत् ॥

कौतुकादीनां पीठं तद्द्रव्येण । वेरायामत्रिचतुःपञ्चपदसप्तनव-
भागैकभाग(म)स्योर्ध्वपञ्चोच्चं तत्त्रिभागैकभागं भिन्नमभिन्नं वा कृत्वा
तस्यार्धादष्टांशेनमूर्ध्वतलोत्सेधं तस्य विस्तारमधः पञ्चविस्तारात् प-
ञ्चभागोन्नतं तत्पीठोत्तुङ्गादध्यर्धं त्रिपादं द्विगुणं वा पीठविस्तारं ज-
गत्या बाह्यतस्तद्वशांशेनमूर्ध्वपट्टिकायामं तदष्टांशेनविस्तारमधः पञ्च-
दलाग्रविस्तारमथवा वेरोदयं पटंशं कृत्वा तद्विभागं पञ्चभागद्विभागं
पीठविस्तारं कारयेत् । पीठोत्सेधं त्रयोदशभागं कृत्वा एकांशं—एतद्वं

रत्नजं रूपमात्रमेव । शिलया दारुणा चोत्सववलिवेरं नैव कारयेत् । ध्रुवे स्थिते स्थितमासीने त्वासीनं स्थानकं वा शयाने कौतुकमासनस्थानकं ध्रुवे स्थितेऽप्यासीनं कौतुकमौत्सवं वेति केचित् । यानके यानक स्नापनं सर्वत्र स्थितमेव कुर्यात् ॥

प्रादुर्भावाणां विर्भावाणां च कौतुकं तद्रूपं विष्णुं चतुर्भुजं वा । मत्स्यकूर्मवराहाणां तत्तद्रूपं नैव कुर्यात् । येन द्रव्येण देवं तद्द्रव्येण देव्यौ प्रभां पीठं च कारयेत् । अन्यथा महत्तरो दोषो भवति । ध्रुवे देवीयुक्तेऽपि देवीयुतं कौतुकं सर्वदृष्टिदम् । कौतुके देवीयुक्तेऽप्यौत्सवं देव्या सहितमुत्तममित्यनेन वदन्ति ॥

ध्रुववरस्योत्सेधं त्रिधाकृत्यैकांशमुत्तमम् । द्विभागं त्रिधाकृत्यैकांशमथमम् । ध्रुववरं द्वादशांशं कृत्वैकांशं तालम् । तत्तालं द्वादशांशं कृत्वैकांशमहुलम् । तदहुलेनैकादशाहुलं समारभ्य व्यह्वलाधिरूपव्यह्वलान्तं व्यह्वलं संवर्धय स तुद्गानि कौतुकादीनि । तद्विमाननिर्देशहस्ताहुलैः सप्तांगुलं समारभ्य त्रयोविंशदहुलान्तं व्यह्वलं विवर्धयेत् । नवधा विभज्यैते यः तदिष्टमानं विनिश्चित्य, एकद्वित्रिचतुर्यवहीनाधिक्यं समं न दोषाय भवति । तस्मात् कौतुकस्नपनोत्सववलिवेराणि तत्तद्योग्यमानेन कारयेत् ॥

पश्चादायव्ययनसत्रयोनिवारांशकानि पदं च शुभाशुभं परीक्षयेत् । उत्सेधं त्रिगुणीकृत्य वसुभिर्हरेत् । तच्छेषमापम् । उत्सेधं चतुर्गुणीकृत्य पञ्चभिर्हरेत् । तच्छेषं व्ययम् । उत्सेधं चतुर्गुणीकृत्य नवभिर्हरेत् । तच्छेषमंशकम् । तत्स्करश्रुक्तिविचापिनीपालकशीस्ततीग्य तोदरिद्रमेप्यो नरांशरूपेषां शुभांशकं चेच्छुभावहमशुभांशकं चेदशुभावहम् । उत्सेधं त्रिगुणं कृत्वा वसुभिर्हरेत् । तच्छेषं योनिः । च्वजधूमसिंहश्वपगर्दभगजवायसाश्चैतेऽष्टयोनयः । पूर्वं शुभमपरमशुभम् । वसुभिर्गुणिते सप्तविंशद्भाजिते शिष्टं नक्षत्रम् । तुरगाद्यं यजमानानुकूलर्क्षादाहरेत् । नवभिर्गुणिते मुनिभिर्भाजिते शेषं वारम् । एतैः सर्वं शुभं चैत् सर्वसम्पत्करम् । एतैरशुभं चेदशुभावहम् । तस्माच्छुभाधिकमशुभविहीनं घेरमाहरेत् ॥

घेरस्योद्देशमानविहीने ग्रामयजमानयोरशु विनाशाय भवति । निर्देशमानविहीने राजराष्ट्रविनाशाय भवति । तद् घेरप्रायादिशुभै-

तद्वहिर्निर्मि..... या शनैरालिप्य संगोप्य तद्वहिरायसपट्टैः सम्बन्ध-
यित्वा मृदमालिप्य शोषयित्वा पुनः शुभे दिने पूर्ववद्धोमं हुत्वा वि-
म्बगर्भं प्रताप्य पुरःसन्तप्तलोहेन शिल्पिभिस्तज्जैर्विम्बगर्भमत्वरण
पूरयेत् । प्रभाते त्वाचार्यो यजमानः शिल्पिना साकं शनैर्मृदं हित्वा
विम्बशुद्धिं च कारयेत् । विम्बं स्थापितं पूर्णं खण्डितं स्फुटितं वा
यदि भवेत्, तद्वरे लोहवत् स्मृत्वा पूर्वोक्तहोमं कृत्वा पूर्ववद् विम्ब-
माहरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते ध्रुवकौतुकपीठलक्षण-
मधूच्छिष्टविधिर्नाम त्रयोविंश पटलः ॥

अथ चतुर्विंशः पटलः ।

अथ विमानादिमानविभागार्थमङ्गुलीनां विधिं वक्ष्ये । माना-
ङ्गुलं मात्राङ्गुलं देहलब्धाङ्गुलमिति त्रिविधं भवति । दिनादावादि-
त्यरश्मयो जालकान्तः प्रविष्टे तद्गोचरेऽन्त्यक्षुण्णलवौ शायः प्रोक्त(?)
ष्वेवं परमाणुभिरष्टाभी रथरेणुः । रथरेणुनाष्टगुणितं रोमाग्रम् । रोमाग्रा-
दष्टगुणितं लिख्या । लिख्यादष्टगुणितं यूकम् । यूकादष्टगुणितं य-
वम् । यवादष्टगुणितं मानाङ्गुलमुत्तमम् । तदष्टांशोऽनं मध्यमम् । तत्तुरीयां-
शोऽनं मात्राङ्गुलं मध्यमम् । पुरुषस्य दक्षिणहस्तस्य मध्यमाङ्गुलेर्मध्य-
मपर्वणि विस्तारमायतं वा मात्राङ्गुलम् । बेरोत्सेधं तत्तालंशेन विभ-
ज्यैकांशं देहलब्धाङ्गुलं तदष्टांशं त्रयाणामङ्गुलानां संज्ञामात्रं च । मूर्ति-
विष्कम्भे नभःक्षित्युक्ताश्चेत्यकाङ्गुलस्य, (कत्वा? अत्युक्ता) गोलका-
श्चिनीयुग्मब्राह्मणविहगाक्षिपक्षाश्चेति द्व्यङ्गुलस्य, ऋणाग्निरुद्राक्षगुणा-
र्कोलाश्र(?) रामवर्ग्यमध्याः त्र्यङ्गुलस्य, वेदप्रतिष्ठाजातिवर्णकरणाध्य-
जाननगतर्याम्भ(?)श्चेति चतुरङ्गुलस्य, विषयेन्द्रियभूतसुप्तसुप्रतिष्ठाष्ट-
थिवी चेति पञ्चाङ्गुलस्य, स्कन्दा(ग ? इ) रससमयगायत्रीकृतिकाकु-
माराननकौशिकर्तुः षडङ्गुलस्य, पातालमुनिधातवो लोकोष्णिग्रोहि-
णीदी(प)वर्णागाम्भोनिधयश्चेति सप्ताङ्गुलस्य, लोकपालनागवस्वनुष्टु-
गणाश्चेत्यष्टाङ्गुलस्य, बृहतीष्टहरन्त्रसूत्र नवाङ्गुलस्य, दिक् प्रादुर्भावा

कम्प त्र्यंश जगतीं द्व्यंशार्धं कुमुदस्योर्ध्वकम्पमर्धांशक कण्ठपर्वंशं
कम्पं तस्योपरि द्व्यंशार्धं महापट्टिकासहितमेव पीठ कारयेत् ॥

उपपीठस्योत्सेधः । भागं कृत्वा, एकांशं पादुक तदूर्ध्वे
द्व्यंशं पद्मेकांशं कम्प त्र्यंशं कण्ठमेकांशं कम्पं तदूर्ध्वे द्व्यंशं पद्मं
तदूर्ध्वे महापट्टिका कृत्वा संयोजयेत् ॥

आसनस्य पीठोत्तुङ्गं सद्भरोत्सेधं त्रिधाकृत्य, एकांशं तदष्टाशा-
धिकं तदष्टाशोनं वा निस्तारं निस्ताराद् द्विगुणं देव्यं त्रिगुणं वा ।
अन्यत् सर्वं पूर्णम् । एवमासनं प्रकल्पयेत् ॥

पार्श्वयोरुभौ पक्षौ सुपिर वा कारयेत् ॥

प्रभामण्डलमेकाद्वित्रिचतुःपञ्चयष्टिकाकरं मत्पेकं देहलस्याङ्गु-
लेन चतुस्त्रिद्व्येकाङ्गुलविस्तारं चतुरष्टादशाङ्गुलं पौडशाङ्गुलविस्तारं
रश्मिमालासहितम् । रश्मयस्त्रिभुजा । सर्वत्र समा दक्षिणे दक्षिणावर्ता
यामे वामावर्ताश्च । युक्त्या तीक्ष्णास्तु कारयेत् ॥

मौलि(शि)षामणेरूर्ध्वं चतुरङ्गुलम् । पार्श्वयोश्चरशङ्खयोरन्तरं
भा हित्वाशर्का सुपिरौ प्रभां संयोजयेत् ॥

अथ वेरार्थं मधूच्छिष्टक्रियां क्रियार्थं वक्ष्ये । शुक्लपक्षे कर्त्तुं
शुक्लार्धे कारयेत् । तद्दिनात् पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वालयामिमुखे यजमान
शुद्धे प्रसा कृत्वा लङ्कृतां मध्ये गोचर्ममात्रमुपलिप्य पञ्चयणरलङ्कृत्य,
तस्मिन्नीपासनाग्निकुण्डं कृत्वाधारं हुत्वाधारान्ते वैष्णवं विष्णुसूक्तं
पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवतं पाञ्चमौर्तिकं वैष्णवं स्त्रिष्टाकारं च हुत्वा प
ञ्चाच्छिल्पिनमाहूयाङ्गणे गोमयेनोपलिप्य तन्मध्ये त्रिपादीं सुद्धीं वा
संन्यस्याग्निं निधाय शुद्धे पात्रे मधूच्छिष्टं प्रक्षिप्य सुल्लयामवारोप्य
प्रादुमुखाः शिल्पिना समेतोऽग्निना पाचयित्वा नववस्त्रेणोत्पवनं कृत्वा
सिन्धुमादाय प्रोक्ष्याचार्यः प्रादुमुखो भूत्वा इदं विष्णुरिति मन्त्रे
णाभिमृश्य, उत्तमाङ्गं कृत्वा, देव्यादीनां तत्तन्मन्त्रेणाभिमर्शनादीनि
कारयेत् ॥

आचार्यादिभ्यो दक्षिणा दत्त्वा पुण्याहं वाचयेत् । पञ्चाच्छि-
ल्पिनमाहूय सम्पूज्य शिल्पिना सिन्धुमादाय विम्बं सलक्षणं कृत्वा

दशतालम् । अङ्गुष्ठप्रदेशिनीभ्यां मित प्रदेशिनीमध्यमेन नतालमनामि-
कया मित कनिष्ठिकया मित गोरुर्णमानाङ्गुलेन चतुर्विंशदङ्गुलं किष्कु
पञ्चविंशदङ्गुलं ग्राजापत्य षड्विंशत्यङ्गुल, धनुर्ग्रहं सप्तविंशत्यङ्गुल
धनुर्मुष्टिरेतैश्चतुर्गुणैर्दण्डम् । दण्डेन ग्रामादीनां विन्यास कारयेत् ॥

इति श्रीवेस्वानसे मरीचिप्रोक्तेऽङ्गुलिसञ्ज्ञा-

विभागो नाम चतुर्विंश पटल ॥

अथ पञ्चविंशः पटलः ।

अथातः प्रतिमालक्षणं वक्ष्ये । घेरस्य लम्बमान पूर्वमेव परीक्ष्य
कारयेत् । प्रलम्बफलकामष्टपष्ट्यङ्गुलायताश्चतुर्विंशदङ्गुलं निस्तारा(ध-
१ द्वय)ङ्गुलयुतां लघ्नीं श्लक्ष्णां फलकां गृहीत्वा परितस्त्रयङ्गुलं नीत्वा
मानसूत्रं विन्यस्य प्राक्पथिमगान् सूत्रान् प्रसार्य मध्यसूत्रं विन्यस्य
मध्यसूत्राद्येकाङ्गुलं पुटपर्यन्तं तदेव द्वागन्तरं स्यात् । तत्र त्र्यर्धाङ्गुलं
नेत्रपर्यन्तं तद्द्व्यर्धाङ्गुलं मुखपर्यन्तं अङ्गुलं कर्णपर्यन्तं त्र्यङ्गुलं कक्ष-
पर्यन्तं तमेवं त्रयोदश सूत्रान् विन्यस्यापरभुजस्य मणिवन्धानसानं
मानं सूत्रद्वयमेव .. चरानीते नित्यभ्यन्तर भवेत् । पुरतो मध्य-
सूत्रयोर्मध्यसूत्रान्तं अङ्गुलं पुटसूत्रान्तं अर्धाधिकं अङ्गुलं नेत्रसूत्रान्तं
तदेव च बाह्यं तत्त्र्यङ्गुलमन्तर्भुजाधिकं कक्षपर्यन्तं द्वयोश्चतुरङ्गुलं
आहुपर्यन्तं तदेव मध्यम कर्णाभ्यन्तरमङ्गुलपार्श्वमध्यं स्याद् अङ्गुलं
तिस्तत्रयङ्गुलं शिरः पृष्ठावसानकं तदेवापरभुजावधि भवतीति । एवं
दक्षिणोत्तरगान् सूत्रान् पदं च विन्यस्य तत्सूत्रसंयोगं कृत्वा तन्तुना
भवान्तरमात्रान् सुषिरे संशोच्याग्रे श्रोतकुण्डलं लोहमयं मृन्मयं वा
सम्पद्य सूत्रान् प्रलम्बयेत् । मध्यसूत्रं शिराग्रामणेः . संस्पर्शनमेव
लम्बयेत् ॥

स्वानकस्य मध्यसूत्रं वक्ष्ये । मौलिशिखामणेर्मध्यभ्रूमद्गमना-
साग्रमध्ये कर्णे हृदये बुद्धौ नाभां योनां पादयोश्च मध्ये प्रलम्बयेत् ।
तत्सूत्रं स्पर्शनं नामाग्रं बुक्षिमध्यं च सूत्रान्माल्यग्रपट्टान्तं षडङ्गुल
एनुमध्यं यथाधिकतुरङ्गुल द्विफान्तं चतुरङ्गुल भ्रूमध्यं द्वयदङ्गुलं

नाभिः पङ्क्तिर्वैथेति दशाङ्गुलस्य, रुद्राश्वेत्येकादशाङ्गुलस्य, वितास्तिर्मुखं बालं यमं चार्को रात्रिर्जगती रक्षणी चेति द्वादशाङ्गुलस्य, (अति)जगती त्रयोदशाङ्गुलस्य, मनुश्चतुर्दशाङ्गुलस्य, (मनुर्दशाङ्गुलस्य ?) (अति)शकरी तिथिश्चेति पञ्चदशाङ्गुलस्य, (अतिशकरी ?) क्रीडाष्टीन्दुकलार्थेति षोडशाङ्गुलस्य, अत्यष्टि(रिति सप्तदशाङ्गुलस्य), स्मृतिर्धृतिश्चेत्यष्टादशाङ्गुलस्य, अतिधृतिरेकोनविंशस्य, कृतिर्विशदङ्गुलस्य, प्रकृतिरेकविंशदङ्गुलस्य, आकृतिर्द्वाविंशतेः, (वि)कृतिस्त्रयोविंशतेः, सत्कृतिश्चतुर्विंशतेः, अ(ति)कृतिः पञ्चविंशतेः, उत्कृतिः षट्-विंशतेः, नक्षत्रं सप्तविंशदित्येवं मानानि भवन्ति । यानं प्रमाणमुन्मानं परिमाणमुपमानं लम्बमानमिति पण्मानम् । आयाममायनं दीर्घमित्ये-कार्धवाचकाः ॥

विस्तारं विस्तृतं तारं विस्तृतिर्विस्तृतं व्यासं विसारितं वि-ल-ततं विष्कम्भमिति प्रमाणस्य, बहलं निर्धृतिं घनमुच्छ्रायं तुङ्गमुन्नतमु-दयमुत्सेधमेकार्धमित्युन्मानस्य, निष्क्रमनिष्कृतिनिर्गमनिर्गतिरुल्लतिरु-द्गम इत्युन्नतस्य, उन्मानमार्गं प्रवेशनं च परिमाणनाहावृत (इति) परिमाणस्य । निर्धृतिर्विवरमित्युपमानस्य । सूत्रलम्बमानमिति यत्तल्ल-म्बमानम् । एतैः पण्मानैर्युतं वेरं चित्रं, नाहार्धयुतं वेरमर्धचित्रं, नाहोन्न-तिभ्यां हीनं यत् तदाभासवेरम् । आभासां सप्रसानं ? नैव कारयेत् ॥

अथ देवानां तालविधानम् । देवस्योत्तमं दशतालम् । तथैव ब्रह्माणं शङ्करं च श्रीभूमिभ्यामुमासरस्वतीभ्याम् मध्यमं दशतालम् । इन्द्रादिलोकपालानामादित्यचन्द्रयोर्द्वादशादित्यैरेकादशरुद्राणामष्टव-सूनामभिन्योर्भृगुमार्कण्डेययोः वीशशेषिकयोर्दुर्गागुहसप्तशयीणामप्य-धमं दशतालम् । यक्षेशनवग्रहादयश्चान्यदेवानां नवार्धतालमानेन, दै-त्यस्योन्मेषेभ्योर्द्विगन्धर्वचारणहवनयोत्तमनवतालेन देवकल्पमनुजानां सञ्चङ्गुलं नवतालं निशाचरासुराश्चान्ये च नवतालं ग्रेनाः पद्मतालेन, वेतालाः कुब्जाः पञ्चतालेन, वामनाश्चतुस्तालेन, भृताः किन्नराश्च त्रितालेन, कूष्माण्डा द्वितालेन, कवन्धान् वामकतालेन, तेषां प्रत्येक-मुत्तममध्यमाधमभेदा भवन्ति । चतुर्विंशन्लताङ्गुलमुत्तमं दशतालम् । सद्दिशतिशताङ्गुलं मध्यमं दशतालम् । षोडशाधिकशताङ्गुलमधमं

चतुरङ्गुलं जङ्घा चोर्ध्वं समायामं पादं सत्रियवचतुरङ्गुलं पादायामं सप्त-
दशाङ्गुलं हिकाम्बुवाधस्ताद् बाहुदीर्घं सप्तविंशदङ्गुलं कोर्परं शृङ्गुलं
प्रकोष्ठमेकविंशदङ्गुलं तलं सप्ताङ्गुलं मध्यमाङ्गुलायामं षडङ्गुलार्धं त-
र्जनी यथाधिकं पञ्चाङ्गुलाधिकायामनामिकान्तं द्वियथाधिकाष्टाङ्गुलं
द्विपदं भागं कनिष्ठाङ्गुलान्न द्वियथाधिकं स्यात् ॥

अथ प्रमाणं वक्ष्ये । उष्णीषात् पूर्वकेशान्तं नवाङ्गुलं द्विपार्श्वयो-
स्तत्समं पृष्ठकेशान्तं द्वादशाङ्गुलं मुखस्य निस्तारं चतुर्दशाङ्गुलस्य
द्विचत्वारिंशदङ्गुलान्नाभं शिरसः पृष्ठकर्णयोरन्तरं त्रयोदशाङ्गुलं पूर्वतः
पदविंशदङ्गुलं शेषं स्थानं ध्रुवोर्मध्यमेकाङ्गुलं केशान्ताद् ध्रुवो-
र्मध्यं शृङ्गुलमष्टाङ्गुलार्धतिर्यक्पक्षेपमक्षयामं मध्यमष्टाङ्गुलार्धं ..
... . विस्तारं नवार्धाङ्गुलं बाहोः पर्यन्तं चतुश्चत्वारिंशदङ्गुलो वक्ष-
विशालं चतुर्विंशदङ्गुलं हृदयनिस्तारं त्रिंशदङ्गुलं स्तनयोरन्तरं चतु-
र्दशाङ्गुलं मध्योदरं षोडशाङ्गुलं श्रोणीविस्तारमष्टादशाङ्गुलं कटीवि-
शालं विंशदङ्गुलमूर्धूलविशालं त्रियथाधिकं त्रयोदशाङ्गुलं मध्योर-
निस्तारमेवादशाङ्गुलं जानुविस्तारं नवार्धाङ्गुलं जङ्घामूलमष्टाङ्गुलं
जङ्घामध्यनिस्तारं सप्ताङ्गुलं नलकाविस्तारं चतुरङ्गुलार्धमक्षगुल्फान्तं
पञ्चाङ्गुलं पदविस्तारं पञ्चाङ्गुलार्धसार्धेदेष्टाङ्गुलविशालोत्सेधं पाष्णीं
सार्धरुगायत्रीमात्रं पादाङ्गुलिनिस्तारमष्टाष्टायामं चतुरङ्गुलं तर्जनी
तद्यथाधिकं तद्यथा न मध्यमाङ्गुलं त्रिमात्रार्धानामिका कनिष्ठिकाङ्गुला-
यामं त्रिमात्रं कनिष्ठाद्यष्टाङ्गुलान्तं क्रमात् सप्ताष्टार्धनवषोडशभिर्यथैवङ्गु-
लानां विस्तारं शेषमितरं बाहुमूलनिस्तारदशाङ्गुलं बाहुमध्यं नवाङ्गुलं
कोर्परं सप्ताष्टाङ्गुलं प्रकोष्ठमध्यमष्टाङ्गुलं भागिरन्ध्रं चतुर्मात्रं तलं सार्ध-
पञ्चमात्रं रुद्राष्टनवसप्तपट्यत्रिपुलमज्जुष्टादि कनिष्ठान्तमहल्यग्राणि तद्य-
था र्धं हीनं सप्तवेदेषुतुर्याग्रियवाङ्गुलादिनग्नानां विशालं द्वियथाधिका-
यामं द्विपार्श्वजुष्टमन्यानि त्रिपार्श्वानि । अङ्गुलान्यष्टमूलं पर्यमर्धाधि-
पाङ्गुलं द्वयर्धाङ्गुलमग्रपरं तर्जनीमूलपरं चतुर्दशपरं मध्यपरं त्रयो-
दशपरं अग्रपरं द्वादशपरं अग्रमध्यमाङ्गुलिमूलपरमष्टादशपरं मध्य-
परं षोडशपरं अर्धयत्राग्रपरं पञ्चदशपरं यत्र अनामिकामूलपरं
चतुर्दशपरं यत्र मध्यपरं त्रयोदशपरं यत्र अग्रपरं द्वादशपरं कनि-

नाभिः पङ्चवमेकादशगुलं योनिमूलं द्वयद्गुलमूर्ध्वं त्र्यङ्गुलं जान्व-
न्तरं षड्गुलं जहान्तरमष्टादशगुलं नालकासूत्रात् पूर्वं सार्धाष्टादशगुल-
मदगुष्टाग्रसूत्रात् पुरतो द्वयर्धादशगुलमेवं मध्यसूत्रवशान्मानयेत् ॥

बाहुपर्यन्तमेव पार्श्वसूत्रं स्यात् । चूटामणिं मूर्ध्नां कर्णपाल्य-
न्तके बाहुकोर्परयोः पार्श्वे जानुजङ्घागुल्फानां मध्ये प्रलम्बयेत् । मौलिं
मूर्धनि कटिककुट्टंशस्फीरपाष्णीनां मध्ये पृष्ठमध्यसूत्रं प्रलम्बयेत् ।
शिरःपार्श्वे वक्रवाह्ये चूचुकाग्रमध्ये श्रोणिपार्श्वे चोरुजङ्घानां मध्ये
वक्रमाभ्यन्तरसूत्रं प्रलम्बयेत् । एषां षट् च पीठमवलम्ब्यान्यान्
तत्तदङ्गस्पर्शनमात्रमेवालम्बयेत् । आसनस्योर्ध्वकायस्योक्तं पूर्वजन्म-
ध्यसूत्रादिषट्सूत्रादिमासनस्योपरि लम्बयेत् । मध्यसूत्रजान्वोपरिष्ठात्
केशान्तं तन्मध्येऽङ्गं जान्वोः पार्श्वोर्म्यां बाहुर्म्यां च मध्यगं सूत्रं प्रल-
म्बयेत् । सूत्रान् वायजान्व(न्त)रमूर्ध्वकायार्धसमं दक्षिणजान्वन्तरमेवं
चतुरद्गुलं त्र्यद्गुलं वान्यत् सर्वं पूर्ववत् कारयेत् ॥

अथात उपमानं वक्ष्ये । परभुजस्य यणिबन्धान्तरमष्टाङ्गुलमु-
ष्णीपाच्छङ्खचक्रान्तं मुखमध्योदरात् कोर्परान्तरं षडर्धादशगुलमभयस्य
मध्यमानं स्यात् । चूचुकान्तरं त्रयोदशाङ्गुलं स्नागतस्य मध्यं नाम्य-
न्तरं दशाङ्गुलं वरदस्य मध्याच्छ्रोण्यां नवाङ्गुलं वामहस्तस्य मध्या
हुलाया . मर्धान्तरं षडङ्गुलमूर्धूलान्तरमेकाङ्गुलमूर्ध्वमध्यान्तरं द्वय-
न्तरमष्टाङ्गुलजान्वन्तराङ्गुलं जहयोर्मध्यं पञ्चाङ्गुलं नालकान्तरं षड-
द्गुलमक्षयोरन्तरं पञ्चादशगुलं पाण्यन्तरं चतुरङ्गुलं मध्यान्तरं षड-
ङ्गुलमङ्गुष्ठान्तरमष्टाङ्गुलशय्यातव्रक्षसूत्रस्य दक्षिणतो मुखं त्र्यङ्गुलं पा-
दाङ्गुष्टाग्रयोर्मध्यं त्रिंशद्गुलं पाण्यन्तरं भागं जान्वोरन्तरं चतुर्दशा-
ङ्गुलं स्यात् । एवमुपमानं च लक्षयेत् ॥

अथातो देवेशस्योत्तमं दशतालवशादुन्मानं वक्ष्ये । त्रियवा-
धिकमेकाङ्गुलमुष्णीपं केशान्तं त्र्यङ्गुलं ह्रस्वसूत्रं त्रियवाधिकं चतुरङ्गुलं
तत्तमं पुटान्तं तत्तमं ह्रन्वन्तं गलमर्धाङ्गुलं दिक्वा यथोनचतुरङ्गुलं
हिवाद् हृदयान्तं हृदयान्नाभ्यन्तं नाभेर्मध्यान्तं त्रमात् त्रियवाधिक-
त्रयादशाङ्गुलं भेदाद्वायामं त्रियवोनं सप्तविंशद्गुलं त्रियवाधिकं

द्विगुणमोष्ठाधस्ताच्चिबुकाष्टार्धयवं हनुस्ततश्च तत्समम् । तस्माद्वनुचक्रं
च पड्यवं तदुन्नतं रुद्राक्षयवं चिबुकं निम्नगहनोद्वलङ्गात् कण्ठमङ्गुलार्धं
गलरेखा द्व्यर्धायामा चापसन्निभा कर्णवन्धाद् हनोर्मध्यं दशाङ्गुलं तस्या-
श्चतुष्कसृकादधस्तादपाङ्गनेत्रमङ्गुलमपाङ्गात् कर्णमूलं पडङ्गुलं कर्ण-
फलान्ततनेत्रसूत्रधमं कर्णस्योतं तत्कर्णतुङ्गतारकर्णनालमूलकन्यासार्ध-
यवं कर्णवर्ती यवाध्वपर्वतना पाली चतुर्यवा कर्णपिप्पली चतुर्यवा
विस्ताराद् द्विगुणायता पिञ्ज्रूपि मङ्गुलायामं पड्यवविशाला कर्णा-
वर्ती पिञ्ज्रूपि चूलिकाया वर्तुलं तुर्यं यवार्धविस्तारा पिञ्ज्रूलितकर्ण-
चूलिकाकर्णवर्त्युन्नतं चूल्यन्तावदध्यर्धयवगव्याङ्गुलं कर्णचूलिकानति-
र्यवान्तरं पिप्पलीव नल्योत्पाली बालेन्दुसन्निभा यवनिष्पावव्रीज-
सदृशा पिप्पली पड्यवायताश्चतुर्यवविशाला स्रोतोऽधो नेत्रसूत्रात् पि-
ञ्ज्रूष्यधः कण्ठनालमात्रार्धघनयुक्ता नालौ पूर्वापरौ विवरं पड्यवमधो-
नाहं मात्रा स्यात् कर्णमूलादधोऽवपुः कार्यं कृकाटी सार्धाङ्गुलानता
तस्यापरं यवभागं ग्रीवायामं तत्रायतार्धाङ्गुलं गारं द्वादशाङ्गुलं स्क-
न्धयोः समे कर्णवन्धाधः कण्ठवन्धसन्धिः पडङ्गुलार्धं सप्त ङ्गुलं स्कन्धौ-
.....भनाश्रिता द्विधासूत्रात् स्कन्धसन्धौ चतुरङ्गुलं तन्मध्ये-
ऽध्यर्धाङ्गुलं जघ्नुवाहुशिरःसन्धिकसार्धस्कन्धमूलोन्नतं बाहुलद्वियवं त-
..... पडङ्गुलं बाहुशिरोजघ्नसहितं कोर्परं शसककुदरकटिवन्धं
तदंशं नागाधिकं तत्समं ककुदधस्ताङ्गागे कक्षधारं त
पर्यन्तं तद् द्वियवं नवाङ्गुलं स्कन्धसन्धेरधस्तादंसपीठं वार्धं त्र्यङ्गुलं
तस्माद् द्वियवांसफलका तत्सूत्रमानं तत्रान्तयोर्दशाङ्गुलककु... ..
मात्रं तारं तद् मङ्गुलं तद्वक्षसो समाङ्गुलयोः सन्धिवंशातारं कला नव-
पर्वं पार्श्वे चांसफलकाधो नवाङ्गुलं बृहत्योः स्तनान्तरं वंशात् सु-
प्रतिष्ठाकालं तयोर्वृहतीस्तनयोर्मध्यं सप्तदशाङ्गुलं बृहत्या कटिसन्धि
तन्मध्यं सप्ताङ्गुलायतं तद्वनं स्याच्चतुर्भागं तदधोऽङ्गुलाधिका कटि-
सन्धिमुखं सार्धाङ्गुलं खण्डकान्तं खण्डस्य पुरस्ताद् बाधुभागाङ्गुलं
सार्धा पृतिमात्रं कटिवन्धविशालं जघनस्य बहिः पृष्ठे वंशपार्श्वयोः ककु-
न्दरं पडर्धाङ्गुलं विशालं निम्ना ककुन्दरस्य मङ्गुलं द्विखण्डकं विन्दु-
खण्डकयोस्तिर्यग्घटिका वेदार्धमात्रिका खण्डमङ्गुलं स्थिता सतारं

छाद्रुलपर्यमूलं द्वादशयवा मध्यपर्वमेकादशयवा अग्रपर्वं दशयवा-
 द्रुलमद्रुलीनामग्रे द्वियवाधिकं नखाग्रं पाष्णिहस्तघनं वेदा
यनं द्वयर्धाद्रुलमग्रमद्रुलीवल्लक्षयेत् । शुकोदरघनं द्वयर्धाद्रुलं
 मणिवन्धात् तदायामद्वियघोनं त्र्यद्रुलं पाष्णिहस्तविस्तारद्वियघेन-
 चतुर्दशाद्रुलं तरयाग्रे तर्जन्यादिकनिष्ठान्तानां मूलतलमांसलमर्ध-
 मात्रेण शेषतलनिम्नमद्रुलतर्जनीमूलयोः स्यद्रुलमर्धाद्रुलीनामधोमूल-
 सन्धिमद्रुलिमेकाग्रो वा नीचार्धाद्रुलकनिष्ठिरुदेशमूलातर्जनीपार्श्वगा
 आयुरेखा मध्याद्रुल्यधो द्व्यद्रुलं तस्य पद्मयवमधस्तात् । विद्यारेखा
 तलमूलात् कराग्रान्तात् । ब्रह्मरेखा दक्षिणे दक्षिणकरतले चक्रशङ्खाभा-
 रेखा भवेत् । तदुत्क्षेपनिम्नद्वियवं तारावर्ते द्व्यद्रुलं तत्तदुत्क्षेपविशाल-
 मध्यर्धाद्रुलत्रियवोन्नतहस्तिमस्तरुवद् विस्तीर्णमध्यमस्तकं सौत्तमम-
 द्रुलं भूतलं भुवं चतुर्यवं सा पञ्चाद्रुलायामा सार्धंकयवा तारमात्रार्ध-
 मात्रा तद्वियवार्धग्रीवपुच्छका च भवेत् ॥

भ्रूलताग्निधरोमसञ्चिता मद्रुलं नेत्रतारं भ्रुवः स्थलादर्धाधिका-
 द्रुलायामवेमचमसिमण्डलादूर्ध्वाधो वर्मसञ्जुञ्जमूर्ध्ववर्मं द्वादशयवमधो-
 वर्मं चतुर्यवमेतयोर्योगं नयनसूत्रमूर्ध्वाधश्चर्मविस्तृतिश्चतुर्यवं ययं नेत्रा-
 न्तरं यवार्धं ज्योतिः यवप्रमाणं दृष्टियूकमात्रमूर्ध्ववर्मं तत्तद् द्वियव-
 मधोवर्मं ततं यवार्धकं वर्मणो घनं अर्धयवं नवतिः पद्मरोमाणि शेषल-
 विस्तारश्चर्धयवमग्रविशालतिर्यग्यवपञ्चकं पुटस्य बहलं यवमात्रायता-
 न्यितं निष्पाववीजसदृशं तिलपुष्पसमाकारां नासिकापुटसूत्राञ्जासाग्राद्
 यवार्धं लम्बितं सार्धंचतुर्यवगोजीपुटं द्वियवविस्तारं त्रिविक्रमं चोरपाली
 यवार्धाधविस्तृता त्रियवार्धतता सार्धयववेदाद्रुलायतमुत्तरोष्ठमास्यतार-
 कानां तदेव चत्वारः पुरतो दन्तास्त्रयमायामविस्तृतास्तावन्तो धरा-
द्वियवार्धततायतचतुर्यवायतौ दंष्ट्रौ सदंशमुकुलोपमावूर्ध्वाधो-
 दंष्ट्रौ च यवाधिकौ पुटो दन्तन्तान् यवार्धोनायता विस्ताराः
 पञ्चोपदंष्ट्रौ विपार्श्वगा द्वात्रिंशद् दन्तसङ्ख्यावधरोत्तरयोर्दन्तायसमा-
 वन्तस्तदर्धोऽन्तरापणा जिह्वा पटद्रुलायामार्धविस्तारा घृताजिह्वाद्रुलं
 चाहुकर्णरन्ध्रं फलाद्रुलं घृतान्तालुविस्तीर्णं त्र्यद्रुलास्यं नवयवान्तर-
 द्विगुणायतं पद्मवास्तस्योत्सेधं यववालिका रक्ताभगतं शेषमायामं

अथ पद्मविंशः पटलः ।

अथ देव्योर्मानं मध्यमं दशतालम् । सविशतिशताङ्गुलं त्रि-
नतद्विभुज समभङ्गं नतं मानं चतुरङ्गुलं श्रीदेव्या दक्षिणहस्तं प्रसा-
रितमवलम्बितं वामं पञ्चधरं हेमाभा महीदेव्या दक्षिणहस्तमुत्पलधरं
वाम प्रसारित तदूरुमूलावलम्बितं श्यामाभा किरीटाद्याभरणान्विता
मृद्धिं केशान्त भागं तस्मान्नेत्रान्तं पञ्चवभागं नेत्रात् पुटान्तं चतुर-
ङ्गुल पुटाद्वन्त्यन्त पञ्चव हनोः कर्णं द्विगुलं कण्ठार्धायान्तं हृदयान्ना-
भ्यन्त नाभेर्योनिमूलान्त त्रयोदशाङ्गुल तस्मादूर्ध्वन्त पद्मविंशदङ्गुल

तालक जङ्घा चोरु सम पादभाग नलायाम चतुर्भाग-
मष्टाङ्गुलायत चतुरङ्गुल तर्जनी तत्समा शेषाङ्गुल्यः क्रमादर्धाङ्-
गुलमङ्गुलायतपोडशार्धसप्तसप्तार्धपञ्चव नखायाम च तारार्धादा-
ग्रतल विस्तारपङ्कङ्गुल प्रपादस्य विस्तारमुन्नत पञ्चाङ्गुल पाष्णीं
द्विगोलरु अक्षगुल्फान्तर पञ्चाङ्गुल नलकात्रिपुल भाग जङ्घामध्यम
त्रिगोलरु सप्ताङ्गुल जानुविस्तारादूरुमूलावलगाग्रक कटितार द्विमुख
पीठं सप्ताङ्गुलविस्तार चतुरङ्गुलायत अश्वत्थदलनाक्षवद् विपुल मां-
सल गुह्यश्रोणितार कलादाय जङ्घा चोरु सपाद जानुकण्ठ शिरो-
युग मुलायामसम कर्णनाक्षतारयुगद्वय दशतालमुख तिर्यकण्ठ सद्विव
शेषाङ्गुल विपुलमुत्तमं नवतालविस्ताराद् यवाधिक द्वाद्विर्ध सार्धसङ्-
कृतिं कोर्परव्यङ्गुलसार्धधृतिस्व्यङ्गुल प्रकोष्ठतल पङ्कङ्गुलायाम
मध्यमाङ्गुलं केशान्तात् नादेशो नासा यत्र भागं हनुयुगम् ।
शेषमुत्तम नवतालेन कारयेत् ॥

नवतालं त्रिवृत्तं श्रेष्ठं मूर्ध्नि मानं त्रिमात्रकेशान्तं केशान्ताद्
दक्षु ततो युगं पुटं पुटार्धान्वितं भागं मलमर्धङ्गुलं मलपङ्क्तिन्तं सार्ध
त्रिमात्रं द्विहाहृदयान्त हृदयान्नाभेर्योनिन्त मुखत्रयमूरु द्विमुख जानु
भाग जङ्घा चोरु समा पाद तुर्याङ्गुल तालायाम चतुर्भाग बाहुदी-
र्घमभिमुख अङ्गुल कोर्पर सार्धं मुखायाम प्रकोष्ठ तल पञ्चमध्यमाङ्गुल
तदेवाष्टविंशधायामानामिका तर्जनी तत्समा भागा यत्राङ्गुलरुनिष्ठो
दशपदनुष्टुप्णिगरूपस्य चपि . क्रमाद् अङ्गुला मङ्गुलीना
तल पञ्चपञ्चाङ्गुलं मणिग्रन्थं त्रिमात्रं प्रकोष्ठ पञ्चाङ्गुलं कोर्परान्तर

पङ्कगुलं बाहुतारं तिर्यक्शिरोद शान्ताद् अ
त्रिमात्रिका । ततोऽक्षि तत्समं नास्यङ्गुलमध्यात् ततोऽङ्गुलमधुरं
हनुशेषं मध्यमं दशकलाः कर्णान्तं सुप्रतिष्ठा कर्णायामं भागं ना .

गाय तदेव पुटान्तविस्तृत नास्यः कला त्रिव्यर्धाङ्गुल-
मध्यर्धाङ्गुल तु र्गास्याधर पञ्चयोजनत हनोर्गलगतकण्डमङ्गुलाद्
अङ्गुलान्नताल कण्डात्तार द्वि बाह्योः सीमायाम
त्रयो वक्रेषा दशाक्षि सप्तगोलकविस्तार श्रोणिभाग चतुर्भाग कटिरष्टा
दशाङ्गुल लिङ्गदीर्घविपुल द्व्यङ्गुलकालम्वित भागम् यम
जानु द्विभागं जङ्घा पण्मात्र नलका वैदाङ्गुल प्रपद पञ्चाङ्गुल तलाग्र
ततत्रिकलकलाताडिगुणायाम सयव भाग प्रदेशिन्यायाम तारव्यर्धा-
ङ्गुल मध्यगादिकनिष्ठान्तानामेकैरुमर्धाङ्गुलहीनायाम सप्तपदपञ्चयव-
विपुल यथाक्रमेण कारयेत् ॥

सत्र्यङ्गुलं नवतालमूर्ध्व अङ्गुलहीनं नाभेरङ्गुलमूर्ध्वमेका-
ङ्गुलं सविधन्यङ्गुलहीनं मध्यमं नवतालादीनि कारयेत् । कनीयसं
नवतालं हिकानाम्यन्त मानद्वयमूर्ध्वमूल जङ्घायाममेकाङ्गुल हीनं कृ-
त्वान्यत् सर्वं मध्यमं नवतालवत् । बाह्यादीनां विशालवद् यवहीन
कक्षयोरन्तरे वृक्षी श्रोण्योरुहू जानुतटे श्रेष्ठाङ्गुलपिहीनं शेषं पूर्व-
वदाचरेत् ॥

स्त्रीणां केशान्तसमं सार्धं सार्धयुगं पुटान्तं पुटाद्भनुस्त्रियात्रार्धं
सर्वासां गल नेप्येते । शेषं पुरुषवत् । विस्तारायामं ग्रीवादौर्धीपुल-
वह्निकलाकर्पर पञ्चाङ्गुल मणिग्रन्थं त्रिमात्र पञ्चयवयुगत्तल यवोन
विपुला सर्वाङ्गुल्या शेषाङ्गुलविस्तारं नवार्धतालवत् । स्त्रीमान त-
लोर्धाङ्गुल हीन पादश्रोणिनेत्रायामविस्तार सप्ताङ्गुला नाम्बधो
नाभिपद्मयवविस्ताराङ्गुल गम्भीरोदर मध्यं रुद्राङ्गुलिविशालं स्तनादधो-
हृदय त्रयोदशदशाङ्गुलं चतुक् अङ्गुलविस्तार स्तनोच्च चतुर्धा-
ङ्गुल स्तनाक्षमुन्नत अङ्गुलं कक्षयोरष्टादशाङ्गुल विशाल छन्दो-
ऽङ्गुलं बाहुदीर्घं कोर्पर अङ्गुलायत प्रमोष्ठं दृक् कलाङ्गुल तलं
सप्ताङ्गुलायाम मध्याङ्गुल त्रिकलापञ्चाङ्गुल अनामिकातर्जन्याना
मिकासमाङ्गुलकनिष्ठौ द्विकलायतौ नवसप्ताष्टसप्तयवविस्तारं त्रमाद-

इगुलीनां संशैकांशं चतुरंशैकांशं सवाग्राद्गुलं तारं नखदीर्घं यवा-
धिकपडप्रिवेदभूतसप्ताद्गुलविस्तारक्रमात् मणिवन्ध तलमकोष्ठ मध्य-
कोर्परदोर्मध्यजमूल च कर्णविस्तारं सप्ताद्गुलमुखं द्वादशाद्गुलं कु-
क्कुटाण्डसमाकार केशान्ताद् भ्रूस्त्रिमात्रार्धं ततोऽक्षिद्वयं त्र्यङ्गुलं
पुटादास्यं यवाद्गुलं तदर्धाद्गुलायतमधरं यवाद्गुलशेषे हनुः कण्ठा-
द्भ्रुस्त्रिमात्रार्धतुल्यशेष पूर्ववत् । कटकाद्गुलस्य चोत्तुङ्गस्तनाक्षसमं
मणिवन्धान्नाभेरन्तरं सार्धं त्रयोदशाद्गुलं तत्

बाह्वन्तरं सप्ताद्गुलं तथा प्रसारितहस्तस्य तत्पार्श्वबाह्वन्तरं रसाद्गुलं
मणिवन्धादूरमूलान्तरं वेदाद्गुलं तदर्धं कराग्रादूरमध्यान्तरं नीत्वा
यू वामनेत्रे सिते वामपुटेऽधरे हनौ सव्यस्तनौ सव्यपार्श्वे
नाभेरमध्ये वामोरु दक्षिणे वामाद्भिपार्श्वी पार्श्वे च सूत्रं प्रलम्बयेत् ॥

त्रयोदशाद्गुलं तन्निभागैकभाग पाण्यन्तरं

शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

पूजकमुनिभ्यां वींशद्वैपिकाभ्यामिन्द्रादिलोकपालानामन्यत्पर्व-
दानां च ॐ षोडशाधिकशताद्गुलं मूर्ध्ना मात्रात्रय-
केशान्तं तस्माद् दृक्मूत्रान्तं द्वयवभागं पुटान्तं मयवभागं तत्समं
हनोरन्तरं गलमर्धाद्गुलं कण्ठभागं कण्ठाद्दृढयान्तं हृदयान्नाभेरन्त-
रान्तं सार्धाद्गुलं मुखायाममूर्वायामं पञ्चविंशाद्गुलं भागं जानुजङ्घा चोरु-
समा चरणं भागमूरुसमो बाहुकोर्परौ त्र्यङ्गुलं प्रकोष्ठं साधृतिसाध्य-
पदतलाद्गुलं सार्धपाण्यन्तलाद्गुलं वक्त्रतारकण्ठं चतुष्कलार्धवक्त्रा-
सिभ्रोणिकटिविस्तारमभ्यं दशतालस्योक्ततलादर्धाङ्गुलं हीनमूरुजङ्घा-
तलविपुलं भुजमूलकण्ठं दोर्मध्यविशालतापि यवेनाद्गुलं पयोनाद्गुलं
यवार्धोनिविशालम् । शेषं प्रत्यङ्गोपाद्गुलं विस्तारं मध्यमं दशाद्गुलं उक्त-
विधिनानेन कारयेत् ॥

सीता रुक्मिणी सत्यभामाश्चेन्नवार्धतालं मुखं सद्द्वयवतालं मुख-
यता त्रिगुणं कायमूरुद्वितयपादाङ्गुलीनां विपुलं यवोनम् । शेषं पूर्ववत् ॥

इति श्रीवैस्तानसे मरीचिप्रोक्ते मध्यमं दश-

तालादितालविधानं नाम

षड्विंश पटल ॥

अथ सप्तविंशः पटलः ।

अष्टतालं त्रिविधमुत्तमादिक्रमेण । शिरोमानं त्रिमात्रार्धं मुख-
मेकादशाङ्गुलं ग्रीवायत त्रिमात्रार्धं मुखत्रयं कार्यं द्वाविंशदङ्गुलमूखजानू-
त्रिमात्रं जह्वा चोरु समायामं त्रिमात्रमूर्द्धाधमं बाहुकोर्परं अङ्गुलं
प्रकोष्ठं सप्तदशाङ्गुलं द्वियवं मध्यमा पञ्चमात्रानामिकायामं चतुर्यदार्धं
मात्राधिकान् सीमानञ्जनी व्यर्थमात्रमायामा कनिष्ठा तत्समाङ्गुष्ठा
सान्तरं क्रमानचाप्रिय स्वस्थि पञ्चयवास्तलयनं कला बाहोरधस्ता
द्वस्तराणि नवतालवत् तस्ताङ्गुल द्वौ मूलमुखस्य विपुलं नेत्रार्धान्मु-
खान्तं हन्यन्तरं चतुर्दश यवार्धकर्णविस्तृतिं केशान्ताद् भूर्दिमात्रं
द्वयसूत्रं अङ्गुलं पुटं पुटादनुः सार्धरुद्राक्षं कण्ठमानं त्रियवाङ्गुलं कण्ठ-
विस्तारं सप्तमात्रं नेत्रायामं कर्णतारं द्विगुणायामं नालं शरार्धाङ्गुलं
कर्णनेत्रान्तयोः कण्ठादनुर्द्वाविंशतियवमेकौनविंशदङ्गुलमुरस्तारं चतु-
र्यवं त्रयोदशाङ्गुलं मध्यश्रोणी तस्मात् कलाधिका लिङ्गायामं यवा
ङ्गुलं रुद्राङ्गुलमूखविस्तारं जानुर्नवाङ्गुला जह्वा पञ्चाङ्गुलाधिका नलका
सार्धवेदं प्रपदतलविस्तारं सार्धपञ्चाङ्गुलमङ्गप्रत्यङ्गं कारयेत् ॥

नरनारीणां मध्याष्टतालेन शिरस्यर्धाङ्गुलं हीनं मुखं कण्ठपूर्व-
वर्गां सार्धाङ्गुलहीनकार्यं त्रितलमूख त्रिसप्तमात्रं जानु व्यङ्गुलं जह्वा
लो दीर्घकाचरणजानुसमविस्तारादीनि पूर्वस्त्रीणामपि समदी-
र्घग्रीवोर्ध्वविस्तारसार्धपञ्चाङ्गुलं कण्ठतारं दोर्विस्तृतिः सार्धवेदाम्नि
नेत्राणि कोर्परा . पञ्चाङ्गुलायाम वेदार्धं मध्यमाङ्गुलि सप्त-
यवान्तरं कमाद् देव तदायतं तमन्याङ्गुलिना तमं तुर्याङ्गुलिनिम्नार
पञ्चदशाङ्गुल शेषं युक्त्या समाचरेत् ॥

.. अङ्गुलं हीनं नाभेरकाङ्गुलक्षय ऊर्ध्वकाङ्गुलजह्वायामम-
ध्यध्वविस्तारं भवेत् ॥

सप्ततालविभाग शिरोऽङ्गुल्यमुखं रुद्राङ्गुल कर्ण त्रिमात्रं ना-
भ्यन्तं अङ्गुल्ययोनिमूनवकलादशो नाभिकलजङ्घोर्वो तुल्यानव-
यष्टाभोष्टभागा भवेऽधिन्यङ्गुलस्तथाः स्तम्भोरोर्मध्यश्रोण्योर्जानुजह्वा-
तालौ चैवं पिशाचरूप कारयति ॥

पदतालैरन्तामात्रा मुख पञ्चतालायतं कर्णं व्यङ्गुलं तस्माद्
योन्नतं दशकला चोरुः साष्टदशाङ्गुल्यातो जानुत्रिमात्रजहा चोरु
समायामं तलं जानुसमं नरोक्तविपुलेऽञ्जातानामर्धाङ्गुलोन्नतवंश
दण्डोक्तं नतं प्रकोष्ठककुदो नवमात्रशुरो नासासमोन्नतमुग्रवदनं शेषा-
ङ्गुलं न कारयेत् ॥

मुखमेकाङ्गुलक्षयमूर्ध्वं जहायाम मध्यतल जानुतनुग्रीवास्वाङ्गु
लोनं तु मध्यं तोयस्य विस्तारतुल्य कारयेत् ॥

पञ्चतालविभागमङ्गुलं शिरोभागं केशान्तक त्रिमात्रासार्धं
पुटान्तं पुटाद् आर्द्राक्षं पञ्चन्त ग्रीवाश्विन्यायतनवाष्टसप्ताङ्गुल्यायतं
क्रमाद्विकाहृदयनाभेमैद्रान्तमूरु रुद्राङ्गुल जानुकला जहा चोरु समा
पादं कलाङ्गुलं पञ्चकलायामं तल वाटुप्रकोष्ठ पञ्चगोलकं तल भाग
पुगमध्याङ्गुलायाम प्रदेशिनी तर्जनी च द्विमात्रा कनिष्ठिकाङ्गुलौ
व्यङ्गुलं त्रियवार्धत्रिचतुष्पञ्चमात्राभिः रुमाद् विस्तार तलं प्रकोष्ठं
कोर्परयाहूनां मुखविस्तारमष्टाङ्गुलार्धं कण्ठस्य विस्तारं सप्ताङ्गुलं जगती
त्रिशदङ्गुलमूर्धोः श्रोणीकटीनां यथासद्वर्णं जुजानुजहानलकातलवि-
स्तारपट्टगायत्रीविदामिष्यमात्राभिर्यथाक्रमं हिकानाभ्यन्तरे मात्रार्ध
द्वियवमूर्धताङ्गुल जहायाममाङ्गुलग्रीवविस्तार पूर्ववत् । ततो सार्धाङ्गुल-
हीनमूर्धकं चतुर्यवा जहामध्यमादीन हीनं श्रुतालं पञ्चाङ्गुलाना
तते चतुर्यवामविपुलं कायार्धेन कारयेत् ॥

चतुस्तालस्यादङ्गुलस्यादङ्गुलं शरकण्ठद्वादशाङ्गुलं मुलं तालं-
कण्ठान्तयुगं कला नाभिः पञ्चदशाङ्गुल ब्रह्मोदररूतान्वा मेद्राक्षाभि
श्रोण्यानावलम्बं त्रिमात्रमूरुजानुजहानपञ्चाङ्गुलायामा जानुत्रिमात्र
जहा चोरु तुर्व्यजानुसमं तलं मुखायामो भुजसप्ताङ्गुलायाम प्रकोष्ठ-
तलायामो भागाङ्गुलायामकलाङ्गुला पञ्चाङ्गुलायामकलाङ्गुलातलं
पट्टङ्गुलातारं तलायामम् । एवं श्रेष्ठमाने वक्त्रगुल्फं कलाङ्गुलद्वयं पा-
दाङ्गुलो न विस्तारमर्धाङ्गुलं मध्यम तता कण्ठ गुल्फेन कारयेत् ।
मोचदधमेन कारयेत् ॥

त्रिताले तु शिरोऽङ्गुल्यं मुखं रुद्राङ्गुलं (कण्ठं) व्यङ्गुल तस्माद्-
धृदय नाभिस्तत्समं मेढ्रं वसुक्लापेव त्रेष्ट दिशोलक तेन हीन

मध्यमं मुखेऽद्भुल अद्भुलं कलाहीनं त्रिन्नराणां त्रितालं मेढ्रादूर्ध्वं पाद-
 कुक्कुटवद् भागमूरुः पञ्चाद्भुलायतं जह्वा पादमात्रेन दीर्घमात्रं प्र-
 तावत् पञ्चायामं गरुडस्येव स्वायामार्धकाः सर्वे किन्नरा
 महवो द्विचतुर्बाहुमूलं चेदध्यर्धद्विगुणघनं द्विगुणाधिकं नेत्रतालपत्रस्य
 मूलभेदेकं द्रुलः त्रिका फलकाकाराः परवाहन्तो वा यावन्तो
 वा यावन्तो माहवो मूलास्तावन्तः परिकीर्त्तिताः ॥

कश्माण्डानां मुखं तालं कण्ठं अद्भुलमानं युग जह्वा
 द्विगोलमाद्भुलं चरणं धीणावद् बहिर्मुखायतं चतुस्त्रिपञ्चमात्रा दोः
 प्रकोष्ठतलदैर्घ्यविस्तारं युक्त्या पञ्चा बहुसमायता कारयेत् ॥

एण्डं मुखमेव पादं कुक्कुटवद् दीर्घं किन्नरपादार्धविस्तारं
 पुञ्चायामं चतुर्मात्रं पञ्च तद्गुणायतं कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चना-

कल्पेऽष्टतालाद्येकतालविभागो नाम

सप्तविंश पटल ॥

अथ अष्टाविंशः पटलः ।

अथोर्ध्वं पात्रपरिच्छदानां लक्षणम् । मानाद्भुलेन ध्रुववेरस्य
 देहलब्धाद्भुलेन सुवर्णरजतताम्ररास्यान्यतमेन चतुरद्भुलविस्तारं तद-
 र्धोत्सेधं सुवृत्तमास्यतारं पटद्भुलं तत्पृष्ठे अद्भुलं पादमग्रे नासिका-
 युक्तं तयोर्वियुक्तं चैत्रमावाहनपात्रं तथा ॥

पाद्योदकाचमनोदकदानोदकपात्रं मल्येकं शङ्खावाहृत्य पुष्पपा-
 त्रस्य विस्तारं चतुर्विंशद्भुलं अद्भुलं मित्योष्टमर्धाद्भुलं तत्पृष्ठे पण्मा-
 द्वाष्ट्रियुत सौवर्णाद्यैरेव कुर्यात् । अलामे चैत्रनालिनैरपात्रं तालप-
 त्रैर्वा फेलावत् कारयेत् ॥

गन्धपात्रस्य विस्तारं तदेव वेदाद्भुलं तत्स्योदरविस्तारं पञ्चा-
 द्भुलमास्यतारं वेदाद्भुलं तत्पिधानं यथाचित्रम् ।

धूपपात्रं ताम्रलोहेन पिच्छलेन वा पटद्भुलविस्तारं तदेवोत्सेधं मेढ्र-
 मर्धाद्भुलं तद्वाद्येऽष्टदलान्वितमधस्ताद् द्विपादमद्भुलोत्सेधमष्टाद्भुलदण्डा-

यामं अङ्गुलपरीणाहं द्विवक्त्रं तदण्डपुच्छे अङ्गुले द्विपादी पदवदेक-
पादं कृत्वाथवा पदअङ्गुलोत्सेधं पञ्चाङ्गुलविस्तारं पद्माकारं तदूर्ध्वं
सप्ताङ्गुलायामं षडङ्गुलपरीणाहं दण्डं तदूर्ध्वं पूर्ववत् पत्रं कृत्वा तद्वि-
धानं यथार्हक्रममन्याङ्गुलोच्छ्रयं मुकुलाकारमनेकसुपिरावृतम् । शेषं
युक्त्यैव कारयेत् ॥

घण्टास्यविस्तारं षडङ्गुलं तत्समोत्सेधं मूलविस्तारं विषयाङ्गुल
शिखरं चतुर्यथं गलोत्सेधं जिह्वा वेदाङ्गुलायता वर्त्तिवत् षडङ्गुलद-
ण्डोच्छ्रयं दण्डाग्रे च कपीशं वा शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

महाघण्टास्यविस्तारमष्टाङ्गुलं तत् त्सेधं तन्मूल-
विस्तारं षडङ्गुलं गलं अङ्गुलान्नतं षडङ्गुलपरीणाहं पट्टिकाद्वयसंयु-
क्तमौष्ठमेकाङ्गुल... .. च अङ्गुलं नाहसप्ताङ्गुलसुपिरेण युक्तं तारार्धं
वर्त्ति तन्नाहं जिह्वा नवाङ्गुलायता तच्छिखरे बलयोपेतं शेषं युक्त्यैव
कारयेत् ॥

अर्घ्यपात्रस्य विस्तारं युगाङ्गुलं द्व्यङ्गुलोत्सेधं षृष्टाङ्गि त्रिमा-
त्रोत्सेधं तद्दीनं वा कारयेत् ॥

हविःपात्रं सौवर्णं राजतं ताम्रं कांस्यं वा द्वादशाङ्गुलविस्तारं वा
समारभ्य अङ्गुलं संवर्धयेद् आपद्त्रिंशदङ्गुलान्तम् । नवधा पात्र-
विस्तारमर्धाङ्गुलं भिन्त्युन्नतं तद्यवमेपविस्तारं शेषं युक्त्या कारयेत् ॥

मुखवासपात्रं सौवर्णं राजतं ताम्रं दारुणा वा द्वादशाङ्गुलविस्तारं
समवृत्तं घनं द्व्यर्धाङ्गुलभिन्त्युच्चदण्डायामं द्वादशाङ्गुलमष्टाङ्गुलविस्तारं
चतुरङ्गुलमुत्सेधं पद्माकारवत् पादं कारयेत् ॥

चतुर्विंशत्यङ्गुलायामं दर्वी तस्यायामं पञ्चधाकृत्य द्व्यंश
..... मार्गयुक्तौ शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

दीपाधारस्ताम्राद्यैरेकहस्तादिनवहस्तान्तमुत्सेधं नवधा भवति ।
तच्छरावैकांशं पादविस्तारं तदर्धोच्छ्रयं समवृत्तं पद्माकारं तदर्धांशेनम्
अर्धाधारं तदूर्ध्वं मुकुलमष्टांशिकांशं मध्ये चक्रत्रिपञ्चमसप्तनवकादश-
सद्वैधैराज्यधारैर्यथायोग्यं संयोज्य मध्ये नानापट्टिकानानाकुम्भैर्युतं
शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

दीपदानकपुरुषोस्त्रियैर्वा स्थाल्यां शिगे वहति शक्त्यानुरूपेण
तत्तदनुपयोग्यमानेन कारयेत् ॥

ताम्रेणायसेन तरुणा वा दीपमालाद्वारपार्श्वे तद्द्वारस्तम्भपट्टिका-
वद् दीर्याधाराद् दीपपात्रमानं वेदाङ्गुलतता तन्निभागैकभागदण्डा-
न्तर्गतान् पङ्क्तुलानन्तर्गतवत् संयोजयेत् ॥

आपसेनैकहस्तायाममेकाङ्गुलपरीणाहमवक्रसहितमग्रे दीपा-
धारधूर्धुरं पुष्पोपमं त्र्यङ्गुलेनास्यतारोन्नतं चतुरङ्गुलमस्याधस्ताद्
दारुणा मुष्टिं यम यमद्वयं संयोज्य हस्तदीपांश्च कारयेत् ॥

अधोर्ध्वं नीराजनपात्रं ताम्रकांस्यान्यतमेन चतुरङ्गुलयोडश-
द्वादशैर्वा विस्तारसमवृत्तमर्धाङ्गुलं भिर्युच्चं तत्समं सीमाविस्तारं पात्र-
मध्ये त्रिभागैकं भागेनाब्जमष्टलैर्धुक्तमेकाङ्गुलोन्नतं तत्कर्णिका ।
कर्णिकामध्ये त्र्यङ्गुलोत्सेधमेकाङ्गुलपरीणाहं दीपाधारं मध्यमादिन-
वदिक्षु दीपाधारैर्युक्तं तन्मध्यमादिपञ्चधारैर्युक्तं मध्यमं मध्यमे चैक-
धारायुतमधमाधमेव संयोज्य तत्पृष्ठे पञ्चचतुरङ्गुलायतमायामविस्तार
पादं योजयेत् ॥

दर्पणं शुद्धेन कांस्येन नवैकादशत्रयोदशाङ्गुलैर्वा विस्तारा-
यामं समवृत्तं पूर्णचन्द्राकारं नालमष्टाङ्गुलं दशाङ्गुलं षट्ठिकाया स-
दलमङ्गुलोच्चं तलोच्चं चतुर्भागे तच्छिरांशाद्युगांशं नालं शेषं पुष्पम-
ङ्गुलोच्चसमं पुष्पविस्तारं पुष्पोन्नतात् त्रिभागैकभागं विपुलम् । शेषं
युक्त्यैव कारयेत् ॥

जलद्रोणी सौवर्णं राजतं ताम्रजं वा भार द्विभारं त्रिभारं
वा जलैः सम्पूर्णं सुदृढमविवरमसावितं सुवृत्तं चतुरश्रं वा ग्रीवावि-
हानं पार्श्वयोर्द्विवलयसंयुक्तं मृन्मय चेद् बलयविहीनं सग्रीवम् । शेष
युक्त्यैव कारयेत् ॥

तरङ्ग क्षौमपट्टमाग्रायत वस्त्रङ्गुलविस्तारं एकांशपुच्छायाममग्रा-
र्धविस्तारमग्राच्च मूलादारभ्य मध्ये त्र्यङ्गुलद्वयं शेषं युक्त्या कारयेत् ॥

त्रिपादिका चतुर्थांशं शङ्खपादिवक्त्रपादिका पात्रपादि स्थाली-
पादीति शङ्खपादिकोच्चं युगाङ्गुलं तत्समं मुखाविस्तारं त्रिपादं त्रिव

प्रयुते ब्रकपादिमुखाकारं षडङ्गुल तच्चतुर्गुणं पादायामपीपत्रिभङ्गिका-
त्रिपादसहितं तन्मूलं सिंहपादवत् ॥

सिंहपादिपात्रादि चतुरङ्गुलं षडङ्गुलमष्टाङ्गुलं वा विस्तार
तत्तमोत्सेधमत्रिपादयुतमधस्ताद् द्व्यङ्गुलं शराववत् पृष्ठं कारयेत् ॥

स्थालीपादिविस्तारमष्टाङ्गुलं तत्तमोत्सेधं पादाधस्ताच्छरावा-
कारं कारयेत् ॥

स्थालीपादसमायामसमं त्रेति केचित् ॥

पादोदकं ल षोडशाङ्गुलं मुखायतं विशन्मानं भिच्छुच-
मसाङ्गुलमोष्ठं द्व्यङ्गुलं विस्तृतं तच्छरावाकृतिं तस्योभयपार्श्वयोर्मका-
यत् तत्पृष्ठं युगाङ्गुलोत्सेधं षडङ्गुलवि-
स्तारं तद्विस्तारायामात् त्रिगुणं रूपं
चतुरङ्गुलात्र पीठयुतं शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

दण्डिकाद्वादशशुक्तिविष्कम्भं तत्पार्श्वमुत्सेध-
यामात् त्रिगुणपरीणाहं कण्ठं चतुरङ्गुलं विष्कम्भमोष्ठं द्व्यङ्गुलं
विस्तृतमास्पतारं चतुरङ्गुलं तत्पार्श्वं नासिकां डिमानोत्तुङ्गं तद्
धृतं कनिष्ठाङ्गुल्यग्रममं तत्पृष्ठं चतुरङ्गुलविस्तारायामपादद्व्यङ्गु-
लोत्सेधं शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

नित्यनैमित्तिकस्नपनाभिपेक्षार्थं महस्रपारायुतं पात्रं सौवर्णाद्यै-
धतुर्विशिष्टादशदशाङ्गुलैर्वा विस्तारयुतं समधृतं भिच्छुत्मेधमङ्गुल-
मोष्ठमेवाङ्गुलं तन्मध्ये वा विस्तारार्थप्रमाणेनाष्टदलं पेतपत्रं तदर्थप्र-
माणेन षण्णिकां तन्मध्ये रत्नं सुवर्णं वा निक्षिप्यान्तःमहस्रसुषिरं
शुक्तमेवं कारयेत् । अथवा तत्पार्श्वयोस्नालमात्रं त्र्यङ्गुलं विस्तृतं ग-
ण्डिकाद्वययुतमग्रं मुहुराकारममं कारयेदिति केचित् ॥

गह्वरप्रनिधौ नालासरो पात्रौ द्वौ चतुःस्थौ तदर्धा वा
पूरणामग्रे गनार्त्वा षड्विंशत्यङ्गुलायतौ षडङ्गुलपरीणार्त्वा नलनिर्या-
रयार्त्वा तैर्वा द्वादशहन्नायतैर्वा पञ्चदशद्विंशद्वर्गैर्वा नवाम्बर-
युक्तपास्यरज्जुममायुक्तं नानारूपवर्णान्वितं श्वेतं वा प्रावर्ण्य कार-
येत् ॥

स्तम्भवेष्टनं तत्स्तम्भायामसमायुक्तं तदर्हविस्तारं क्षौमाद्यैः
कारयेत् ॥

वितानं तत्पट्टायामसमन्वितं विस्तारसमं नानालङ्कारं नाना-
रूपसमन्वितं कारयेत् ॥

ध्वजं त्रिपञ्चाष्टदशकरायतं पद्मञ्चचतुस्त्रितालविस्तृतपीत-
श्यामरक्ताभं तन्मात्रायामशिखरं हस्तायामं त्रिचतुष्पादैर्वा संयुक्तं
तिर्यग्वेत्रद्वयसंयुक्तं घण्टासहितं तदर्धविस्तारद्विगुणायतयष्टिसंयुक्तं का-
रयेत् ॥

पताकं तथैव विंशदङ्गुलैर्विस्तारं त्रिंशदङ्गुलायतं क्षुद्रध्वजं प-
ञ्चाङ्गुलविस्तारं द्वादशाङ्गुलायतं क्षेत्रद्वययुतमन्यत् पूर्वं शिखरैर्युक्त-
ध्वजमालां कारयेत् ॥

यवनिका द्वारविस्तारसमं विस्तारं तदप्यर्धायामं शुद्धं श्वेतव-
स्त्रेण कारयेत् ॥

छत्रं चतुस्तालविस्तारं समावृत्तमधोपण्येन तन्तुना
वर्धनं कृत्वा वस्त्रेणाच्छाद्य कल्कं प्रलिप्प मुक्तादामैः सरत्नहेमसञ्छन्नं
हेममङ्कुटोपेतमुत्तमम् । वस्त्रेणाच्छाद्य कृत्या ताम्रेण पित्त-
लेन मङ्कुटोपेतं मध्यमम् । तरुणा मङ्कुटोपेतमधमम् । यथाहं नालदण्डं
च कारयेत् ॥

पिच्छं चतुस्तालविस्तारायामं सुवृत्तं किञ्चिन्ध्वमुखं छत्रवस्त्रे-
णाच्छाद्य मयूरपिच्छैर्वाह्वाभ्यन्तरं तत्सीमाच्छाद्य पूर्ववन्मङ्कुटनालं च
कारयेत् ॥

जवच्छत्रं पद्मतालविस्तारं समावृत्तमधोमुखवैष्णवेन तन्तुना
संक्षेपविस्तीर्णयोग्यं यन्त्रेण वर्धनं कृत्वा तदुपरि क्षौमाद्यैः सञ्छाद्य
परितस्तालमात्रलम्बनं कृत्वा पूर्ववन्मङ्कुटयन्त्रनालदण्डेन सहैव का-
रयेत् ॥

वर्मच्छत्रं तालविस्तारायामं सुवृत्तं चतुरर्थं वा वैष्णवेन तन्तु-
नावस्य वस्त्रेणाच्छाद्य मधुच्छिष्टेनालिप्पालामे तालपत्रैराच्छाद्य पूर्व-
वन्मालशकनासिकनासिकं वा संयोज्य दण्डाग्रे संयोजयेत् ॥

चामरदण्डं-सरन्नहेमं सौवर्णं राजतं ताम्रजं दारुं वा चतुर्विंश-
त्यङ्गुलायामं नाहपञ्चाङ्गुलायामं नानापट्टिकां नानाकुम्भं नानामण्ड-
संयुक्तं चामरैः श्वेतवालयैर्यथायोगं यथाशोभं संयोज्य सम्भगा-
वरेत् ॥

मयूरव्यजनस्य दण्डायामं पूर्ववद् विचित्रितं युक्त्या कृत्वा
बहुभिः पिञ्छैश्छन्नं कृत्वा यथायोगं यथाशोभं संयोजयेत् ॥

क्षौमादिव्यजनविस्तारं चतुर्विंशद्विंशत्पोडशद्वादशाष्टाङ्गुलैर्ना
विस्तारायामं समवृतं वैष्णवेन कृत्वा क्षौमाद्यैरेष्टयित्वा दण्डायामं
त्रिगुणं यथार्हकं नाहदण्डाग्रे संयोज्य नानानन्तुना विचित्रं वा का-
रयेत् ॥

शिविकालक्षणं वक्ष्ये । दन्तैर्दारुसारैर्वा पञ्चविंशदङ्गुलादि-
मसपञ्चाङ्गुलं वा तदर्धत्राहल्यमिलिकाविस्तारं त्रिधाकृत्य तन्मध्ये
पट्टिकां तट्टाक्षे कपोताकारं तदायाममष्टधाकृत्यैकांशमित्युच्चमधस्तान्
कोणेषु चतुर्षु तत्समं पादं कुह्वलयं चारुतरं कारयेत् । डलिकामध्ये
चतुरश्रीकृत्य मित्युन्नतं चतुरशं कृत्वा, एकांशं ततोर्ध्वाधः पट्टिका-
द्वयसंयुतं मध्यभागे फलकामोहितं मीलिकैर्नालकैः फलकैर्गुलिकैर्ना-
नारङ्गीयुतं नाना.... .. श्रीढासमायुक्तमायामे विस्तारे वा त्रि-
भागैरुभागं मध्ये मित्युत्सेधार्धद्वारं त्रिसृज्याधावदारविहीनं वा पट्टि-
काग्रे भित्तिबाधे सिं . .. तदूर्ध्वे मरास्यमेवं कृत्वायवा पादं
मसाङ्गुलं पालिकासदृशमधः पादेर्नाराचैर्युक्तमन्तःफलकैरगस्वरणं कार-
येत् श्वेत् सर्वान् सौवर्णः कारयेत् ॥

शिविकाविस्तारं द्विगुणं कृतोत्सेधं द्विधाकृत्यैकांशं वायामैकांशं
त्रिगुलं युक्त्या संयोज्य सौवर्णवीहः पिञ्छैर्वाच्छादेयत् ॥

रथलक्षणम् ॥ पञ्चसप्तनवैकादशतालविस्तारायामं द्विगुणमु-
त्सेधं मण्डपाकारं वा रथायामं त्रिगुणमाधारं चक्रस्यायामविस्तार-
मुत्सेधार्धनमवृत्तं स्थलस्यालङ्कारं शिविकालङ्कारवत् कारयेत् । आ-
धारौ पूर्वापरा म्थलं कृत्वा पूर्वे मुकुलनाल च संयोज्य रथोत्सेधं
पञ्चधाकृत्य सार्धोन्नमभिष्ठानं द्रुमुदं पट्टिकाद्यैरुन्नमिताभितशिविकाल-

झारवदलझारैर्युक्तं दिशं पादमर्धाधिकं शिखरं कारयेत् । तत्रानुक्तं सर्वमङ्गडोलादीनां च शिल्पशास्त्रोक्तविधिना कारयेत् ॥

खट्वा दन्तैर्दारुसारैर्वा चतुर्विंशद्वादशषोडशद्वादशाहुलैर्वा विस्तारं तद्विगुणपादोनं द्विगुणमर्धाधिकं वायामं पादविस्तारार्धं पादोत्सेधसपनाहं चतुर्भिः षडभिरष्टभिर्वा पादैर्युक्तं सिङ्ग्यालगजाकार-मिलिकाविस्तारं रसाहुलं तदर्धवाहल्यं तत्तारं त्रिधाकृत्य मध्ये पट्टिका तद्वाह्ये कपोताकृतिं कारयेत् । ऊर्ध्वमधस्ताद् गुलिकाद्यैरुपशोभितं भिन्नभ्यन्तरे आधारमायसमुपिरे नाराचं योजयेत् ॥

कक्ष्यविस्तारं त्र्यहुलं यथार्हायामं कार्पासतन्तुना कक्ष्यां कृत्वा नाराचेन कक्ष्यामावेष्टयेत् ॥

शय्या विष्टरफलकोपेतं खट्वालक्षणोक्तविधिना नाराचं कक्ष्यां विना कारयेत् ॥

तलं तद्विस्तारायामं समं दशाहुलं षडहुलीवोत्सेधमण्डजाद्यैः सम्पूरणार्थं क्षौमाद्यैस्तलं कारयेत् ॥

उपधानं त्रिंशदहुलं विष्कम्भं त्रिगुणपरीणाहं यथोचितायामं पादोपधानं हस्तोपधानं यथायुक्त्या कृत्वा युगपदाद्वादशद्वयाहुलोत्सेधमष्टाहुलविष्कम्भं पालिका कारयेत् ॥

आसनविष्टरं शयनविष्टरवत् ॥

पाददीनं युक्तं वा कारयेत् ॥

स्थानविष्टरं द्वात्रिंशदष्टाविंशच्चतुर्विंशत्षोडशद्वादशाहुलैर्वायामविस्तारं समं विस्तारार्धं त्रिपादं वा पादायामं यथायोग्यं नागं चतुष्पाद्यैर्युक्तं तस्योपरि चतुर्दिशं वेदिं चतुरहुलोत्सेधं वामपार्श्वे वा त्रिमा न्तं कारयेत् ॥

अथवा वेदिविहीनमासनविष्टरमेवं कारयेदिति केचिद् ॥

केवलं विष्टरं चतुर्विंशदहुलायामं ममचतुर्विंशदहुलायामं चतुरथं पृष्ठं वा वेदाहुलवाहल्यमुष्टिं षडहुलायामं मसाहुलपरीणाहं शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

भोरिकां शुभैः पुंवृक्षैश्चतुस्तालायामं तत्पादोनद्विगुणं द्विगुणार्धं वा परीणाहमुखं तारद्वादशत्रयोदशचतुर्दशाङ्गुलं वा समष्टत्तमर्धाङ्गुलं वाहल्यमुभौ वायसपट्टेन बन्धयो नवग्रहं वा भेरिकाधिपो भूतीशमेव भेरीं कारयेत् ॥

कर्त्रिकाफलका द्वाष्टादशाङ्गुलैर्वर्तुलं भ्रमीकृत्यार्धं त्यक्त्वार्धं प्रगृह्यार्धचन्द्राकारस्य मध्ये रसाङ्गुलेन सुवृत्तं भूमीकृत्य तन्मध्ये तद्विस्तारोत्सेधं भित्तिरुगयोर्गते कृत्वा पार्श्वयोरुभयोस्त्यङ्गुलविवृत्तं द्यङ्गुलं वाहल्यपट्टिकां पुष्पवस्त्रियुतं कारयेत् ॥

तद्वत्तभित्तिवाहल्यं यवद्वयं तदश्रद्वये मकारस्य तत्पृष्ठे द्वादशाङ्गुलायामं द्विचक्रमष्टाङ्गुलपरीणाहमन्वत्यीपादवदेकाङ्घ्रिं कृत्वा संयोज्यशेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

उल्लखलमुसलानामर्जुनजम्बावैः शुभवृक्षैर्मानाङ्गुलेन चतुर्विंशत्यङ्गुलं षोडशाङ्गुलं वायामं त्रिगुणं नाहमायामार्धं पञ्चभागाद्विगुणमात्रिभागैकभागं वर्गमुत्सेधं पञ्चधाकृत्य द्विभागं त्रिभागमूर्ध्वमोष्ठविस्तारं पद्मश्चतुर्यवाङ्गुलं वा शेषं गर्तविस्तारमेवमुल्लखलं कारयेत् ॥

खदिरार्धैर्दृक्षैः सारैर्वा माश्राङ्गुलेनाष्टादशतालं वायामं द्वादशाङ्गुलपरीणाहमवक्रं निर्त्रेणं कृत्वोर्ध्वाधश्चतुरङ्गुलमात्रेणायसपट्टमचलं संयोजयत्येवं कारयेत् ॥

दात्रायामं द्वादशाङ्गुलं द्विवक्रं द्विमात्रविस्तारा यववाहल्यभास्यं सुतीक्ष्णं दारुणा मुष्टिर्द्वादशाङ्गुलं यथार्हपरीणाहं कृत्वा संयोज्यायसपट्टेन मुदढं बन्धयेत् ॥

रानित्राङ्गुलायामं त्रिःपञ्चाङ्गुलायाममेकं वा त्रिमात्रविस्तार-
... .. चतुरङ्गुलं पञ्चाङ्गुलं वा तस्य मूलं ससुपिरं त्र्यङ्गुल-
विष्क्रमं दारुणा मुष्टिं चतुस्तालेन मानेन कारयेत् ॥

पेषणीं शि... .. शत्यङ्गुलायामं विंशदङ्गुलं षोडशाङ्गुलं वायामं तदर्धविस्तारं त्रिपादविस्तारार्धममुत्सेधं तथाकृत्य त्र्यंशं पादं चतुर्भागम् मूर्ध्वपेषत्रायामं तत्समं नाहमायामात् पादाधिकायामात् पद्मभागेकभागमुष्टिं शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

यन्त्रिकाणामायसेन माहुपरीणाहं द्विवक्त्रं तन्मूले मुकुलं
वलये यथायुक्त्या कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते पात्रपरिच्छदादि-

लक्षणं नाम अष्टाविंश. पटल ॥

अथैकोनत्रिंशः पटलः ।

अथ पात्रपरिच्छदादीनां सामान्यसंस्कार वक्ष्ये । यजमानानु-
कूलार्थं शुभे दिने देवमानम्याङ्कुरानर्पयित्वा लयागिमुखे चौपासना-
ग्निबुण्डं कृत्वा धारं हुत्वाग्नेः पश्चिमतो देवेशं संस्थाप्य सप्तविंशति
विग्रहैरभ्यर्च्य देवाभिमुखे धान्यैः स्थण्डिलं कृत्वा नववस्त्राण्यास्तीर्य
पात्रादीन् पञ्चगव्येन प्रक्षाल्याभ्युक्षणं च कृत्वा स्थण्डिले न्यस्य वास्तु-
होमविधिना वास्तुहोमं हुत्वा पर्याग्नौ च कारयेत् । अग्निं परिस्तीर्य
वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं तत्तदधिदैवत्यमूर्तिमन्त्रैश्च जुहुयात् ।
तत्तदधिदेवदेवेश च पात्रादिषु समावाह्याभ्यर्च्याचार्यं पूजयित्वा पु-
ण्याहं वाचयेत् । अतो देवादिनाष्टाक्षरं जपन् देवस्य सन्निधौ तत्तत्कर्म
संयोज्य देवमभ्यर्च्य यथाशक्ति हविर्निवेद्य ब्राह्मणान् भोजयेत् ।
अधिदेवताज्ञाने सर्वत्र सेनेशमर्चयेत् । तत् सामान्यम् । अथ विशेषान्
वक्ष्यते ॥

अथ मकुटाद्याभरणादीनां नानास्नानमुक्तैर्पुक्तं सुवर्णेन तत्तद-
ज्ञानां योग्यमानेन कारयेत् ॥

पञ्चगव्ये प्रक्षाल्य सप्तभिः कलशैः संस्थाप्य पूर्ववत् स्थण्डिलं
कृत्वा नववस्त्रैरास्तीर्य सुवर्णपात्रे तानि संन्यस्य तत्तदधिदैवं देवेशं
चाम्यर्च्याग्निं परिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं सर्वदैवत्यं च हुत्वा स्नानो-
क्तविधिना देवेशं संस्थाप्य वस्त्रमाल्यैरलङ्कृत्य पुण्याहं वाचयित्वा-
चार्यं पूजयित्वा दक्षिणा दद्यात् । तच्चतुर्दिक्षु चतुर्वेदः स्तोत्रैर्वृत्तगेया-
धैर्जयशब्दैश्च सांस्कृत्याचार्यो देवेशं प्रणम्यात्मसूक्तं जप्त्वा देवेशं ध्या-
यन्नेकाक्षरं सहस्रशर्पामिति जप्त्वा भूमेर्भूतेष्विति मकुटाद्याभरणानि
तत्तदङ्गेषु संयोज्य देवजोवत्स्व इति परिष्कारं, सोमस्य तनूरसी-

त्युत्तरीयं, अग्निं द्रुतमित्युपवीतं च संयोज्याग्निं विसृज्य यानमारोप्य ग्राममालयं प्रदक्षिणीकृत्यास्थानमण्डपे स्थाप्य सप्तविंशतिविग्रहैरभ्यर्च्य महाहविः प्रभूतं वा देवेशाय निवेद्यार्च्यस्थाने पीठे संस्थाप्यार्चयेत् ॥

सहस्रधारां शङ्खपद्मौ च विधिना कृत्वालयामिमुखे गोमथेनोपलिप्यौपासनागिकुण्डं कृत्वाचारं द्रुत्वाग्नेः पश्चिमतो देवेशं संस्थाप्याभ्यर्च्यामिमुखे धान्यपीठं कृत्वा नववस्त्रैरारतीयं पद्मगव्येन प्रक्षाल्य संन्यस्य वास्तुहोमविधिना वारतुहोमं कृत्वा पर्याग्निं च कृत्वाचार्यं पूजयित्वा पात्रं इन्दुमण्डलं ध्यात्वा चन्द्रमभ्यर्च्य पदे पद्मनिधिं शङ्खशङ्खनिधिं सप्तमभ्यर्च्य पुण्याहं वाचयित्वा दक्षिणां दत्त्वाग्निं विसृज्य देवेशं संस्थाप्याष्टोपचारैरभ्यर्च्य वस्त्रमाज्यगन्धालेपनैरलङ्कृत्य नृत्यगेयवाद्यैः स्तोत्रैर्जपमन्त्रैश्च घोषयित्वाचार्यः प्राङ्मुखः स्थित्वा हस्ताभ्यां पद्ममुद्वृत्य मकुटोपरि धारयन् शङ्खपद्मालयपात्रजलं पद्मे नमर्पयेत् । यतोः पश्चिमं पुरुषमूर्तं तमुच्चार्यामिपिन्य पथादावान दत्त्वा घृतेन विमृज्याभ्यर्च्य हविर्निवेद्य नित्यनैमिचिक्रादिषु स्नपनान्ते चौरसपान्ते च कारयेत् । एतत् स्नपनं सर्वदोषशमनं सर्वसम्पत्करमिति विश्रायते ॥

• रक्षादीपविधिं वक्ष्ये । नीराजनपात्रं कृत्वा पूर्ववत् पात्रसंस्कारहोमं कृत्वा पात्रं संस्कृत्य तत्पात्रे तदाधारे घृतेन तैलेन वापि चर्तियुतं दीपं शुभ्रा ज्योतीति सन्दीप्य दिक्षिपण्डार्यं हारिद्रचूर्णयुतमन्त्रेण दक्षपिण्डं पञ्चपिण्डं वा मुष्टिमात्रं दृढतरं कृत्वालाभेऽक्षतपुष्पं वा गन्धद्रव्यं च पुष्करं पुष्करं पात्रे सङ्कृत्वा देवेशं सम्पूज्य शङ्खघ्ननिघृतं सर्ववाद्यैः स्तोत्रैर्ध्वनियोर्षैर्यजमानो वा दाग्निभिर्ना गिरसा धारयन् शनैर्गत्वालयं त्रिविद्याचार्यं पूजयित्वाभिमुखे स्थाप्य पात्रे चन्द्र दीपेषु श्रियमभ्यर्च्य देवस्य पादयोः पुण्याञ्जलिं दत्त्वा तत्काले उदनादसमन्वितं नृचगेयवाद्यैर्धुक्तं श्रिये जा इति .. स्य मूर्धादिपादानां प्रणवाकारवत् त्रिः प्रदक्षिणं कृत्वा पूर्वं स्थाने (न्य?) च प्रणम्यातो देवादिना प्रागादिदिक्पिण्डं विसृज्य पा . . . दत्त्वा तदिप्राप्त

इति गन्धेनोर्ध्वपुण्ड्रमालिप्याष्टाक्षरेण पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा पूर्ववत् समा-
हृत्यालयस्य बहिर्गत्वा भूतपीठस्य .. शिपेत् । एव साये
प्रच्छन्नपटोद्धरणे चोत्सवे स्नयनेऽन्यस्मिन् पुण्यर्क्षेष्पर्चनान्ते चैव
कारयेत् ॥

अथवा पादुकस्य प द्रोण्यां वरुणमभ्यर्च्य जलाधि-
वासनं कृत्वा पूर्ववदौपासनाग्निकुण्डं कृत्वास्थानमण्डपे धान्यराशौ व-
स्त्रेणोपरि न्यस्य वास्तुहोमं च कृत्वा पर्यग्नौ च कारयेत् ॥

शुद्धार्थं प्रोक्षणैः प्रोक्ष्य पुण्याहं कृत्वाग्निं परिस्तीर्य वैष्णवं
विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं शेषकं च कृत्वाग्निं विसृज्याचार्यदक्षिणां दत्त्वा
सर्वालङ्कारसयुक्तं स्वस्तिमूक्तेनालयं प्रदक्षिणीकृत्य देवाभिमुखे न्यस्य
तयोर्मध्ये शेषमभ्यर्च्योपरि देवेशमावाह्याष्टोपचारैरभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेन
देवस्य पादयोः समोज्यं ततो देवेशं सप्तविंशतिविग्रहैरभ्यर्च्य महा-
हविः प्रभूतं वा हविर्निवेद्य ततः प्रभृतिं विष्णोर्मुखकाले शिरसा
धारयन् अग्रतो गच्छेत् । शिनिकायां हस्तेन वा स्नयेत् ॥

नित्यवर्त्यन्ते बलिदेरपीठे सन्यस्य पादाद्यर्घ्यान्तं पूजयित्वा-
भिमुखे पादुके सन्यस्य पूर्ववच्छेषमष्टविग्रहैरभ्यर्च्य पादुकां समोज्यं
देवेन सहाभ्यन्तरं प्रविश्य गर्भागारे सन्यसेत् ॥

अथ वाहनादीनां संस्कारं वक्ष्ये । पञ्चगव्यैः सशोध्य वास्तु-
होमं कृत्वा

सनाग्निकुण्डं कृत्वापारं कृत्वा
कुम्भं सप्ताभ्यं तदाधिदेवं देवेशं ध्यात्वा सप्तभिः कलशैः सन्नाप्य
मण्डपे प्रपाया वा धान्यैः स्थण्डिलं कृत्वा नववस्त्रैराच्छाद्य पुण्याहं
वाचयेत् । अग्निं परिषिच्य वृष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं तत्तदाधिदेव-
त्यमूर्त्तिमन्त्रैश्च ध्याहृत्यन्तं कृत्वाग्निं विसृज्याचार्यदक्षिणां दत्त्वा देवेशं
प्रणम्याचार्यः समाहितो ध्यायन् वाहनेषु गरुडं शयने शेषमासने शि-
वादीनन्येषां तत्तदाधिदेवमावाह्याभ्यर्च्य देवेशं प्रणम्य शकुनसूक्तेन
देवमादाय भूरसि भूः प्रतिष्ठित्य इत्यादिनादिदेवं प्रतिष्ठाप्य प्रतद्वि-
ष्णुरिति पुष्पाञ्जलिना देवं प्रणम्यार्घ्यालङ्कृत्य शकुनसूक्तं समुच्चार्य
सर्वालङ्कारसयुक्तं ग्रामालयप्रदक्षिणं कृत्वास्थानमण्डपे संस्थाप्य नृत्तगे

.....विनोदं कारयेत् । शुद्धस्नानविधिना संस्नाप्य महाहविः
प्रभूतं वा हनिनिवेद्यास्थाने संस्थाप्यार्चयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते पात्रपरिच्छदादि-
संस्कारविधिर्नामैकोनत्रिंशः पटलः ॥

अथ त्रिंशः पटलः ।

अथातोऽङ्कुरार्पणविधिं व्याख्यास्यामः । भूपरीक्षादीनि यस्मि-
न्नहनि कारयेत्, पूर्वं नवमे सप्तमे पञ्चमे व्यदे चाङ्कुरार्पणपात्रान्
पालिकां कुम्भं शरावान् सौवर्णरजतताम्रमृण्मया वा ब्राह्मणो यजमा-
नयेत् प्रत्येकं षोडश, क्षत्रियस्य द्वादश, वैश्यस्याष्टौ, शूद्रस्य चत्वारः,
सर्वेषां चत्वारो वा सहाह्य पालिकोत्सेधं मात्राङ्गुलं चतुर्विंशदङ्गुलं सम-
वृत्तं तदुत्सेधं पदंशं कृत्वा, एकांशं पादं, त्र्यंशं नालं त्र्यंशं पालिका-
पादोदरविष्कम्भं चतुरङ्गुलं मध्याङ्गुलं भित्तिरुर् पञ्चाकारं मुखस्योद-
रविष्कम्भं षोडशाङ्गुलं भित्तिरर्धाङ्गुलं नालान्तं क्रमात् संक्षिप्तमोष्ठतारं
अङ्गुलमेवं पालिकाकुम्भस्योदरविष्कम्भं द्वादशाङ्गुलमर्धाङ्गुलं भित्ति-
मुखस्योदरविष्कम्भं पञ्चाङ्गुलं भित्तिरर्धाङ्गुलमोष्ठवलयमेकाङ्गुलं कु-
म्भाकारं चतुर्दिक्षु भागविस्तृतं चतुर्द्वारयुतमन्यत् सर्वं पालिकावत्
कारयेत् ॥

शरावाणामोष्ठतारमेकाङ्गुलमेतदेव विशेषांश्च सवं पालिका-
वत् कारयेत् । अशक्तश्चेद् यथालाभमानेन कारयेत् ॥

सद्य एवाप्तने वा पालिकादीनामलामे पात्रान् सङ्गृह्य पालि-
कादीन् सङ्गृह्यैवं कारयेत् । अथवोपयुक्त जलैः प्रक्षाल्य कुशदर्भैर्वा
दग्ध्वा पर्याग्निं च कारयेदिति केचित् ॥

धान्यान् शालित्रीहियवमुद्गमापप्रियङ्गुधूमचणकतिलतिलतिल्व-
स्रकुन्डस्थान्येतेषां लामे यथालाभं बाहृत्य संक्षोप्य सारं गृह्य तस्मिन्
दिने पूर्वाह्ने तोयं निक्षिप्यालयाभिमुखे चोत्तरे चैशान्ये वा मण्डपादीन्
सङ्गृह्य निवानध्यजदर्भमालातरद्वस्तम्भवेष्टनाद्यैर्यथाशक्त्यालङ्कृत्य
गोमयेनोपलिप्य पैटया भूमिमलङ्कृत्य दीपानुदीप्याचार्यः स्वशिष्यैः

साधं सन्ध्यामुपास्य यजमानेनाचार्यं सम्पूज्य कार्यमावेद्य कर्मदं कु-
 रीति प्रणम्य याचेत् । आचार्यस्तत् कर्म करिष्यामीति सङ्कल्प्यार-
 भेत् । सायार्चनान्ते देवेशं प्रणम्य विशेषतोऽम्प्यर्च्य हविर्निवेद्यालङ्कृते
 मण्डपे पश्यथा यथेष्टमानेनाष्टसूत्रैः प्रागुदगेकोनपञ्चाशत्पदं विभज्य त-
 न्मध्ये षोडशाङ्गुलायामं विस्तृतं तालोन्नतं त्रिवेदीसहितं ब्रह्म....कृत्वा
 तस्य दक्षिणे सावित्रीं वामे सरस्वतीं यथालाभमाने पीठं कृत्वा परित-
 श्चतुर्विंशतिपदं विभज्य बाह्ये पदे ईशानपर्जन्यजयन्तमिन्द्रा.....
 वितथं ग्रहक्षतं यमं गन्धर्वं भृङ्गराजं मृगं निर्ऋतिं दौवारिकं सुग्रीवं
 भरिस्पतिमसुरं शोषिणं रोमं जवनं नागं मुख्यं भल्लाटं सोमवर्गलमिति
 चतुर्विंशतिदेवान् प्रणवादिनमोऽन्तं पुष्पमक्षं पश्चात् तोयं च प्रक्षिप्य
 पुष्पादीन् संशोध्य बाह्ये पदे इन्द्रादिचतुर्दिक्षु पदत्रयद्वारं विभज्य,
 ईशादिकोणेषु पदत्रयेषु ब्रह्मलोचनं यथालाभोन्नतं वा तण्डुलैर्वा त्री-
 हिभिः पङ्क्तिं कृत्वा जयन्ते शेषस्यादित्ये वक्रतुण्डस्य ग्रहक्षते, गरुडस्य
 गन्धर्वे चक्रस्य सुग्रीवे पङ्क्तीशस्यासुरे भूतेशस्य मुख्ये शङ्खस्य सोमे-
 ऽङ्कुराधिपसोमस्यार्गले शान्तस्य बाहुमानेन वर्तुलाकारं पीठं कृत्वा
 बालालयार्चितं पूर्वं नवकुम्भं सङ्गृह्य तन्तुना वेष्टितं शुची वो हव्येति
 प्रक्षाल्योत्पूयापदं दम्येति कुम्भं पूरयेत् । वस्त्रं परिवेष्ट्य कुशकूर्चाक्षत-
 सुवर्णं निक्षिप्याचार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वासीनो हृदये गीजाक्षरं
 न्यस्य ब्रह्मसूक्तं हृदयात् ब्रह्माणं ध्यात्वा कुम्भेऽम्भसि स्यादायातु
 भगवान् ब्रह्मेति चावाह्य पीठं कूर्चं निधाय कुम्भाच्छक्तिं पूर्ववदावाह्य
 पश्चाद् गर्भालयेऽर्चिते ग्रणिध्यां ध्यात्वा पूर्ववदावाह्य हविर्निवेद्य भे-
 पादीनां चार्पयित्वा ब्रह्मणः परितोऽष्टासु पदेषु द्वागार्धशान्तं जयाश्व-
 प्तरसोऽर्चयेत् ॥

बाह्ये चैशादीनां तत्तदिने चार्चयेत् । एतेषां यथालाभं चालि-
 दत्वा, उत्तरे सोमस्याभिमुखे ध्यान्ये पीठे षोडशप्रस्थं सम्पूर्णं नवं
 कुम्भं समादाय तन्तुना वेष्टितं प्रक्षाल्याद्भिरार्घ्यं वस्त्रेण वेष्टितं सुवर्णं
 निक्षिप्याङ्कुराधिपं सोमं ध्यात्वा कुम्भे समावाह्याभ्यर्च्य हविर्निवेद्य
 मुखनासं दत्वा निवेदितमप्यपनीयाम्बुस्य पालिकासृदा वा बालुका-
 भिर्वा गोक्षीरयुतैरार्घ्यं तेषां मध्ये अत्येकं वस्त्रमावेष्ट्य वस्त्रालाभे

पृथक्पृथक् दर्भेण बध्नीयात् । इन्द्रादीशान्तमीशं पर्जन्य जयन्तं
सत्यक्ष्वेऽग्निं वितथं भृङ्गरात्रेषु निर्ऋतिं दौवारिकं शोषिणे जवन

दिषु च पालिकान् कुम्भ शरानान् विष्णुगायत्र्या संस्थाप्य
पालिका सुमेदिनी तमिन्द्रे कुम्भेषु राका शरात्रेषु सिनीवालीं नाम्ना
समभ्यर्च्य

द्यालाभे बलिं वा दद्यात् । कास्ये पात्रे
बीजानि निक्षिप्य क्षीरेणोपसिञ्च्य सोमस्याभिमुखे सन्यस्याभ्युक्ष्य
सोममभ्यर्च्य पालिकादीन् वस्त्रेणाच्छाद्य पुण्याहवाचयित्वाचार्यदक्षिणा
दत्त्वा सोम राजानमित्यभिमुख्य त्रयीघोषसमायुक्त आचार्यः प्राङ्मुख
उदङ्मुखो वा वैष्णव विष्णुसूक्त सोम राजानमिति जपन्नङ्कुरानर्प-
यित्वा एते शतमित्यादिवारुणमन्त्रैर्जलसेकं कृत्वाचार्यादिभक्तेभ्य-
स्ताम्बूलं मदायाङ्कुरान् सोमकुम्भं च गुप्ते देशे विन्यस्य पालिकादीन्
विधानेन पिधाय नित्यदीपयुतं त्रिकाल द्विकालमेककाल वा सोम-
मभ्यर्च्य हविर्निवेदयेत् । उत्तममिति दीपार्चनमेव हविर्निवेदनं सोम-
कुम्भेऽर्चनं वा विधिनाथमम् ॥

एवं कर्तुमशक्यत्या वासन्ने सद्य एवाङ्कुरार्पणोक्तक्रिया सर्वा
कृत्वा श्वेततण्डुलैः पक्काद्यैः श्वेतपुष्पैर्वा पालिकादीनि तत्तन्मन्त्रेण पूर-
यित्यारभेत् । दीपाङ्कुरार्पणं न कुर्यात् । कुर्याच्चेद् विनाशाय भवति ।
एवमेराङ्कुरार्पणे कृते देवः श्रुतो भवेत् । अङ्कुरार्पणक्षीने कृतं कार्यं
सर्वं निष्फलं भवति । तस्मात् शयनेनाङ्कुरार्पणं कृत्वारभेदिति वि-
ज्ञायते ॥

अथातो भगवतो नारायणस्य स्थापनाविधिं व्याख्यास्यामः ।
उदगयने चैत्र वैशाखे तथ्ये ज्यैष्ठ्ये पूतमम् । दक्षिणे श्रावणेऽश्वयुज-
फात्तिरेषु मध्यमम् । ग्रेष्ठापदापादयोर्दधमम् । मार्गशीर्षमाघौ त्रिवर्ज-
येत् । उत्तरारोहिणीश्रवणपुष्यपुनर्वसुस्वातीचित्रानुराधादित्यश्चानी
वासिते पक्षे पक्षच्छिद्रा नवमीं परिचर्ज्य कृष्णपक्षे प्रथमाद्वितीया-
पञ्चम्या वा सोमगुह्यसाम्यकाव्यवारे करणानि विधिष्टानि धूर्ताणि
च विष्टिमष्टा विविधी त्यक्त्वा चरराशिं निहाय स्थिरराशाद्युभय-
राशौ वा श्रेष्ठे त्रिण्णोः स्थापनं करोति । आर्द्राश्लेषमूलनक्षत्रे कृष्णे-
ऽष्टमी चोत्कापातेऽशनिपातदिग्दाहपामुलोहितोपवर्षव्यतीपातभूरुम्भ-
दिना स्तरानमरणधर्मचन्द्रोपरागयुते रात्रौ चित्रर्जयेत् ॥

वैखानससूत्रेण निषेकादिसंस्कारक्रियान्वितान् विप्रान् वेद-
शुद्धास्त्रियो वैष्णवान् विनयसम्भूतान् सुमनस्कोना-
चार्यानाहूय, न दीर्घातिरिक्ताङ्गभृत्कालमत्सरापस्मारकुष्ठोन्मादोदर-
शंकरामधुमेहा युतान् नखश्यावदन्तशिपिविष्टाशैवपण्ड-
राजपितृगुरुदेवब्राह्मणप्राञ्जलदेवदूषककुपितान्धवधिरकुब्जवामनाया-
ज्ययाजकाङ्कुलीनातिवृद्धातिवालार्थलुब्धविरूपगानन्यशास्त्रपारगपाप-
ण्डाभक्ताननुमोदितानन्यदेवताभक्तान् नास्तिकभ्रान्तचित्तशठादिदोष-
युतान् वर्जयित्वाकलक्षणसम्पन्नान् नानामन्त्रज्ञानार्चनसर्वप्रयोगज्ञान्
मन्त्रकल्पविदः सशिष्यानाग्रेसम्पन्नान् श्रोत्रियानाहूय तेषु ज्ञानोत्कटं
शुभदर्शनं श्रुतवृत्तशीलसम्पन्नमेकं गुरुं वरयित्वा पश्चात् तद्गुणसंयु-
क्तान् षोडशविंशजानक्षिमोचनहोमार्थमेकं वास्तुहोमस्यैकं पञ्चाग्नीनां
पञ्चाब्जहोमस्यैकं ब्रह्मसोमावृत्तिर्जा द्वी स्रपनहोमार्थमेकं तथा होतार-
मेकं सर्वदेवार्चनार्थं द्वौ चैवं वरयेत् । अन्यस्मिन् परिवारदेवानां
होमानामध्वर्यून् वरयित्वा, अशक्तभेदं यथालाभं वा वरयेत् । एतै-
रनुज्ञाप्य सर्वे तन्त्रपित्वा करोति । ते सर्वे लुप्तकेशश्मश्रुनखाः शुद्ध-
दन्तनखाः स्नात्वाधर्मपणं कृत्वाचम्य मन्ध्यामुपास्य देवादीनाञ्छि-
स्तपयित्वा सावित्रीपूर्वा दशमूर्त्तं जप्त्वा प्राजापत्यं कृच्छ्रमेकाह-
मुपोष्य किलिपं सर्वं दत्तं यावत् प्रतिष्ठान्तं तावद्विष्यभोजनो उर्वी-
दमोस्तरणे शाययित । स्त्रीशूद्रादिसम्भाषणपरिवेषणादीनि वर्जयित्वा
त्रिपयणस्त्रायिनो जितेन्द्रिया भवेयुरिति रिप्रायते ॥

अथातो नवविम्बाक्षिमोचनम् । प्रतिष्ठादिवसात् पूर्व नयमे
सप्तमे पञ्चमे तृतीये बाह्यन्यमन्त्रयमक्षिमोचनं शिल्पिना फारयित्वा
समन्त्रकं च वृषात् । अक्षिराहुसाराणामुदयं हित्वा विप्रोचने
नक्षत्रेऽक्षिमोचनं फारयति । कौतुकादीनामक्षिमोचनं चेत् पूरेष्टुस्त-
दिने पीठसदृशात् कृत्वालयामिषुगे गोमयेनोपलिप्य पैष्ट्या भूमि-
लंकृत्य तन्मध्ये धान्यसार्धं पीठं मन्त्रम्य तन्मध्ये ब्रह्माणमिन्द्रादि-
दिग्देवानां तत्तदितु तत्तद्भाम्नाम्यर्च्य पुष्पादीन् मंग्रोप्य ब्रह्मा देवा-
नामिति ब्रह्मस्थाने ब्रह्ममणिमिन्द्रप्रणवन्तमिन्द्रं ब्रह्ममणिमग्नाव-
प्रमित्पान्नेग्यां सांक्तिं यमोदाभानेति याम्यां वैहयं यमवः मय-

मेति नैर्ऋत्यां शङ्खजमेतेशतमिति वारुण्यां स्फाटिकं मरुतः परमाग्निमिति वायव्यां पुण्यकान्तं सोमं राजानमिति सौम्ये चन्द्रकान्तमीशनेत्यै-
शान्यां नीलं च क्रमेण विन्यस्याथवा मध्यादिचतुर्दिक्षु पञ्चरत्नानि
वा विन्यस्य, अलाभे सुवर्णं वा निक्षिप्य भूरसि भूः प्रतिष्ठित्यै सं-
स्थाप्य तस्यैवोत्तरे चौपासनाग्रिकुण्डं कृत्वा वास्तुहोमं हुत्वा तद्विम्ब-
स्यातीव पार्श्वतः पर्यग्रे कृत्वा पञ्चगव्यैर्वैरं समभ्युक्ष्य विम्बस्य
दक्षिणेऽभिमुखे वा मनोरमे चौपासनाग्रिकुण्डं कृत्वाधारान्ते दक्षभ्यः
स्वाहेत्यङ्गहोमान्मौलिमालाद्यैश्च जुहुयात् । महाभूतदैवतं विष्णुसूक्तं
पुरुषसूक्तं वैष्णवं श्रीभूमिदैवतं ब्राह्मं रौद्रं च हुत्वा विमानं च नवं
येत् तस्य स्थूप्याद्युपानान्ताङ्गानां नामभिर्हुत्वा विमानप्रतिष्ठाविधा-
नेन विमानादेवाक्षिमोचनादीनि कारयेत् । आचार्यं स्रग्वस्त्रोत्तरीया-
भरणैरलंकृत्य देवाभिमुखे सुवर्णशृङ्गां रूप्यसुरां सवत्सां गां वस्त्रगन्धां
कांस्यदोहनां पुष्पादिभिरलंकृताङ्गामेकां संस्थाप्याभ्यर्च्य तृणादिकव-
लान् दत्त्वा गोदानसूक्तेनाभिमृश्य घृतदधिमधुक्षीरं च प्रस्थमात्राद-
हीनं सौवर्णं राजतं ताम्रं कांस्ये वा पात्रेण सुवर्णसहितं सङ्गृह्याभि-
मुखे संन्यस्याधिदेवान् घृते सामवेदं मधुनि यजुर्वेदं दध्नि ऋग्वेदं
क्षीरेऽथर्वं चाराध्याष्टौ धान्यान् शालिर्ग्रीहिमापमुन्नतिलविल्वप्रियङ्गु-
सर्पपाणि चाष्टधान्यानि प्रत्येकं भारार्थं तदर्थं वा राशिं कृत्वाधिदेवं
वायुमभ्यर्च्य जयशब्दः स्तोत्रैः संस्तुय ततादिवाधैराघोष्य देवाभि-
मुखे निधाय प्रच्छदपटं कृत्वाचार्यथोत्तराभिमुखः प्राणायामं कृ-
त्वा विष्णुर्मां पातित्युच्चार्य दिव्यरूपं ध्यायन् मुचीददकरीभ्यामेव
पक्ष्मवर्मरक्तशूलकृष्णज्योतिर्षण्डलानि यथाक्रमेण पृथिव्यादिमहाभू-
तानि परमात्मानं चैवं स्मृत्वातोदेवा इति दक्षिणे नयने सदस्रशीर्षा-
दिना वामे चाक्षिमोचनं कारयेत् ॥

प्रच्छन्नपटं विसृज्य गोधान्यादिदर्शनद्रव्याणि दर्शयित्वा ध्रुव-
थैराक्षिमोचनं च हेमपात्रे सूवर्णमुचीं गृहीत्वा मेदिनीदेवीमभ्यर्च्य
पक्ष्मादिमण्डलादीनि सङ्कल्प्य तथैवाक्षिमोचनं कारयेत् । एष विधे-
पोऽप्यत्र समानं देवीभ्यामृषिभ्यां ब्रह्मेणाभ्यां दौवारिकादीनां तत्त-
न्मन्त्रेणाक्षिमोचनं कारयेत् ॥

ध्रुवकौतुकस्नपनोत्सवं विम्बवेराणां पञ्चानां सहैवाक्षिमोचनं
चेत् सहैव वास्तुहोमौ हुत्वा गवादिदर्शनद्रव्यं सर्वं पृथगेव कर्तव्यम् ।
सर्वेषां पृथक् पृथक्त्वेन होमादीन् सर्वं पृथगेव कुर्यात् । सर्वपरिवा-
राणां देवानामालयं प्रतिमाश्च पृथक्त्वे पृथगेव होमार्थं सर्वं कारयेत् ।
ध्रुवार्चावेरं चेत् कौतुकोक्तवदक्षिमोचनं कारयेत् । कौतुकादीन् नव-
वेराणामक्षिमोचनं होमान्ते जलाधिवासनादि कारयेत् ॥

ध्रुववेराक्षिमोचनान्ते तद्वेरकशुद्धिः मापाढकपूर्णान् खण्डस्फु-
टितकालरहितान् नवकलशानाहृत्य तन्तुना परिवेष्टयाद्भिः प्रक्षाल्य
नादैर्यैराधार्चैः सह गन्धैरुत्पूतैरापूर्याक्षतकूर्चान् कुशपुण्यपुष्पान् शमी-
पलाशदूर्वागान् सुवर्णशकलान् प्रणवेनोत्क्षिप्य प्रत्येकं वस्त्रमाल्यैरा-
वेष्ट्य देवाभिमुखे शालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा नवभागं विभज्य मध्य-
मादिनवपदेषु नवकलशान् विन्यस्याचार्यस्तेषां दक्षिणे चोत्तराभि-
मुखो ब्राह्ममासनमास्थाय मध्यकलशादिक्रमेण तत्तत्कूर्चैर्नैदमापः
शिवा विष्णुगायत्रीमन्त्रिमीले इषे त्वोर्जे त्वा अग्न आयाहि शन्नो दे-
वीरापउन्दन्तु वैष्णवमेकाक्षरादीन् विष्णुसूक्तं च जप्त्वाभिमन्त्र्य
तत्कलशोदकेष्वतुर्वेदादिमन्त्रैः पुरुषसूक्तेरापो हिरण्यपवमानैर्ध्रुववेरं स-
मभ्युक्ष्य देवं देव्यादिसर्वपरिवाराणां तन्मध्यकलशोदकेन तत्तन्मन्त्र-
समायुक्तमापोहिष्ठादिना समभ्युक्षणं कृत्वा पुण्याहमपि वाचयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्तेऽङ्कुरार्पणाक्षि-

मोचनविधिर्नाम त्रिंशः पटलः ॥

अथ एकत्रिंशः पटलः ।

अधाधिवासनविधिः । अधिवासं कृत्वैव स्थापनां करोति ।
अनधिवासितं वेरं स्थापितं चेत् तद्वाष्ट्यामयजमानस्थापकांश्चाथ
विनाशाय भवति । अतो देवालयस्योत्तरं पुरस्ताद् वा त्रयां कूटं वा
तन्मध्ये तद्विम्बादर्धाधिकायामं विस्तारं निम्नं विम्बमं जलद्रोण्याम-
घटं कृत्वा संशोध्य वितानध्वजदर्भमालाद्यैरलङ्कृत्य परितः प्रावरणं
कृत्वा पञ्चगव्यैर्यथायोगं संयोज्य वसो पावित्रामिति पञ्चगव्यैरापूर्या-

धिदैवमीशानमभ्यर्च्य नववस्त्राणि चास्तीर्य तत्प्राच्यामौपासनाग्नि-
 कुण्डं कृत्वाचारं हुत्वाधारान्ते तस्योत्तरे देवेशं सप्तभिः कलशैः स्नाप्य
 पुण्याहं वाचयित्वा नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्याभ्यर्च्य विष्णोर्नुकादि
 जपन् पवमान इति तस्मिन् प्राक्शिरः शाययित्वाग्निं परिस्तीर्य वैष्णवं
 विश्वेशाय जनार्दनाय सर्वभूतात्मनेऽव्यक्ताचलाय देवेभ्यो भूतेभ्यो
 नागेभ्यो लोकेभ्यः स्वाहेति व्याहृत्यन्तं हुत्वा वैष्णवं ब्राह्मं रौद्रं प्राजा-
 पत्यं चारुणं वैघ्नं गारुडं वैष्णवेसेनं दिग्दिवत्यं च हुत्वाग्निं विसृज्य
 तद्रात्रौ तदालयगतानां देवानां सर्वेषामौत्सर्गिकं बलिं निर्वाप्य प्रभाते
 स्नात्वा लयमाविश्याधिवासितं देवमुद्बुध्य सप्तभिः कलशैः स्नाप्य नव-
 वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्याभ्यर्च्य द्रोण्यामवटं संशोध्य नववस्त्राणि चा-
 स्तीर्य शन्नो देवीरिति गव्येन क्षीरेणापूर्याधिदैवमथर्ववेदमभ्यर्च्य पुण्य-
 पुष्पाणि निक्षिप्य क्षीरं क्षीरोदधिरिति स्मृत्वा तस्मिन् देवं पूर्ववच्छा-
 ययेत् । पूर्ववद्धौमं हुत्वा तद्रात्रौ पूर्ववदधिकं बलिं निक्षिप्य प्रभाते
 स्नात्वा विष्णोर्नुकादीन् जप्त्वा विम्बमुद्बुध्य सप्तभिः कलशैः सं-
 स्नाप्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्याभ्यर्च्य नद्यां ह्रद्दं शुद्धं तटाकं वा-
 धित्य तज्जले प्रपां कूटं वा कृत्वा वितानध्वजदर्भमालाधूपदीपाद्यै-
 रलङ्कृत्य परितः प्रावरणं कृत्वा तत्तीरेऽग्निशालां कृत्वाग्निं निधायाग्निं
 परिस्तीर्यातोदेवादि वैष्णवं हुत्वा पश्चात् सक्तुघृतं पायसमन्नं समा-
 दाय योगेशाय शेषपर्यङ्कशायिने शब्दब्रह्मणे समुद्रेभ्यः पर्वतेभ्यो ऋ-
 पिभ्यः पितृभ्यो भूतेभ्यः स्वाहेति हुत्वा तत्तीर्थमिदमापः शिवा इत्य-
 भिमृश्याधिदैवं वरुणं पुण्यतीर्थं शिवं पुण्यं देवासमिति चतुर्भिर्मन्त्रै-
 रर्पान्तमभ्यर्च्य नववस्त्राणि चास्तीर्य देवं नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्या-
 भ्यर्च्य वैष्णवर्मन्त्रैर्देवेशं प्राक्शिरः शाययित्वाग्निं परिस्तीर्य घातादि-
 पञ्चवारणं भूलहोमं चाग्रेयं च हुत्वान्तः परिपेकं कृत्वा तद्रात्रौ प्रभूतं
 बलिमाहृत्य मुद्गनिष्पारतिलतिलवल्गनाक्तमापापूपमरतुं कटाहे मक्षिप्य
 पूर्ववत् तदालयं ग्रामं च प्रादक्षिण्यक्रमेण देवतादिभ्यो बलिं निर्वाप्य
 रात्रिशेषं व्यपोष्य प्रभाते स्नात्वा देवमुत्थाप्य शुद्धोदकैः संस्नाप्य
 एवं त्रयाणामधिरामगानां प्रत्येकमहोरात्रदिवा चैकं वा कारयेत् ।
 एवममम्भवे द्वन्द्वे चेत् पूर्ववत् पञ्चगव्याधियामं धीराधिरामं जलाधि-

वासं च पृथगेव सङ्कल्प्य देवं वस्त्रोत्तरीपाद्यैरलंकृत्याम्प्यर्घ्यं प्रत्येकं
यामप्यधिवासयेत् । ग्रहेऽप्यतस्मिन्नेव चैकाहे भेत् पृथक् पृथक् सु-
हृते यथा लाभकालं वाधिवासयेत् । अलाभे त्रीणि कुम्भानि दृष्ट्वा
रंयति । अस्मिन् धनन्तश्चयनस्य ब्रह्मस्थाने कौतुकं चतुर्भुजं शङ्ख-
चक्रधरमनन्तोत्सङ्गासीनकणान् पञ्च सप्त वा च्छत्रमौलिनं कार-
यति ॥

आदिमूर्त्यादिसर्वासां मूर्त्तिनां तत्तत्कौतुकविम्बानां पूर्वोक्त
विधिना तत्तद्भुवभेरानुरूपं चतुर्भुजं वा कारयेत् । इन्द्रादिलोकपा-
छानामन्येषां परिवाराणां नवभेदेष्वेकस्मिन् मार्गेण नवपदपञ्चमूर्त्ति-
विमाने कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते नवपदपञ्चकल्पना-
विधिर्नाम एकत्रिंशः पटलः ॥

अथ द्वितीयांशः पटलः ।

अथोर्ध्वं नवपदपञ्चमूर्त्तिप्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये । पूर्वोक्तेषु नक्ष-
त्रेष्वेकस्मिन् यजमानानुकूलर्क्षे तदिनात् पूर्वं यथोक्तमङ्कुरानपेयित्वा
नवमूर्त्तिं समुद्दिष्य प्रत्येकमाचार्यस्यापकान् श्रुतिज्ञाश्च पूर्वोक्तलक्षण-
सम्पन्नानुक्तदोषविवर्जितान् सम्यग् वरयेत् । तथैव सम्भारान् सम्भृ-
त्यालयाभिमुखे विष्णोरादिमूर्त्त्यागशाला पञ्चहस्तायतविस्तारां पद्-
त्रिंशत्पादसंयुक्तां प्रपां कृत्वा तन्मध्ये वर्षनिवारणं कूटं कृत्वा तस्मिन्
पञ्चविंशतिभागं कृत्वा तन्मध्ये देशे शय्यावेदीं तद्वित्तिसमायामवि-
स्तारं तत्तुर्याशोत्सेधं दर्पणोदरवत् स्थलं सङ्कल्प्य तस्यैव परितश्चाष्टौ
पदे चाष्टाङ्गुलोत्सेधं स्थलं कृत्वा शय्यावेद्यां पूर्वं सम्पमाहवनीयं या-
म्येऽन्वाहार्यं वारुण्यां गार्हपत्यमावसथ्यं च सौम्ये चाग्नेय्यां पौण्ड-
रीकं नैर्ऋत्यां विष्टरं वायव्या सम्भारादीनैर्बान्ये स्नपनश्चतुर्द्वारे
षोडशभागाङ्गुलोत्सेधमधःस्थलं कृत्वा लङ्कृत्येन्द्रादिदिग्देवानां तत्त-
दिक्षु चौपासनाग्निकुण्डं कृत्वा, इन्द्राग्नयोर्मध्ये गरुडस्य, यमपातकयो-
र्मध्ये श्रीदेव्याः, वरुणोदानयोर्मध्ये महीदेव्याः, वायुसोमयोर्मध्ये

शङ्करस्य, सोमेशानयोर्मध्ये मार्कण्डेयस्य, इन्द्रेशानयोर्मध्ये विञ्जक्से-
नस्यान्येषां परिवाराणां तत्तद्देक्षु यागशालां परितश्चौपासनाग्निकुण्डं
कृत्वा तेषां घेरमालयं यदि स्यात् तत्तदभिमुखे चौपासनाग्निकुण्डं कु-
म्भपूजनं च पृथगेव कृत्वा विम्बाभावे त्विन्द्रादीशानपर्यन्तद्वारेषु द्वा-
रपालान् यक्षादीनभिमुखे श्रृङ्गभूताद्यनपायिनां च होमं कारयेदिति
केचित् ॥

प्राच्यां पुरुषमूर्त्तोर्यागशालां षोडशस्तम्भसंयुक्तं तन्मध्ये शय्या-
वेदीं तत्प्रागादिचतुर्दिक्षु चाहवनीयान्वाहार्गगार्हपत्यावसथ्याग्निकु-
ण्डान् कृत्वा तत्प्राच्यां तृतीयतलदेवार्थं तथैव यागशालां तन्मध्ये
शय्यावेदीं तस्यैव परितश्चाग्निकुण्डानि पञ्चानां परिकल्प्य तस्याल-
याद् दक्षिणे तद्द्वाराभिमुखे सत्यमूर्त्तोर्यागशालां तन्मध्ये शय्यावेदीं
तस्यैव परितश्चतुरग्निकुण्डानि सङ्कल्प्य पश्चिमेऽच्युतमूर्त्तोर्यागशालां त-
न्मध्ये शय्यावेदीं तस्यैव परितश्चतुरग्रीन् पश्चिमे वृसिंहस्य यागशालां
तन्मध्ये शय्यावेदीं तस्यैव परितश्चतुरग्रीन् सङ्कल्प्यान्यत् पूर्ववदालय-
स्योत्तरे वास्तुहोमार्थं श्रामणकाग्निकुण्डं कृत्वा मूर्त्नोक्तविधिना वास्तु-
होमं हुत्वा सर्वत्र पर्याग्निर्यज्जगत्याभ्यां सशोभ्य ग्रीष्मैः प्रोक्ष्याधि-
वासनगतान् देवानादायामपिच्य बह्वोत्तरीयाद्यैर्विभूष्याष्टोपचारैर-
भ्यर्च्यालयमाविश्य तद्यागशालात् पश्चिमे विष्टरे देवान् प्राङ्मुखान्
संस्थाप्य सर्वहोमानामाधारं हुत्वाधारान्ते सर्वेषामाचार्याणां पूर्ववत्
प्रत्येकं पूर्ववत् कुम्भपूजां च कृत्वाचार्यादीन् बह्वोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्य
कुम्भान् समादाय तन्तुना परिवेष्ट्य विस्तारं षडङ्गुलोज्जतमर्धं निम्न-
मर्थाङ्गुलं भित्तिरेकाङ्गुलं धृतविधारायुतगुणुलाकारमधस्ताद् दण्डवद्
दण्डाकारं कारयति ॥

उपजुह्व द्वितालायामं द्वादशाङ्गुलपरिणाहमग्रेऽष्टाङ्गुलायामं स-
मवृत्तं भित्तिरेकाङ्गुलं निम्नमेकाङ्गुलं धृतमेवं कारयति ॥

दर्वी तालद्वयायामग्रे पञ्चाङ्गुलायामविस्तारं मूले नागविस्ता-
रायामग्रेचमूलादारभ्य मध्ये त्रिमाद् गोलकं क्षीणं धनमेकाङ्गुलं
कारयति ॥

समित्पलाशाश्वत्थविल्वशमीखादिरवटोदुम्बरसमिधो गृहीत्वा
कार्पासतन्तून् समग्रान् कुण्डर्भविम्बामित्रादीन् बाहृत्याष्टमङ्गलान् या-
ज्ञिकैर्वृक्षैर्द्वितलायामं तदर्धविस्तारं चतुरङ्गुलघनयुतां चतुरश्रां फलकां
कृत्वा तन्मध्ये सप्ताङ्गुलोत्सेधा श्रीवत्सोदकुम्भभेद्यां दशनेन गत्स्ययुग्मा-
द्दकुशशङ्खावर्त्तांश्च कृत्वा तथा चक्रशङ्खगदाशार्ङ्गासिचापं चायुधांश्च
कारयति ॥

यत्नद्वादशाष्टपङ्क्त्यामपञ्चचतुस्तालविस्तृतं स्नपनार्थं हवि-
र्यं च यानि द्रव्याणि तान्यग्नौ होमार्थं घृतं पयो दधि क्षीरं चाष्ट-
धान्यान् व्रीहितण्डुलादीन् पात्रं घृतं तैलं चाक्षिमोचनार्थं सवत्सां गां
सुवर्णपात्रे तूलिकासूची दृढरीञ्चापि सुवर्णेनैव कृत्वा कुम्भप्रक्षेपणार्थं
पीठन्यासार्थं च रत्नधातुपीजं चाहरेत् । सुवर्णेन प्रतिसराष्ट्रजुलीयका-
द्याभरणं (जातं) चाढकपूर्णान् फलशान् द्रोणार्धपूर्णान् पात्रानन्यान्
सर्वान् खण्डस्फुटितकालरहितानि समापयेत् ॥

अग्निमथनार्थं यज्ञागारे चाग्नेय्यां गोमयेनोपलिप्य पञ्चवर्णैरल-
ङ्कृत्य तन्मध्ये व्रीहिभिः स्थण्डिलं कृत्वा दर्भानास्तीर्य मन्त्रेणारणिं
संस्थाप्याभ्यर्च्यारण्यां महीं मन्थनदण्डे विष्णुमूर्ध्वपट्टिकायामग्निमभ्य-
र्च्यार्च्यः प्राङ्मुखो भूत्वा, अग्न आयाहीत्यरणीं संन्यस्यायुर्दा इति
मन्थनं संस्थाप्य, अग्निं दूतमिति मन्थने रज्जुं समावेष्ट्याग्निमूर्ध्वैत्पु-
र्ध्वपट्टिकां संयोज्य जातवेदो भुवनस्येत्यग्निं मधित्वोत्पन्नमायुर्दा इति
मणम्योपावरोहेति गोकरीपैरुज्ज्वालय घृतप्रतीकेति पात्रिकामादाया-
ग्निरिन्द्रेत्यभिवन्दनं कृत्वाप्रमादं निधाय स्थापनादिवसात् पूर्वं रात्रा-
चारुयादुत्तरे चौपासनाग्निकुण्डं कृत्वाधारं हुत्वा सूत्रोक्तविधिना वा-
स्तुहोमं यजित्वागारं पर्यग्रीकृत्य पञ्चगव्यैरणोरणीयानित्यभ्युक्ष्य
पुण्याहं वाचयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते यागोपकरण-

सध्वयविधिर्नाम द्वात्रिंशः पटलः ॥

अथ त्रयस्त्रिंशः पटलः ।

अथाग्निकुण्डलक्षणं वक्ष्ये । ब्रह्माग्नीन् पञ्चलोकेषु पथा विम-
जेत् । आहवनीयं स्वर्गलोकेऽन्वाहार्यमन्तरिक्षलोकेऽस्मिन्लोके गार्ह-

पत्यमावसथ्यं महर्लोके सम्यं जनलोक इति चतुरश्रा वै स्वर्गलोकं तद्वचतुरश्रमाहवनीयमन्तरीक्षलोकमर्धचन्द्राकृतिस्तद्वदन्वाहार्यं . . म-
न्याकृतिस्तद्वद् गार्हपत्यं व्यथो वै महर्लोकं तद्वदावसथ्यं चतुरश्रं वै
जनलोकं तद्वचतुरश्रं सम्यं पुण्डरीकवत् तपोलोकं तद्वत् पुण्डरीका-
कारं पौण्डरीकाग्निकुण्डं भवति । तद्यज्ञशालां नवभागां विभज्य मध्ये
ब्राह्मे शय्यावेदमैन्द्रे पदे सभ्यमाहवनीयं चाहवनीयमौपासनाग्नि-
कुण्डवत् कुण्डं कृत्वा याम्योऽर्धचन्द्राकृतिदक्षिणभागमूर्ध्ववेदिविस्तारं
दक्षिणोत्तरं त्रिंशदङ्गुलं प्राक्पश्चिमायतपङ्क्तुलं द्विवेदिसहितमेकैकं
भागाविस्तारोत्सेधं मध्यनिम्नं त्रिगोलकं पश्चिमेशे गार्हपत्यं पूर्णच-
न्द्राकृतिरूर्ध्ववेदिविस्तारं सप्ताभिक्रिंशदङ्गुलं द्विवेदिसहितमेकैकं भा-
गाविस्तारोत्सेधं मध्यनिम्नं पङ्क्तुलमुत्तरे चावसथ्यं त्रिकोणं पद्मया-
धिकाष्टवत्वारिंशदङ्गुलायतैकशुजयुतमूर्ध्ववेदिविस्तारं द्विवेदिसहितमेकैकं भागा-
विस्तारोत्सेधं निम्नं त्रिगोलकं प्रागग्रं कारयति । शय्यावेद्यां तत्प्राच्या-
माहवनीयस्य पश्चिमे सभ्याग्निकुण्डं त्रिवेदीसहितं तदूर्ध्वं वेदिविस्ता-
रायामं द्वात्रिंशदङ्गुलमेकैकं वेदिविस्तारोत्सेधं भागं मध्यवेदिविस्तारं
पञ्चाङ्गुलं मध्यनिम्नमष्टाङ्गुलद्वादशाङ्गुलं वानेर्यां पौण्डरीकाग्निं त्रि-
वेदिसहितं सुवृत्तमूर्ध्ववेदिविस्तारं सप्ताभिक्रिंशदङ्गुलमेकैकं वेदिवि-
स्तारोत्सेधं भागाङ्गुलमधोवेदिविस्तारं पङ्क्तुलं प्रागादिषोडशदलैर्युक्तं
मध्ये निम्नमष्टाङ्गुलं दशाङ्गुलं वा कारयेत् ॥

पेशान्ये पदे द्विवेदिसहितं तद्वेरपीठात् प्रतिदिक्चतुरङ्गुलवि-
स्तारं तस्योत्तरे वारिमार्गं कारयेत् । नैर्ऋते पदे देवस्यालङ्कारार्थं
त्रिहस्तायतविस्तारं तालोन्नतं चतुरश्रं वेदिं कृत्वा वायव्ये यागोप-
करणद्रव्यन्यासार्थं चतुर्हस्तविस्तारं भागोन्नतं वेदिं कृत्वा सर्वेषां पर्प-
दानां तत्तदालयाभिमुखे दक्षिणे वाहवनीयाग्निकुण्डं शयनकुम्भपूजनं
हौत्रशंसनं मूर्च्यावाहनादिं चाचरेत् । अथवा देवेशस्य हौत्रशंसने मू-
र्च्यावाहनकाले परिवारदेवहोमानामध्वर्युश्च तत्तन्मूर्तिमन्त्रं च जप्त्वा
तत्तद्वोमे दक्षिणप्रणिधौ आवाहनादिकं कृत्वा तत्तन्मन्त्रं वैष्णवं षोड-
शद्वादशपर्यायतो जुहोति । पर्पदानामालयं प्रतिमाहीनं चेत् सभ्याः

ग्निमध्ये तत्तद्देवत्यं घैष्णवं च हुत्वा होमकाले देवेशस्य कुम्भं नीत्वा तत्स्थाने पीठे तत्तद्देवं ध्यायन्नावाहयेत् । अथवा देवेशस्यास्य यज्ञस्य पञ्चाग्नीन् पौण्डरीकाग्निं कृत्वा यागशालां परितश्चैकभक्तियुतं प्रपां कृत्वैन्द्रादिदिग्देवानागौपासनाग्निकुण्डं कृत्वैन्द्रेशानयोर्मध्ये वीशस्येन्द्राग्नयोर्मध्ये चक्रस्य यमपावकयोर्मध्ये श्रीभूतस्य यमनीलयोरन्तरे ब्रह्मणे मित्रावरुणयोर्मध्ये पुण्यस्य वरुणोदानयोर्मध्ये ख्यातीशस्य वायुसोमयोर्मध्ये शङ्करस्य सोमेशानयोर्मध्ये शान्तस्य प्राग्द्वारादुत्तरे मणिकसन्धयोश्च दक्षिणेऽन्यस्य दक्षिणद्वारपूर्वे विखनसतापसयोः पश्चिमे वस्वन्तस्य पश्चिमद्वारदक्षिणे किष्किन्धतीर्थयोरुत्तरे मित्रस्योत्तरद्वारपश्चिमे विकटेशयोः पूर्वे धृत्तारस्य च प्राच्यां दक्षिणोत्तरे नीत्याक्षभयोश्च तयोर्दक्षिणोत्तरयोर्ध्वजशङ्खयोश्चौपासनाग्निकुण्डानि कृत्वा, एवमुत्तमोत्तमं, विमानपालद्वारपालांश्च विना यदुत्तममध्यमं, लोकपालांश्च महाभूतशङ्खध्वजपाकोर्जुनानां च विना वा कारयेदुत्तमाधमम् । ब्रह्मेशपुण्यभृगुणाश्च विना वा कारयेन्मध्यमोत्तमम् । श्रीभूतचक्रवीशानां विना वा कारयेन्मध्यममध्यमम् । लोकपालांश्च विना कारयेन्मध्यमाधमम् । देवेशस्य पञ्चाग्नीनां विना कारयेदधमोत्तमम् । त्रेताग्नियिधानं गार्हपत्यान्वाहार्याद्वनीयाग्नीन् कल्पयेत् । एतेषां प्रधानं गार्हपत्याग्नौ सम्ययत् सर्वं कृत्वैतदधममध्यमम् । केवलं सभ्याग्निकुण्डमेव कृत्वा सर्वदेवानामेतदग्नौ हुत्वाधमाधममाचक्षते । सर्वत्र पौण्डरीकाग्निं कारयेदित्येके चैवं नवधा भवन्ति । अन्यत् सर्वं समानम् ॥

ध्रुवकौतुकलपनोत्सवचलिवेराणां सह प्रतिष्ठा चेत् सहैकयागशालायामेकवेद्यां सहैव होममेककुम्भं च कुर्यात् । तेषां पृथक्त्वे पृथगेव सर्वं कर्त्तव्यम् । प्रादुर्भावाणामाविर्भावाणां च भक्त्यास्मिन् विमाने स्थापनां यदीच्छेन्मानाञ्जुलेन सप्ताङ्गुलं समारम्य द्वात्रिंशुलं द्वयङ्गुलं वर्षयेद् एकोनपष्ट्यङ्गुलान्तम् । सप्तविंशतिभेदेष्वष्टमानं विनिश्चित्य प्रतिमां कृत्वा मुखमण्डपे वान्तर्मण्डले वान्यस्मिन् यथेष्टदेशे वा रत्नानि विन्यस्य पूर्वोक्तवेरस्थापनाविधिमार्गेण प्रतिष्ठाप्य तत्तन्मूर्त्तिमन्त्रैर्विभवाङ्कुरूपमभ्यर्च्यालयाभ्यन्तरे सह प्रतिष्ठा चेत् स्नपनशयनं च पृथगेव

कृत्वा, एककुम्भे तत्तद्रूपं तथैव ध्यात्वा सभ्ये सर्वेषां तत्तदुक्तहोमं
हुत्वा कौतुकादीनामावाहनान्ते तत्तन्मन्त्रेणावाह्यार्चयेदिति केचित् ।
सर्वान् पदार्थिनः स्नात्वा सायंसन्ध्यामुपास्य स्वकीयाग्नीन् हुत्वा
स्थापकाः सन्ध्याहृतिकं गायत्रं सशिरस्कं दशप्रणवसहितं त्रिः पठेत् ।
यतः प्राणायाममिति प्राणायामसहस्रप्रष्टशतं वा समायुक्तं रेचकपूरक-
कुम्भकप्रकारैरुद्धातैरेकद्वित्रिविधमन्दमध्यमोत्तमैः क्लान्तिसुषुप्त्यादीनि
सर्वे दिक्षु साकम्पनादन्यत्र यथाविधि श्रद्धयानलस्य यथावलं प्राणा-
यामं धारयेदिति ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते आहवनीयाग्निकुण्ड-
विधिर्नाम त्रयस्त्रिंशः पटलः ॥

अथ चतुर्दशः पटलः ।

अथातो गुरुयजमानमणोरणीयानित्यभ्युक्ष्य सघृतं पयः पाय-
यित्वा द्विजातिश्चेन्मन्त्रवद् गृहीत्वा वर्णावरे मन्त्रादृते शिष्यं समा-
चरेत् । तेन शिष्यः प्रापान्मुच्यते । ऋत्विजांश्चाह्याधावनीदमित-
मण्डलान्युपलिप्यास्त्वासनमित्यासनानि सदर्भयवानि निधाय तेष्व-
सीनान् ऋत्विजान् यजमानो देवव्रत् स्मृत्या पवित्रं वज्रसंपुक्तमग्निमीळ
इति प्राशयित्वाचम्याचार्येण पूर्वद्युपराद्धे यथार्हं कर्म निर्जितं पश्चा-
दधिवासनगतं देवेशमासाद्य शुद्धोदकैः संस्नाप्याभ्यर्च्य बस्त्रोत्तरीयाद्यै-
रलङ्कृत्य यानमारोप्य ग्राममालयं वा प्रदक्षिणीकृत्य यज्ञालयस्य
पश्चिमेऽलङ्कृते देशे देवेशं बैल्वफलकोपरि प्राह्ममुखं देवं संस्थाप्य
सम्यक् तत्काले मथितार्घिं समाहृत्य तस्यालाभे श्रोत्रियागारादाहृत्य
तस्योत्तरे वास्तुहोमं हुत्वालथं संशोध्य पश्चाद् बैखानससूत्रोक्तविधिना
गार्हपत्याग्निकुण्डे त्वाचारं हुत्वाधारान्ते तमग्निं वर्धयित्वाचार्येण त-
स्मादन्वाहार्येऽग्निकुण्डे जातवेदो भुवस्वेत्यग्निं प्रणीयति । पश्चादाहव-
नीये अग्न आयाहीति मन्त्रेणार्घिं प्रणीय पश्चादावसथ्येऽग्निकुण्डे यत्ते
योनिरित्यग्निं प्रणीय सभ्येऽग्निकुण्डे मयगृह्णामीत्यग्निं प्रणीय पौण्डरी-

प्राग्विकृष्टे घृतप्रतीकेत्यग्निं प्रणीयान्येषु सर्वहोमेषु जातवेदस इत्यग्निं
 प्रणीय पश्चाद् धारविशेषां वक्ष्यते । अग्निकृष्टानामूर्ध्ववेद्यामिन्द्रादि-
 दिग्देवानां तत्तत्स्थाने दक्षिणवेद्यघस्ताद् ब्रह्माणमुचरे सोमं चाम्यर्च्य
 उत्तरप्रणिपाद्यन्यादिदेवानावाह्यान्ते गार्हपत्ये गार्हपत्यं यज्ञदैवतं वि-
 श्वान् देवान् ॐ भूः पुरुषमच्युतमित्यावाह्यान्वाहार्यं यज्ञदैवतविश्वान्
 देवान् ॐ भुवः पुरुषं सत्यमित्याहवनीये चाहवनीयं यज्ञं दैवं विश्वान्
 देवान् ॐ सुवः पुरुषं पुरुषमित्यावसथ्ये चावसथ्यं यज्ञदैवतविश्वान्
 देवान् ॐ महः पुरुषमनिरुद्धमिति सम्ये सम्यं यज्ञदैवतविश्वान् देवान्
 ॐ जनः पुरुषं विष्णुमिति पौण्डरीके पौण्डरीकयज्ञं यज्ञदैवत्यं विश्वान्
 देवान् ॐ तपः पुरुषं वासुदेवमो सत्यं पुरुषं नारायणं चेत्यावाह्यं पर्य-
 दानां होमे औपासनाग्निं यज्ञदैवतविश्वान् देवानावाह्यामीत्यावाह्यं तथै-
 पाज्यं निरुप्याज्याहुतीर्हुत्वा सर्वहोमानामतोदेवादिवैष्णवं यजित्वा,
 एवमाचारं कृत्वापारान्ते पक्वहोमात् पूर्वं तासामन्तरं न च ब्रजेत् ।
 अथर्वणामभावे चैकाग्र्यं भवेत् प्रासावीरित्यन्तःप्रवाहणं कृत्वा पुनः
 परिस्तीर्य होममाचरेत् । अस्य प्रायश्चित्तं वैष्णवं यजेयुः । कुम्भपूर्जा
 समाचरेत् ॥

प्राग्विशुद्धप्रस्थसम्पूर्णं सौवर्णं राजतं ताम्रं मृण्मयं वा कुम्भं
 तद्गुह्यं मृण्मयं चेत् गण्डस्फुटितकालरहितं पक्वचिम्बफलाकारं सम्भग-
 दग्नं नवं कुम्भं समादाय यज्ञालये वायव्ये सम्भारस्थाने प्रादमुत्त-
 मास्थाय श्वेतोज्ज्वलादिना जपन् त्रिहोत्रेणैकगृध्रेण वा यद्यान्तरमहुत्य-
 न्तरं वा तन्तुनाषेष्ट्य शुची वा हव्येति मध्याह्न्य नादेयं जलं देवा प्रास-
 इदिदमापः शिवा इति वरेणोत्पवनं कृत्वा धारास्त्विति कुम्भं जले-
 नापूर्य, उशीरादिगन्धैर्वासयित्वा दूरलाभ्यां क्षौमाभ्यां छक्ष्मकार्पास-
 वस्त्राभ्यां कुम्भं संवेष्ट्य तग्निम् इष्टार्चाधितयस्यपट्टवानि विन्यस्य
 पश्चरागवज्रवैद्यैर्मोक्तिकमस्तकपुष्परागचन्द्रफान्तगोपेदकनीलान्येता-
 नि नयरत्नानि रत्नाभावेऽप्येकं सुवर्णं वा श्रीवत्सपूर्णकुम्भभेद्यादिदर्श-
 मतस्य पुग्मापुशस्तदावर्चाष्टमल्लान् चक्रगङ्गागदाशार्ङ्गमीत्येतान् गरुडं
 कूर्मरूपं वा सुवर्णनिष्ठान् सुकरमुवफमष्टलजुहपमृष्टप्रचामराहुः प्रज-
 तुलादिपुगसाङ्गलाव मेघं विष्णुदत्तां चैतेषां सुवर्णेनैकाहुमाददीनं कृ-
 त्वालाभे सुवर्णशकलानि वा तत्तद्वर्णं स्यान्वा धृक् दृग् विष्णु-

गायत्र्या प्रक्षिप्य देवाग्रे धान्यराशौ कुम्भं संन्यस्य धान्यराशिं च त्रिविधं भवति । पद्मद्रोणमुत्तमम् । द्रोणत्रयं मध्यमम् । द्रोणमधमं चेति । बालागारथेऽथ तत्तद्देवमाराध्य हविर्निवेद्याचार्यस्तस्य दक्षिणे चोत्तराभिमुखो भूत्वा ब्राह्ममासनमास्थाय विष्णुर्मां पातित्यात्मरक्षां कृत्वा त्पसूक्तं जप्त्वा समाहितो ध्यानमारभेत् ॥

स्वस्तिकासनं कुर्याद् दक्षिणपादमूर्ध्वं वामपादमधश्च जान्वन्तरेऽङ्गुष्ठौ निगूह्य शिश्नद्वयगौ निपीड्य निवातगतदीपवद् अङ्गुकायः किञ्चिदुष्णमितवक्त्रो दन्तैर्दन्तान् न संस्पृशन् नासाग्रन्यस्तेक्षणश्चैव मासीनो यथाश्लं प्राणायामं कृत्वा त्रिविधं प्राणायामं रेचकपूरककुम्भ-
केति । निःश्वासविसर्जनो रेचको, निःश्वासोद्भ्रानः पूरको, निःश्वास-
निरोधः कुम्भकश्चेति । एवं प्राणायाम योगमार्गेण कृत्वा हृदये बीजा-
क्षरं न्यस्य प्रणवेन वेष्टयित्वा कुम्भजलेऽर्धचन्द्राकारं शुद्धस्फटिक-
सङ्काशं मध्येऽष्टदलोपेतं तन्मध्ये श्यामवर्णं द्विभुजं पद्महस्तमोद्गारबीजा-
न्वितम् . मण्डलं ध्यात्वा तन्मध्ये तन्मण्डलं तन्मध्ये पद्मे सिते
पलवर्णं द्विभुजं पद्मधरं वकारबीजयुतं वारुणमण्डलं ध्यात्वा तन्मध्ये
तप्तहाटकसङ्काशं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरादिवीजं संन्यस्य दिक्ष्वष्टासु प्र-
णवैरावृतं संन्यस्य सर्गानेकप्रणवेन जेष्टयेत् । विष्णुवृत्तं प्रणवशतं सह-
स्रशीर्षमिति जप्त्वा ज्ञानयोगमार्गेण ध्यानमाचरेत् । सर्वाधारं सना-
तनमप्रमेयमचिन्त्य निर्गुणं निष्कलं क्षीरे सर्पिस्तिले तैले पुष्पे गन्धं
फले रसं काष्ठेऽग्निमित्रं च सर्वव्यापिनं परमात्मानं सकलं सङ्कल्प्य
मन्त्रयोगादिपञ्चप्रकारैश्च प्रणामादिपञ्चसत्कारैश्चावाहयेत् । कुतः ।
आज्ञाहोत्रासनं विष्णोरायतमिति अरण्यां व्यापिते वह्निमथनात् स-
न्निधिर्भवति । तथैव ध्यानमथनेन भक्तस्य हृदि विष्णुसन्निधिर्भवति ।
हृदये सकलं सङ्कल्प्य सुवर्णवर्णं रक्तास्यनेत्रपाणिपादं सुखोद्बुद्धं शुक-
पिञ्जाम्बरधरं विष्णुं प्रणवात्मकं किरीटकेयूरहारप्रलम्बयशोपवीतिनं
श्रीवत्साङ्गं चतुर्भुजमेवं परमात्मानं पञ्चब्रह्मभेदेन परात्परतरं देवं
वैकुण्ठादिदिव्यलोकाद् देवादिसर्पपदं ध्यात्वा मनसा शङ्खजलाद् वा
कुम्भेऽम्भसि समाज्ञाय पुष्पाद्यर्घ्याचमनान्तैरर्चयति । तस्माद् देवं
कुम्भं सहादाय सर्वालङ्कारसंयुक्तं शत्रुनसूक्तं समुच्चार्य यज्ञालये स्न-

श्रियं वामेऽहरिणीं संस्थाप्य पुनस्तान् व्रीहिभिस्तण्डुलैर्वा दण्डवत्
 पङ्क्तिं कृत्वा दक्षिणाद्युत्तरान्तं देवीभ्यां च पृथक् पृथक् पङ्क्तिं
 कृत्वा तस्मिन् क्षीरघृतमधुसिद्धार्थकोदकासतोदककुशोदकचन्दनोद-
 कसम्पूर्णान् कलशान् उत्तरादि संन्यस्यान्तरे चैकैकमुपस्नानशुद्धोद-
 ककलशान् विन्यस्य क्षीरे सर्ववेदमुपस्नानेऽश्विनौ घृते सामवेदमुप-
 स्नाने वत्सरान् मधुनि यजुर्वेदमुपस्नाने वायुं सर्पपोदके आदित्य-
 मुपस्नानेऽप्सरसोऽक्षतोदके काश्यपमुपस्नाने मरुतः कुशोदके मुनय-
 स्तक्षकमुपस्नाने चन्दनोदके ऋतूनुपस्नाने बृहस्पतिं चैकादशोपचारै-
 रभ्यर्च्याथवा जलपुष्पैरेवार्चयेत् । देवेशं चन्द्रद्रव्यं प्रति पाद्याद्यैर-
 र्चयेत् ॥

शन्नो देवीरिति क्षीरेण, अग्न आयाहीति घृतेन, अग्निमीळेति
 मधुना, पूतस्तस्येति सर्पपोदकेन, इमा ओषधय इत्यक्षतोदकेन, हित्वा।
 शूर इति कुशोदकेन, चत्वारि शृङ्गा इति गन्धोदकेन च स्नाप्य वा-
 रीधत्त इति सर्षोपस्नानैः संस्नापयेत् । द्रव्यं प्रति पूर्वं कुम्भं सम-
 भ्युक्ष्यापोहिष्ठामयादिभिरुष्णोदकेन च संस्नाप्य शुद्धोदकैश्चाभिपिच्य
 श्रोतेन विमृज्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्य नैर्ऋते विष्टरे देवं देवीभ्यां
 सह कुम्भं संस्नाप्य स्नपनोत्सववेराणां स्थापनं पृथगेवाष्टोपचारैः कु-
 म्भेन सहार्चयेदाचार्यः स्थापकाद्यैः सहितः पुण्याहं वाचयित्वा सौनर्णे
 राजते ताम्रे फांस्ये वा पात्रे द्रोणैर्द्रोणाधैरादकैर्वा तण्डुलैः प्रत्येकमा-
 पूर्य तस्मिन् प्रतिसरान् सौवर्णान् विन्यस्यालाभे शौमकार्पासतन्तुना
 वा कण्डुप्य पाज इति शक्रसूक्तेन वाभिमृश्य स्वस्तिदा विशस्पतिरिति
 देवदेवस्य दक्षिणे हस्ते देव्योस्तचन्मन्त्रेण वामे करे वञ्चीयात् । त-
 द्यैव स्नपनोत्सवनालिवेराणां च प्रतिसरान् पृथगेव वञ्चीयात् । ध्रुव-
 वेरेऽपि पूर्वं प्रतिसरं वदूध्य शय्यावेद्यां समभ्युक्ष्य पद्द्रोणादहीनैः
 शालिधान्यैस्तदर्धयवैस्तिलैः परिस्तीर्य साग्रान् कुशान् प्रागग्रानास्तीर्य
 वेदाहमिति चर्मजं तल्पं म्रयमं विन्यस्य द्वितीयं रोमजं तृतीयं मुण्डजं
 चतुर्थमण्डजं पञ्चमं वामजं क्रमेणोपरि विन्यस्योपरिवेष्टनं श्वेतं नव-
 वस्त्रेण कृत्वोपधानद्वयं शिरोपधानं विन्यस्य चर्मजं सिद्ध्यप्रादि,

रोमजमाविकरोमजकृतं मुण्डजं कार्पासशम्पादिफलतूलकृतमण्डजं
पक्षिपिण्डेन कृतं, वामजं क्षौमादि मर्वालागे यथालामं बाहुत्वान्येषां
प्रतिनिधिं द्वादशाष्टसप्तहस्तादहीनं नवचस्रमाहरेत् । तथोपवेष्टनमुपाय-
नमुपधानद्वयं च सङ्कल्प्य प्रणवेनाभ्युक्ष्य तुलस्यादिगन्धपुष्पाण्यवकी-
र्यागरुधूपैः सहाष्टमङ्गलैः पञ्चाष्टुधैश्च परितो विन्यस्य तस्योर्ध्वे वि-
त्तानव्यजदर्ममालास्तम्भवेष्टनमुक्तादामार्घ्यरत्नकृत्य सर्ववाद्यसमायुक्तं
शकुनयुक्तं वदन् आचार्यः स्थापकैः सार्धं देवेशं याने समारोप्य यद्वै-
ष्णवमिति देवं देवीभ्यां तत्तत्सहैकशयने शाययेद्, यद्दिग्द्वारं विमा-
नस्य तदिदमालिं कृत्वोत्तराच्छादनं गलाधस्तादाच्छाद्य देवस्य द-
क्षिणे पूर्ववत् कुम्भं संन्यस्य स्नपनोत्सववलिशेषाणां चक्रवेद्यां प्रत्येकं
शयनं सङ्कल्प्य तथैव शाययेत् । तस्यैव परितः प्रावरणं कृत्वा सम्भा-
रवेद्यां धान्योपरि वराणि चास्तौर्य सौवर्णादिपात्रे रत्नादीनि सं-
न्यस्य तस्मिन् रत्नेष्टं विष्णुमभ्यर्च्य विष्णुमूक्तेनाधिवासनं कृत्वा
उत्तराच्छादनं निश्चिच्छिद्रं कृत्वा पश्चाद् यज्ञागारस्य परितः प्रागादि-
चतुर्दिक्षु चतुर्वेदान् क्रमेणाध्ययनं कारयेत् ॥

इति श्रीवैरागसे मरीचिमोक्ते विमानार्चनाकल्पे प्रतिष्ठाविधिर्नाम

चतुस्त्रिंशः पटलः ॥

अथ पञ्चत्रिंशः पटलः ।

एवं कृत्वा पश्चात् सर्वेषां परिवाराणामालयस्य परितो होम-
माचरेत् । अथवा श्रीभूमिभ्यां अक्षेद्याभ्यां भृगुमार्कण्डेयभ्यां वीश-
दैरिन्द्राभ्यां मद प्रत्येकं होममघमं, विमानपालानामिन्द्रादि गेरुपाला-
नामादित्यचन्द्रयोश्च होमं मध्वमं, द्वारपालानां चक्रध्वजशङ्खमहाभूत-
पाशोर्जुनानां होममुजममित्येके । महारेषां वागद्यानां च परितः स-
र्पान् देवान् गमभ्यर्च्य महारेषुपरिष्ठान् प्रागादिचतुर्दिक्षु ध्रुवर्कान्तकृषो-
रापरण्यपदेवान् दर्भान्याधिपान्नान्, तदक्षिणे मन्त्राणां मार्कण्डेयमुषो-
रश्वरं स्यातीति द्वारेषु धात्र्याग्नीन् द्वारपालान् च विमानपालादिसर्पान्

देवान् प्रथमाद्यावरणक्रमेण तत्तदिक्षु समाराध्याभ्यर्च्येन्द्रे यक्षं श्रियं
 इविःपालमग्निं भौमं जगद्भुवं निवस्वन्तं यमं दुर्गां सप्तमातृनीलं च
 महाकालीं विष्णुं वरुणं मित्रं जुषं ज्येष्ठां पुष्पेशं वायुं शुक्रं सप्तर्षीन्
 गङ्गां घन्यं क्षत्तारं निशाकरं पञ्चभूतानि शान्तमीशानं बलरक्षकं वा-
 ग्देवीमेवं पूर्वादितत्तत्प्रदक्षिणमुखे श्रीभूतगरुडं चक्रध्वजशङ्खयूथाधिप-
 विष्णुभूतानां यथाक्रमेण तत्तन्नाम्नार्चयेदिति केचित् । प्रभूतबलि-
 माहृत्य बलिनिर्वापं कारयेत् ॥

पश्चाद्धोमं हूय वस्त्रोत्तरीयाभरणैरभिपूज्य स होता तिष्ठेत् । त-
 स्मादध्वर्युरग्निं प्रज्वाल्याध्वर्युर्होतरेहीति वदेत् । स होताध्वर्यो देवते-
 त्युक्त्वा यजमानस्य हौत्रप्राचम्य प्रणवपूर्वं नमः प्रवक्षेत्रेति वदन् तिष्ठन्
 उच्चरन् वैखानससूत्रोक्तविधिना हौत्रं प्रशंसेत् । होता तेनोक्तमोक्षारं
 श्रुत्वाध्वर्युः सप्तदशपलाशेष्मान् सपत्रकमुकुलान् नीत्वा ॐ स्वाहेति
 क्षिपेत् । ब्राह्मणभारतेत्युक्त्वा यजमानस्य गोत्रप्रवरणं क्रमेण वदेत् ।
 ग्रामयजमानश्चेत् काश्यपप्रवर आयात्त्वित्यादिमन्त्रान्ते विष्ण्वादिसर्व-
 देवार्चनोक्तक्रमेण महाभूतान्तमावाहयाभीत्युक्त्वा तथैव सभ्याध्वर्युरा-
 दित्यादिमूर्त्तादिशर्वान्तं दक्षिणप्रणिधौ धात्रादिमहाभूतान्तमुत्तरप्रणिधौ
 समावाद्यायानक्रमेण जुष्टाकारं रुमं हुत्वा तत्तन्मन्त्रेणाज्याहुतीर्जुहोति ।
 सभ्याग्निं परिस्तीर्य पलाशेष्मान् गृहीत्वा मूलाग्राभ्यां घृताक्तां देवं
 ध्यायन् विष्णुगायत्र्या जुहोतीत्यग्निहोत्रहवणीमाज्यं गृहीत्वातो देवा-
 दिना हुत्वा पश्चादुपभृतेनाज्यमादाय विष्णुसूक्तं जुहुयात् । जुह्वां पक्वं
 समादाय वैष्णवं षोडशद्वादशपर्यायतो जुहोति । श्रुवेणाज्यमादाय
 पञ्चवारुणं मूलहोमं यदेवादिकृष्णमाण्डं सकृदुत्वा पश्चात् स्वस्ति वैवेह
 स्वाहा प्रजापतये स्वाहा स्वाहाग्निद्धीमतये स्वाहादित्येभ्यः स्वाहा वि-
 श्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा मरुद्भ्योऽभ्यः स्वाहा भूरग्नये स्वाहा भुवो वायवे
 स्वाहा सुवरादित्याय च भूर्भुवः स्वधन्द्रमसे च स्वाहेत्येतेर्मन्त्रैर्दशभिः
 शतशो जुहुयात् । एताः सहस्राहुतीरुपांशुराज्येन वैष्णवं विष्णुसूक्तं
 देवेशाय ध्रुवकौतुकयोश्च पुरुषाद्यावरणत्रयदेवानां वैष्णवानां तत्तन्म-
 न्त्रेण जुहुयात् । श्रिये जात हिरण्यवर्णा इति श्रियै मेदिनीं देवीति
 भूमिर्भुवोति मर्द्धं ब्रह्मजज्ञानं हिरण्यगर्भं इति ब्रह्मणे रुमन्यं न्यम्बक-
 मिति रुद्राय चिरायुषाय पुण्यायेति मार्कण्डेयाय पद्मापित्रे भृगवे इति

भृगवे, द्यावापृथिव्यो यस्याश्रिता तस्थुषो धृत्याथ एष विभो वितन्य विश्वं यो नोऽभिरक्षत्विति यद्भिश्च वारदैवत्यमिति मणिकायेति मणिकाय सन्ध्यायेति सन्ध्यायै तापसायेति तापसाय वैखानसायेति विखनसाय किष्किन्ध्यायेति किष्किन्ध्याय तीर्थायेति तीर्थाय त्रातारमित्यादि त्रयोदशाग्निं सूर्ध्वायमग्निमिन्निर्ऋतिद्वावग्नये यमो दाधार नमस्ते द्वौ याम्यौ वसवः प्रथमः सहस्राक्षेति निर्ऋतयैते शतमित्यादि चत्वारो वरुणाय मरुतः परमात्मा मरुतो गणानामिति द्वौ वायवे मिश्रवांसस एतान् घृतैतानिति द्वौ कौबेराय ईशान ईशेति द्वावीशानाय उदुत्यं चित्रमिति द्वावादित्याय मयाग्रेऽहमग्न आयाहीति त्रीन् भौमाय प्रभु-देवो ग्रहाधिपतयेति द्वौ जनैश्वराय बृहस्पतिर्देवानां बृहस्पतिः सोमो बृहस्पते अतियदित्युपयामगृहीतेति चत्वारो बृहस्पतये श्रविष्ठजाय तद्विष्णोस्तद्विप्रास इति बुधाय ग्रजापते न त्वत् सुभूः स्वयम्भूरिति द्वौ शुक्राय भूमामिनीष्टगामिनीति द्वौ शङ्गाय सोमपास्ते याते रुद्रमन्थं त्र्यम्बकमिति रुद्राय जगद्भुवमिति पद् कुमारस्य यतः स्वमसीत्तस्मा अस्म असमा इति भृगवे कस्याङ्गिरा भूविस्थापयेन व्यावर्धतेति पुल-हाय एषो दान आनन्दर इति पुलस्त्याय प्रप्रायश्चे ये निष्यन्ता इति क्रतवे येनो वसिष्ठः सप्तोत्तमाय इति वसिष्ठाय ययानसूयेशाय एष दिग्भ्य इत्यत्रये एकोऽभूद् यत्रैष्टभस्येत्याकाशाय प्रकान्यायो मातरि-क्षेति वायवे वृषाकपेरोजोऽभिमानीत्यग्नये आपो विश्वं चातुर्यमित्यपां तया आदित्या तन्त्रीण्येपेति पृथिव्यै, पावका नो महोर्ण इति सरस्वत्यै, शंसानि हूयाम इति अश्विन्यै, य उत्तमोऽग्नेः पद्यापन्निति न्यक्षाय, यम-र्पयन्ति यः संहरतीति विवस्वते, ऋचामघीशो नीतं धृतमिति मित्राय, नेनापुष्टे समूह्यत इति महीधराय, चरुं पचे जुलयां ह्रीति हविरक्षकाय, चतुर्मुखीया लोक इति ब्रह्माण्यै, त्रैनेतत्र चिह्नीति गणेश्वर्योर्ज्वाला-मालावालेति पण्मरुत्यै युगे युगे सर्वं रमेति वैष्णव्यै, कल्पेध्वन्तेषु वा-राह्यै, सा सर्वमालधरीतीन्द्राण्यै, चण्डी हरी मोहीति काल्यै, धातास्य फुल्लयेति पुष्परक्षकाय, विश्वान् घले सौर्यो हुत इति बलिरक्षकाय, आग्नेयो प्रेक्षायेति विष्वक्सेनाय-शतधारं कदा विसृज इति गरुडाय, चर्मोय गोगन्धरमिति विघ्नाय, यमर्पयन्ति शं नो निधत्तामित्यनन्ताय

मूमाननोऽग्रेऽवस्थान इति सुदर्शनाय, आसेऽग्र ओजोवलायेति ध्व-
जाय, तन्मायशोऽग्रे आसे अग्रे स्वादृपस्येति श्रद्धाय, भूतानां भूतो
भूतेष्विति महाभूताय, असहान्ते येहूतेति पाकार्जुनाय, हुत्वा व्या-
हतीर्जुहोति । तत्तन्मन्त्रं वैष्णवं जुहुयात् । अग्निं परिपिच्य पूर्वं वैष्णवं
हुत्वा आवसचैकाक्षरादिसूक्तं कौबेर ईशान्य आहवनीये पुरुषसूक्तं
मार्कण्डेयभृगुभ्यामैन्द्रमाग्नेयं हुत्वा, अन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं ब्राह्ममाग्नेयं
नैऋत्यं यजेत् । गार्हपत्ये वैष्णवं श्रिये जातो मेदिनी देवीति वारुणं
वायव्यं हुत्वा, आवसथ्ये चैकाक्षरादिसूक्तं कौबेरस्मीशानन्दवत्यं द्वा-
दशाष्टचत्वारो वा पर्यापतो जुहोति । सकृज्जयादींश्च हुत्वा, पौण्ड-
रीकाग्निं परिपिच्य पौण्डरीकोत्पत्तिं ज्ञातमध्वर्यून् वरयित्वा, विष्णु-
गायत्र्याञ्जशतं बिल्वपत्रं वा घृताक्तं जुहुयात् । आत्मसूक्तं ब्राह्मं
विष्णुः सर्वेपामित्यादिपरमात्मिकमन्त्रैश्च पञ्चशतैर्मन्त्रैर्हुत्वा, अतो दे-
वादिवैष्णवं सदेवादिकृष्णमाण्डमन्तहोमं हुत्वा सर्वेषां परिवाराणां तत्त-
न्मन्त्रं सर्वैष्णवं द्वादशाष्टचत्वारो वा जुहोति । विष्णुसूक्तेन पञ्चाग्निपु-
दधिक्षीरघृतलाजैर्युक्तस्य जुह्वा हुत्वा गार्हपत्यसम्भ्यपौण्डरीकं विना
सर्वाग्नीनन्तहोमं हुत्वान्निं विसृज्य नृत्तगेयाद्यैश्च रात्रिशेषं व्यपोह-
येत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते परिवाराणां

होमविधिर्नाम पञ्चत्रिंशः पटलः ॥

अथ पद्मत्रिंशः पटलः ।

अथ देव्योर्वैवाहिकविधिः । देवेशदेव्यौ श्वसनविम्बप्रातिष्ठा-
नन्तरे विवाहक्रियां कारयेत् । यजमानो द्विजश्चेत्, गृहे देवालाये वा
यागशालां कृत्वा यथाविभवमलंकृत्य तन्मध्ये दक्षिणे श्रीदेव्या
वामे महीदेव्याश्चोपासनाग्निकुण्डं स्थण्डिलं वा कारयित्वा द्वयोरेकैकं
वा कारयेदिति केचित् । शुभे मुहूर्ते समनुप्राप्ते पूर्ववद् देयीमानीय
धुमासनसंस्थितामर्चयित्वा फलोपहारं ताम्बूलादि निवेद्याचार्यः परि-
चारकैः सह देवेशमलङ्कृत्य चानमारोप्य गृहभेरीनादादीन् नृत्तगेय-

स्तोत्रध्वनिस्वस्तिधोपसमायुक्तं देवीमानीय यागशालां प्रविश्याग्नि-
कुण्डस्य पश्चिमे महासंस्तारपर्यङ्कोपरि देवं प्राङ्मुखं संस्थाप्य राजवदु-
पचारं च कृत्वा यजमानो बान्धवैः सह देवेशं प्रणम्याचार्यं पूजयि-
त्वाचार्यो देवं पाद्याद्यर्घ्यान्तं मधुपर्कं निवेद्य वैखानससूत्रोक्तविधिना
विवाहक्रियां कारयेत् । आचार्यश्चात्मसूक्तं जप्त्वा देवं ध्यायन्नेकाक्ष-
रादि विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं वैष्णवं च जपेत् । देवेशं प्रणम्य प्रसुग्म-
न्तेति देवेशो देवीमीक्षेत । आचार्येणाधारं कृत्वा कन्याप्रदानसमये
देवीं देवसन्निधावानीय श्रियः प्रदानसमये यजमानः स्वात्मानं भृगुं
स्मृत्वा मूलप्रकृतिरूपामयोनिजां कल्पनां भृगुपुत्रीं भार्गवीं श्रियं
विष्णवे तुभ्यं ददामीति दद्यात् । प्रजापतिस्त्रियापिति चोक्त्वा
सुवर्णगोभूमियुतं जलं दद्यात् । धरण्याः प्रदानसमये यजमानः स्वा-
त्मानं प्रजापतिं स्मृत्वा विष्णो पुराणमहिषीं प्रकृत्यंशभृतां कश्यप-
प्रजापतिं मङ्गलप्य तनयां काश्यपी हरिणीं विष्णवे तुभ्यं ददामीति
पूर्ववद् दत्त्वा प्रादुर्भावेषु सर्वेषु तत्तद्देवीपितरं सञ्चिन्त्य तत्तन्नाम्ना
दद्यात् । यजमानः शूद्रश्चेत्, तन्नियोगेन द्विज एव कुर्यात् ॥

एवं जलप्रदाने कृते देवस्य दक्षिणवामयोर्देव्यौ संस्थाप्य नव-
चक्राभरणगन्धमाल्यैरलङ्कृत्य विवाहविषये मन्त्राणि लाजहोमार्गिनि
प्रदक्षिणकर्म देवं देवीभ्यां सन्निधावाचार्य एवाचरेत् । पाणिग्रहणमन्त्र-
मुच्चरन् दर्भेण पाणी स्पर्शने देव्योर्दक्षिणपादाङ्गुष्ठेऽश्म संस्पृश्य सप्त-
पदाक्रान्तौ देवस्याभिमुखे वस्त्रे चोत्तराग्रं दर्भानास्तीर्य यथाक्रमेण
संस्पृशति । स्तोमारोपणे वैष्णवैर्देवस्य देव्यास्तत्तन्मन्त्रेण च पादयोः
प्रक्षिपेत् । एककाले द्वे देव्यौ विवाहक्रियां चेद् एकान्नौ पृथगेव वा-
गिति केचित् । अत्र ध्रुवसन्दर्शनादीनाचरेदाचार्यः । ऋत्विजादिभ्यो
दक्षिणां दद्यात् । वैष्णवान् सम्पूज्य सर्वेषामपि गन्धपुष्पमुखवासा-
दीन् प्रदीयते । पुण्याहं वाचयित्वान्तहोमो हूयते । अग्निं नित्याग्नौ
नमारोप्य प्रभूतं हविर्निवेद्य पूर्वादीनि निवेदयेत् । यानमारोप्य ग्राम-
मालयं सर्वालङ्कारसंयुक्तं प्रदक्षिणीकृत्याभ्यन्तरं प्रविश्य देवं देव्या
सह शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्यार्चापीठे स्थाप्याभ्यर्च्य हविर्निवेद्य
प्रणामं कारयेत् ॥

एवं हरेर्वेद्याहिकोत्सवे कृते सर्वसम्पत्करं सर्वकल्याणसमृद्धि-
र्भवति । तत्तद्ग्रामे वासिन्यः स्त्रियः पुत्रमङ्गल्यसंयुक्ता भविष्यन्ति ।
इष्टान् कामानवाप्नोति विष्णोः सायुष्यमाप्नुयात् । स्नपनं विम्बं
चलिचेरं च देवीभ्यां सहितं रहितं वा कारयेत् । कौतुकादिवैराणाम-
क्षिरेखाद्यतिजीर्णं धृद्धेऽङ्गविहीने चोराद्यपद्धते च तद्दन्यत् पुनर्विम्बं
कृतं चेत् तद्विम्बं संस्थाप्य देव्या विवाहक्रियां नाचरेत् । अर्चाहीने
प्रायश्चित्तं कृत्वा सहार्चयेत् । देव्योः पुनर्विम्बं कृतं चेत् प्रतिष्ठाप्य
विवाहक्रियां कारयेत् । देवेशं योगमार्गेण वा ध्रुवचेरं यत्रैव पूर्ववत्
प्रतिष्ठाप्यार्चने कृते पश्चाद् देवीयुतं न स्थापयेदिति विज्ञायते ॥

अथ स्नपनोत्सवचालिवैराणां पृथक् प्रतिष्ठाविधिं वक्ष्ये । पूर्वो-
क्तेन विधानेन विम्बं सलक्षणं कृत्वा यथोक्तविधिचारनक्षत्रं तद्दिनात्
पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा सम्भारान् सम्भृत्यालयाभिमुखे दक्षिणे वा
यागशालां पूर्ववत् कृत्वालङ्कृत्य त्रयाणां विम्बानां सहप्रतिष्ठा चेत्
सहैवाक्षिमोचनं कारयित्वा प्रत्येकं गवादीन् दर्शनद्रव्यं दर्शयित्वा
पृथक् पृथक् यथोक्तमधिवासं चैरशुद्धिं कृत्वा त्रयाणां देवानां सहैक-
कुम्भं पञ्चाग्निं पौण्डरीकाग्निकुण्डश्च कृत्वा प्रत्येकं कलशैः संस्थाप्य
शय्यावेद्यां तथैवैकरयां धान्योपरि प्रत्येकमण्डजादीनि पञ्च शयनानि
वासांसि वास्तीर्ष्य प्रतिमरान् बध्वा तथैव शाययित्वा सभ्याग्नौ
होमं प्रशंस्य सर्वहोगानां पूर्वबद्धत्वा रात्रिशेषं व्यपोष्य प्रभाते स्नात्वा-
लयमाविश्य देवानुपस्थाप्याभ्यर्च्यभ्यन्तरं प्रविश्य कृते पीठे पूर्ववद्
रत्नन्यासं कुर्यादिति केचित् । अग्निं विसृज्याचार्यादिभ्यो दक्षिणां
दत्त्वाचार्यः कुम्भं शिरसा धारयन् अग्रतो गच्छेत् । स्थापका देवमा-
दायालयं प्रविश्य ध्रुवस्य दक्षिणे कुम्भं संन्यस्य देवांस्तत्तत्स्थाने पूर्व-
वत् प्रतिष्ठाप्य कुम्भस्थां शक्तिमादाय पूर्ववद् ध्रुवचेरे सप्तावाह्य शुद्धो-
दकैः संस्थाप्य अतिसरान् विसृज्य पुनरन्यैर्भूप्यालङ्कृत्य पाद्याद्यै-
रभ्यर्च्य गर्भागारं प्रविश्यार्चापीठे कृते पञ्चविंशतिभागं कृत्वा वि-
पासितान् रत्नादीनादाय तस्मिन् ब्रह्माणमिन्द्रादिदिन्देवानां चा-
भ्यर्च्य पुष्पादीन् संशोध्य तमेकनेमीत्युक्त्या ब्रह्मस्थाने प्रतिष्ठाप्य
शुवधारमिति गारु? तस्मिन् ब्रह्मा देवानापिति ब्रह्ममणिमिन्द्रं प्रण-

वन्तमित्यैन्द्रे वज्रप्रणामग्निरित्याग्नेय्यां मौक्तिकं यमो दाधार इति
याम्ये वैदूर्यं वसवः प्रथम इति नैर्ऋते शङ्खजम् एते शतमिति वारुण्यां
स्फाटिकं मरुतः परमात्मेति वायव्ये पुण्यकान्तं सोमं राजानमिति
सौम्ये चन्द्रकान्तं ईशानायेति चैशान्यां नीलभिन्द्राग्न्योरन्तरे शनो
निधत्तामित्यमृताश्मकं धाता धातृणामिति यमाग्न्योरन्तरे लोहिता-
क्षकं यमनीलयोर्विश्वेदेवस्येत्युत्पलमणिं नीलवारुणयोरन्तरेऽधिब्रह्म-
यतेति प्रवालं वायव्यान्तरे इमं मूर्धन्या इति मनःशिलां वायुसोम-
योर्मध्येऽप्सरस्त्विति शुक्तिजं सोमेशानयोरन्तरे यं काद्रवेया इति विम-
लमणिमीशानेन्द्रयोर्मध्येऽर्धमणं कुम्भीति कुविन्दं संन्यस्याभ्यन्तरे
पदे चेन्द्रादीनां दिक्षु गैरिकहरितालमनःशिलाञ्जनकासीसपारदसौ-
राष्ट्रं गोरोचनां तत्तदीशमन्त्रेणासङ्करं विन्यस्य तथा शालिग्रीहिय-
वनीवारपट्टिकमापमुद्रयवतिलानां सुवर्णेन कृत्वा श्रीयवं समङ्गलांश्च
विन्यस्य पञ्चायुधामध्यमादिचतुर्दिक्षु विन्यस्य मध्ये ब्रह्मपदे सौ-
वर्णानि वर्णचिह्नानि कूर्मरूपं मेघं विद्युल्लतां च विन्यसेत् । एवं क-
र्तुमशक्तश्चेन्नवरनान्यष्टमङ्गलपञ्चायुधवर्णचिह्नानि संन्यस्य तच्छब्दं
दुकूलेनाच्छाद्य सुधया पूरयित्वा द्ढीकृत्य विष्णुस्त्वां रक्ष इत्यभ्यु-
क्ष्य पौण्डरीकाग्निं विसृज्य गर्भालयं संशोध्यालिप्य पैष्ट्या भूमिमल-
ङ्कृत्योपरिष्ठात् सप्ततकवितानमुक्तादामपुष्पदामाद्यैरलङ्कृत्य तस्या-
धस्तात् कुसुमाक्षतैरवकीर्यागुरुर्कूर्शानुदीप्य तद्द्वारपार्श्वे दीपाङ्कुरो-
दकुम्भाद्यैरलङ्कृत्य यज्ञशालामागत्य देवेशं प्रथम्य यजमानो गुरु-
मभिवन्द्यानुज्ञाप्य वस्त्रोत्तरीयोष्णीपाभरणगन्धमाल्यानुलेपनेरभिपूज्य
सोदकं देवसन्निधौ सुवर्णं दद्यात् । राजा चेत्तुऽपष्टिनिष्कं शुरवे ग्राम-
श्चेदष्टचत्वारिंशभिष्कमितरेषामाढ्यानामेकविंशतिनिष्कं दद्यात् । अ-
न्येषामशक्तानां दक्षिणाविधानं नवधोष्यते । पादाधिकं नवनिष्कमु-
त्तमोत्तमम् । तथाष्टनिष्कमुत्तममध्यमम् । तथा सप्तनिष्कमुत्तमाधमम् ।
पादाधिकपण्णिकं मध्यमोत्तमम् । तथा पञ्चनिष्कं मध्यममध्यमम् ।
पादाधिकनिष्कचतुष्टयं मध्यमाधमम् । पादाधिकरुनिष्कत्रयं मध्यमो-
त्तमम् । निष्कद्वयमधममध्यमम् । पादाधिकोऽरुनिष्कमध्यमाधममिति
तस्माच्छस्यतौ न वञ्चयेत् । अज्ञानादर्शलोभाद् वा त्तिवञ्चनं

कृत्वा तेषां पदार्थिनामेव तत्फलं समवाप्नुयात् । यजमानो रौरवं
याति स्थापकानां सभ्याध्वर्यवे होत्रे च यौण्डरीकाध्वर्यवे चैकैकमा-
चार्यदक्षिणा चतुर्धाशं तदर्धमाहवनीयाध्वर्यूणां तदर्धम् । स्नपनाद्य-
न्यत्पदार्थिनां मन्त्रहीनेन सर्वेषां हानिर्भवति । तस्माच्छास्त्रं संलक्ष्य
यथाविधि समाचरेत् ॥

अथाध्वर्युः सभ्याग्निं परिस्तीर्य वैष्णवं व्याहृत्यन्तं च हुत्वा
स्विष्टकृतादि पूर्णाहुतीपरिस्तरणान्तं हुत्वाऋयाद् दक्षिणे प्रथमावरणे
महानसे नैऋते वा पूर्ववत् सम्याग्निकुण्डं कृत्वा प्रोक्षणोल्लेखनादिकं
कुर्यात् । तमग्निं नित्यहोमार्थं निधाय पश्चाद् दैवज्ञमभिपूज्य ततो
मुहूर्ते समनुप्राप्ते देवेशं प्रणम्य भूः प्रपद्येति कुसुमाञ्जलिं दत्त्वा तता-
दिवाद्यघोषैराघोष्य वितानध्वजच्छत्रं पिच्छैश्चामरैर्होमादिच्छत्रैर्धूपदी-
पैरष्टमङ्गलैः पञ्चायुधैर्मन्त्रैश्च परिधृतो वृत्तगेयसंयुक्तं शकुनसूक्तं समु-
चार्य तोयधारापुरःसरमाचार्यः शिरसा कुम्भं धारयन्प्रतो गच्छेत् ।
ततोऽनु स्थापका देवमादाय पार्श्वयोरुभयोर्देव्यां स्नपनोत्सवबलिदे-
राणां क्रमेणालयं प्रदक्षिणं कृत्वा भक्तैर्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सपत्नीभिर्दीपा-
ङ्कुरोदकुम्भैः प्रस्थानं कृत्वालयमाविश्य ध्रुववरदक्षिणे धान्यपीठे
कुम्भं संन्यस्य स्थापकाः प्रतद्विष्णुरिति कौतुकं ब्रह्मस्थाने प्रतिष्ठाप्य
पार्श्वयोरुभयोर्देव्योस्तत्तन्मन्त्रेण दक्षिणे स्नपनमुत्तरे चोत्सवं बलिघ्नं
च दक्षिणे चोत्सवमुत्तरे स्थापनं स्थापयेदित्येके । देवस्य पादौ स्पृष्ट्वा
विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तमेकाक्षरसूक्तं च जप्त्वा दक्षिणे देवीं श्रियं श्री-
सूक्तं च वामे महीं महीसूक्तं च तत्तत्पादौ स्पृष्ट्वा जपेत् ॥

ध्रुवस्य दक्षिणे चोत्तराभिमुखपरितृष्टनात्मसूक्तं जप्त्वा परमं न्यासं
कृत्वा देवं ध्याय(न्) सृष्ट्यादिक्रमेण सुवर्ध्ववर्धूरिति निम्बस्य मूर्ध्नि
नाभिपादेषु क्रमेण विन्यस्य प्रणवैरावेष्ट्य तेषां न्यासमन्त्रस्वरूपं
वक्ष्ये । पण्डपुंखीरूपान् ऋग्यजुःसाममयान् मितहेमनिभान् रक्तश्याम-
शुक्लवसनाङ्गदण्डपुष्पधरान् प्रसन्नशीतसौम्यलोचनांस्त्रयाणामास्तिक-
र्विस्त्रिष्टुप् छन्दो विष्णुर्देवतेति स्मरन् यकारं पादयोरन्तरे पीठं
न्यस्याकारं हृदयेऽन्ययोस्तु रूपं वक्ष्यते । यकारं पुंरूपं कनकामं सिता-

म्बरं द्विभुजं पुष्पगन्धभृतं वायुवेगं ऋषिरन्तर्यामि च्छन्दो देवीगायत्री
वायुदेवतेति स्मरन्, अकारं पुरुषं कद्रम्बकुसुमप्रभं पीताम्बरधरप्रभं
वैभवीशक्तिसरलं चतुर्भुजं यमकट्यवलम्बितशङ्खचक्रधरं ब्रह्मा ऋषिः
देवीगायत्रं छन्दः परः पुरुषोऽधिदेवतेति स्मरन्नेतानेव ध्यात्वाक्षराणि
संस्कृतभाषया संलिखेत् । अक्षरान् पृथक् पूर्वं प्रणवैर्वेष्टयित्वा मातृका-
दीन् न्यस्य मन्त्रयोगादिपञ्चमार्गैः केशवादिक्रमेण, इदं विष्णुरिति
मन्त्रेण कुम्भस्थां शक्तिं कूर्चेनादायायातु भगवन्निति चिम्बस्य मूर्ध्नि
विष्णुमावाहयामीति संस्त्रान्वावाह्य तस्य पीठस्य परितः पुरुषाद्याव-
रणत्रयदेवानां तत्तन्नाम्ना समावाह्य दक्षिणे श्रियं श्रीङ्कारं वामे
भूमेर्लकारं च हृदये न्यस्य तत्तन्मन्त्रेणावाह्य ततो ब्रह्मण उकारं मकारं
शङ्करस्य भृगुपुण्ययोस्तत्तद्दीक्षाक्षरं च संन्यस्य तत्तन्मन्त्रैस्तत्तन्ना-
ममन्त्रं संयोज्यावाहयेत् । देवस्य तन्मूर्त्याद्वाचाधैर्वासाधिकारोक्तवत्
पद्भ्यान् विन्यस्य प्रणवेनावेष्ट्य संयुक्तमेतदिति ध्रुवकौतुकयोः स-
म्बन्ध्य कूर्चं प्रक्षिप्य कौतुकादिभ्यः पूर्वोक्तन्यासं च कृत्वा सौवर्णा-
दिपात्रे शङ्खे वा पूतवारिणापर्य्य पुष्पाक्षतकूर्चान् विन्यस्य दीपाद् दी-
पमिव ध्रुववेरात् प्रणिधजले तथा ध्यायन् कौतुकचिम्बे समावाह्य
दक्षिणे श्रियं वामे महीं देवीं चावाहयेत् । तथैव स्नपनोत्सवचलिदे-
राणां क्रमेणावाहयेत् । कुम्भोदकात् परितः पूर्ववदावरणत्रयदेवानावा-
हान्येषां पर्यदादीनां च तत्तद्दीजं न्यस्य तत्तन्मन्त्रैस्तत्तन्नाममन्त्रं
संयोज्यावाहयेदाचार्यः स्थापकाद्यैः सहितः पुण्याहं वाच्य ब्रह्मघोषणं
च कारयित्वा पश्चात् कुम्भोदकेनाभ्युक्षणं यः कुर्यात्, तस्य मनो-
वाक्पापकर्मकृतं तत्क्षणादेव नश्यति । देवं नित्यार्चनविधानेनाभ्यर्च्य
पापसार्धैर्हविर्निवेद्य होमं कृत्वा बलिं निर्वप्य विधिना दलिमाराध्य
बलिप्रदानात् पूर्वं बलिदेरेणालयप्रदक्षिणं कारयति । पश्चाद् ब्राह्म-
णानन्नेन तर्पयति । वैष्णवान् सम्पूज्य तद्वात्रौ ध्वजारोहणं कृत्वो-
त्सवक्रमेणोत्सवं कारयेत् । अशक्त्येत् तद्वात्रौ ग्राममालयं प्रदक्षिणी-
कृत्य स्नपनोत्तक्रमेण स्नपनं कृत्वाचयेत् ॥

यज्ञस्य प्रथममङ्कुरार्पणं, द्वितीयं सम्मारहरणं, तृतीयमक्षिमो-
चनं, चतुर्थं चिम्बशुद्धिः, पञ्चममग्निमधनं, षष्ठं वास्तुशुद्धिः, सप्तम-

ग्रीनां प्रणयनं, अष्टमं कुम्भपूजा, ध्यानं च, नवमं कलशस्नपनशय-
नास्तरणप्रतिसरवन्धशयनाश्चैकादशहौत्रशंसनानि, द्वादश सर्वदेवार्चनं
वेदाध्ययनं च त्रयोदशं प्रधानहोमं चतुर्दशं त्रिपवणस्नानं वेदस्यो-
त्थापनं पञ्चदशं रत्नन्यासं षोडशं दक्षिणादानं होमसङ्ग्रहश्च सप्तदशं
सप्तप्रदक्षिणं, अष्टादशं च बालाचलस्थापनं तयोरावाहनमेकोनविंशं
चान्यदेवावाहनं विंशकं स्थापकाद्यैः सह पुण्याहमेकविंशतिं नित्या-
र्चनं द्वाविंशद् ब्राह्मणभोजनं वैष्णवार्चनं त्रयोविंशं, उत्सवं चतुर्विंशं
स्नपनं पञ्चविंशं महाहविर्निवेदनमिति क्रममेतेषां विपर्यासं न कार-
येत् ॥

एवं यः कुरुते भक्त्या विष्णोः स्थापनं श्रद्धापादधानस्तस्य
कायकृतं पापं क्षिप्तं नश्यति । सर्वयज्ञफलं लब्ध्वा, सर्वान् कामान-
वाप्य, दश पूर्वान् दशावरान् आरमान् चैकविंशकं विष्णोर्लोकमासाद्य
तद् विष्णोः परमं पदं प्राप्नोति । क्षत्रियो विजयं कीर्तिं लब्ध्वा नृ-
मनेककोशमक्षयफलं सर्वशत्रून् भिद्य सागरान्तां महीं प्राप्य चक्र-
वर्त्तः भूत्वा विष्णोः सारूप्यं पदं प्राप्नोति । वैश्योऽपि धनधान्य-
युतस्तेजस्वी पुत्रवान् पशुमान् पूर्णमनोरथः पूरुषस्य सारूप्यं पदं प्रा-
प्नोति । शूद्रः स कुलकेतुः प्रजावांस्तेजस्वी पशुमानैहिकान् भोगा-
नवाप्य विष्णुलोकं स गच्छति । तद् ग्रामस्य राष्ट्रस्य राज्ञः शान्ति-
राधुरारोग्यधनधान्यापुर्वर्धनं च भवेत् । तस्माद् देवयजनं विक्षिष्ट-
मिति विज्ञापते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते ध्रुवकौतुकस्नपनोत्सववलिबेराणां
सहप्रतिष्ठाविधिर्नाम पट्विंशः पटलः ॥

अथ सप्तत्रिंशाः पटलः ।

अथ द्वारदेवान् पर्पदानां च (पृथक्) पृथक् स्थापनाविधिः ।
द्वारं विधिबद्धं कृत्वा पटङ्गान् शिल्पिना नार्थं संयोजयेत् । पूर्वमधर-
पट्टिकाधूर्त्वानननुत्तरशीर्षं न्यस्योर्ध्वं स्तम्भमुत्तराभिमुखमुत्तरस्तम्भं
दक्षिणाभिमुखं तयोर्परिष्टादुत्तरपट्टिकामधोमुखां दक्षिणशीर्षपार्श्वं

चौपासनाग्निकुण्डं कृत्वाधारं हुत्वाधारान्ते कुम्भं सदृष्ट्वा तन्तुना परिवेष्ट्याद्विः पूर्वं वस्त्रेण वेष्टयित्वा तस्मिन् सुवर्णं निक्षिप्य कूर्चं निधाय पङ्क्तान् प्रत्येकं वस्त्रेणावेष्ट्याभिमुखे धान्यराशौ कुम्भं विन्यस्याचार्यश्चोत्तराभिमुखो भूत्वा ध्यायन् धातारं भुवङ्गं पतङ्गं पतिरिं वरणं च तस्मिन् कुम्भेऽम्भसि समावाह्य पश्चाद्दौत्रं प्रशंस्य धात्रादिपङ्क्तानामावाहनजुष्टाकारस्वाहाकारं च हुत्वा धात्रादि-पङ्क्तदेव(ता)मन्त्रान् प्रत्येकं दशपर्यायं सवैष्णवं हुत्वा प्रभाते स्नात्वा तत्कुम्भोदकेन धात्रादीन् समावाह्यारभ्यर्च्य हविर्निवेदनं च कारयेत् । ब्रह्मेशाभ्यां भृगुपुण्याभ्यां च मुष्टमण्डपे सौपाने वा दक्षिणोत्तरतः प्रागेव होमं कृत्वा कुम्भपूजां च कारयेत् ॥

मणिकादिद्वारपालान् तत्तत्पार्श्वेऽभिमुखे होमं कुम्भपूजनं च । अन्येषां परिवाराणां तत्तदालयाभिमुखे सर्वेषां पृथगेव वास्तुहोमं हुत्वाभिमुखे शय्यावेदिं द्विहस्तायतविस्तारं तद्विम्बार्धाधिकमानं शोत्सेधं सङ्कल्प्य तत्तन्मन्त्रेण पूर्ववदभ्युक्ष्याक्षरमेषामधिवासं च कृत्वा पश्चाद्चौपासनाग्रावाधारं हुत्वाधारान्ते कुम्भं चतुरादकपूर्णान् खण्ड-स्फुटितकालरहितान् सदृष्ट्वा तन्तुना परिवेष्ट्य जलेनापूर्य वस्त्रयुग्मे-नावेष्ट्य रत्नं सुवर्णं वा तदायुधसहितं तत्तन्मन्त्रेण तत्तत्कुम्भे म-क्षिप्य सप्तकलशैः स्नाप्य शय्यात्रेयां धान्योपरि पञ्च वस्त्राणि चास्तीर्य प्रतिसरान् घृद्ध्वा तत्तन्मन्त्रेण शाययित्वोत्तराच्छादनं कृत्वा हीनं प्रशंस्य तत्तन्मूर्तिमन्त्रेणावाहनजुष्टाकारस्वाहाकारं च कृत्वा तत्रेषां पर्पदानां मन्त्रैर्वैष्णवैः षोडशद्वादशकृत्वो जुहुयात् । यस्य देयस्य स्वकं मन्त्रं न विद्यते, तस्य नाममन्त्रेण तथैव होमं हुत्वा रात्रिशेषं त्रितीयं प्रभाते स्नात्वालयमाविश्य कुम्भं निर्म्य समादाय तत्तत्स्थाने तत्तन्मन्त्रेण रत्नन्यासं कृत्वा तत्तन्मन्त्रैः स्थाप्य तत्तद्देरहृदये बीजा-धारं न्यस्य तत्तन्मन्त्रेणावाह्यारभ्यर्च्य हविर्निवेदयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिश्रोक्ते सर्वपरिवाराणां पृथग् स्थापना-

विधिर्नाम सप्तत्रिंशः पटलः ॥

अथाष्टाविंशः पटलः ।

अथौर्ध्वं नवपद्मत्रयमूर्तिविधिं वक्ष्ये । सहस्राधिकविप्राणां ग्राम-
मध्ये पश्चिमे पूर्वे वा नलिनकादिविमानेषु नवपट्टिहस्ताद्येकपट्टिकरान्तं
द्विद्विहस्तं विभज्य वृद्ध्या सप्तविंशतिभेदेष्विष्टमानं विसृज्य निश्चित्य
तत्रैकाशीतिविभागं कृत्वा तन्मध्ये पञ्चविंशतिभागं तस्योर्ध्वे तल-
करणार्थं घनं दृढतां यथालक्षणानुरूपं परिकल्प्य तस्यैव परितः प्रा-
गादिचतुर्दिक्षु पुरुषं सत्यं चाच्युतानिरुद्धान् गर्भागारं दशभागं तत्-
समं तत्प्रमुखे निष्क्रामणं युक्त्या कृत्वा तत्समं प्राच्यां प्रमुखं वास्त्या-
दीनां मुखमण्डपं तद् गर्भागारं समं त्रिपादमर्थं वाप्यैवं विमानं चतु-
र्मुखं चतुर्द्वारं चतुष्कृतं त्रिशालाधुतहारपञ्जरनासिकाद्यैः कृत्वोपरिष्ठाद्
द्वितीयतलविस्तारं पूर्वं तदेकाशीतिभागं कृत्वा तन्मध्ये पञ्चविंशति-
भागं विष्णोरादिमूर्त्तेरावाहनागारं मुखमण्डपसोपानयुक्तं तस्यैव परि-
तोऽलीन्द्रे चतुर्विंशतिभागं तद्वाह्ये द्वाविंशद्भागं वास्रभित्तिं कूटशालाद्यैः
शोभितं तस्यालीन्द्रे दक्षिणे नरनारायणयोरासनागारं तत्पश्चिमे नृ-
सिंहस्य चोत्तरे वाराहस्य चागारं युक्त्यैव परिकल्प्य तस्योर्ध्वे तृतीय-
तलविस्तारायामया लक्षणोपेतं देवेशस्य शयनागारं मुखमण्डपं कृत्वा
तत्प्राच्यामलीन्द्रे दक्षिणे दक्षिणामुखं सत्यमूर्तिं तथैव संयुक्तं कृत्वा
एवं त्रितलैर्युक्तं नवमूर्तिविमानं कारयेत् ॥

पञ्चमूर्त्तिप्रतिष्ठा चेदेवं विमानं त्रितलं कृत्वा नरनारायणनार-
सिंहयाराहान्श्च विमाने त्रितले देवेशं शयनं द्वितीयतले विष्ण्वादिमूर्त्ति-
मधस्तले पुरुषादीन् पूर्ववत् स्थापयेत् । अथवा विमानं त्रितलमधस्तले
विष्णुमादिमूर्त्तिं भोगासनमार्गेण प्रतिष्ठाप्य तत्परितोऽलीन्द्रे चतुर्दिक्षु
चतुर्द्वारयुतं यस्मिन् प्रधानं तस्मिन् मुखमण्डपं कृत्वा तत्प्राच्यामलीन्द्रे
दक्षिणे दक्षिणामुखं सत्यमूर्तिं तथैव पश्चिमे पश्चिमामुखमच्युतमूर्त्ति-
मुत्तरे चोत्तराभिमुखमनिरुद्धमूर्त्तिं देवीभ्यां सहितं रहितं वा संस्था-
प्योर्ध्वे द्वितीयतले देवेशं योगशयनं वा संस्थाप्यार्चयेत् ॥

पञ्चमूर्त्तिप्रतिष्ठा चेद् विमानं त्रितलं कृत्वा तदूर्ध्वे तले द्वितीये
तले विष्णुमादिमूर्त्तिमधस्तले पुरुषादीन् पूर्ववत् स्थापयेत् । अथवा

द्वितीयतले विष्णुमादिमूर्तिं पूर्ववत् संस्थाप्यावःस्थलेऽभ्यन्तरघन-
संयुक्तं तत्परितश्चालीन्द्रं चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारयुतं मधाने मुखमण्डपसंयुक्तं
कृत्वा तस्यालीन्द्रे प्रागादिपुरुषादीन् देवीभ्यां सहितं रहितं वा पूजक-
मुनिभ्यां ब्रह्मशङ्कराभ्यां सहैव स्थापयित्वा चयेत् ॥

अथवा विमानमेकतलप्रासादनवहस्तादहीनं निश्चित्य तस्मिन्
एकाशीतिविभागं कृत्वा तन्मध्ये नवभागं कृत्वा मध्ये नवभागं गर्भा-
गारं तस्यैव परितः षोडशभागमभ्यन्तरं भित्तिस्तत्परितश्चतुर्विंशति-
भागमलीन्द्रं तद्वाह्यद्वात्रिंशद्भागवाह्यभित्तिं पूर्वद्वारसंयुक्तं तत्समं त्रि-
पदमथ वा मुखमण्डपं दक्षिणपश्चिमद्वारप्रदेशे जालकैर्युक्तं बाह्यभित्ति-
विस्तारात् सप्तदशोत्सेधमर्धाधिकं पादोनद्विगुणं द्विगुणं वा विमानो-
त्सेधं तदष्टमं कृत्वा त्र्येकांशमधिष्ठानं तद्विगुणं पद्मोत्सेधमेकांशं
प्रस्तम्भाभित्तौ संयोज्याभ्यन्तरभित्तेरुपरि कण्ठमेकांशं व्यङ्गुलं शि-
खरमेकांशं स्थूपीत्येवमेकतलप्रासादं परिकल्पयेत् । तस्मिन् गर्भालये
दैवतभागे विष्णुमादिमूर्तिं भोगासनमार्गेण ध्रुववेरं पीठे स्थापयति ।
पुरुषाद्यादिमूर्तिर्भित्त्वादन्त्येवमपि ध्रुववेरं विमानस्यादिमूर्तेरनु रूपं
विष्ण्वादिपञ्चमूर्तेः कौतुकवेरान् विधिना कारयित्वा गर्भागारे ब्रह्मयदे
विष्णुमादिमूर्तिं तस्यालीन्द्रे द्वारदक्षिणे प्रादमुखः पुरुषस्तस्यालीन्द्रे
दक्षिणे सत्यमच्युतमुत्तरेऽनिरुद्धं देवीभ्यां सहितं रहितं वा संस्थाप्या-
चयेदिति केचित् । पश्चानां कौतुकादीनामावाहनोद्भासनमादिमूर्त्ता
देवपुरुषादीनां चतुर्णामेतां विधिना च्ये एवं कारयेदिति केचित् ॥

एवं कर्तुमशक्त्येत् कूटाकारं द्वितीयं तरुणालयं यथास्थानेन
कल्पितं चतुर्गुणं बाह्यभित्तिविस्तारसममभ्यन्तरभित्तेः सप्तदशोत्सेधं
वा तदुत्सेधं षडंशं कृत्वा तदेकांशमधिष्ठानं व्यंशं स्वम्भं तुङ्गं व्यंशं
शिखरमर्धांशं स्थूपी चेत्येवं शिलयेष्टकया भित्तिं सङ्कल्प्य लुपाविधानेन
कृत्वा लोष्टैराच्छाद्योपरि स्थूप्येकत्रिः पञ्चसप्तनवैर्वा कारयेत् । मुख-
मण्डपेन सार्धं वेति केचित् । ध्रुववेरविमाने विष्ण्वादिपञ्चमूर्त्तिं
कौतुकमेव प्रतिष्ठापयेत् । अशक्त्येद् यथोक्तविमानध्रुववेरस्य कृत्वा
कूटाकारकौतुकादीन् समानीय तस्मिन् विमाने प्रतिष्ठाप्याचयेत् ॥

अथ पण्मूर्तिः । यथोक्तविमानध्रुववेराणां कर्माशक्तश्चेत् पूर्वोक्त-
पञ्चमूर्त्येकतलप्रासादवद् विमानं कृत्वा ध्रुववेरं विना गर्भागारे ब्राह्मे
पदे विष्णुमादिमूर्तिं तस्यालीन्द्रे द्वारदक्षिणे ग्राह्मुखं पुरुषं दक्षिणे
सत्यं पश्चिमेऽच्युतमुत्तरेऽनिरुद्धं देवीभ्यां सहितं रहितं वा कौतुकादीन्
संस्थाप्योपरितलार्थविष्णुमूर्तेः प्रतीच्यामुन्नतपीठं कृत्वा तस्मिन् भित्तौ
गुहायां वा देवं कौतुकमेवं संस्थाप्यार्चयेत् । पुरुषादीनामभ्यन्तराभित्तौ
कृतभागं संस्थाप्यार्चयेदिति केचित् ॥

विष्ण्वादिपण्णां कौतुकानामावाहनाद्यक्षरन्यासमाचरेत् । अथवा
वितलप्रासादमेवं कृत्वा विमानोत्सेधं चतुर्भागं कृत्वा सार्धांशमधिष्ठानं
तद्विगुणं स्तम्भायामं सार्धांशं प्रस्तरं बाह्यभित्तौ संयोज्यालीन्द्रं वि-
सृज्याभ्यन्तरभित्तेरुपरि चोर्ध्वभूमौ पादं श्यंशं पादांशं कण्ठं पादं श्यंशं
शिलरमेकांशं स्तूपितुङ्गं, बाह्यभित्तेरुपरिकूटशालाद्यैरुपशोभितं सोपान-
मुखगण्डपादीन् शिल्पशालोक्तमार्गेण युक्त्या परिकल्पयेत् । एवं
विमानं कृत्वाधःस्थले पूर्ववद् विष्ण्वादिपञ्चमूर्तीन् कौतुकादीन्
संस्थाप्य तस्मिन्नुपरितले ब्रह्मभागे पीठे रत्नादीन् विन्यस्योपरि
तथार्थं कौतुकं संस्थाप्यार्चयेत् ॥

अथवा पूर्वकूटाकारं जीर्णं चेत् पश्चादेकतलं द्वितलं वानुकल्प-
मार्गलक्षणोपेतं विमानं कृत्वा तस्मिन् पूर्ववत् कूटाकारोक्तविधानेन
संस्थाप्यार्चयेत् । कूटागारं चेत् पञ्चमूर्तिकूटागारवत् कूटागारं कृत्वा
पण्मूर्त्येकतलवद् विमानं संस्थाप्यार्चयेत् । पश्चादशक्तश्चेन्नलीनका-
दिषु पूर्ववद् यथोक्तविमानध्रुववेरांश्च कृत्वानुकल्पविमाने कूटागारयो-
रुभयरूपेऽप्यर्चितं वा पण्मूर्तिकौतुकादीन् समानीय तस्मिन् विमाने
प्रतिष्ठाप्यार्चयेदादि(पुरुष)मूर्त्यादिसर्वेषां मूर्तीनां बल्युत्सवरूपना-
दीनि सर्वाणि विष्णोरादिमूर्तेरिव समाचरेदित्याह भगीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते नवपट्टपञ्च-
मूर्तिविधानं नामाष्टात्रिंशः पटलः ॥

अथैकोनचत्वारिंशः पटलः ।

अथोर्ध्वं नवमूर्तिनां ध्रुववेरमानं धाम गर्भगृहद्वारस्तम्भयजमानमानाहुलोद्दिष्टमानेन ध्रुववेराणि कारयेत् । देव्योर्मनं देवस्य बाहुमानं कण्ठसीमान्तं वा तत्समं त्रिपादमर्थं वा पूजकमुनिभ्यां परिवारदेवानां चाकारं यदि तन्मध्यतले विष्णुमादिमूर्तिं सिंहासने भोगासनमार्गेण श्रीभूमिभ्यां ब्रह्मशङ्कराभ्यां युक्तं परभित्तिभुगे दक्षिणवामयोर्वन्धमानौ चामरचारिणौ किष्किन्धसुन्दरौ च कामिनीव्याजनीभ्यामर्कचन्द्राभ्यां युक्तं प्रथमद्वारदक्षिणे तुर्हणं वामे वलिन्दं द्वितीयद्वारे तापसं सिद्धिदं चैवमादिमूर्तिं तस्यालीन्द्रे दक्षिणामुखौ नरनारायणौ च स्थितौ प्रजापतिशङ्करावर्चकमुनिभ्यामर्कचन्द्राभ्यां युक्तं द्वारस्य दक्षिणवामयोश्चक्रचूलिनं शङ्खचूलिनं च तस्यालीन्द्रे पश्चिमे नृसिंहं योगासनमार्गेणासीनं कथ्या चोरुवद्ब्रह्मशङ्कराभ्यामर्चकमुनिभ्यामादित्यचन्द्राभ्यां युक्तं द्वारदक्षिणवामयोश्चण्डप्रचण्डाभ्यां सहैव नृसिंहवत् कुर्यात् । तस्यालीन्द्रे चोत्तराभिमुखं वाराहं पूर्ववद् देवस्य दक्षिणे चन्द्रं वामे हलेशं पूजकमुनिभ्यां ब्रह्मशङ्कराभ्यां परभित्त्यूर्ध्वभागे सनकसनत्कुमारौ चन्द्रादित्यौ द्वारदक्षिणवामयोर्दुर्गाविघ्नेशौ तु कुर्यात् । अधःस्थले प्राच्यां पुरुषं भोगासनमार्गेण देवीभ्यां पूजकमुनिभ्यां ब्रह्मशङ्कराभ्यामपरभित्त्यूर्ध्वभागे श्वेतच्छत्रं दक्षिणवामयोश्चामरधारिणीभ्यां मायासंहलादिनीभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां चन्द्रसूर्याभ्यां च कारयति । प्रथमद्वारे तुर्हणवलिन्दौ द्वितीयद्वारे शङ्खपद्मनिधौ पूर्वद्वारसोपानस्थलभिचौ प्रमुखं श्रियं वरणाभिषेकयुतं कारयेत् । दक्षिणे सत्यमूर्तिं दक्षिणामुखं देवीभ्यां पूजकमुनिभ्यां ब्रह्मशङ्कराभ्यामपरभित्त्यूर्ध्वभागे छत्रं जयामद्राभ्यां चामरधारिणीभ्यां शुक्रवृहस्पतिभ्यां प्रथमद्वारे नासत्यदण्डौ द्वितीये चक्रशङ्खचूलिनौ दक्षिणे सोपानस्थलभिचौ दक्षिणामुखौ वाग्देवीं कारयति ॥

पश्चिमे पश्चिममुखमच्युतं देवीभ्यां पूजकमुनिभ्यां ब्रह्मशङ्कराभ्यां परभित्त्यूर्ध्वभागे छत्रचामरधारिणीभ्यां जयामद्राभ्यां सूर्यचन्द्राभ्यां प्रथमद्वारे गृहजाम्बवौ द्वितीये पद्मशङ्खनिधौ सोपानस्थल-

मालारज्जुपर्यङ्गितालायामलम्बदर्भद्वयसंयुक्तदर्भमालालङ्कृत्याश्रयौ-
दुम्भरपुष्पवटपृथ्वीस्तोरणादीनि त्रिहस्तमुत्सेधानि तस्यार्धविस्तृतानि
तस्योर्ध्वपट्टिकांमध्येऽरत्निमात्राणि त्रिशूलयुतानि तौरणानि कार-
यित्वाग्रिमिलेति प्राग्द्वाराश्रयमिषेत्वोर्जेत्वादि दक्षिणे उदुम्भर-
मग्रे आयाहीति पश्चिमे शुद्धं, शम्भोदेवीत्युत्तरे वटपृष्ठं च कृत्वा चतु-
र्द्वारेषु संस्थाप्य द्वारपार्श्वे कदलीक्रमकोदकमदीपाङ्कुरार्धरत्नलङ्कृत्य
तन्मध्यकृतवेद्यां परितश्चाग्रिकुण्डानि कारयेत् ॥

अरणीमन्वत्थं शमीजातमन्यं वा सदृशं द्वितालायामां पट्ट-
लविस्तृतां भागोत्सेधामरणीं तत्समा चोर्ध्वफलका द्वितालायामप्रा-
देशपरीणाहं मृष्टाग्रयोरेकाङ्गुलमात्रं शिखायुक्तं मधनदण्डं ध्रुवस्या-
धामं द्विप्रादेशं प्रादेशपरीणाहं तदग्रं नाहं विलादर्वागानुपूर्व्येण सं-
धिष्यात्तमग्रे प्रादेशमण्डलं गोलकं विलविस्तारमाच्छादनं गर्तपुतभेदं
कुर्यात् । अग्रिहोत्रद्वयणी पट्टविषदङ्गुल्यायाममधस्तात् षोडशाङ्गुलं
एवं द्वादशाङ्गुलपरीणाहं तदूर्ध्वे पञ्चाङ्गुलायामपुच्छं मध्ये निम्नं भागं
परितो भित्तोरिकाङ्गुलं तस्मादग्रान्तं घृतधारायुक्तमेकाङ्गुलमिस्तारं
त्र्येष्टुलं मध्याद्वस्तात् पञ्चाङ्गुलमात्रपूर्व्येण संधिर्ग्राह्यं घृतधारां तस्यो-
भयपार्श्वयोरेकाङ्गुलं गर्तं भित्तिरर्धाङ्गुलं परं छात्राकारं पत्रं भागमेव
करोति ॥

विष्णुमूर्त्तेः शयनस्य सम्प्राप्ती हौत्रशंसनं पुरुषमूर्त्तेराहवनीये
 सत्यमूर्त्तेरन्वाहार्यमच्युतमूर्त्तेर्गार्हपत्यमनिरुद्धमूर्त्तेरावसथ्यं नरनारा-
 यणयोरन्वाहार्यं नृसिंहस्य गार्हपत्यं वाराहस्यावसथ्यं प्रधानाग्निमि-
 त्युच्यते । पश्चादादिमूर्त्तेः सभ्याग्निं परिपिच्य पलाशेष्यान् गृहीत्वा
 मृलाग्राभ्यां घृताक्तं विष्णुगायत्र्या शतशो जुहुयात् । उभभृतेनातो
 देवाद्यैराज्येन जुह्वां पक्वं साज्यमतो देवादिना सुवेणाज्यमादाय वि-
 ष्णुसूक्तमग्निहोत्रहवण्याभ्यां पुरुषसूक्तं च दशपर्यायतो यजेत् । सह-
 साहुती पञ्चवारुणं यदेवादींश्च ब्रह्मयजनादिसर्वदैवत्यमन्त्रान् वैष्णव-
 मिन्द्राहुतिं विच्छिन्नं च सकृद्बधुत्वाहवनीये पुरुषसूक्तमन्वाहार्ये विष्णु-
 सूक्तं गार्हपत्ये वैष्णवमावसथ्ये चैकाक्षरादींश्च त्रिष्कृत्वा यजेद् विष्णु-
 सूक्तेन पञ्चामिषु क्षीरदध्याज्यलाजैर्युक्तमुपजुह्वा जुहुयात् । आज्यं
 सुवा गृहीत्वा वैष्णवं च सकृद्बधुत्वा पौण्डरीके वैष्णवं जुहुयात् ।
 अजशतं वित्त्वपत्रं वा घृताक्तं विष्णुगायत्र्या जुहोति । पुरुषसूक्तं
 पारमात्मिकं देवं ध्यायन् सकृद्बधुत्वा पर्पदानां होमेषु तत्तन्मन्त्रान्
 द्वादश दशाष्टौ वा पर्यायतो जुहोति । तदूर्ध्वतले तृतीये शयनाद्यस्य
 स्थापनमार्गेण पञ्चाग्नीनां होमं हौत्रशंसनं मूर्त्यावाहनादिकं चाचरेत् ।
 अधःस्थले प्राच्यां पुरुषमूर्त्तेर्पागशालायामाहवनीये पुरुषसूक्तमन्वाहार्ये
 विष्णुसूक्तं श्रीदैवत्यं ब्राह्मं चाहवनीये पुरुषसूक्तं मुनिभ्यां चावसथ्ये
 चैकाक्षरादिमहीसूक्तं रौद्रं च हुत्वानिरुद्धमूर्त्तेरावसथ्ये चैकाक्षरादि-
 सूक्तमाहवनीये पुरुषसूक्तमन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं मुनिभ्यां होमं गार्हपत्ये
 वैष्णवं महीदैवत्यं रौद्रं च हुत्वा नरनारायणयोरन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं
 विष्णुगायत्रीं च गार्हपत्ये वैष्णवमादित्यदैवत्यमादित्ये चैकाक्षरादि-
 सूक्तमाहवनीये पुरुषसूक्तं प्राजापत्यं च तत्पथिमे नृसिंहस्य गार्हपत्ये
 वैष्णवं यो वा नृसिंहैत्येवमावसथ्ये चैकाक्षरादिसूक्तं बालमाहवनीये
 पुरुषसूक्तमन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं रौद्रं च हुत्वा वाराहस्यावसथ्ये चैका-
 क्षरादिसूक्तं यः स्वयं सृष्टमित्येवं महीदैवत्यमाहवनीये पुरुषसूक्तमैन्द्र-
 मन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं गार्हपत्ये अतो देवादिवैष्णवमेते शतमित्यादि

स्नात्वाचार्यः स्थापकादीन् स्नात्वालयमाविश्य प्रादक्षिण्यवशेन पूर्ववत्
सर्वान् देवानुत्थाप्याभ्यर्च्य गर्भालयेषु सर्वेषु कौतुकपीठे रत्नन्यासं
कृत्वाचार्यादिभ्यो दक्षिणां दत्त्वाग्निं परिस्तीर्य पूर्णाहुतीं हुत्वा नित्य-
होमाय विन्यस्य मुहूर्ते समनुभासे तत्तद्यागशालाभागत्य तत्तदाचार्या-
दयो भूः प्रपद्येति क्रमेण कुसुमाञ्जलिं दत्त्वा तत्तद्देवं प्रणम्य सर्वाल-
ङ्कारसंयुक्तं वाद्यघोषेण तोयधारापुरःसरं शकुनमृक्तं समुच्चार्य कुम्भा-
नाहृत्य शिरसा धारयन्तोऽग्रतो गच्छेत् । कौतुकविम्बादीनां सानु-
गच्छेदालयं प्रदक्षिणं कृत्वा पूर्वं विष्णुमूर्तिं पश्चात् पुरुषमत्याच्युता-
निरुद्धान् शयनादेव तस्यानु नरनारायणनारसिंहवाराहास्तत्तद्गर्भा-
गारं प्रविश्य तत्तद्भुवनेरस्य दक्षिणपार्श्वे कुम्भान् संन्यस्य प्रतद्विष्णु-
स्तपत इति कौतुकवेरान् संस्थाप्य पार्श्वयोरुभयोर्देव्यौ च पूर्वोक्त-
स्थापकानां क्रमेण संस्थाप्यात्मसूक्तं जप्त्वा ध्रुवस्य पादं स्पृष्ट्वा स्र-
वतानि च जप्त्वा तथैव मन्त्रन्यासाक्षरन्यासांश्च कृत्वा समाहितो
ध्यायन् सर्वान् देवानावाह्य पुण्याहं कृत्वा नित्यार्चनाविधानेनाभ्यर्च्य
पायसाद्यैर्हविर्निवेद्य होमं हुत्वा बलिं निर्वप्य बल्युद्धारं च कारयेत् ।
एष विशेषोऽन्यत् सर्वं समानम् । पण्मूर्तिप्रतिष्ठा चेद् विष्ण्वादिपञ्च-
मूर्तिं शयानं च यथोक्तविधिना प्रतिष्ठापयेत् । पञ्चमूर्तिं चेद् वि-
ष्ण्वादिपञ्चानां यथोक्तविधिना प्रतिष्ठापयेत् ॥

अशक्तानामेकतलप्रासादे पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये । पूर्व-
वदाचार्यमेकं स्थापकादीन् वरयित्वा यथोक्तमङ्कुरानर्पयित्वा तथैवा-
क्षिमोचनाधिवासनं च कृत्वालयाभिमुखे पूर्ववदादिमूर्तिप्रतिष्ठोक्तवद्
यागशालां महावेद्यां च तस्यैव परितश्चाग्निकुण्डानि कृत्वा वास्तु-
होमविधिना वास्तुशुद्धिं कृत्वाधारं हुत्वाधारान्ते पूर्ववत् कुम्भं
साधयित्वालये बालावादित्याभिमुखे धान्यापरि कुम्भं संन्यस्या-
चार्यश्चोत्तराभिमुखो भूत्वा पूर्ववद् देवं ध्यायन् कुम्भे सर्वान् समा-
वाह्यः कुम्भं सद्गृह्याग्रतो गच्छेत् । तस्यानु स्थापकाः शकुन-
सूक्तमुच्चार्य विष्णुमादिभूर्तिं पश्चात् पुरुषादीनां कौतुकानुक्रमेण स्न-
पनोत्सवबलिभेराणां च दाय यागस्थानेऽन्यदेशे स्नानवेद्यां मध्ये

विष्णुमूर्तिं तदक्षिणे देवीं श्रियं तत्पूर्वे पुरुषं तदक्षिणे श्रियं तदक्षिणे पुरुषं सत्यं च तस्योत्तरे महीं चान्युतमनिरुद्धं च प्रतिष्ठाप्य तेषां दक्षिणपार्श्वे कुम्भं संन्यस्य पूर्ववत् प्रत्येकं सप्तभिः कन्धैः स्नाप्य वस्त्रोत्तरीयाद्यैर्विभूष्याभ्यर्च्य यज्ञालये नैर्ऋते विष्टरे देवान् संस्थाप्य पूर्ववत् प्रतिमं बध्वादिमूर्त्तेर्ध्रुवरेख्यस्य प्रतिसरमाबध्य पूर्ववत् पृथक् पृथक् शयनान्यास्तीर्य मध्ये विष्णुमूर्तिं तद्देवीभ्यां सह दक्षिणे पुरुषसत्यां तस्योत्तरेऽच्युतानिरुद्धौ तत्तद्देवीभ्यां मह समारोप्य तेषां दक्षिणे स्नपनमुत्तरे चोत्सवं बलिवेरं चारोप्य पूर्ववच्छाययेत् । यद् द्वारं तत्तत् तेषां मौलिं कृत्वोत्तरान्छादनं सञ्छाद्य सभ्याग्नौ पूर्ववद् द्वौत्रं प्रशंस्यावाहनादीनि सर्वान् देवान् कृत्वा सर्वदेवार्चनं च कृत्वा चतुर्दिक्षु वेदानध्यापयेत् । सभ्याग्नौ पूर्ववद् यथोक्तहोमं हुत्वाहवनीयादीनां चतुर्णां च यथोक्तहोमं हुत्वा तथैव पद्महोमं सर्वपरिवारदेवानां तत्तद्देवतं तत्तत्स्थाने तथैव हुत्वा नृत्तमेयाद्यै रात्रिशेषं नयेत् ॥

अथाचार्याद्याः प्रभाते स्नात्वालयमाविश्य पूर्ववद् विष्ण्वादिपञ्चानां कौतुकानां पीठे रत्नादीन् संन्यस्याचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् । सभ्याग्निं परिस्तीर्य खिष्टाकारं पूर्णाहुतीर्जुहुयात् । तमग्निं नित्यहोमाय विन्यस्य मुहूर्ते प्राप्ते सर्वालङ्कारसंपुक्तं तोयभारापुरःसरं शकुनवृक्तं जपन् देवं ध्यायन् आचार्यः कुम्भं शिरसा धारयन्नग्रतोऽग्निं गच्छेत् । स्थापकाश्च विष्ण्वादिमूर्त्तीन् पूर्ववदादाय प्रदक्षिणीकृत्याभ्यन्तरे ध्रुवरेख्यस्य दक्षिणे भागे कुम्भं संन्यस्य ब्रह्मस्थाने ध्रुवरेखाभिमुखे विष्णुमूर्तिं तद्द्वारदक्षिणेऽलीन्द्रे प्राद्वमुखं पुरुषमूर्तिं तस्यालीन्द्रे दक्षिणाभिमुखं सत्यं तत्पश्चिमे पश्चिमाभिमुखमुत्तरे चोत्तराभिमुखमनिरुद्धं च पूर्ववत् स्थापनामृक्तैः संस्थापयेत् । तस्मिन् मुखमण्डपेऽभ्यन्तरे वा दक्षिणे स्नापनमुत्तरे चोत्सवं बलिवेरं च स्थापयेत् । आचार्यश्चात्मभूक्तं च जप्त्वा ध्रुवस्य पादं स्पृशन् वृक्तानि च जप्त्वा संस्थाप्य दक्षिणे चोत्तराभिमुखं स्थित्वा ध्रुवरेखाक्षराणि संन्यस्य समादितो गुरुः कुम्भस्थां शक्तिमायातु भगवानिति ध्रुवरे-

रस्य परितः पूर्ववदालयावरणत्रयदेवान् समावाह्य दक्षिणे ध्रियं वामे
महीं प्रावाहयेत् । विष्ण्वादिकौतुकानां स्नपनोत्सववलिबेराणां च
मन्त्रन्यासाक्षरन्यासाश्च कृत्वा पूर्ववत् सौवर्णादिपात्रे शङ्खे वा पूत-
वारिणापूर्य देवं ध्यायन् भुवनेरात् प्रणिधिजले दीपाद् दीपमिवा-
वाह्य विष्ण्वादिविष्ण्वाणां कौतुकानां यथाक्रमेणावाहयेत् । ततः स्नप-
नोत्सववलिबेरमावाहयेत् । एष विशेषोऽन्यत् सर्वं समानम् ॥

पद्ममूर्तिश्चेदुपरितले देवसा कुम्भपूजनस्नपनशयनहोमादीन्
पृथगेव कृत्वा पूर्ववत् कौतुकादीनेव विधिना स्थाप्यार्चयेत् । अन्येषां
पूर्ववत् पद्ममूर्तिविधिना कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते नवपट्पञ्चमूर्ति-
प्रतिष्ठाविधिर्नामैकोनचत्वारिंशः पटलः ॥

अथ चत्वारिंशः पटलः ।

अथैकविमानस्थानकासनशयनानां विधिं वक्ष्ये । विमानं त्रि-
तलं चतुरश्रायतं वर्तुलायतं वा मुखमण्डपसोपानसहितं कृत्वादितले
स्थानकं द्वितीये चासनं तृतीयं शयानं च कृत्वाथवा तृतीयतले स्था-
नकं द्वितीये चासनमादां शयानं कारयेदिति केचित् । योग(भेदि?)-
भेदेष्वेकमार्गेण भुवनेराणि कारयेत् । भुवानुरूपं कौतुकादीनि बेराणि
कृत्वा पर्षदानामालयं प्राकारगोपुरमण्डपादीनि पूर्ववत् तेषां स्थापना-
विशेषं वक्ष्ये । यथोक्तगङ्गकुरानर्पयित्वा पूर्ववदक्षिमोचनं चाधिवासं च
कृत्वालयभिमुखे स्थानकस्य तत्प्राच्यां शयनस्य यागशालामलङ्कारं
च पूर्ववत् कृत्वा तेषां मध्ये शय्यावेदीं तच्चद्वेषां परितश्चाग्निकुण्डानि
कृत्वा त्रयाणां देवानां प्रत्येकमाचार्यस्थापकादीन् वरयित्वालयस्यो-
त्तरे वास्तुहोममेकं वा कृत्वालयं शोध्य सर्वानग्नीनाधारं कृत्वाधारान्ते
देवानां त्रयाणां कुम्भपूजनस्नपनप्रतिसरवन्धनहोमशयनमूर्त्त्यावाहन-
लुण्ठकारस्याहाकारादिहोमादीनि सर्वाणि कार्याणि यदाप्रतिष्ठोक्त-
विधिना मयं पृथगेव कृत्वा प्रभाते स्नात्वा सर्वान् देवानुत्थाप्याभ्यर्च्य
पश्चात् तान् संन्यस्याचार्यादीनां दक्षिणां दत्त्वाचार्यः कुम्भं शिरसा
धारयन् अग्रतो गच्छेत् । ततोऽनु स्थापका विम्बमादाय क्रमेणालय-

मांविश्य पूर्ववत् प्रतिष्ठाप्य नित्यार्चनविधानेनाभ्यर्च्य पायमाण्डपि-
निवेदयेत् । होमं हुत्वा चलिं निर्वाप्य बल्युद्धरणं कारयेत् । एवं
कर्तव्यम् । अग्न्युद्धरणं यथाशक्ति वा कारयेत् । अथवादितले बलि-
दानबल्युद्धरणस्नपनोत्सवं च कारयेदिति केचित् ॥

अथ द्विमूर्तिस्थापनाविधिः । ग्रामादिदेशे तद्वाद्ये वा चूलिका-
मेव कृत्वा पृथक् पृथगन्तर्मण्डलसंयुक्तदक्षिणे शङ्करभवनमुत्तरे विष्ण्वा-
लयमुत्तरे शङ्करभवनं दक्षिणे विष्ण्वालयं वा पश्चिमे देवेशं विष्णुं
मादसुरं शङ्करभवनमेतद्विपरीतं वा विमानं सपर्यदं कृत्वा, दारामृत्त-
च्छास्त्रोक्तविधिना स्थाप्यार्चयेद् देवेशं विष्णुं पूर्वोक्तविधानेन विमा-
नादि सर्वं कृत्वान्तर्मण्डले देशे नवभेदेष्वेकमार्गेण परिवारान् प्रकल्प्य
प्रतिष्ठोक्तक्रमेण प्रतिष्ठां कृत्वा नित्यार्चनविधानेनाभ्यर्च्य पायमाण्ड-
पिनिवेद्य होमं हुत्वा चलिं निर्वाप्य बल्युद्धरणं कृत्वा पूर्ववत् स्नपनो-
त्सवादीनि कारयेत् ॥

अथोर्ध्व त्रिमूर्तिस्थापनाविधिः । ग्रामादेर्यथेष्टदेशेऽन्यत्र वि-
विक्ते वा चैकस्मिन् आकारे वा पृथक् पृथगेवान्तर्मण्डलयुतं मध्ये
विष्ण्वालयं सपर्यदं तथा दक्षिणे शङ्करभवनमुत्तरे ब्रह्माणमुत्तरे शङ्कर-
भवनमुत्तरे ब्रह्माणं वा प्रतिष्ठापयेद् । तदालयाभिमुखमण्डपसोपानो-
पेतं विधिना कारयित्वा तदुक्तविधिना सकलं चरं निष्कलं लिङ्गं
कृत्वा तद्विद्वासास्त्रोक्तविधिना लिङ्गस्थापनं कृत्वा पूर्ववद् देवेशं विष्णुं
देवीभ्यां सहितं रहितं वा संस्थाप्यार्चयेत् । ब्रह्माणं चतुर्मुखं चतुर्बाहुं
तसहाटकसन्निभं विद्युन्नामविसकाशार्चिर्जटामकुटमंयुक्तं कुण्डलाङ्गद-
हारादिभूषणभूषितमागुलफलाम्बितं शृङ्गाम्बरं माण्ड्यमेखलोपवीतोत्त-
रीयकृष्णाजिनशुभ्रमालाभमायुक्तं दक्षिणं दक्षिणावराद्यक्षमालाकम-
ण्डलधरं दक्षिणं पूर्वकरसर्कचक्रं वा तथा वामकरं कुशाग्रशीधरमथवा
दक्षिणकरं सुवं वाममाज्यस्थालीं दधन् दक्षिणकरं पूर्वकरं सुन्दरं वा
तथा वामकरं गोमृङ्गसन्दधानं तस्य दक्षिणे देवीं भारतीं श्वेताभां
जटामकुटमण्डितां द्विभुजां रक्तवस्त्रपुष्पधरां वामे सावित्रीं रक्ताभां
जटामकुटमण्डितां चतुर्भुजां श्यामवस्त्रपुष्पधरामन्यत् सर्वं श्रीभूम्योरिव
कारयेत् । आसनं चेद् हरेरिव सिंहासनं तस्योर्ध्वं पद्मासनेनासयित्वा

स्थानके पद्मवीशोपरि देवीभ्यां सहितं रहितं वा कृत्वा तस्य शयानं न कुर्वीत । तस्योभयपार्श्वे शृङ्खलित्वितौ तन्मुखमण्डपद्वारे तापसं सिद्धिदमन्तर्मण्डले पूर्वादीशानपर्यन्तमग्रत्वादिसप्तर्षीन् सनकं चाष्टपरिवारानालयस्याग्रे वाहनं हंसराजं शैपिकमकल्मषमनुपमं पीठदेवमहाभद्रमन्तर्मण्डलद्वारेणसत्यदण्डौ च कृत्वा पश्चात् स्थापनविशेषं तद्रूपं कौतुकं कृत्वाङ्कुरानर्पयित्वा पूर्ववद् वास्तुहोमाद्ब्रह्मोमौ हुत्वा तत्तन्मन्त्रेणाक्षिमौचनाधिवासांश्च कृत्वा यागशालामध्ये शय्यावेदीं तत्प्राच्यां पौण्डरीकाग्निकुण्डं कृत्वा तदक्षिणे चौपासनाग्निकुण्डसरस्वत्योस्तथैवोत्तरे चौपासनाग्निकुण्डं सावित्र्यै कृत्वा लयादुत्तरे वास्तुहोमं हुत्वा पद्माभावाधारान्ते कुम्भं संस्थाप्य ब्रह्माणं सपर्यदांश्चावाह्य पश्चाद् धिम्बं कुम्भं च सप्तकलशैः संस्थाप्य यानमारोप्य प्रतिसरं बध्वा तत्तन्मन्त्रेण शाययित्वा पद्माग्नौ हौत्रं प्रशंस्य ब्रह्माणं प्रजापतिं पितामहं हिरण्यगर्भमिति ब्रह्मणे, भारतीं वाणीं ब्रह्मपत्नीं सरस्वत्यै इति भारत्यै सावित्रीं वेदमातरं सर्वदेवत्यां सावित्रीमिति सावित्र्यै दक्षिणप्रणिधौ समावाह्य चोत्तरप्रणिधावन्यत्पर्पदानां तत्तन्मन्त्रैरावाह्य तथैव जुष्टाकारस्वाहाकारौ जुहुयात् । श्वेतमञ्जशतं गृहीत्वा गन्धेनाप्लुत्य ब्रह्म गायत्र्या जुहोति । ब्रह्मजज्ञानं हिरण्यगर्भं इति द्वाभ्यां ब्रह्मसूक्तं च षोडशकृत्वो यजेत् । पश्चात् पर्पदानां मन्त्रं प्रत्येकं दशशो हुत्वा चतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनैस्तद्रात्रिशेषं च यापयेत् । प्रभाते स्नात्वा तद्यागशालामगच्छेत् । ब्रह्माणं प्रणवेनोत्थाप्याभ्यर्च्याभ्यन्तरपीठे गत्नादीन् संन्यस्य कुम्भं धिम्बं समादाय सन्नप्रदक्षिणं कृत्वाभ्यन्तरमाविश्य ब्रह्मस्थानं ब्रह्ममन्त्रादीन् जप्त्वा तत् कौतुकं प्रतिष्ठाप्य ब्रह्मसूक्तं ध्रुवसूक्तं च जप्त्वा ब्रह्माणं संस्थाप्य देव्यौ तत्तन्मन्त्रं स्थाप्य तत्तद्बीजाक्षरं च संन्यस्य तत्तत्कुम्भस्थां शक्तिं ब्रह्मजज्ञानमिति मन्त्रेण ध्यात्वाहयेत् । तथा देवीभ्यां चावाह्य तत् कौतुकधिम्बं समावाह्य तत्कुम्भजलेन धात्रादिमहापीठान्तं तत्तन्मन्त्रेणावाक्षाग्निं विसृज्य पुण्याहं कृत्वा नित्यार्चनाविधानेनाभ्यर्च्य पायसाद्यैर्हविर्निरेदयेत् । देवानुपतान् सर्वं हरेरिव समाचरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते स्थानकासनशयनादि-

मूर्तिस्थापनाविधिर्नाम चत्वारिंशः पटलः ॥

एकचत्वारिंशः पटलः ।

अथ विमानस्थापनाविधिं वक्ष्ये । विमानं विधिवत् कृत्वा देवानेतान् प्रकल्पयेत् । मुख्यमण्डपाद् दक्षिणे तापममुत्तरे सिद्धिदं विमानस्य दक्षिणतो मध्ये सत्यमूर्तिं पश्चिमेऽच्युतमूर्तिमुत्तरेऽनेकदमूर्तिं मुख्यमण्डपे दक्षिणे मध्यभद्रे विनायकमुत्तरे निन्ध्यवासिनीमिति । एवं मूलतलैः स्थानमासनवद् द्वितीयतले पूर्वे चन्द्रं दक्षिणे नृसिंहं पश्चिमेऽच्युतमुत्तरे वाराहं च कारयेत् । यस्मिन् विमाने चादितले मध्ये तृतीये च यथेष्टदेशे देवेशं नृसिंहं दक्षिणामुखं पश्चिमामुखं वा कारयेत् । सर्वशत्रुविनाशनं सर्वार्थसाधकमिति विशेषेणोक्तमेषामुद्देशं मानं मानाङ्गुलेनैकादशाङ्गुलं समारभ्य सप्तविंशतिमाश्रान्तं अङ्गुलं वर्धयेत् । नवधा भवति । एतेष्विष्टमानेनांशेऽञ्जं मृण्मयजलैकं सौधमालेख्यं वा तस्योपरिष्ठादालेपयेदिति विशेषः । शेषं समानम् । अस्मिन् विमानार्हदेवान् विमानपालद्वारपालांश्च श्रीभूम्यादिसर्गपर्वदानां च प्रतिमाकरणे तत्रायव्ययायत्तेष्टमिष्टप्रधाने वेरविमाने च स्थापनादिवसात् पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा लयाभिमुखे दक्षिणपश्चिमे चोत्तरे च प्रपां कृत्वा विमानस्य परितो वा प्रागादिचतुर्दिक्षु चतुस्तोरणदर्भमालाघौरलङ्घ्य प्रतिष्ठादिवसात् पूर्वं त्रयहे ऋहे वा विमानदेवानामक्षिमोचनममन्त्रकं समन्त्रकं च कुर्यात् । अक्षिमोचनान्तं तस्यालयस्योत्तरेऽग्निकुण्डमौषामर्नं कृत्वा वास्तुहोमं कृत्वा पर्यग्निसञ्चरन्वाभ्यामालयं संशोध्य पुण्याहं वाचयित्वा लयाभिमुखे चौपासनाग्निकुण्डं कृत्वा धारान्ते धेष्णवं बिष्णुमुखं पुरुषसूक्तं महाभूतदेवस्यं दक्षयः स्वाहेत्यङ्गहोमं विमानाङ्गहोमादिभिर्जुह्यात् । स्तूपीमुखलाय पद्माय फलकाय मृणालिकाय मुष्टिग्रन्थाय वाजनाय उत्तराय कण्ठाय श्लेषणाय पङ्कजाय कुम्भाय बहुकाय श्लेषणाय वेत्राय श्लेषणाय फलकाय छल्लिकाय कुम्भीकाय शविनध्वजाय पद्मनामिकाय फलकाय मृणालिकाय मुष्टिग्रन्थाय वाजनाय उत्तराय उत्तराय कण्ठाय ऊहप्रत्यूहभूमिकल्याय वाजनाय व्रतवेन्तरताय गिज्ञाय अन्तिध्वजाय नासिकाय कर्णपालिकाय कपोताय वाजनाय वधन्ताय उत्तराय कपोताय वीरखण्डाय फलकाय

वेत्राय उत्सन्धिकाय धृगाय कुम्भाय धृगाय अस्थाय पद्माय हिकायै
स्कन्धाय पद्ममालाय स्तम्भोत्तराय वेदिकाय महापट्टिकाय क्षुद्रपट्टि-
काय खण्डिकाय कुमुदाय जगत्त्रये उपाय स्वाहेति व्याहृत्यन्तं हुत्वा
विमानस्य प्रागादिचतुर्दिक्षु सक्तसां गां घृतमधुदधिक्षीरं चाष्टवान्य
राशिं च सङ्कल्प्य प्रच्छन्नपटं कृत्वा देवानां चाक्षिमोचनं कारयित्वा
तत् प्रच्छन्नपटं विसृज्य गवादिदर्शनद्रव्याणि दर्शयित्वाग्निं त्रिष्टुब्ध
तत्काले तद्विमाने शुद्धं कुम्भं सूत्रेण वस्त्राभ्यां वेष्टयित्वा पृतवारि-
णापूर्य सुवर्णमक्षतकूर्चं च विक्षिप्येदमापः शिवा इत्यभिमृश्य त्रिष्णु-
सूक्तेनापो हिरण्यपत्रमानाद्यैर्विमानं समभ्युक्ष्य पुण्याहं कारयेत् ॥

प्रतिष्ठोक्तदिनात् पूर्वमपराह्णे प्रागादि यज्ञशालां संशोध्य
प्राच्यां मुखमण्डपपूर्वे समाहवनीयं विमानस्य दक्षिणेऽन्नाहार्यं पश्चिमे
गार्हपत्यमुत्तरे चावसथ्यं च सङ्कल्प्य तस्यालयस्योपरि स्थलदेवानां
प्रत्येकमौपासनाग्निकुण्डं तत्तदभिमुखे विमानस्य परितः कल्पयेदु-
त्तमम् । सभ्यादिपञ्चाग्नीन् परितः कल्पयेन्मध्यमम् । सभ्याग्नि-
मेकमेव कृत्वाधममाचक्षते । सर्वदेवहोमानामाधारं हुत्वाचारान्ते
द्रोणद्वयपूर्णं सदृगृह्य त्रिगुणेनैरुसूत्रेण वा वेष्टयित्वा शुची
बो हव्येति प्रक्षाल्य धारासुसप्ततयपामुत्पन्नं कृत्वाग्निरापूर्य इदमापः
शिवा इत्यभिमृश्य वस्त्रयुग्मेनापेष्ट्य पञ्चरत्नं सुवर्णं वाष्टमङ्गलपञ्चा-
युधवर्णचिह्नान् पृथक्पृथक्त्रिष्णुसूक्तेन प्रक्षिप्याभ्यन्तरं प्रविश्य धुन-
बेरस्याभिमुखे धान्यराशौ कुम्भं संन्यस्याचार्यश्चेत्तराभिमुखो भूत्वा
ब्राह्ममासनमास्थाय प्राणायामं च कृत्वा समाहितो ध्यायन् धुनरेरात्
कुम्भेऽम्भसि तद्विमानं सम्यगावाहयेत् । यस्माद् देवेशं त्रिष्णुं सर्वेषां
प्राणभूतत्वात् सर्वधनाच्च तद्विमाने धुनरेरादायनोद्गायनं कारयति ।
पश्चात् शङ्खनक्षत्रं समुच्चार्य कुम्भमानीय तस्यालयस्याभिमुखे तस्या-
ग्निकुण्डस्य पश्चिमे धान्यवेद्यां वस्त्राणि चास्तीर्य तस्मिन् कुम्भं संन्य-
स्यालयस्य परितश्चतुर्विंशतिकलशन्वासार्य धान्यं पङ्क्तिं कृत्वा तस्मि-
न्मैशान्यादि पञ्चमव्यपृतमधुदधिक्षीरगन्धोदकासक्तं दक्षपल्लोदकशु-
शोदकरत्नोदकदिन्योदकसर्वापध्युदकं प्रत्येकमुपस्नानं च यथाक्रमेण

विन्यस्याधिदेवान् समाराध्य यथोक्तमन्त्रैर्विमानस्य पादमूले प्रदक्षिणवशेनाभ्युक्ष्य विमानं विष्णुमयं देवावासं वैकुण्ठोद्भवमिति चतुर्भुजमन्त्रैरग्न्यामभ्यर्च्य हेमादिपात्रे तण्डुलोपरि न्यस्य प्रतिसरं त्रिष्टुतं सूत्रमादाय पुण्याहान्ते स्वस्तिसूक्तेनाभिमृश्य स्वस्तित्वा विशस्पतिरिति तस्य पादमूले प्रतिसरं बन्धयेत् । विमानस्य शयनार्थं तस्यैव परितः शय्यावेदीं हस्तायतविस्तारं द्विभागोत्सेधं त्रीहिभिर्वेदिं कृत्वा नववस्त्रैः स्थूप्याद्युपानान्तं तदंशावसानकं वा निच्छिद्रं परिवेष्ट्य यद् वैष्णवमिति शयनं सङ्कल्प्य चतुर्विंशु वेदाध्ययनं कृत्वा सभ्याग्निं समुज्ज्वालय तस्मिन् हौत्रं प्रशंस्य दक्षिणप्रणिधौ विमानं विष्णुं देवावासं वैकुण्ठोद्भवमिति चोत्तरप्रणिधौ चालयाद्देवान् यक्षादीनिन्द्रादिलोकपालांश्चावाह्यावाहनक्रमेण जुष्टाकारस्नाहाकारं च कृत्वा पश्चाद् वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं तदालयगतदैवत्यं च हुत्वा चावहनीये पुरुषसूक्तं न्यस्तदैवत्यमन्वाहार्यविष्णुसूक्तं विवस्वन्तदैवत्यं गार्गपत्ये वैष्णवं मित्रदैवत्यमावसत्ये चाकाधरादिमुक्तं क्षत्तारं मन्त्रानालयोपरि स्थलदेवतानां तत्तद्धोमे तत्तदैवत्यं दशापर्यायतो जुहोति । वृत्तगेयैश्च वाद्यैश्च रात्रिशेषं नयेत् । प्रभाते स्नात्वाचार्याद्यालयमाविश्य प्रदक्षिणं कृत्वा देवं प्रणम्य मुहूर्ते सम्प्राप्ते तदाचार्यं वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्य दक्षिणां दत्त्वा सद्योनर्त्तान् विसृज्याचार्यः शिरसा कुम्भं धारयन् सर्ववाद्यनमायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुक्तमालयं प्रदक्षिणीकृत्य कुम्भं विमाने समारोप्य तस्य मूर्धन्यायातु भगवानिति मन्त्रान्ते विमानं विष्णुमयं देवावासं वैकुण्ठोद्भवमिति चतुर्भिर्मन्त्रैः समावाह्य पश्चाद् विमानगतदेवांस्तचन्मन्त्रेणावाहयेत् ॥

एवं विमानप्रतिष्ठा महाप्रतिष्ठाफलं लभेत् । तस्माद् देवेन सार्धं वा यत्नेन कारयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते विमानप्रतिष्ठाविधिर्नाम

एकचत्वारिंश पटल ॥

(अथ द्विचत्वारिंशः पटलः ।

अथ देव्योः श्रीभूम्योः पृथक्पृथक् प्रतिष्ठाविधिः । ध्रुवं देवी-
समायुक्ते युक्ते वा कौतुकस्य पश्चाद् देव्योः स्थापनां कारयेत् ।
कौतुकस्य देवीसमायुक्ते वा चोत्सवस्य श्रीदेव्या सहितं स्थापयेच्चैत्
तद्ग्रामसमृद्धिर्भवति । यद्द्रव्येण कृतं देवं तद्द्रव्येण देव्यौ च
कारयेत् । हीनाधिकद्रव्यैर्नाचरेत् । स्थानके स्थानकमासने चासनं
देवस्य बाहुमानं स्तनान्तं कर्णसीमान्तं वा यथोक्ततालक्रमेण देव्यौ
सम्यक् प्रकल्पयेत् । स्थापनादिबसात् पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा पूर्ववदक्षि-
मोचनाधिवासनाद्दिश्व कृत्वालयभिमुखे यागशालां तन्मध्ये दक्षिणे
श्रीदेव्याः शय्यावेद्यां द्विहस्तायतविस्तारां तुरीयांशोत्सेधं तत्प्राच्यां
स्नपनश्वश्रं च कारयेत् । तन्मध्ये चोत्तरे शय्यावेदीं तथैव महीदेवीं
तत्प्राच्यामौपासनाग्रिकुण्डं तत्स्नानश्वश्रं च कृत्वाधिवासनगतौ देव्यौ
समादाय शुद्धोदकैः संस्नाप्य वस्त्रार्चैरलङ्कृत्य यस्य पश्चिमे विष्टरे
देव्यौ संस्थाप्य द्वयोरौपासनाग्रिकुण्डे चाधारं कृत्वाधारान्ते द्वौ कुम्भौ
सङ्गृह्य पूर्ववत् तन्तुना परिवेष्टयाज्जिः प्रक्षाल्याधामैरापूर्य पञ्चर-
त्नाष्टमङ्गलवर्णचिह्नानि पूर्ववत् प्रक्षिप्य वस्त्रयुग्मेनावेष्टयाभ्यन्तरं
प्रविश्य पूर्ववच्छ्रीदेव्या अभिमुखे धान्यराशौ कुम्भं संन्यस्य पश्चा-
न्महीदेव्या अभिमुखे तथा कुम्भं संन्यस्य ध्रुववेरात् कुम्भेऽम्भसि
समाबाह्य द्वौ कुम्भौ समादाय शकुनघृतं जप्त्वा देव्या सह स्नान-
श्वश्रे देव्यौ च प्रतिष्ठाप्य पूर्ववत् सप्तकलशैः संस्नाप्य यस्त्रार्चैर्दिभू-
ष्याभ्यर्च्य शय्यावेद्यां धान्योपरि पूर्ववत् मत्प्रेक्षमण्डजादीनि पञ्च
शयनानि वासांसि वास्तीर्य याने समारोप्य पुण्याहं कृत्वा पूर्ववत्
प्रतिसरान् चङ्घ्वा तत्तन्मन्त्रेण शाययित्वोत्तराच्छादनं कृत्वा पश्चा-
द्वोत्तरमाहूय तयोः प्राच्यां तिष्ठन् द्वौत्रं भक्ष्यं प्रत्येकं होमाध्वर्युं
तत्तद्देव्योर्मूर्तिमन्त्रं जपाद्यप्सरसश्चावाद्यावाहनक्रमेण निर्वाप्याहुती-
र्हृत्वा दक्षिणेऽग्रिकुण्डे श्रीघृतं श्रीदैवत्वं जपाद्यैर्मूर्तिमन्त्रैस्तस्योत्तरे-
ऽग्रिकुण्डे महीघृतं महीदैवत्वं तथा जपाद्यैश्च जुहुयात् । पश्चान्नृच-
गेयाद्यै रात्रिशेषं व्यपोह्य प्रभाते स्नात्वालयमाविश्य देव्यौ समुत्था-

प्याभ्यर्च्याभ्यन्तरपीठे पञ्चरत्नान् सुवर्णं वा निक्षिप्याचार्यादिभ्यो
 दधिणां दत्त्वाग्नीन् विष्टज्य मुहूर्ते प्राप्ते तदाचार्यः श्रीदेव्याः कुम्भं
 शिरसा धारयन्प्रगतो गच्छेत् । स्थाप(का ? को)देव्यौ समादायानुग-
 च्छेत् । सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुक्तं देवागारं श्रविश्य ध्रुवस्था-
 भिमुखं द्वौ कुम्भौ संन्यस्य कौतुकस्य दक्षिणवामयोः कृते पीठे देव्यौ
 तत्तन्मन्त्रेण संस्थापयेत् । आचार्यश्चोचराभिमुखस्तिष्ठन् ध्रुवरेव-
 दक्षरन्यासं च कृत्वा पूर्वं श्रियं श्रिये जातेत्यायातु भगवतीति देवीं
 मूलप्रकृतिरूपिणीमित्यन्ते मूर्तिमन्त्रान् संयोज्यावाहयेत् । पश्चान्म-
 हीदेवीमित्यायातु भगवतीति देवीं प्रकृत्यंशं स्वरूपिणीमित्यन्ते हरि-
 णीत्यादिमूर्तिमन्त्रानुच्चार्यावाह्य पश्चात् कौतुकयोरक्षरन्यासं च कृत्वा
 तद्भुवरेयोर्देव्यौ ध्यायन् दीपाद् दीपमिव पूर्ववदावाहयेदस्त्वासन-
 मित्यासनं दत्त्वा पुण्याहं वाचयित्वा नित्यार्चनाविधानेन सह देवी-
 भ्यामभ्यर्च्य इविर्निवेद्य पञ्च प्रणामान् कुर्यात् । तच्चदेव्योः पृथक्-
 पृथक्त्वे पृथगेवं कारयेत् ॥

अथ देव्योर्वैवाहिकक्रियाविधिः । देव्यौ च नयपिम्पप्रतिष्ठास-
 माप्त्यनन्तरे विवाहक्रियां कारयेत् । यजमानो श्रुतिजय स्वगृहे दे-
 वाक्ये वा यागशालां कृत्वा यथाविभवमलङ्कृत्य तन्मध्ये दक्षिणे
 श्रीदेवीं वामे महीदेवीं चौपसनागिकुण्डं स्पर्ण्डिलं वा कृत्वा द्वयोरेकं
 वा कारयेदिति केचित् । शुभे मुहूर्ते समनुप्राप्ते पूर्ववद् देवमानीय
 शुभासनस्थितमर्पयित्वा फलोपहारताम्बूलादीन् निवेद्याचार्यः परि-
 चारकाद्यैः सह देवमलङ्कृत्य यानमारोप्य शङ्खभेर्यादिनृचगेयस्तोत्र-
 ध्वनिघोषसमायुक्तं देवमानीय यागशालां मविश्यागिकुण्डस्य पश्चिमे
 महाहंसस्तरणपर्यङ्कोपरि देवं प्राङ्मुखं संस्थाप्य राजवदुपचारं च
 कृत्वा यजमानो बान्धवैः सह देवेशं प्रणम्याचार्यं पूजयित्वाचार्यो देवं
 पाषाद्यर्घ्यान्तमर्चयित्वा मधुपर्कं च निवेद्य वैखानससूत्रोक्तविधिना
 विवाहक्रियां कारयेत् । आचार्यश्चात्मयुक्तं जप्त्वा देवं ध्यायन् एका-
 क्षरादीन् विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं वैष्णवं च जपेयुः । देवेशं प्रणम्य प्र-
 मुग्मन्तेति देवो देवीमीषेताभ्रातृघ्नापिति देवं देवी प्रेक्षेत । आचा-
 र्येणाघारं कृत्वा कः यागदानसमये देवसभिभावानीय श्रियः मदाता

ष्णवं जुहोत्याहवनीये पुरुषमूक्तं मार्कण्डेयभृगुभ्या मन्त्रमाभेयमन्वा-
हार्ये विष्णुमूक्तं ब्राह्मे याम्ये नैर्ऋते गार्गपत्येऽतो देवादिवैष्णवं श्रिये
जातो मेदिनीं देवीं चारुणीं वायव्यमावमत्ये चैकाधरादीन् कवि-
मीशानदेवत्यं द्वादशाष्टचत्वारो वायव्यतो जुहोति विष्णुमूक्तेऽन्यत्
पौण्डरीके विष्णुगायत्र्याब्जशतं विल्वपत्रं वा घृताक्तं जुहुयात् । वि-
ष्णुमूक्तं ब्राह्मं विष्णुः सर्वेषामधिपतिरित्यादिपरमात्मिकमन्त्रैरतो
देवादिवैष्णवान्तं हुत्वा परिवाराणां तत्तद्भोगेषु तत्तन्मन्त्रं वैष्णवं
द्वादशाष्टचत्वारो वा पर्यायतो जुहोति । विष्णुमूक्तेन पञ्चाभिषु दधि-
क्षारघृतलाजैर्युक्तमुपजुह्वा हुत्वा सम्याभिं पौण्डरीकाभिं त्रिना सर्वान-
मीनान्ते होमं हुत्वाभिं विसृज्य वृत्तमेयवाद्याद्यैश्च रात्रिशेषं पापयेत् ॥

ततः प्रभाते स्नात्वाचार्यः स्थापकादी स्नात्वाचम्य सन्ध्यामु-
पास्य देवादीनद्भिस्तर्पयित्वा ब्रह्मयज्ञं च कृत्वा देवालयं प्रविश्य
प्रतद्विष्णुस्तपतेति स्वात्मप्रदक्षिणं कृत्वा यज्ञालयं प्रविश्य भगवतो
बलेनेति देवं प्रणम्य विष्णुमूक्तेन शयनाद् देवमुत्पाप्य ब्रह्मपालया-
दीनि विमोच्य तदुध्वात् स्नपनोत्सवबलिधेराणां पूर्ववद् ध्यायन्
आवाहयेत् । एष विशेषोऽन्यत् समानम् । तेषामपि पृथक्पृथक्त्वे
पृथगेव समाचरेत् । स्नपनोत्सवबलिधेराणां प्रतिष्ठा चेद् रात्रौ स्न-
पनोक्तक्रमेण स्नपनं कारयेत् । औत्सवबलिधेरप्रतिष्ठा चेत्, उत्सवो-
क्तक्रमेण महोत्सवमेकाहिकोत्सवं वा कारयेत् । बलिधेरप्रतिष्ठा चेत्
काले बलिभ्रमणं कारयेत् । एवं यः कुरुते भक्त्या, तस्य महामतिष्ठा-
फलं लभेरभिति विशायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते देव्योः पृथक् प्रतिष्ठादि

स्नपनोत्सवबलिधेराणां पृथगप्रतिष्ठाविधिर्नाम-

द्विचत्वारिंशः पटलः ॥

अथ त्रिचत्वारिंशः पटलः ।

अथ विष्णोर्नित्यार्चनम् । मन्त्रेण स्नात्वाचम्य कृतप्राणा-
यामः सावित्रीं जप्त्वा सन्ध्यामुपास्य देवादीनद्भिस्तर्पयित्वा ब्रह्म-
यज्ञं च कुर्यात् । प्रतद्विष्णुस्तपते इति देवालयं गत्वा प्रदक्षिणं क-
रोति । द्वारपालं प्रणम्य क्वाटबन्धं यन्त्रिकया निरस्तामिति स्पृश्य

हिरण्यपाणिमिति क्वाटमुद्धाटयति । दिवं निवृणोत्वित्यन्तः प्रविश्य
 वैष्णवैर्मन्त्रैर्देवं प्रणम्य शुभ्रा ज्योतिरिति दीपानुदीप्य शाम्यन्त्विति
 पाणिना दक्षिणेन वा सन्ताड्य भगवतो चलेनेति देवं प्रार्थयति ।
 परिचारकः स्नात्वा कुम्भमादाय दुहतां दिवमिति गत्वा नद्यां तोयं
 दिवः शुद्धादभिगृह्णापीति सङ्गृह्य तद्भद्रदात् तटाके कूप वा सोमं
 राजानमित्यालयं प्रविश्य धौतवस्त्रेण धारासु सप्त इति तोयमुत्पूष्य,
 चशीरादिगन्धैर्वासयित्वा इदमापः शिवा इति कुशेनाभिमन्त्र्यावधूत-
 मिति मार्जण्या मार्जयित्वा शासु सप्त इति गोमयेनोदकेन प्रोक्ष्योप-
 लिप्य आपाचाजस्येति प्रणिभिर्मर्ष्यपात्राणि हविःपात्राणि प्रक्षाल्य
 विधिना हवींषि चोपदंशांश्च पाचयित्वा अर्चको ब्रह्म ब्रह्मेति
 हृदयं न्यस्य धौर्धौरसीति शिरसि चाभिमृश्य शिरोति शिरसा-
 मुद्धर्तयन् देवानामाप्नुधैरिति सर्वत्र कवचं कृत्वा दक्षिणहस्ते सुद-
 र्शनेन धारयति । रविवाभिति वामहस्ते शङ्खं धारयति । हस्ततल-
 योर्दक्षिणेऽङ्गे वामे चन्द्रमण्डलं न्यस्य अद्भुरण्यं विधिं यज्ञं प्राणं
 देवेन्द्रमित्यकुष्ठाचकुलीपु संन्यस्याकारं हृदये न्यस्यान्तरस्मिन्निमेति
 ब्रह्माणं स्मृत्वाहमेवेदमित्यनुमान्य पूतस्तसेति निर्णाल्यमपोह्य पीठ-
 वेदिमञ्जिराप्लुत्य परिमृज्य नारायणाय विद्महे इति ध्रुवस्य पादपुष्पं
 पञ्चमूर्त्तिमन्त्रैर्दत्त्वा देवेशस्य निर्माल्यं विष्वक्सेनाय दत्त्वान्येषां नि-
 र्माल्यं विसर्जयति । भूः प्रपद्येति देवेशं प्रणम्यानीय द्वारोत्तरपार्श्वे
 पूर्वे वा प्रथमावरणे स्नानपीठे परं रह इति आस्थाने स्थाप्यालङ्कार-
 क्रियां कृत्वा इमे त्वोर्जे त्वेति जपन् विम्बं यथाशुद्धमाम्लाद्यैः सं-
 शोध्य शुद्धोदकैः संस्नाप्य चन्दनोदकैरभिषिच्य धौतवस्त्रेण मूर्धा-
 यज्ञं विमृजेत् । परिमृष्टेऽर्चापीठे देवेशं प्रतिष्ठाप्य बस्त्राभरणोपनिवे-
 लङ्कारं कुर्यात् । विभवे सति तु स्नपनविधिना संस्नापयेत् ॥

पवित्रपाणिथन्दनाद्यैरुर्व्वपुण्ड्रं कृत्वा संयुक्तमेतदिति ध्रुव-
 फौतुकयोः सम्बन्धकूर्चं प्रक्षिप्य विष्णुगायत्र्या पीठं प्रोक्ष्य तथा
 ध्रुवस्य पादयोर्मध्ये विष्णवे नम इति पुष्पं दद्यात् । प्रागादिचतु-
 र्दिक्षु पुरुषसत्याच्युतानिरुद्धायेति क्रमेण पुष्पन्याममाग्नेयादिकोऽपि
 कपिलाय यज्ञाय नारायणाय पुण्यायेति परितः प्रागाद्यैश्चान्तं,
 पाराहाय सुभद्राय नारासिंहाय ईशितात्मने वामनाय सर्वोद्वाय
 त्रिविक्रमाय सर्वविद्येश्वरायेति अष्टदिक्षु न्यस्य पीठाघः परितः पूर्वा-

दन्दिमात्रेयं यमं निर्कृतिं वरुणं वायुं कुबेरेशानायेति तत्तद्देशे
 तत्तन्नाम्ना ग्रणवादिनमोन्तं पुष्पन्यासं ध्रुवे स्थिते चैवं करोति ।
 आसीने प्रसारितपादस्य परितः शयानेऽप्यनन्तोर्ध्वे पादपार्श्वे चैवं
 कुर्यात् । देव्योश्च नाममन्त्रैः कौतुकस्थाने प्रागादि सुमद्राय सर्वाय
 ह्यात्मकाय सुखावहाय रामदेवाय संवर्ताय पुण्यदेवाय सुवहायेती-
 शानान्तं संन्यस्य पीठान्ते प्राच्यादि मित्रं सनातनं मित्रं सनन्दनं
 शिवं सनत्कुमारं विश्वं सनरुमिति बहिर्मुखान् संन्यस्पर्चयेदिति
 कोचित् । पूर्ववदिन्द्रादीन् संन्यस्य दक्षिणे मार्कण्डेयं वामे भृगुं
 तथा भित्तिपार्श्वे ब्रह्माणं शङ्करं च द्वारे घात्रादिद्वारदेवद्वारपाञ्चश्री-
 भूतयीशामितांथान्यांश्च पर्यटान् यथोक्तदेशे पूर्ववदर्चयत्पावाहन-
 पाद्याचमनस्नानोदकार्यं च पञ्च चतुष्पाणि द्वावेकं वा गृहीत्वा
 साग्रकुशान् तीर्थकूर्चान् वा विक्षिप्याद्भिः प्रणमेन पूरयित्वा
 कुडुबसम्पूर्णान्यर्घ्यपात्राणि सौवर्णराजवताम्रकांस्यान्यतमान् पञ्चा-
 लामे द्वावेकं वा तस्मिन्मन्त्रमभ्यर्च्य पात्राणि संशोष्य तण्डुलत्रिंशि-
 मापयनमर्पमिश्रमक्षतं ग्राहुः । तत्पूर्वं सिद्धार्थकं तिलं कुशाग्रं
 दधि क्षीरं घृतं च प्रक्षिप्य गायत्र्या सर्वैः समेनाधावेन पूरयत्पर्व-
 मेतत् । पात्रे पुष्पाण्यादाय जलेन पिष्टेन चन्दनं गन्धं गुग्गुलु-
 गरुक्तोष्ठचन्दनघनघृतगुलमिश्रं यथालामं ध्रुवार्थं पिबुवर्तिपुतं घृतेन
 सैलेन वा दीप्तदीपं च सम्भारान् सम्भरति । स्रतादिमलिलोमा-
 पत्तित्रा. पापण्डिनोऽप्यर्चनं हविर्निवेदनं च वीक्षणं नैवार्हति । तस्माद्
 यपनिकया समावृणोति ॥

स्वस्तिकमेकजालुं वा समासीन उददमुचः प्राङ्मुखो वा
 पार्श्वे विम्वार्हस्तिष्ठन् वा ग्रणम्पात्पवृक्तं जप्त्वा विम्वस्य मूर्धनि
 नाभिप देषु सुवर्ध्वध्वरिति त्रिन्यस्य हृदये ग्रणमेनादिवीजं च पाद-
 मध्ये पीठे यकारं संन्यस्य ग्रणिधिशुद्धय दीपाद् दीपनिः ७ व
 चेरात् ग्रणिधिले भक्त्या ग्रणवात्मकं विष्णुं समामं रक्तनेत्रास्य-
 पाणिपादं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरं शुकविन्ध्याम्वररं किरीटकेपुरहार-
 प्रलम्बकटकाङ्गुलीयककटिघ्नोदर(व)न्यग्रोपरीतिवं श्रीमत्ताङ्गमेव
 सकलं ध्यात्वा तस्मात्ततोयं कूर्वेनेदं विष्णुरायतु भगवानित्यावाह

प्रणवेन कौतुकमूर्ध्नि विष्णुमावाहयामीति संस्त्रान्ध पुरुषसत्याच्युता-
निरुद्धमूर्तिमन्त्रैः संस्त्रान्धवाहयति । तथा स्नपनोत्सवे च कौतुकाद्-
दक्षिणे देवीं श्रियं वामे महीमावाहयेत् । अथवा घेरे समावाहनं
नित्यं नैवेति केचित् । अत्रापश्यन् देवं ध्यायन् पीठान्ते प्रतद्विष्णु-
रस्त्वासनमिति पुष्पं दर्भं वासनं सङ्कल्पयति । विश्वाभिकाराना-
दित्यभिमुखे स्वगतं ब्रूयात् । मनोभिमन्तेत्यर्चयामनुमानं याचे
श्रीणि पदा इन्द्रोऽभिमन्तेति पादयोः शिखाग्रे कूर्चं वा पात्राञ्जलं
स्त्रावयित्वा शनोदेवीरिति तथा दक्षिणे हस्ते तोयदानमाचमनीयं
तद्विष्णोः परमामिमाः सुमनस इति मूर्ध्नि भुजयोर्दक्षिणादिशङ्खचक्रयोः
पादे च पुष्पं दद्यात् । तद्विप्रास इमे गन्धा इति ललाटे ऊर्ध्वाग्रमा-
लिप्य बाहोर्वससि कण्ठे नाभेरूर्ध्वं वा तेनालङ्कारो मात्रया इमे धूपा
इति चतुर्दिक्षु धूपयेद् धूपम् । विष्णोः कर्माणि शुभ्रा ज्योतिरिति
पार्श्वे दर्शयेद् दीपम् । अभिरिन्द्रेत्यभिमृश्य पात्रमुद्धृत्य त्रिदेवं
इन्द्रियाणीति मधुपर्कवदध्यं निवेद्य द्रव्यालामेतोयं पत्रालाभेऽक्षतं कू-
र्चेन तोयदानं वा पूर्ववदाचमनं दद्यात् । आपोहिष्ठेति स्नानाम्यु-
क्षणं कृत्वा मित्रः सुपर्ण इति प्लोतं तेजोवत्सव इति च वस्त्रं भूतोऽ-
भून्नपित्याभरणं सोमस्य तनूरसीत्युत्तरीयमग्निं दूतमित्युपवीतं देवं
ध्यायन् तत्तद्द्रव्यं च सङ्कल्प्य तत्तदङ्गे पुष्पं वार्षयेत् । पूर्ववत् पाद्या-
चमनपुष्पगन्धधूपदीपाचमनं पञ्चमूर्तिमन्त्रेण द्रव्यं संयोज्य ददा-
मीति सन्दद्यात् । एकः पुरुषः पञ्चभिः संज्ञाभेदत्वात् सर्वं मनसा
पञ्चधा सङ्कल्प्य पञ्चनामभिरेव कुर्यात् । देव्योः स्नपनोत्सवच-
लिबेराणामेकमूर्तिमन्त्रैर्वाचयति पर्पदानां मन्त्रैर्यथा लाभमर्चनं स्यात् ॥

अथावनीदमिति प्रमुखे मण्डलगुणलिप्य हविश्चात्रं सत्पुष्पा-
धिदैवमादित्यमम्यर्च्य पात्रं संशोध्य देवस्य त्वेति घृतेनाभिधार्य
शापत्रीं वैष्णवीं जपन् स्थाल्यां चतुर्भागं पात्रे प्राक्षिप्य एकं हित्वा
यथोपदंशात् घृतगुलदधिफलं च प्रक्षिप्य मण्डले निधाय तस्मिन्
हवींषि सुगन्धमुत्सृतं गव्यघृतं देवस्य त्वेत्यास्त्रान्धमाहमस्मीत्यभिमृश्य
तदस्य प्रियं शुभ्रस्वयमिति हविर्निवेद्य देवीम्यां स्नपनोत्सवादिभ्यो
निवेदयेत् ॥

प्राप्तमृत्कुटिकासनं वासीनोऽपि कुण्डे चुत्स्यां पाणिं परिपिच्य
 देवेशाय साज्यं चरुम् अतो देवाद्यैर्मूर्तिमन्त्रैश्च जुहुयात् । देव्यादि-
 तदालयगतेभ्यः पर्पदभ्यस्तिकालं जुहुयात् । उत्तमे प्रातर्मध्याह्नयो-
 र्देवाय देवीभ्यां ब्रह्मेशानाभ्यां मध्यमे (चैतेभ्यो मध्याह्नयोर्देवाय
 देवीभ्यां ब्रह्मेशानाभ्यां मध्यमे?) चैतेभ्यो मध्याह्न एवाधर्मं वा जु-
 होति । पुनश्चाग्निं परिपिच्य शक्तः कुण्डादाग्निं समारोप्य लौकिकग्री-
 निधाय जुहुयात् । क्षिप्येण सह तिष्ठन् तत्तद्देशे मणिकादिद्वारपालेभ्यः
 श्रीभूतर्वाशाद्यनपायिभ्यो दिग्देवेभ्यो विमानपालेभ्यो महाभूतान्तं
 प्रणवादिनमोन्तेन तत्तन्मात्रा पूर्वमुदकं पुष्पं बलिमुदकं दत्त्वा पीठस्य
 दक्षिणतो भूतयक्षपिशाचनामेभ्यो बलिज्ञेयं दत्त्वा देवेशाय इदं विष्णु-
 रिति शीवलं वारि पानीयं दत्त्वा निवेदितमपनीय तत्र मण्डलं विमृज्य
 पाणी प्रक्षाल्य तथैवाचमनं विचक्रमे ताम्बूलादिमुखवासं दद्यात् ।
 विधिना बलिमाराध्य बलिघेरं प्रदक्षिणं करोति ॥

विष्णुसूक्तेन मस्तिष्कं सम्पुटं प्रह्वङ्गं पञ्चाङ्गं दण्डाङ्गमिति पञ्च
 प्रणामान् कुर्यात् । स्वस्तिकं मस्तकेऽञ्जली न्यस्ते, मस्तकादुष्टदये-
 ऽञ्जलिः, सम्पुटं पाणी ज्यत्स्य हृदये न्यस्यानतगात्रे भवेत्, स
 मद्वाङ्गः । पादाङ्गुलिभ्यां जानुभ्यामासीनो साञ्जली भूमौ ललाटं
 निदृश्यात् पञ्चाङ्गं । पादां हस्तौ प्रसार्य साञ्जली भूमावधोमुखो दण्ड-
 यञ्जेते स दण्डाङ्गः । पुरुषसूक्तेर्नैकाधरादिना संस्तूयाष्टाक्षरेण पुष्पा-
 ऽञ्जलिं ददाति । सूर्यश्चेति कवाटौ मन्थयति । मध्याह्ने साये च पूर्व-
 षत् कवाटमुद्घाटयति । द्वारार्चितपुष्पादीन्यपास्याभ्युक्ष्य भुववेरस्य
 पादपीठे न्यस्त्वं पुष्पादीन्यनुदुष्टत्योपरि पूर्ववत् पुष्पन्यासं कृत्य नि-
 क्षिते तानि निर्मालयानि भवन्ति । तथैव धात्रादिद्वारदेवांश्चाभ्यर्च्य
 कौतुकादिभिर्मेऽर्चितानि पुष्पाण्यादाय तत्तत्पीठार्थं निधायोत्तरे
 सर्वैरुपचारैरर्चयति । मध्यरात्रौ स्नानाद्यैरुपवीतान्तैर्विनाचामे पाद्या-
 यर्घ्याचमनान्तैर्दक्षिराद्यैरर्घपात्रे पुष्पाण्यासहोमे बलिदामचल्युद्धरणान्
 न कुर्वति । अन्त्यवेलायां कौतुकादिभ्यो भुववेरे देवमोहारेणार्चितः
 स्पृतः समारोपयति । प्रादुर्भावाणां च तत्तन्मन्त्रेषु तत्तन्मूर्तिमन्त्रं

संयोज्यार्चयेत् । नवयत्पञ्चमूर्तिविधाने विष्णुमादिमूर्तिं पूर्ववदर्थं
यति । पुरुषमूर्तेरापोहिष्ठेत्याचमनं हिरण्यगर्भ इत्यर्घ्यदानं हवि-
र्निवेदनं च सत्यमूर्तेर्योगे योगेत्याचमनं इदमायः शिवेत्यर्घ्यमिह
पुष्टिमिति हविरच्युःसूर्तेः समाने वृद्ध इत्याचमनं नत्पुरुषायेत्यर्घ्यं
समापयतिरिति हविरनिरुद्धमूर्तेः पवित्रेत्याचमनं योनशिवत्रेत्यर्घ्यं
त्रीणि पदेति हविर्दद्यात् । नरनारायणनारसिंहनाराहाणां तत्तन्मूर्ति-
मन्त्रं संयोज्यार्चयति । धुवार्चनायाः पूर्ववद् ध्रुवकौतुकयोः पुष्पन्यास-
विधानेन पुष्पन्यासं च कृत्वा द्विकालमेककालं वा स्नात्वाभ्यर्च्यावा-
हनविसर्गं च न कुर्यात् । एष विशेषोऽन्यद् देवानां च क्रमेणार्चने
पन्त्रेण च विशिष्टो भवतीत्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिशोक्ते विमानार्चनारूपे

नित्यार्चनाविधिर्नाम त्रिचत्वारिंशः पटलः ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशः पटलः ।

अथ बलिविधिः । ताम्ररजतरौमं वा बलिपात्रमार्यहस्तात्
त्रिशदङ्गुलविस्तारं ध्रुवङ्गार्धं वा समवृत्तं तत्परितश्चैकद्वयङ्गुलोन्नत-
सीमावृतं मध्ये कर्णिकाकारादष्टाङ्गुलायतद्वयङ्गुलोन्नतवृत्तं तत्परितो
द्वयङ्गुलायतैरष्टदलैर्युक्तं च कारयति । द्विग्रन्थैः शुद्धैस्सङ्कुलैश्चरुं
पक्त्वा पूर्ववत् मङ्गलाय पात्रमभ्यर्च्य संशोध्य चरुं प्रक्षिप्याभिघार्यान्नं
सम्पर्ग्य कर्णिकारे द्वादशाङ्गुलं दशाङ्गुलमष्टाङ्गुलोन्नतं वा मूलद्विगुण-
परीणाहमग्रे तदर्धमेवं यन्त्रं कृत्वा देवाभिमुखे निधाय पूर्ववद् कौतु-
कात् बलौ ध्यात्वा योगेन परब्रह्माणं परमात्मानं भक्तवत्सलमिति
चतुर्भूर्तिमन्त्रैः समावाह्य तथासनाद्यैरेकोपचारैरर्चयत्येवमुत्तमे । अधि-
कान्नबलिर्मध्यमे प्रातर्मध्याह्नयोरधमे मध्याह्नेऽन्नबलिरिव । सायंप्रात-
रन्नाभावेऽक्षतं कुडुवं यथालाभं वाक्षतं निधायान्नते देवमानाह्यार्चयति ।
तत्काले देवगणिकदेवदासीः समाहूय नृत्तमण्डपमध्ये मण्डलमुखि-
प्याप्सरांश्चावाह्याभ्यर्च्य तानप्सरसः स्मृत्वा प्रोक्ष्य पुष्पं दत्त्वा तै-
र्नृत्तगेयं च कारयति । पश्चाच्छिष्यमाहूय कटकाङ्गुलीयोत्तरीयोष्णी-

पादिभिरलङ्कृत्य गरुडं बुद्धध्वाराध्यातोदेवादिना देवमनुमान्य उद्य-
न्तमिति बलिमुद्धृत्य देवस्य त्वेति शिष्यशिरसि स्थापयित्वा व्यञ्ज-
नैर्धूपदीपैर्होमादिपरिच्छेदयथाशक्त्यालङ्कार्भक्तैश्च सहितो गच्छेत् ।
शङ्खतालवितादिवाद्यघोषेण संयुक्तं दिक्षुग्रासु नृत्तगेयं च कारयेत् ।
आवरणद्वयाधिकेषु प्रथमादि पत्येकं प्रथमे सङ्कट द्वितीये त्रिः प्रथमे
त्रिभिरेव वा प्रथमेऽप्येकं द्वितीये द्विरित्येके । प्रतद्विष्णुस्तपत इति
प्रदक्षिणं कुर्यात् । अन्तः प्रविश्य भूतबीशान्तरे तिष्ठति । पादौ प्र-
क्षाल्यार्चको हस्ताभ्यां बलिमादाय देवाभिमुखं न्यस्य कौतुके देव-
मोहारेण समारोप्य बलिं खण्डयित्वाऽत्रापि पिबक्सेनाय दत्त्वा त-
च्छेषं भूतपीठे सोदकं क्षिपेत् । नित्योत्सवमिच्छेद्येत्, बलिविम्बं
देवीयुक्तं चेत् पूर्ववच्छिष्यमाहूय गरुडं बुद्धध्वाराध्य शिरसि स्थाप-
यित्वा बलिमग्रतो यद् देवीयुक्तश्चेच्छिरिकायां गरुडमाराध्य तौ बीभ्यां
सह देव्यां संस्थाप्यालङ्कृत्य पूर्वोक्तगुणसम्पन्नां शिष्यैश्चतुर्भिर्बाह-
यित्वा सर्वालङ्कारसंयुक्तं बलिसह पूर्ववत् प्रदक्षिणं कुर्यात् । देवी-
युक्ते शिषिकायां समारोपयेदिति केचित् । अग्न्यन्तरं प्राविश्याल-
ङ्कृते भण्डपे पीठे न्यस्य पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य नृत्तगेयवाद्यैर्विनोद-
कारयित्वा पूर्ववत् पादुकार्चनमाचरेत् । एवं नित्योत्सव त्रिसन्धिषु
सायम्प्रातरेव वा कुर्यात् । नित्योत्सवेन महोत्सवफल लभेत् । भग-
वत्प्रीतो भवेत् । राज्ञो राष्ट्रस्य बलवर्धनं भवति । बलिभ्रमणकाले
येऽनु सेवकाः सर्वे पदे पदे यज्ञफल लभेत् । नक्षत्रद्वयमूर्तिनां वि-
ष्णुमादिमूर्तिर्वा बलिमाचरति । सायार्चनान्तेऽर्घ्यामार्चनं कर्तव्य-
मिति विज्ञायते ॥

अर्चनाङ्गोपचारणामुपचारो विग्रह इत्येवार्थमाचको भवति ।
आसनस्वागता(सना)नुमानपाद्याचमनपुष्पगन्धधूपदीपार्चाचमनस्ना-
नष्टोतबस्त्राभरणोत्तरीययत्रोपवीतपाण्यचमनपुष्पगन्धधूपदीपाद्याचम-
नर्षि पानीयाचमनमुखनासं च बलिप्रणामदक्षिणपुष्पाञ्जलिसहित-
स्तुतिश्चेति द्वात्रिंशदुपचारैर्युतं नृत्तगेयैश्च संयुक्तमुत्तमोत्तममित्याहुः ।
आसनादिमुखनासान्ते प्रणामदक्षिणान्तविंशत्युपचारं तथा मुखवा-
सान्ते दक्षिणायुक्तं विंशत्युपचारमर्घ्याचमनान्ते प्रणामदक्षिणा-

अथ पञ्चचत्वारिंशः पटलः ।

अथार्चनापुष्पाणि । जातीचम्पकमलिकामालतीतुलसीघटपुष्प-
 द्वेतितादिकर्णीपद्मरक्तोत्पलकुमुदकरवीरनन्द्यावर्तपलाशकर्णिकारमन्दा-
 रातसीवकुलाग्रकर्णीकमुपार्जुनककुम्भपुञ्जामपट्टिकामाधरीति पिण्ड-
 त्तकान्यन्यानि तरुलताजातानि सौम्यानि गन्धानि तुष्टिमनोहराणि
 यथाहं गृहीयात् । पुष्पेषु पञ्चं प्रकरम् । तत् सुगन्धीनि मुख्यं तुलस्याः
 पुष्पपञ्चं च हरेः प्रियं भवति । शूवरणस्वलारमिन्दकाविलयशमीद्व-
 र्धातिपर्णीबिहुकर्णतमालतद्देवीशङ्खिनीपत्राणि सापसाङ्कुरामङ्कुरो-
 क्तमङ्कुध तुलसीवेरोशीराणां मूलं च । श्वेतपुष्पं शान्तिकम् । पीतं
 पैष्टिकम् । कृष्णं वश्यकरम् । पद्ममुत्पलं च मिश्रवर्णातिरक्तं रक्तेषु
 पिण्डीतकं पलाशं च सदग्राह्यम् । बहुवर्णमुत्तमम् । द्विवर्णं मध्यमम् ।
 एकवर्णमधमम् । तत्काले सम्फुल्लं प्रशस्तम् । एकाहिकं वा । जलजं
 ब्यह्निकं न्यह्निकं च पूजनीयं च भवेत् । आचम्य प्रयतो पाणी प्रक्षाल्य
 शुद्धे पात्रे पुष्पाण्युक्तानि देवस्य स्वेति गृह्णाति । अलाभे उक्तपुष्पाणां
 पत्रैरङ्कुरैरक्षतैस्तोयैश्चार्चनं कुर्यात् । कुमुम्भजपापरशुकानिर्गुण्ड्यर्का-
 दीन्यन्यानि चोग्रगन्धान्युक्तानि सर्वाणि वर्जयेत् । पुराणं शुष्कं
 शीर्णं नखरोमादिभिर्धुक्तं लङ्घितं सलेपम् अशुचि त्यजेत् । निर्माल्य-
 संस्पृष्टं पूतिगन्धं श्मशानचण्डालाघावाससमीपोत्तममशुद्धावनिच्युतं
 मुखवायुगतं नरैर्गन्धाद्यैर्वाग्रातं सर्वं त्यजति । भ्रमरैराग्रातं लम्बितं
 चानिन्दितं भवति । सर्वेभ्यः सौवर्णं श्रेष्ठम् । तत् सदा शुद्धम् ।
 जाती च निर्माल्यं नैव भवेत् । सौवर्णपुष्पमाभरणं मणिमुक्ताद्यं च
 प्रक्षाल्यादाय पुनरर्चयति ॥

अथातो इविर्विधिं न्याख्यास्यामः । प्रथमावरणे द्वितीये तृ-
 तीये चाग्रेष्ट्यां पचनालयं यथापूर्वं कारयित्वा चुल्लिकां च कारयेत् ।
 वेषुकान् यवान् पट्टिकान् प्रियङ्गुशालिमेघानन्यान् व्रीहीन् चाप्येक-
 जातौश्चातुर्वर्णैरेव कारयेत् । एतेषां पूर्वं श्रेष्ठम् । तस्माद् चरककोद्रवा-
 दिकथान्यानि प्रतिलोमानि च वर्जयेत् । ततश्चुद्धे देशेषु वा धान्या-
 नास्तीर्य शोषयित्वोत्खलमुत्तलौ प्रक्षाल्योत्तले हरिणीं मुसले

विष्णुमभ्यर्च्योलूखले धान्यान् प्रक्षिप्य धान्येषु सोममभ्यर्च्यतो
 देवादिना किञ्चिदवघातं कृत्वा ततः शुद्धाभिः स्त्रीभिः पुरुषैर्वा रोम-
 स्वेदादीन् परिहृत्यावघातं मूलमन्त्रेणैव कारयति । निरस्तेति शूर्पे
 प्रक्षिप्य तुपकणादींश्च संशोष्य तण्डुलान् शुद्धानापोहिष्ठेति प्रोक्ष्य
 पूते पात्रे देवस्य त्वेति शृद्धाति । विष्णोर्द्रोणं हविरुत्तमम् । द्रोणार्धं
 मध्यमम् । आढकं कनिष्ठम् । देव्योस्तदर्धमाढकं कनिष्ठार्धं वा । प्र-
 स्थाधिरुतण्डुलैरिति केचित् । परिवाराणां प्रस्थाधिरैः प्रोक्तमष्ट-
 तिलमात्रमापमष्टनापं श्राणं विंशतिश्राणं निष्कं तिलाष्टकं श्राणं तद-
 ष्टकं पाष्टिकमिति भृगुर्दशनिष्कं फलमष्टनिष्कं वेति केचित् । चतुष्पलं
 तु कुड्डनं चतुःप्रस्थमुडुवं प्रस्थमाढकद्रोणार्धार्धं चतुराढकं द्रोणं भ-
 वति । लोहमयी मृण्मयी वा स्थाली सदृष्ट्वा मृण्मयं चेत् पप्रत्वातीति
 विसर्जयन्ति । प्रजास्थालीमिति स्थाल्यां तण्डुलान् देवस्य त्वेति प्र-
 क्षिप्य शुद्धैरक्षिराप उन्दन्तिविति त्रिचतुः प्रक्षालयेत् । विष्णवे जुष्टं
 निर्घषामीति चुल्ल्यां स्थालीमारोप्य शुद्धैर्धूमैः समेनाग्निना चैवस्पतये
 पवस्वेति पाचयेद् । उपदंशान् कदलीपनसमृहतीभेदा व्याघ्रीसिंहीचू-
 तोर्वारुकककुम्भकारवल्लीत्रयकर्कन्धूग्रन्धनसीकाकोटिकालर्कनालिकरे-
 तिन्निष्णीस्रणादिभेदाः शुद्रकन्दमहाकन्दशृङ्गवेरोत्पलकं पिण्डीशो
 कूटकन्दादिमरीचिजीरकसर्षपाणि मुद्गभेदाः कुलस्थशिम्भादीनि ह-
 विष्यादीनि श्राकेषु जीवन्तीक्षरसीरक्तवाष्पा(ण्य)न्यानि मन्वाद्यैः
 यथोक्तानि यथालाभमाहरेत् । कदल्यादिष्वेक द्वौ त्रीन् चत्वारो-
 ऽधिकान् दोषविरहितान् प्रक्षाल्य यथायोगं सगन्धरससंयुक्तं सुपचेत् ।
 आढकतण्डुलस्योपदंश प्रत्येकं पट्फलं च फलं चतुष्फलं वा सदृष्ट्वा
 मुद्गसारं प्रस्थार्धं कुडुव तदर्धं पादार्धं वा गुलं फलं च यथाहं दाधि-
 प्रस्थं पादहीनम् अर्धं पादं पादार्धं वा । क्रमुकफलानि षोडशदाद-
 शाष्टचत्वारो द्वे वा । तद्विगुणं त्रिगुणं वा ताम्बूलपत्राणि । पातुलु
 जैलालवद्गर्फूराद्यैर्यथालाभं भवेदाढकतण्डुलाधिकेऽप्येवं वर्धयेत् । द्वि-
 द्रोणादिपद्द्रोणान्तं प्रभूतम् । शतप्रस्थादि सदस्रप्रस्थान्तं महाहविरा-
 चक्षते । तण्डुलैः पकं शुद्धानम् । तण्डुलैस्तुल्यैरर्धैर्वा मुद्गसारैर्धूतमौदिक-
 तण्डुलैस्त्रिगुणेन पयसा तण्डुलार्धघृतेन गुडेन युक्तं गौर्यं चेति हविः

पद्मविधं भवति । द्रोणार्घ्याधिकं चेदेकपात्रे न पचेत् । पक्षान्तरे पुरा-
णमृद्भाण्डे पचनं न कुर्यात् । अपक्वं स्रावितं गन्धदुष्टं नासिकास्य-
वायुपागतमयघ्रातं तुपकेशादिसंयुक्तं द्विजानामन्यजातिदर्शितं स्वेद-
स्पर्शितं लक्षितं यामद्वयातीतं पात्रान्तरगतं हविरुपदंशं च वर्जनीयम् ।
अधिपात्रगतं पुनःपाकाहहविरुपदंशादीन् वर्जयेत् । स्यात्कीं वास्याद्भिः
प्रक्षाल्योर्ध्वपुण्ड्रं कृत्वा तोयधारापुरःसरमानीयोत्तरे निधाय विधि-
बन्धिवेदयति । शुद्धाभात् कृसरं मुख्यम् । तस्मान्मौद्रिकम् । तस्यात्
पायसम् । ततो यावकम् । ततो गोल्यं श्रेष्ठम् । एतैर्हवींषि श्रेष्ठं फलं
स्यात् । तस्मिन्नाधिकेऽप्यधिकं नित्यमेव हविर्दानेन फलमनन्तं प्रा-
प्नोति । विधिनैव भक्षितयुक्तो यो कामेन विष्णोर्देवेशस्य यो हवि-
र्दद्यात् । तर् सर्व सम्पूर्णसंशयं लभेत् । तत्स्यालीशेषमाचार्याय
दद्यात् । देवस्य निवेदितमन्नादि सर्वमाचार्याय दद्यात् । तस्य
प्रसादेनान्यैरनुगृहीतम् । अन्यथा चेद् भगवान् कुब्धो भवेत् । तर्
फले च विनाशयति । यजमानश्चाचिरादेव नाशयतीत्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते पुष्पहविर्विभिर्नाम

पञ्चचत्वारिंशः पटलः ॥

अथ पद्मचत्वारिंशः पटलः ।

अथातो नयपद्मश्चमूर्तेरर्चनाविशेषः । अर्चकाः प्रत्येकं यथा-
लामं स्नात्वालयमाविश्य पूर्वोक्तेऽविधानेन कवाटोद्घाटनादिसर्वकार्यं
समाचरेत् । द्वितीये तले विष्णुमूर्तिं पूर्ववदभ्यर्च्यार्घःस्थले पात्र्यां
पुष्पं पूर्ववद् दक्षिणे त्रिय कमलामानन्दां पुरुषप्रियामिति वामे मे
दिनीं हरिणीमुर्वी रावाधारामिति पूर्ववदर्चयेत् । ब्रह्मेणी च भृगुं ह-
निवरममिपर्णमिति भृगुं पुराणं भक्तिमन्तं भार्गवं चिरञ्जीविनमिति
मथमद्वारदक्षिणे तुर्मणं वामे पलिन्दं द्वितीयद्वारदक्षिणे तीर्थं वामे
किष्किन्धं पूर्ववद् दक्षिणे मत्स्यं पूर्ववद् दक्षिणे श्रुतिं दक्षसुतां मत्स्य-
पत्नीं रमामिति वामे पीष्णीं वरदां पृथिवीमिति ब्रह्मेणी च धातु-
नाथौ यक्षं ब्रह्मसम्मर्चं वाग्देवपतिमिति वामे पुष्पं शुद्धं विश्वं ररिष्ठ-

मिति प्रथमद्वारदक्षिणे शङ्खनिधिं वामे पद्मनिधिं द्वितीयद्वारदक्षिणे
 नासत्यं वाजसं पूर्ववदर्चयेत् । पश्चिमेऽच्युतं पूर्ववत् पवित्री-
 मिन्दिरां लक्ष्मीमच्युतप्रियामिति वामे शौर्णां वाराहीं वरदां मही-
 मिति ब्रह्मशङ्करौ च भृगुं तपोनिधिं वेदरूपं महानपस्विनामिति मा-
 र्कण्डेयं भृगुं दीप्तं पुण्यवाहिनमिति प्रथमद्वारदक्षिणे चक्रचूलिनं वामे
 शङ्खचूलिनं द्वितीयद्वारदक्षिणे नरं पार्थं गुढाकेशं श्वेतवाहनामिति
 नरं नारायणं कृष्णं गौरं भक्तवत्सलमिति नारायणमादित्यं पूर्ववत्
 प्रजापतिं पितामहं हेमवर्णं चतुराननामिति प्रजापतिं पश्चिमे नरसिंहं
 ब्रह्माणं शङ्करं च पूर्ववदुत्तरे वाराहं पूर्ववन्महीं गां पृथिवीधुर्वीमिति
 महीमिन्द्रं वरुणं च पूर्ववत् तृतीयतले शयनस्थानन्तशयनमनादिनि-
 धनमीमतमहिमानमित्यन्ताद्भुतमित्यनन्तशयनस्य पूजकस्थाने मही-
 मार्कण्डेयाभ्यां च पूर्ववन्नाभिपद्मे समासीनं ब्रह्माणं पञ्चायुधांश्च पूर्व-
 वद् दक्षिणे यमुनां वामे गङ्गां द्वितीयद्वारदक्षिणे सुरं वामे सुन्दरं
 चान्यत् सर्वं समानम् । पण्मूर्त्यर्चनं चेद् निमाने त्रितले द्वितये वा
 नारायणनारसिंहवाराहांश्च विनान्यत् पूर्ववदर्चयेत् । पद्ममूर्त्यर्चनं
 चेद् विष्णवादिपञ्चमूर्त्तीर्द्वितले पूर्ववदर्चयेत् । एतेषां नित्यार्चनावि-
 धानेन सर्वमाचरेत् । अत्र विशेषो वक्ष्यते । पुष्पन्यासकाले विष्णो-
 रादिमूर्त्तः पादयोर्मध्ये त्रिष्णुमिति परितः प्रागादि विष्णुं महाविष्णुं
 सदाविष्णुं व्यापिनमिति विन्यस्याग्नेयादिषु कोणेषु पूर्ववत् कपिला-
 दीन् संन्यस्य प्रथमावरणाद्यावरणद्वयदेवान् पूर्ववत् संन्यस्याथवा
 विष्ण्वाद्विपञ्चमूर्त्तिनामभिर्वा संन्यस्यादित्येके । अन्येषां ध्रुवचराणां
 पदयोर्मध्ये तत्तत्प्रधानमूर्त्तिनाम्ना संन्यस्य परितः प्रागादिचतुर्दिक्षु
 संन्यस्यान्यान् सर्वान् पूर्ववदेव संन्यसेत् । नरनारायणस्य पादयोः
 परितः आवरणत्रयदेवान् संन्यस्य नाभिपादयोर्मध्ये संन्यस्यावाहने
 तद्भुवनेरात् तत्तत्कौतुकादिषु समावाहयेत् अर्चने तत्तन्मन्त्रैस्तच-
 न्मूर्त्तिनामद्रव्यं च संयोज्यार्चनं कारयेत् । अशक्तानां द्वितले चैक
 तले च पण्मूर्त्यर्चनं चेत् कौतुके पूर्ववत् कौतुकस्योक्तप्रकारेण पुष्प-
 न्यासं कृत्वा पुरुषादिचतुर्णां कौतुकानां पूर्ववत् कौतुकस्योक्तप्रकारेण
 पुष्पन्यासं कृत्वा नन्तशयनस्य कौतुकपीठे कौतुकस्यावरणत्रयदेवानां

पुष्पन्यासं कृत्वावाहनविसर्जनौ विनौ चैकवेरार्चनविधानेनार्चयेत् ।
विष्ण्वादिपञ्चानामावाहनविसर्जने विना पूर्वपदार्चयेत् । पञ्चगूत्तंस्तदुप-
रितले कौतुकं विना विष्ण्वादिपञ्चमूर्तिध्रुवकौतुकमंगुक्तमार्गेणार्च-
येत् । पुरुषादीनां चतुर्णां कौतुकमार्गेणार्चयेदिति विज्ञायते ॥

अथ पञ्चमूर्तीनामर्चनाविशेषो वक्ष्यते । पूर्वोक्तानर्चकान् म-
न्त्ररूपमिदः शुद्धनद्याद्यैर्विधिना स्नात्वाचम्य सन्ध्यमुपास्य देवा-
दीनङ्घ्रिस्तर्पयित्वा शङ्खगङ्गं च कृत्वा देवान् गत्वा विष्णोर्भुक्तमिति
ज्ञानं प्रदायिष्यं कृत्वा हिरण्यपाणिमिति कवाटमुद्घाटयति । अभ्यन्तरं
प्रविश्य देवेभ्यं प्रणम्य ढीपान् सन्दीप्य शिष्यैरेव धारास्त्रिधापः स-
द्गुष्टार्चकाः सर्वासां मूर्तीनां निर्गाल्यमात्राय निष्कसेनं समाराध्य
विष्णोर्गर्भाभ्यं सर्वं तत्सर्वं पणितः पुरुषाद्यास्थानमलीन्द्रं च प्रादक्षि-
ण्यक्रमेणावधूतमिति संमार्जनं कृत्वाग्निरभ्युक्ष्योत्पवनं कृत्वा रचनापात्रं
हविःपात्रं च प्रक्षाल्य विधिना शुद्धान्नपापसकृसरगौल्ययावकानि
च सर्वालाभे यथालाभं शुद्धोदनं पाचयेत् ॥

त्रिदेव इत्यर्घ्यं पूर्ववदाचमनीयमापो हिष्ठेति स्नानं तयाम्बुक्षणं कृत्वा मित्रः सुपर्ण इति श्रोतं तेजायत्सव इति वस्त्रं सोमस्य तनूरसीत्युत्तरीयमग्निं दूतमित्युपवीतं पूर्ववत् पाद्यादीनि दत्त्वा शुद्धोदनं तदस्य मियमिति निवेद्य द्वारपालादिबलिं निर्वाप्य होमं हुत्वा पूर्ववत् पानीयाचमनमुत्सवांसं च दत्त्वा तान् सर्वान् मन्त्रान्ते चतुर्मूर्तिमन्त्रैरथवा पञ्चमूर्तिमन्त्रैरथवा संयोज्य ददामीति मास्तिष्कादिप्रणामं कारयेत् ॥

तस्यालीन्द्रे प्राग्द्वाराद् दक्षिणे पुरुषस्य पूर्ववत् पुष्पन्यासं कृत्वा ब्रह्मशङ्कराभ्यां पूजकमुनिभ्यां द्वारदेवद्वारपालादीनभ्यर्च्यसनादीन् पूर्ववत् दत्त्वापोहिष्ठेत्याचमनं स्नानोपचारं दत्त्वापो हिरण्यगर्भं इत्यर्घ्यं पायसहवींषि च निवेदयेत् । सम्पुटप्रमाणं च कारयेत् । एतदेव विशेषः । तस्यालीन्द्रे दक्षिणे सत्यस्य पूर्ववत् पुष्पन्यासं कृत्वा पर्यदानभ्यर्च्यसनादि पूर्ववत् दत्त्वा योगे योगेतवस्तरमित्याचमनमापोहिष्ठेति स्नानमिदमापः शिवा इत्यर्घ्यमिह पुष्टिरिति कुसरहविर्निवेदनं ब्रह्माङ्गप्रणाममिति विशेषः ॥

पश्चिमेऽच्युतस्य पूर्ववत् पुष्पन्यासं कृत्वा पद्मेवानभ्यर्च्य ध्रुववेराद् देवीभ्यां सहैवावाद्यासनादीनि पूर्ववत् दत्त्वा समाने दक्षेत्याचमनं तत्पुरुषावेत्यर्घ्यं समाववर्तीति गौत्थ्यहविर्निवेदनं पञ्चाङ्गप्रणाममिति विशेषः ॥

उत्तरेऽनिरुद्धस्य पूर्ववत् पुष्पन्यासं कृत्वा पर्यदानभ्यर्च्यसनादीनि पूर्ववत् दत्त्वा पवित्रं तेत्याचमनीयं कयानाश्वित्रेत्यर्घ्यं ग्रीणि पदेति यावकं हविर्निवेदनं दण्डप्रणाममिति विशेषः ॥

उपरितले चैकतलवेराविंशेना पुष्पन्यासे कृत्वासनाद्यैरभ्यर्च्ये मन्त्रान्तेऽनन्तशयनमनादिनिधनममितमहिमानमत्यन्ताद्भुतमिति नाममन्त्रं संयोज्यार्चयेदिति विशेषः ॥

स्नपनोत्सवचलिबेराणामेवं षोडशोपचारैरर्चयति । यदि स्यादवताराणामेकादशोपचारैरभ्यर्च्य निवेदयेत् । पर्यदानामष्टोपचारैरभ्यर्च्य निवेदयेत् । विधिना बलिमाराध्य बलिबेरेणालयं प्रदक्षिणिकृत्य यामान्ते दक्षिणां ददातीति विज्ञायते ॥

अथैकतलप्रासादे कूटामारोम्यय(?) रूपप्रासादं च पञ्चमूर्त्यर्चनं चेदेवमेवोपरितलार्चनं विना पञ्चमूर्तीरर्चयेत् । पञ्चमूर्त्यर्चनं चेत् पूर्ववदर्चयेत् । पर्षदाविधि द्वारेषु यत्रास्ति, तत्र धात्रादीनर्चयति । गर्भालयद्वारदक्षिणे वलिन्दं वामे तुर्येणं अलिन्दे द्वारदक्षिणे मणिकं वामे प्रभावतीं मुखमण्डपद्वारदक्षिणे तापसशुचरे सिद्धिदं तस्यैव परितः सोपानमध्ये श्रीभूतं बहिराननं देवाभिमुखे गरुडं प्रथमावरणे चन्द्राद्यशानान्तं तत्तत्स्थाने इन्द्राग्नयोर्मध्ये शुक्रं यमाग्नयोर्मध्ये गुहं यमनैर्ऋतयोर्मध्ये दुर्गा नीलवारुणयोर्मध्ये बुधं वरुणोदानयोर्मध्ये बृहस्पतिं सोमोदानयोर्मध्ये ब्रह्माणं सोमेशानयोर्मध्ये विष्वक्सेनमीशानेन्द्रयोर्मध्ये भास्करं विमानस्य परितः प्रागादिचतुर्दिक्षु न्यक्षं विवस्वन्तं मित्रं क्षत्तारं च प्रथमावरणे द्वारदक्षिणे किष्किन्धमुत्तरे प्रजापतिं द्वितीयावरणे द्वारदक्षिणे विघ्नेशमुत्तरे नागराजं देवाभिमुखे चक्रध्वजशङ्खमहाभूताक्षहान्तांस्तृतीयावरणद्वारदक्षिणे चक्रमुत्तरे शङ्खं पुष्पसञ्चयस्थाने पुष्परक्षकं स्नानोदकपानीयवारिसञ्चयस्थाने वरुणं पञ्चनागारे हविरक्षकं चतुर्थावरणे द्वारे चन्द्रादित्यौ चैते पञ्चाशद्देवता भवन्तीत्येक ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते नवपट्पञ्चमूर्त्यर्चना-

विधिर्नाम पदचत्वारिंशः पटलः ॥

अथ सप्तचत्वारिंशः पटलः ।

अथैकवेरार्चनाविधिः ॥ प्रभाते स्नात्वालयं गत्वा पूर्ववत् प्रदक्षिणं प्रणामं च निरस्तेति कवाटमुद्घाटयति । दीपाजुदीप्य क्षिप्येण घारास्वित्युदकं गृहीत्वा देवस्य निमोल्यमादाय विष्वक्सेनं समाराध्य गर्भालयादि सर्वत्र सम्मार्जनं कृत्वाद्भिरभ्युक्ष्योपलिप्साचमनपात्रं हविःपात्रं संशोध्य हवींषि पाचयित्वा पुष्पगन्धार्यनद्रव्याणि सङ्गृह्य प्रवद्विष्णुस्तपव इति पुष्पासनं दत्त्वा विद्याधिकानामिति स्वागतं मनोऽभिमन्तामित्यनुमान्य त्रीणि पदेति पाद्यं शंनो देवीरित्याचमनं अतो देवादिना तलाभ्यञ्जनं कृत्वा परिलिखितमित्यादिना

संशोष्य वारीश्चतस्र इति वारिणा स्नापयेत् । इषेत्वा यज्ञस्य शुन्धध्य-
मिति त्रिभिरभिषिच्य सहसा धारा यदि स्याच्चेद् ब्रह्ममाल्याधैरलङ्-
कृत्य पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य सदस्यधारैरभिषिच्य पूर्ववन्मित्रः सुपर्ण
इति श्रोतेन विमृश्य विष्णोर्नुकामिति वस्त्राधैरलङ्कृत्य तथैवाचमनं दत्त्वा
देवस्य पादयोर्मध्ये विष्णवे नम इति पुष्पं दद्यात् । प्रागादिचतुर्दिक्षु
विदिक्षु पुरुषाद्यावरणत्रयदेवानां तत्तद्ब्राह्मे परितः कौतुकोक्तवदाव-
रणश्रीयदेवानां तत्तन्नाम्ना मणवादिनमोऽन्तं पुष्पन्यासं करोति ।
गर्भालयगतदेवान् धात्रादीन् द्वारपालानामन्यत् पर्पदानां तत्तन्नन्त्रे-
णाभ्यर्च्यभ्यन्तरं प्रविश्य देवं मणस्य तद्विष्णोरिति पुष्पं तद्विप्रास
इति गन्धं परो मात्रयेति धूपं विष्णोः कर्माणीति दीपं त्रिदेव इत्यर्घ्यं
तथैवाचमनं तदस्य प्रियमिति द्वविर्निवेद्य द्वारपालकादिभ्यो घर्लिं
निर्वाप्य होमं हुत्वा पूर्ववत् पानीयाचमनमुखवासाश्च दत्त्वा विधिना
घलिमाराध्य घलिवेरेण सहैवालयां प्रदक्ष्णं कृत्वाष्टाक्षरेण मन्त्रेण
पुष्पाञ्जलिं दत्त्वावाहनविसर्गां विनान्यत् सर्वं समानमिति विज्ञायते ॥

अथातो नवविधमर्चनाविधिं व्याख्यास्यामः । देवेशस्य हवि-
र्द्रोणं तस्यार्घं देव्योश्च पुरुषादीनां चतुर्णां द्रोणार्घम् । तस्यार्घं
देवीभ्यां नरनारायणनारसिंहवराहाणां द्रोणार्घमनन्तशयनस्य हवि-
र्द्रोणं तस्यार्घं स्नपनोत्सवव्रत्तिवेराणां तस्यार्घं देवीनामवताराणामाढकं
वा पूजकमुनिभ्यां वीश्वैषिकाभ्यां ब्रह्मेष्टाभ्यां चाढकमन्येषां परि-
पाराणामाढकार्घं हविर्देवेशस्य देव्योश्च प्रातर्मौद्रिकं मध्याह्ने गौल्यं
रात्रौ पायसमर्धयामे द्विराढकं हविरपूपसंयुक्तं त्रिकालं द्विराढकं पूजा-
वेसायाममन्त्रहविर्निवेदनं कर्पूरसहितताम्बूलं नित्यामिदं मूर्त्यारा-
धनं मूर्त्तिहोमं त्रिकालमग्निलिङ्गसंयुक्तं द्विरष्टाजस्रदीपं कर्पूरसहितं त्रि-
घ्णं सन्ध्यादीपं प्रातर्मध्याह्नयोर्द्विशतं शुद्धदीपं कर्पूराद्यगरुसहितधूपं
जातीचम्पकोत्पलादितुगन्धपुष्पानभ्यर्चयेत् । द्वात्रिंशद्विद्वैर्चनं देव-
गणिकाभिर्देवदासीभिर्भक्तैश्च नृक्षगेयसंयुक्तं तच्चद्रायारुवंशकलारव-
दर्दुराद्यैः संयुक्तं प्रातः प्रबोधनघोषं स्नानकाले हविर्दाने बलिदाने
पटोद्धरणे बलिभ्रमणकाले शृङ्गभेगादिघोषणं नटिकाभिर्नटनं सप्त-
प्राकारसंयुक्तं सर्वपर्यददेवार्चनमुत्तमोत्तमम् । इन्द्रादिलोकपालाद्यैर-

न्येषां परिवाराणां हविर्निवेदनं विना बलिप्रदानं सप्ताजस्रदीपं तद्-
 त्रिगुणसन्ध्यादीपं प्रातर्मध्याह्नयोः शतपञ्चाशद् रात्रौ चतुःशतं श्र-
 द्धादीपं पूजावेलानिवेदनं द्विकालहोमं द्विकालमन्त्रबलिं पद्मप्राकारस्य-
 देवार्चनं पूर्ववन्नृत्तगेयवाद्यैर्युक्तमुत्तममध्यमम् । पूजकमुनिभ्यां विष्णु-
 वसेनसुपर्णाभ्यां हविर्विना द्वादशाजस्रदीपं त्रिगुणं सन्ध्यादीपं पूजा-
 वेलानिवेदनं द्विकालहोमं तथैवान्नबलिं पञ्चप्राकारयुक्तं पूर्ववन्नृत्त-
 गेयवाद्यैर्युक्तमुत्तमाधमम् । अवताराणां द्विकालनिवेदनं दीपं चाजस्र-
 दीपं गुणसन्ध्यादीपं प्रातर्मध्याह्नयोः शतं रात्रौ त्रिंशच्छतं श्रद्धा-
 दीपं देवदासीभिर्गणिकामिथ नृत्तगेयवाद्यैर्युक्तं प्रातर्मध्याह्नयोरन्न-
 बलियुतं पञ्चप्राकारायतस्थं देवार्चनं मध्यमोत्तमम् । अवताराणा-
 मेककालनिवेदनं स्नपनोत्सवबलिवेराणामेककालं द्रोणार्धं हविर्निवेदनमष्टाजस्र-
 दीपं द्विगुणसन्ध्यादीपं प्रातर्मध्याह्नयोरशीतिः रात्रौ द्विशतं श्रद्धादीपं
 चतुष्प्राकारयुतं देवार्चनं नृत्तगेयवाद्यैर्युक्तं मध्यममध्यमम् । कौतुकस्य
 हविर्द्रोणं तस्यार्धं देव्योरर्धं मौद्रिकं गौल्यं पायसापूपैर्यथालाभं निवे-
 दनमन्यत् सर्वं पूर्ववत् ॥

मध्यमाधमं देवेशस्य द्रोणार्धं हविरर्घ्यामे चार्धकं देवस्यार्धं
 तत्तद्देव्योः स्नपनोत्सवबलिवेराणामेककाले निवेदनं प्रातःसायंपूजा-
 वेलानिवेदनं अजस्रदीपं पद्म त्रिगुणं सन्ध्यादीपं प्रातर्मध्याह्नयोश्चत्वारिंशत्,
 रात्रौ शतं श्रद्धादीपं त्रिप्राकारयुतं देवार्चनं नृत्तगेयवाद्यैर्युक्त-
 मधमोत्तमम् । देवेशस्यैकं हविर्देव्योस्तदर्थं त्रिकालं द्विकालं वा स्नप-
 नोत्सवबलिवेराणामेककालं हविर्निवेदनमेककालं पूजावेलानिवेदनं
 गौलयादीनां विना मध्याह्ने बलिहोमाजस्रदीपं तत्त्रिगुणं सन्ध्यादीपं
 प्रातर्मध्याह्नयोर्दश रात्रौ विंशतिः श्रद्धादीपं वा नृत्तगेयविहीनं वाद्यैर्युक्तं
 द्विप्राकारयुतमधममध्यमम् । देवस्य द्विकालमेककालं वाढकं हविस्तदर्थं
 मध्याह्ने देव्योर्ध्यालामं व्यञ्जनैर्युक्तं यथालाभदीपैर्युक्तमन्यत् सर्वं
 विना चैकप्राकारयुतमधमाधमम् । उत्कृष्टेऽप्यनुत्कृष्टे नेष्टमनुत्कृष्टेऽप्यु-
 त्कृष्टं कर्म कर्त्तव्यम् । अन्यथा महत्तरो दोषो भवति । तद्ग्रामयजमान-
 योश्च । राजविनाशाय भवति । यस्मिन्नालये देवेशादिदेवानामेकाहस्यो-
 क्तकाले नित्यं हविरर्घतण्डुलमेककालस्य दशमारं यथालाभोपदेशैर्युक्तं

पृतगुलसहितमुत्तमोत्तमम् । तथाष्टभारमुत्तममध्यमम् । सप्तभारमुत्तमा-
धमम् । पद्भारं मध्यमोत्तमम्, पञ्चभारं मध्यममध्यमम्, चतुर्भारं
मध्यमाधमम् । त्रिभारमधमोत्तमम्, द्विभारमधममध्यमम्, एकभार-
मधमाधममित्येके ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते एकत्रैरार्चना-
विधिर्नाम सप्तचत्वारिंशः पटलः ॥

अथाष्टाचत्वारिंशः पटलः ।

अथोर्ध्वं मार्गशीर्षमासर्षे विष्णुपञ्चदिने विपुवेऽन्यमद्भुतमणेषु
ग्रहणे चान्यस्मिन् पुण्यनक्षत्रे राज्ञो यजमानस्य वा जन्मर्क्षेऽपि पूजा-
विशेषः । सर्वत्रालयं मृष्टसिक्तोपलेपनाद्यैः संशोध्य वैष्णवा भूमिमल-
स्कृत्य विद्वानध्वजदर्भमाग्रास्तम्भत्रयेणतरङ्गद्वारतोरणकदलीकमुका-
श्चूरोदकुम्भाद्यैरलङ्कृत्य ग्रामवीथींश्च संशोध्य प्रातः सन्ध्याार्चनान्ते
चोत्सवविम्बमासाधाम्यर्च्य तथैव निवेद्यामिकुण्डे शुल्फ्यां वाग्निं परि-
पिच्यज्यमिश्रचरुणा तत्तत्प्रतिधारनक्षत्रदैवत्यं वैष्णवं श्रीभूदेवत्यं
प्राप्तं रौद्रं तदालयगतपर्यदेत्यर्थाद्य हुत्वा ग्रामवीथ्यां बलिं निर्वाप्य,
एकादिकोत्सवोक्तक्रमेणोत्सवं कृत्वा स्थाने स्थाने च द्रोणद्वयाद-
हीनैस्तण्डुलैर्यथायोगोपदर्शयुक्तं हविर्निवेदयेत् । एतदुक्तं स्नपनोक्तक्र-
मेणाष्टशतैरष्टचत्वारिंशत्तुर्विंशद् वा कञ्चिद्वैः संस्नाप्याभ्यर्च्य तथैव
निवेदयेत् । मध्यमं प्रातर्मध्याह्नयोरर्च्यारमाने देवेशं शुद्धस्नपनवि-
धानेन संस्नाप्याभ्यर्च्य हविर्निवेद्य तथैव होमं कृत्वाधममार्गमाचरे-
दित्याह मरीचिः ॥

मार्गशीर्षमासे शुक्लपक्षे द्वादश्यामेकादश्यामात्रायौ यजमानोऽपि
शिवपूजां स्नानं कृत्वाचम्य मन्थ्यामुपास्य देवादीनामर्पयित्वा ब्रह्म-
यज्ञं च कृत्वाछापमाश्लिष्य ऋद्धिपूजां च कृत्वा देवामिषुर्ग्रे समा-
सीनो ध्यायन् ममाहितोऽष्टासुमन्यं यथोक्तविधिना न्यामं कृत्वा
वैष्णवीं यथाशक्तं नम्र्या वेदाभ्यसनं चापि कुर्यात् । भयवा वैष्णवी
पथा गृध्रुयान्मध्याह्ने सायाह्ने च यथास्नानार्दानि कृत्वा रात्रौ गवे-

फाल्गुने मासि गन्धचन्दनादि नित्यमालेपनार्थं यो दद्यात्,
स संवत्सरफलदानं लब्ध्वा सर्वैश्वर्यमवाप्नोति । तन्मासे चोत्तरे
लक्ष्मीं देवीं प्रातर्हुत्वा तस्मिन् दिने देवीभ्यां सह सप्तविंशतिभेदै-
रभ्यर्च्य, उत्सवस्नपनादीनि कारयेत् । प्रभूतं हविर्निवेदयेत् । अशक्तः
केवलैः शुद्धोदकैरभिषिच्य यथाशक्ति निवेदयेत् ॥

चैत्रे मासे चैत्र्यां पौर्णमास्यां देवेशं द्वात्रिंशद्विग्रहैरभ्यर्च्योत्सव-
स्नपनं च हुत्वा प्रभूतं निवेद्य कदल्यान्नपनसैः सुपक्वैर्बहुभिर्निवेद्य
सुगन्धपुष्पैर्बहुभिर्देवेशमलङ्कृत्य पुष्पदामैः प्रपां कृत्वा देवं संस्था-
प्य नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदं कारयेत् । देवाभिमुखे धान्यपीठे मधुमाधवौ
समावाद्याभ्यर्च्यातः पुनर्नित्यमेवं वसन्तकालावधिर्पावत् तावदेवं
कुर्यात् ॥

वैशाखे मासि पानीयं तटाके कूप्यां वा प्रभाते वैर्षमं स्वच्छं
मनोरमैः स्वादुजं तोयं सङ्गृह्योत्पूय, आदित्यरश्मौ निधाय रात्रा-
विन्दुकिरणैरपि कृष्टं वायुसेवितं शीतलं सिप्लवा द्वितीयेऽहनि सुगन्ध-
वासिते नवघटे सम्पूर्योशीरादिभिरेलावासितं नवकरके सम्पूर्य पानीयं
पो दद्यात्, सोऽपि संवत्सरपानीयफलमाप्स्यति ॥

तन्मासे रेवत्यां महीदेवीं प्रादुर्भावात् तस्मिन् दिने देवीभ्यां
सह देवेशं सप्तविंशतिविग्रहैरभ्यर्च्य उत्सवस्नपनादीनि कृत्वा प्रभूतं
निवेद्य तन्मासे विशाखनक्षत्रे विशेषतोऽभ्यर्च्यन्नफलानि बहूनि पय-
सा सह पाचयित्वा निवेद्य प्रभूतं हविर्निवेदयेदित्येके ॥

ज्येष्ठमासि देवेशस्य स्नानतोयममृतवत् सुवस्त्रं सौमं कार्पा-
सतान्तवं वा वस्त्रं देवेशाय यो दद्यात्, सोऽप्येकाष्टस्नानतोयदानफलं
वस्त्रदानफलं च लब्ध्वा चिरायुषो भवति ॥

आषाढे मासि विधिनार्घ्यद्रव्यं संयोज्य दद्यात्, सोऽपि संव-
त्सरार्घ्यदानफलं लभेतेति विश्रायते ॥

श्रावणमासि घृतं दधि निवेद्य संवत्सरनिवेदनफलं लभेत ।
तस्मिन् मासे कृष्णाष्टमीरोहिणी सौम्याग्नेययुक्ते सा जयन्तीति की-
र्त्यते । तस्मिन् दिवसे कृष्णस्योत्सवं कुर्यात् । अङ्कुरार्पणं कृत्वा

तद्वात्रावर्चावसाने कृष्णमण्डनं कृत्वा स्थानमण्डपे स्थाप्य परितः
 प्रावरणं कृत्वा नृचगेयवाद्यैर्युक्तं जयशब्दैश्च देवं संस्तूय पटमुद्वृत्य
 पुष्पान् विकीर्य वस्त्रमाल्यादीनि विमोच्यान्यद् धातेनाच्छाद्य पाद्या-
 धैरम्यर्च्य तैलेनाभ्यञ्जनं कृत्वा शुद्धस्नानविधिना स्नाप्य चन्द्रोदये
 गोक्षीरं नवनीतं च शनो देवीरिति निवेद्य ताम्बूलं प्रदाय निवेदितं
 क्षीरं प्रजायाः स्त्रियः पिवति । सा सुपुत्रवती भवतीति । तस्मात्
 काले पूर्ववत् प्रतिसरोत्सवं कृत्वा शयनस्थाने पञ्चशयनानि वासांसि
 वास्तीर्य प्रतिसरं बध्वा शाययीत । प्रभाते स्नात्वा देवमुत्थाप्य स्न-
 पनोक्तविधिना स्नपनं कृत्वाथवा शुद्धस्नपनविधिना स्नापयेत् ।
 महाहविः प्रभूतं वा निवेद्यालङ्कृत्यालयं प्रदक्षिणीकृत्यार्चास्थाने सं-
 स्थाप्यैतदुत्सवेन सत्प्रजासमृद्धिं विजयं कीर्तिं च वर्धयति । इष्टान्
 कामानवामोति । विष्णुलोके महीयत इति विज्ञायते ॥

प्रोष्ठपदमास्यपूपानि भक्ष्याणि निवेदयति । संवत्सरनिवेदन-
 फलं लभते ॥

आश्वयुजे मासि नित्यं ताम्बूलसहितं मुखवासं यो दद्यात्,
 सोऽपि संवत्सरमुखवासदानफलं लभेत ॥

कार्तिके मासि देवस्य दीपं यो दद्यात्, सोऽपि संवत्सरदीप-
 दानफलं लभेत । तन्मासपौर्णमास्यां कृत्तिकानक्षत्रयुक्ते कृत्तिकादीपं
 कुर्यात् । देवालयं शोभ्य भूमिं पैष्ट्यालङ्कृत्य देवं विशेषतोऽभ्य-
 ष्योत्सवस्नपनादीनि कारयेत् । सायाह्ने बहुदीपार्थं घृतं तैलं बाह-
 त्यास्तंगतेऽर्के देवेशसोभयपार्श्वे गन्धं घृतं समादाय कर्पूरवर्तिका-
 दीपानुदीप्य तथा मुखमण्डपद्वारे च दीपमालासहितं कारयेत् । द्विती-
 यावरणे तृतीयावरणादिषु दिक्षु विदिक्षु चालयाभिमुखे दीपकूटान्
 कृत्वा दीपानुदीपयेत् । दीपपात्रे महादीपमुज्ज्वाल्यापिदैवमाराध्य
 बलिपीठस्य पश्चिमे दीपदण्डं संस्थाप्य शुभ्रा ज्योतिरिति दण्डाग्रे
 दीपं संन्यसेत् । देवं चित्रकस्यार्धैरलङ्कृत्यार्चावसानेऽपूपानि बहूनि
 पृथुकानि भक्ष्याणि गुडेन मिथितानि देवस्य निवेदयित्वा पृथुकान्
 जुहोतीति । पृथुकं निवेद्य महाहविः प्रभूतं वा निवेद्य, एवं च ।

कुरुवे मन्त्र्या सोऽपि रीतिं श्रीजयेष्टान् कामानयाप्य विष्णुलोके
महीयत इति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्षे प्रतिभासविशेषपूजाविधिर्नाम
अष्टाचत्वारिंशः पटलः ॥

अथैकोनपञ्चाशः पटलः ।

अथ शुद्धस्नपनविधिं व्याख्यास्यामः । नित्यार्चनायां स्नपने
घोत्सवे चान्यस्मिन् पुण्यक्षेपु शुद्धस्नपनमाचरेत् । स्नापनद्रव्याणि
सम्भरति । देवागारं प्रविश्य देवस्य पादयोः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा
परं रंह इति हस्ताभ्यां देवमादायालङ्कृते मण्डपे पीठे प्रतद्विष्णुस्तपत
इति स्थाप्य पात्रपरिच्छदादिपरिहृतो राजवदुपचारं कारयित्वा
त्रिपादा इन्द्रोऽभिमन्तामिति देवस्य पादौ प्रक्षाल्य विष्णुर्मां रक्षति
धौतेन विमृश्य वैष्णवे नम इति पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा शं नो देवीरित्या-
चमनं ददाति । अष्टाक्षरेण मुखे च पात्रौ च धौतेन विमृज्य घृतात्
परिति मुखवासं प्रदाय विविधैः स्तोत्रैर्गेयार्थैरपि त्रिनोदमपि
कारयेत् । तन्मुख्यं गौणं च ज्ञात्वा देवेशं प्रणम्य कुर्यात् ।
विज्ञापयेत् पूजकः स्वयमेव धारयेत् तद्वाक्यं विष्णोर्वाक्यमिति
स्मृत्वा सर्वं समाचरति । पुनर्मुखवासं निवेद्य विष्णुगायत्र्या धौतेन
वस्त्रेण देवस्य स्कन्धे समाच्छाद्याभावेन वस्त्रेऽतो देवा इत्यलङ्कान्
विकीर्य इदं विष्णुरित्यलङ्कशोधनं कृत्वा तैले सोममभ्यर्च्य ग्रीणि
पदा इति तैलं शिरसि स्नाप्य सोमं राजानमिति मर्दयित्वा विष्णोः
कर्माणीत्यावर्त्तयित्वा लङ्कात् सम्प्रभ्य तद्विष्णोः परमं पदमिति परि-
मण्डैः पुष्पमात्पैरलङ्कृत्य तां करौ प्रक्षाल्य कृत्वा स्कन्धाद् वस्त्रं
विमोच्य तद्विप्रास इत्यङ्गेष्वभ्यञ्जनं कृत्वा तन्नेत्रं मक्तानां प्रदी-
पते । विष्णोर्नुकमिति शालिपिष्टेन चन्दनेन देवं परिमृज्य तदस्य
प्रियमिति वस्त्रेणाङ्गेण विमृज्य गरुनसूक्तेन देवं ममादाय प्रतद्विष्णु-
स्तपत इति स्नानपेठे सम्थाप्य पूजित्वा मध्याह्न्ये सौरजंश्रापने-
बेणुभिर्मां परो मात्रया विश्रमेति दन्तपावनं तालुशोषनं च

भावयति । पूर्ववदाचमनं दत्त्वा दूर्वाक्षतपुष्पैश्च देवस्य मूर्ध्नि पाद-
पर्यन्तं त्रिदंश इति सन्धौ सन्धौ संयोज्य पादयोः प्रक्षिपेत् ।
वस्त्रादीन् विमोच्य परिलिखितमित्याम्लेन संशोध्य स्रस्मैः सिकतैः
शुद्धैर्विष्णवे नम इति यथा विम्वशुद्धिं तथा शोधयित्वा वारीक्षतस्र
इति शुद्धोदकैरभिषिच्य पूर्ववद् घृतवस्त्रेणाच्छाद्य पाद्याचमनं दत्त्वा
कर्पूरादिपरिमलैर्युक्तं हारिद्रं पिष्टेन सिनीमालीति देवस्य सर्वेष्वङ्गेषु
समालिप्य पूर्ववच्छुद्धोदकैरभिषिच्य पुनः संशोध्याचमनं दत्त्वा वस्त्र-
माल्यादिना विभूष्य नमो वरुण शुद्ध इति क्षीरेण पुष्पोदकैरभिषिच्य
भूरानिलय इति गन्धतोयैः संस्नाप्य पूर्ववद् वस्त्रमाल्यादिभिरलं-
कृत्याप्तिं दूतामिष्टुपरीतं सोमस्य तनूरसीत्युत्तरीयं च ददाति ।
इदं ब्रह्म पुनीमह इति देवहस्तयोः पवित्रं संयोज्य तद्विप्राप्त इमे गन्धा
इति चन्दनेन सर्वाङ्गं समालिप्य पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य देवेशं
प्रणम्य सहस्रधारा यदि स्याचेत् पूर्ववत् सहस्रधारैरभिषिच्यालामे
पोडशादिचतुरन्नं यथालाभं कुम्भोदकैर्वा वसोः पवित्रमिति पुरुष-
सूक्तैर्वाभिषिच्य तत्काले चतुर्दिक्षु वेदानध्यापयेत् । स्तोत्रैर्जयशब्दै-
र्नृत्तगेयनाद्यैर्घोषयित्वा पुनः शुद्धोदकैरभिषिच्य वस्त्रमाल्यादीनि
विमोच्यार्द्रं प्रति मित्रः सुपर्ण इति प्लोतेन विमृज्य पाद्याचमनं दत्त्वा
पुष्पाब्जलिं ददेत् । शङ्खनक्षत्रेण देवमुद्धृत्य पूर्ववन्मण्डपे पीठे
संन्यस्य वस्त्राभरणगन्धमाल्याद्यैरलङ्कृत्य पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य
दूर्वाक्षतगन्धपुष्पे ...* युक्तमेकपात्रे सङ्गृह्य देवस्य पुरः स्थाप्य
चतुर्वेदांश्च समावाह्याभ्यर्च्यार्च्यो मृष्टिमात्रं गृहीत्वा मकुटोपरि त्रिः
प्रदक्षिणं कृत्वा प्रादक्षिण्यवशेन प्राच्यादिचतुर्दिक्षु चतुर्वेदादि प्रष्टु-
तिजलेन सहितमक्षतमेकपात्रे गृहीत्वाभिमुखे न्यस्य सोममभ्यर्च्य
हस्ताभ्यां गृहीत्वा विष्णुगायत्र्या मकुटोपरि त्रिः प्रदक्षिणमावर्ती-
करोति । पुनः क्षिपेत् । पश्चात् रक्षादीपविधानेन रक्षादीपं कार-
येत् । तत्काले देवस्य त्वेति दर्शनं दर्शयित्वाष्टाक्षरेण छत्रचाम-
रादिपरिच्छदान् संशोधयित्वा विनोदमपि कारयेत् । शङ्खनक्षत्रेण

देवमुद्धृत्य हविर्निवेदनस्थाने भूरसि भूः प्रतिष्ठित्येत्यादिना प्रतिष्ठाप्य पुष्पन्यासं कृत्वा पूर्ववद् ध्यात्वा देवेशं प्रणम्यान्तर्निवेश्याक्षरन्यासादीनि कृत्वा समावाह्यसनाद्यैरभ्यर्च्य हविर्निवेद्य पानीयाचमनमुखवासादीन् पूर्ववद् दत्त्वा देवेशमुद्धृत्य पूर्ववन्मण्डपे पीठे न्यस्य वस्त्रमाल्यादीनि विमोच्यान्यैर्वस्त्रैरलङ्कृत्याभ्यर्च्यपूपादीनि भक्ष्याणि भोज्यानि विविधानि पक्वान्यपक्वानि विष्णुगायत्र्याष्टाक्षरेण वा निवेदयति । पूर्ववदाचमनमुखवासौ च दत्त्वा यानमारोप्यालयं प्रदक्षिणीकृत्य देवागारं प्रविश्य पूर्वस्थाने न्यस्य नित्यार्चायां चेज्जीवस्थाने प्रतिष्ठाप्यार्चयेदित्याह मरीचिः ॥

अथ देवेशस्याग्रयणविधिः । यथेष्टमासे शुभे सुहृत्ते कर्त्रनुकूलसे क्षालयादिघ्रीहिप्रियङ्गवादिधान्यानाहत्यालयमलङ्कृत्य शुचौ देशे सर्वोपदेशान् प्रतिगृह्णीयात् । दधियुद्धदीपार्थतैलं च कदलीचूतपनसं च नालिकेरफलमरीचादिकर्पूरहारद्रिशाणफाश्वितं ताम्बूल-
कमुकफलकदलीपत्राणि नवानि वस्त्राणि विविधानि सम्भरत्याचार्यो यजमानश्च वैष्णवैः सार्धं सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुक्तममृतं च कं वा ? पुरस्तु रामं प्रदक्षिणीकृत्यालयं प्रविश्याभिमुखो न्यस्य देवमानस्य हविष्पाकोक्तविधिना धान्यानि शोप्यावघातं कृत्वा संशोष्य तण्डुलाभिवानानद्भिश्चतुर्वा संक्षाल्य गुलेन मिश्रीकृत्य नालिकेरफलान्वितं पश्चाद्वर्षापि बहूनि सर्वोपदेशैर्युक्तं पाचयित्वा देवेशं संस्नाप्य नववस्त्रपुष्पाद्यैरलङ्कृत्यार्चस्थाने स्थाल्याभिकृण्डे घुल्ल्या वा वैष्णवं श्रीभूदेवस्य तदालयगतपर्यहेचानां मूर्तिमन्तं हुत्वा-
नेफानो पर्पदानो निवेदनमुत्तमम् । अशक्तश्चेद् बलिदाने कारयित्वा देवस्य निवेदिततण्डुलान् भक्तानां प्राक्षणादीनां प्राप्नीयात् । एवमाग्रयणं विष्णोर्धः कारयेत्, सोऽपि धनधान्यादिसर्वं समृद्धिं प्राप्नोति विष्णुलोके महीयत इति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते शुद्धस्वपनाग्रयण-

विधिर्नामैकोनपञ्चाशः पटलः ॥

अथ पञ्चाशः पटलः ।

अथोर्ध्वं देवेशस्य स्तनपनविधिं व्याख्यास्यामः । प्रतिष्ठान्ते चोत्सवान्ते चायने विषुवे व्यतीपातेष्वन्यसङ्क्रमणेष्वन्दान्ते राहुस-
म्युवे गुरुशुक्रोदये मासर्धे विष्णुपञ्चदिने राहो रामस्य जन्मर्धे-
ऽप्पनाष्टौ महाव्याधिकोपेऽप्यन्यस्मिन् काम्ये च देवेशस्य स्तनपनं
कारयेत् । यदिने कर्तुमद्योगस्तदिनात् पूर्वं नवमे सप्तमे पञ्चमे
व्यह्ये वाङ्गुरार्पणं कुर्यात् । अङ्गुरद्रव्यानाहरेत् । नदीसम्पक्षेत्रे तटा-
कदर्भमूलगजदन्तोद्भूततथागोविषाणकुलीरवासवल्मीकेष्वष्टौ मृदं य-
थालाभं गृहीयात् । हिमवान् निपथो विन्ध्यविहरवेदपर्वतमहेन्द्रहरि-
धन्द्रशतशृङ्गेति कुलपर्वतानष्टौ यथाक्रमेण धूम्रश्वेतपीतरक्तश्यामनी-
लपिङ्गलवर्णान् रक्तान् वा दशाङ्गुलोत्सेधान् पञ्चाङ्गुलमूलविशालानग्रे
ष्वङ्गुलविस्तृताश्चतुरभ्रान् चार्तिकैर्द्वैर्दमृदा वा कारयति ॥

शालिग्रीहियवमापमियजुतिलतिलसर्पपद्मद्वयवाष्टौ धान्यानि ।
सर्वांशमे यथालाभं धान्याङ्कुरार्पणोक्तधान्यानामङ्कुरांश्च तदलाभे
दूर्वाग्राणि वाहरेत् । श्रीरूपोदकुम्भमेरीदर्यणमत्स्ययुग्मांश्च शङ्खावर्चा-
नष्टमङ्गलान् यथाक्रमेण हेमालर्कमिवफलानि श्वेतपीतरक्तशङ्खावि-
रक्तवर्णानिष्टाङ्गुलोत्सेधान् चतुरङ्गुलपीठयुवान् पञ्च प्राग्द्रव्याणि
वाहरेत् । पञ्चगव्यघृतमधुदधिधीरगन्धोदकाधृतोदकफलोदककुशो-
दकरत्नोदकजपोदकसर्वापञ्चुदकादीनि द्वादश प्रधानानि द्विष्टांशं
कृत्वा शुभमसि ज्योतिरसीत्येकांशं घृतं दधिनाविष्ण इत्यभिन्या
दधि आप्यायस्वेति गुणांशं क्षीरं गन्धद्वारेति वेदांशं गोमयं सावित्र्या
रसांशं गोमूत्रमेवं संयोजयेत् । एवं पञ्चगव्यं घृतं पञ्चदशाहादर्वाक्
नवनीतकं पुष्पवणिकं फलद्रावणिकं वा मधु तदलाभे नाळिकेरजलं
सङ्गृह्य पुष्पमयपात्रे न श्राव्यम् । गव्यं न शुभं दधि वा । सद्यो दुग्धं
धीरं श्रेष्ठम् । पञ्चगव्याद्यैर्द्रव्यैः पञ्चभिः प्रत्येकमाटकं तदर्धं यथा-
लामं वा सङ्गृह्य शेष जलेन पूरयित्वा पिष्टचन्दनादिगन्धद्रव्यसं-
पुक्तं गन्धोदकमापसर्पपयवमीहितण्डुलैर्युक्तं जलमधृतोदकं तदष्टांश-

दहीनं चेत् कदलीचूतपनसनाभिकेरार्धैर्मालाभैर्युक्तं फलोदकम् ।
चन्दनं वाष्टांशादहीनं मक्षिप्य कुशैः सहितं कुशोदकम् । नव-
रत्नैः पञ्चरत्नैर्वालाभे सुवर्णं वा संयुक्तं रत्नोदकम् । अतो दे-
वादिपण्मन्त्रान् प्रणवशतानभिमान्त्रितं जप्योदकम् । ओषध्यः फल-
पाकान्ताः । सर्वैस्त्रयोऽधिका वा संयुक्तं सर्वोपध्नुदकम् । एतैर्द्वादश-
प्रधानैर्द्रव्यैः समीपे शुद्धो* थान् कलशान् स्नानान् बि-
स्वपत्रकरवीरपद्ममुदानि पुण्यपुष्पाणि । जातीफलकर्पूरोशीरचन्दन-
मुद्रचणकानां चूर्णं नदीतटाककूपवापीजलेषु तीर्थोदकानि सिंहीन-
कुलव्याघ्रानन्दादित्यसद्ययापाठासहेदवीपूर्ववनौषधीहारिद्राणां चूर्णं
पद्मानैकभागं तण्डुलचूर्णयुक्तं हरिणस्थौण्यकपत्रागरुध्यावचोग्रेरुप-
लपांसीफलैलालवङ्गकर्पूरोशीरानारन्दसादनकुस्तुम्युररिति सर्वगन्ध-
चूर्णानि श्रोतं सूक्ष्मकार्पासवस्त्रं पलाशापामार्गपत्रनन्दावर्तकरवीरकु-
पुत्राणीमान्मूलगन्धजातिहिङ्गुलीकमनःशिलाञ्जनगोरोचनानि धातुंश्च
पुण्यपुष्पाण्यनुद्रव्याणि प्रत्येकं समस्तमर्धं यथालाभं गृहीयात् । वस्त्रं
नवं सुसूक्ष्ममद्वयचरीयं च सौवर्णमामरणं मणिमुक्तयज्ञोपवीतं सौ-
वर्णं तान्तवं बाहृत्य स्नानार्थादिवस्त्राणि सम्भारान् सम्भृत्याढकपू-
र्णान् फलशान् तद्विगुणपूर्णान् करकान् द्रोणपूर्णान् घटान् पद्मगुण-
पूर्णानुदधान्यप्रस्थपूर्णान् शरावान् कलशानामपि धान्यान् यथो-
चितान्यपि भाण्डानि सण्डस्फुटितकालरहितानि नवानि चाहरेत् ॥

अथ देवालयविधौ पश्चिमे चोचरे वैशान्ये यथोक्तं स्नपन-
मण्डपं कूटं प्रपां वा कृत्वा सर्वत्र वितानस्वजदर्भमालास्तम्भवेष्टनद्वा-
रतोरणपूर्णकुम्भाङ्कुराद्यैरलङ्कृत्य परितः प्रावरणं कृत्वाभ्यन्तरं गोम-
येनोपलिप्य पिष्टतोयं सुतेन सूत्रेण पञ्चविंशतिभागं कृत्वा तन्मध्ये
चैकपदे स्नानवेदी लोहोपलशिलेष्टकानां दारुपार्थिवानामन्यतमे त-
चद्वेदपीठान् प्रतिदिग्भागमष्टाङ्गुलं वा हित्वा यथोचितायामविस्तारं
चतुरश्रं दिमेष्टलं लोहजं षडङ्गुलोत्सेधं लोहजाद् द्विगुणं शैलजं, शैल-
जाद् द्विगुणमैष्टकम्, ऐष्टकाद् द्विगुणं पार्थिवम् । लोहजं षेदुत्सेध-
मेपां पादुकादि करणैर्युक्तं वा तस्योचरे वारिमार्गं रसाङ्गुलयतं मध्ये-

स्वगात्रं गोलकं तद्विगुणविस्तारं च कारयति । तद्व्यासं वस्त्रेणाच्छाद्य
तदभावे कदल्यादिपत्रैराच्छाद्य तस्यैव परितः कुशान् कूर्चान् वि-
सिप्य तस्यैव परितःषाष्टोपदेशादेशं हित्वा बहिः षोडशभागेषु प्रागा-
दिचतुर्दिक्षु चतुर्द्वारार्थं त्यजेत् । शेषे द्वादशभागे द्वादशप्रधानद्रव्यं
नासात्थं व्रीहितण्डुलैर्वा गोलकोन्नतं वा वेदिं कृत्वा तद्वहिर्भेन्द्रादि-
दिग्देवानां तत्तत्स्थाने द्वादशाङ्गुलविस्तृतानि षडङ्गुलोन्नतानि पी-
ठानि कुर्यात् । पश्चिमे द्वारभागे पङ्कजीशस्योचरे द्वारदक्षिणे विष्णवक्त्रे-
नस्य चक्षुपरिष्ठादिन्द्रादृशानान्तं जयादीनर्चयति । धान्यवेदीं गा-
यत्र्या प्रोक्ष्य सुमित्रा न इति स्पण्डिलमुल्लिख्य हिरण्यपाणिमिति
दर्मान् प्रागग्रान् उचराग्रान् चास्तीर्य कलशानादृत्य त्रिगुणेनैकमूत्रेण
वा यवाङ्गुलमन्तरं वा यथालाभं तन्तुना परिवेष्टयाद्रिः प्रसाल्य धा-
रासु सप्त इत्युदकं गृहीत्वा इदमापः शिवा इति मन्त्रेणोत्पवनं कृत्वा
रात्रौ चेदयिसन्निधौ जलं गृहीयात् । पञ्चगव्यैर्गव्यैरुत्पूतैरेकैक-
प्रधानमैकैकोपस्नानं चेति चतुर्विंशत्कलशैः स्नपनमधमाधमम् ।
एतद् द्वारद्विचूर्णसहितमित्येके । एकैकं प्रधानं त्रयस्त्रय उपस्नानाश्चेति
अष्टचत्वारिंशत्कलशैः प्राग्द्रव्यैरनुद्रव्यैः सहितमेवं मध्यमम् । द्वौ द्वौ
प्रधानं पदुपस्नानं च संयुक्तं प्राक्करणैरनुकरणैः सामान्यद्रव्यैश्च युक्त-
मष्टोत्तरकलशैः स्नपनमधमोत्तमम् । एकैकप्रधानां चाष्टाष्टोपस्नानं
चेति केचित् । शठाष्टकाद् द्विगुणं मध्यमाधमम् । त्रिगुणं मध्यममध्य-
मम् । चतुर्गुणं मध्यमोत्तमम् । पञ्चगुणमुत्तमाधमम् । षड्गुणमुत्तम-
मध्यमम् । सप्तगुणमुत्तमोत्तमम् । चत्वारिंशद्रूपपातिसहितकलशैः
स्नपनमुत्तमोत्तममित्येके । गन्धोदकैरुपस्नानकलशानापर्यं सप्तभिः
पञ्चभिस्त्रिभिर्वा कूर्चान् कलशे मक्षिप्य तत्पिधानैरपिघाय सोप-
स्नानैर्द्वादशवस्त्रैरावेष्टयेत् उत्तमम् । अष्टवस्त्रैर्वष्ट्रं मध्यमम् । चतुर्व-
स्त्रैर्वष्ट्रमधमम् । तदादि द्रव्यापिदेवतानां तत्तत्पार्थं चैकादशविग्रहै-
रष्टविग्रहैस्त्रिभिर्विग्रहैर्वाचयेत् । प्रणवादिनमोज्ज्वलैस्तत्तत्प्राममन्त्रैः पूर्वं
तोयं ततः पुष्पं पश्चात् तोयं समर्पयेत् । एतत्त्रिकोपचारं सर्वत्र स-
र्वेषामर्चनाईमित्येके ॥

अथ विप्रहविहीनमशक्तस्य स्नपनं नवधा भवति । प्रमुखे
चतुरश्रमेकपाङ्क्तिं कृत्वा तन्मध्ये पञ्चगव्यं उत्तरे तस्योपस्नानं दक्षिणे
गन्धोदकं पूर्वे तस्योपस्नानं पश्चिमे हारिद्रचूर्णमेतैः पञ्चकलशैर्घुक्त-
मधमाधमम् । मध्ये पञ्चगव्यं दक्षिणे गन्धोदकमुत्तरे कुशोदकं तत्पूर्वं
तत्तदुपस्नानं पश्चिमे हारिद्रचूर्णमेतैः सप्तकलशैर्घुक्तमधममध्यमम् ।
पूर्ववत् पञ्चगव्यगन्धोदककुशोदकान् तत्तदुपस्नानान् विन्यस्य पश्चि-
मेऽक्षतोदकं वायव्ये रसोपस्नानं नैऋत्ये हारिद्रचूर्णमेतैर्नवकलशैर्घुक्त-
मधमोत्तमम् । पूर्ववन्नवकलशान् विन्यस्य पूर्वं जप्योदकं न्यसेदेतद्-
दशकलशैर्घुक्तं मध्यमाधमम् । पूर्ववन्नवकलशान् विन्यस्य तत्पूर्वं मधु
तदुत्तरे तस्योपस्नानं दक्षिणे जप्योदकमेतद्द्वादशकलशैर्घुक्तं मध्यमम-
ध्यमम् । प्रमुखे दक्षिणोत्तरायतदण्डवत् पाङ्क्तिं कृत्वा दक्षिणाद्युत्तरान्तं
पञ्चगव्यघृतमधुदधिगन्धोदकाक्षतोदककुशोदकान् विन्यस्य तत्पूर्वं
तदुपस्नानानां चोत्तरे हारिद्रचूर्णं तत्पूर्वं जप्योदकं च विन्यस्य तद्यत्तु-
र्दशकलशैर्घुक्तं मध्यमोत्तमम् । एतैः क्षीरं तदुपस्नानसंयुक्तं षोडशक-
लशैर्घुक्तं मध्यममध्यमम् । तस्मिन् दिशि तस्योपस्नानसंयुक्तं एतैर-
ष्टादशकलशैर्घुक्तमुत्तमाधमम् । तस्मिन् सर्वांषधुदकमुपस्नानयुक्तमेतै-
र्विंशतिकलशैर्घुक्तमुत्तमोत्तममिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते स्नपनद्रव्यसमुदाय-

नवविधाशक्तस्नपनविधिर्नाम

पञ्चाशः पटलः ॥

अथैकपञ्चाशः पटलः ।

अथोर्ध्वमाचार्यो यजमानश्च द्रव्यदेवताराधनार्थमेकं कलशोद्घ-
रणार्थं द्वौ चान्यत् परिचारणार्थमेकं होतारमेकमेव वरयित्वा
प्रभाते स्नात्वालयमाविश्य यजमानमाचार्यादिभिः सप्तवस्त्रोचरीयो-
ष्णीपादैस्तल्लङ्घ्यमिपूज्याचार्यमभ्यन्तरं प्रविश्य देवेशं प्रणम्यो-
त्थाप्य पादाघर्घ्यान्तमभ्यर्च्य हविर्निवेदनं विना फलानि मृदवातं

वा निवेद्याथवा तत्काले शयनं सङ्कल्प्य देवमारोप्य प्रतिसरं वपुश्चा
 द्विसहस्रं वा शाययित्वासने शयनं विना कौतुकमेव पन्थयेदिति
 केचित् । शकुनसूक्तं समुच्चार्य तोयधारापुरःसरं वाद्यघोषेण संयुक्तं
 देवमानीय स्नानवेद्यां प्राङ्मुखमालयादुदङ्मुखं वा परं रंह इति
 आस्थाने स्थाप्य पाद्याचमनं प्रदाय यजमानस्य यस्योपचारशक्त्या
 प्रयोदशोपचारैरभ्यर्च्य प्राच्यामाहवनीयाग्निरुण्डे आपारं हुत्वा वैष्णवं
 हुत्वा हौत्रं प्रशंस्य देवेशस्य द्रव्यदेवतानां मूर्तिमन्त्रैरावाह्यावाहन-
 क्रमेण निर्वापं स्वाहाकारं च हुत्वा द्रव्यं प्रति द्रव्याधिदैवस्य
 वैष्णवं यजित्वा पश्चात् संस्नापयेत् । अभिमुखे दक्षिणे वा शयित्वा
 विम्बाहं तिष्ठन् वा देवमानस्य प्राणायामं कृत्वा परितः पङ्क्ता-
 वीशानेन्द्रमोर्ध्वे नादेयादिमृदं चैकस्मिन् पात्रे चोदुत्यं चित्रमिति
 विन्यस्य तस्मिन् भेदिनीमभ्यर्च्यैकाक्षरादिना मृदा स्नापयेत् ।
 इन्द्रादीशानपर्यन्तं द्वारदक्षिणपार्श्वेषु च कोणेषु च ह्रदं विष्णुरिति
 हिमादिपर्वतान् संन्यस्याग्निमभ्यर्च्य पिवे निमग्न इति देवं पर्वतेन
 प्रादक्षिण्यं तत्तद्विशि प्राणायामं च कारयति । यमपावकयोरन्तरे
 शुक्रन्तेति क्षालपादिधान्यानेकस्मिन् पात्रे संन्यस्य वायुमभ्यर्च्य
 प्राणप्रसूतिरिति संस्नापयेत् । यमानिलयोरन्तरे सोमौषधीविधातृन्
 संन्यस्य तस्मिन्स्तक्षकमभ्यर्च्य वितन्यबाणमिति देवमाराध्य पूर्व-
 द्वारेषु वामपार्श्वेषु कोणेषु शंसदिति श्रीपत्सादिभूषणांश्च संन्यस्या-
 धिदैवमिन्द्रमभ्यर्च्य त्वं वज्रभृदिति मङ्गलैः प्रदाक्षिणं प्रणामं च
 कारयति । ऐशान्ये सोपस्नानैः पञ्चगव्यं त्रियम्बकमिति संन्यस्य
 तस्मिन् सर्वोपस्नानैर्विश्वान् देवान् समभ्यर्च्य वसतोः पवित्रमिति
 पञ्चगव्यैः संस्नाप्य वारीचतप्त इति सर्वोपस्नानैरभिषिच्य पूर्व-
 द्वारोत्तरपदे धृतं धृतप्रतीक इति विन्यस्य तस्मिन् सामवेदमुपस्ना-
 नेऽप्सरसम्याम्यर्च्यां आयाहीति धृतेन स्नापयेत् । पूर्वद्वारदक्षिणे
 पदे यन्मधुनो मधव्यमिति सोपस्नानं मधु संन्यस्य ऋग्वेदं ध्यानं
 चाराध्याग्निमीळे मधुना स्नापयेत् । आग्नेय्यामणोरणीयानिति वया

दधि संन्यस्य यजुर्वेदं रुद्रं चाराध्य इषे त्वोर्जे त्वेति संस्नापयेत् ।
 दक्षिणद्वारपूर्वभागेऽप्सरस्तु यो गन्धा इति तथा क्षीरं संस्नाप्या-
 थर्ववेदान् विन्यस्याभ्यर्च्य शं नो देवीरिति क्षीरेण संस्नापयेत् ।
 दक्षिणद्वारपश्चिमे सोमं राजानमिति तथा गन्धोदकं संन्यस्य क्रतून्
 मरुतोऽभ्यर्च्य माहित्वा शूर इति गन्धोदकैः संस्नाप्य नैर्ऋते
 पदे इमा ओषधय इत्यक्षतोदकं संन्यस्य काश्यपं बृहस्पतिं चाभ्यर्च्य
 इमा ओषधय इत्यक्षतोदकं संस्नाप्य पश्चिमद्वारदक्षिणे सोमं
 राजानमिति फलोदकं संन्यस्य सोम नागराजमभ्यर्च्य जपं
 दत्वानुमदेम इति फलोदकं संस्नाप्य पश्चिमद्वारोत्तरे यतस्वमासी-
 दिति कुशोदकं संन्यस्य तस्मिंस्तक्षकं चाभ्यर्च्य चत्वारि शृङ्गेति
 कुशोदकैः संस्नाप्य वायव्येऽतो देवा इति रत्नोदकं विन्यस्य विष्णुं
 गन्धर्ममभ्यर्च्य तत्पुरुषायेति रत्नोदकमभिषिच्य चत्वारि शृङ्गेति
 संस्नापयेत् । उत्तरद्वारे पश्चिमे ब्रह्मा देवानामिति तथा जप्योऽनकं
 संन्यस्य पवित्रविद्याधरानभ्यर्च्य पूतमुस्नेति संस्नाप्योत्तरद्वारपूर्वं
 चित्र देवानामिति तथा सर्वोपध्युदकं विन्यस्यादित्यप्सरसं चाभ्यर्च्य
 चत्वारि शृङ्गेति संस्नापयेत् । पञ्चगव्याधैर्द्रव्यैरन्तरे इषदुष्णोदकं
 संस्नाप्य देवं तत्तत्प्रधानानन्तरे पूर्वोदकं विसृज्यान्यद् धौतं परि-
 धायाष्टोपचारैरभ्यर्च्य ताम्बूल दत्वा करकोदकेन द्रव्यं प्रति प्रणवे-
 नाभ्युक्ष्यादाय देवं सरुत् श्रद्धाक्षिण कृत्वाभिषेकं च कुर्यात् । यमनील-
 योरन्तरे इमाः सुमनस इति पुष्पाणि चक्रस्मिन् पात्रे संन्यस्याधि-
 दैवतं धाताग्मभ्यर्च्य धाता विधाता इति देवमाराध्य नीलवरुणयो-
 रन्तरे वन्ध्या एषो नु जातीफलादिचूर्णं संन्यस्य चक्रमभ्यर्च्य रुचो
 यजूंषि संस्नाप्य वरुणोदानयोरन्तरे एते शतमिति अश्वत्थादिकपाय-
 पूर्णं विन्यस्य चारीशतस्र इति नादेयादितीर्थतोयं च विन्यस्य कया-
 येषु वरुणतीर्थोदके मुब्रह्मण्यमभ्यर्च्य स एकदेवेति रुपायेणोद्गर्जनं स
 सर्ववेचेति तीर्थोदकैः संस्नाप्य सोमोदानयोर्मध्ये मिहाद्विरौपधीन्
 संन्यस्य रुद्रमभ्यर्च्य सोमैश्च साहामिति वरापथीः संमार्ज्य नीलपङ्क-
 ५

शयोर्मध्ये मिनीमालीति तारिद्रचूर्णेन संन्यस्य देवसेनामर्चयित्वातो देवादिना तारिद्रचूर्णेन संस्नापयेत् । इमे गन्धेतीशानसोमयोर्मध्ये हरेणापूर्णं सर्वगन्धचूर्णं संन्यस्य इन्द्रमभ्यर्च्य त्वं स्तूरिति संस्नाप्या पोहिष्ठा मयो शुभ इत्युष्णोदकं संस्नाप्याचमनं दत्वा तत्पुरुषायेत्यै शान्ये श्रोतवद्भोत्तरीयाभरणयज्ञोपवीतानि शान्तस्य पश्चिमे यलाशानि मूलगन्धानि तस्य पूर्वभागे जातिहिङ्गुलिङ्गादि धातौ च संन्यस्य श्रोते खण्डारं मूलगन्धे ब्राह्मणं धातुषु दुर्गा च त्वष्टा वस्त्रेषु भूषणेषु पण्डितं चाराध्य ध्वजस्य दक्षिणे पार्श्वे पीठं संन्यस्य तत्र देवं स्थाप्य देव-
माराध्य मित्रः सुपर्ण इति श्रोतेन विमृज्य तेजो वसव इति वधं सो-
मस्य तनून्नीत्युत्तरीयं भूतो भूतेष्वित्याभरणानि पुष्पमालादिभिरल-
ङ्कृत्याग्निं दूतमित्युपवीतं दत्वा य एष निभ्रदिति मूलगन्धेन संस्पृश्य
त्वं भूर्भुवो बुद्धिमतामिति जातिहिङ्गुलीमनःशिलाज्जनाघैरलङ्कृत्य
पाद्यादिनार्चयति प्रणवपूर्णं गायत्र्या मृदादिद्रव्याणि न्यासन कृत्वा
सत्त्वद्रग्धारकं तत्तदधिदेवं चतुर्मुक्तिमन्त्रैः समाराध्य पवमानाद्यैः स-
मृच्चार्य देवेशं संस्नापयेदित्येके ॥

ध्रुवार्चदेव स्नापयेत् । सुरमण्डपे देवालयाभिमुखे स्नपना-
लयं कृत्वालङ्कृत्य पूर्ववत् पञ्चविंशतिभागं कृत्वा तन्मध्ये द्रोणद्वयं
सम्पूर्णं बुद्धं मूत्रेण रेष्टयित्वाग्निः प्रक्षाल्याद्विरापूर्य तस्मिन् सुवर्णं
निक्षिप्य तस्यैव परितः पूर्ववन्मृदादिद्रव्याणां संन्यस्याधिदेवमाराध्य
देवेशस्य परितस्तत्पीठार्थं वा पूर्ववज्जायादीन्वाभ्यर्च्य फलशानादा-
याभ्यन्तरं प्रविश्य तथैव स्नापयेत् । ततः बुद्धोदके सर्वतीर्थमित्य-
भ्यर्च्यतो देवादिना संस्नाप्यालङ्कारानर्पयेत् ॥

एष विश्वेषोऽन्यत् सर्वं समानं भवति । उत्सव धिम्यमादाय
फनित्रादिनालयं प्रदक्षिणीकृत्यार्चास्थाने वा देवं संस्थाप्याभ्य-
र्च्य शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्याभ्यर्च्य तं निवेदयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते स्नपनविधिर्नाम

एकपञ्चाश पटल ॥

अथ विपश्चादाः पटलः ।

अथोत्सवचक्रलक्षणम् । मौर्वर्णं राजतं ताम्रमायसं दारवं वा मानाङ्गुलेन मात्राङ्गुलेन ७ वनेरस्य कौतुकस्य यो देहलब्धाङ्गुलेन वा षोडशाङ्गुलद्वादशाङ्गुलमष्टाङ्गुलं वा मानेन समवृत्तव्यावरणवर्गविस्तारं गोलकं तन्मध्ये वलयमर्धाङ्गुलं तन्मध्ये चालङ्कृत्य कूटस्थविस्तार-
द्वयाङ्गुलं पद्मं कृत्रिमवक्त्रं वा वृत्तपट्टान्मध्ये चरायामाद् अर्धाङ्गुलं पश्चादौः परिवृतो वेषपत्रवदाकारचतुरश्रं वा चतुर्विंशत्कर्ष्युक्तं म-
ध्यमम् । षोडशैर्युक्तमधमम् । भूर्ध्नि पार्श्वयोज्ज्वलायामं त्र्यङ्गुलं प्रभा-
ज्वालावत् त्रितयं तत्पट्टमध्ये वल्मी समचतुरश्रं लिखित्वा युञ्जीत ।
तस्याधस्तात् फलकात् कुम्भतादीर्युगाङ्गुलविस्तारोच्छ्रयपण्मात्रायता-
दुभौ पार्श्वयोर्द्वौ सिंहौ चक्रमुद्वहौ वा कुर्यात् । दण्डं तद्द्रव्यैः सहैवं
कुर्यात् । अथवा दारवतेन वृक्षदण्डेन वा तच्चक्रायामत्रिगुणं तत्समं वा
यथाहं नाहं षोडशद्वादशाङ्गुलं वा मूलनाहमष्टादशोनमानाहं पीठे चाग्रे
च अङ्गुलं संयोज्य दण्डमध्ये वलयं च दण्डाधस्तात् पीठं चतुरङ्गुलो-
न्नतमष्टाङ्गुलविन्तारायामं चतुरश्रं वृत्तं वा पद्माकारमष्टदलैरावृतं कृत्वा
मुद्वहं संयोज्यात्रानुक्तं सर्वं शिल्पशास्त्रविधिना कारयेत् । अथवा नव-
तालनेन चक्रं मानाङ्गुलेन सप्ताङ्गुलं नवाङ्गुलमेकादशाङ्गुलं वा द्विभुजं
प्राञ्जलीकृत्य सुस्थितं किरीटाद्याभरणान्वितं त्रिभागैकभागं पीठं
तस्यापरभागे चक्रविस्तारं मानाङ्गुलेन द्वादशाङ्गुलमुत्तमम् । तवाङ्गुलं
मध्यमम् । षष्ठङ्गुलमधमम् । अन्यत् सर्वं पूर्ववत् । तस्य शिरसि चक्रं
संयोज्य मुद्वहं कारयेत् ॥

अथोद्ध्वे स्थापनो वक्ष्ये । शुभे दिने कर्त्रनुकूलर्क्षे तदिनात् पूर्व-
मङ्कुरानर्पयित्वा तच्चक्रमुभौ पार्श्वयोर्मुखं स्मग्न् संशोध्य वास्तुहोमं
कृत्वा पर्यग्निस्रग्गव्याभ्यां शोधयित्वा पुण्याहं कृत्वा जलेन गव्येन
कुशोदकेन च प्रत्येकमधिवास्य प्रतिमा चेत् पूर्ववदक्षिमोचनान्ते म-
न्त्रेण कारयेत् । अधिवास्य देवालयाभिमुखे यागशालां कृत्वा तोर-
णाघैरलङ्कृत्य तन्मध्ये शम्भावेदीं चक्रस्याव्यर्धाशविस्तारां तत्तुर्या-
शोत्सेधां चतुरथां वेदिं कृत्वा तत्प्राच्यामौपासनाग्रिकुण्डं कृत्वा तत्त-
प्राच्यां स्नपनश्चक्रं च कृत्वा पूर्वद्वारपराहोऽधिवासगतं चक्रमासाद्य

दाय जुद्धोदकैः संस्नाप्यालयमाविश्य यज्ञाख्यानं पश्चिमे चोत्तरे
 प्रास्सुरं संस्थाप्य, आपारं दुराधागन्ते चतुराटकसम्पूर्णं खण्ड-
 स्फुटितकालरहितं कुम्भं मङ्गलं तन्नुना परिवेष्ट्याद्विज्ञापूर्वं वस्त्राभ्यां
 वेष्टयित्वा पञ्चरत्नं सुवर्णं वा पञ्चायुधांश्च निक्षिप्य चक्रस्याभिमुखे
 घातप्रपीठे कुम्भं संन्यस्याचार्य्योत्तराभिमुखो भूत्वा चक्रं ध्यायन्
 हुम्मेऽम्भसि समावाह्य तत्रकं कुम्भं ममादाय अग्रे प्रतिष्ठाप्य सप्तभिः
 फलशैः संस्नाप्य यस्यापरैरुत्कृत्य ग्रन्थावेद्यां धान्योपरि पञ्चक्षय-
 नानि पञ्चवस्त्राणि चास्तीर्य कुम्भं चक्रारोप्य तथैव प्रतिसरं दक्षिणे
 पार्श्वे करे पन्धयित्वा तन्मन्त्रेण ज्ञापयित्वा, उत्तमञ्छादनं कृत्वा
 तथैव दक्षिणं प्रशंस्य दक्षिणप्रणिधौ चक्रमूर्तिमुत्तरप्रणिधौ पञ्चायुध-
 मूर्तिमन्त्रान् समावाहावाहनक्रमेण जुष्टाकारं स्वाहाकारं च कृत्वातो
 देवादिबैष्णवं मन्त्रं भूमाननोऽग्रे चन्ध्यानय एष इति द्वौ सुदर्शनौ
 तौ चक्रगायत्रीं चाष्टोत्तरशतमाष्टुतिं कृत्वा रात्रिग्रेपं व्यापोद्य प्रभाते
 स्नात्वाचार्याद्वयो देवालयं गत्वा यागस्थानं प्रविश्य चक्रमुत्थाप्या-
 भ्यर्च्य मुहूर्ते समनुप्राप्ते त्वाचार्यादिभ्यो दक्षिणां दत्त्वाभ्यन्तरे मुख-
 मण्डपे वा दक्षिणपार्श्वे कृते पीठे रत्नं सुवर्णं वा निक्षिप्य तन्मन्त्रेण
 प्रतिष्ठाप्य तद्वीजाक्षरं न्यस्य कुम्भस्थां शक्तिं तन्मन्त्रेणावाह्यासनाद्यै-
 रभ्यर्च्य मुहूर्ते समनुप्राप्ते हवींष्यपि निवेदयेत् । एवं यः कुरुते भक्त्या
 स सर्वानिष्टान् कामानवामोति । रिपून् सयान् जयिष्यति । विष्णु-
 षोके महीपते । इति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्षे चक्रलक्षण-

स्थापनविधिर्नाम द्विपञ्चाशः पटलः ॥

त्रिपञ्चाशः पटलः ।

अथ देवेशस्योत्सवविधिं न्याख्यास्यामः । त्रिविधमुत्सवम् ।
 नित्योत्सवं शान्त्युत्सवं श्रद्धोत्सवमिति । द्वादशमासेष्वेकस्मिन् मासे
 दिनं प्रति तत्काले नित्यं सङ्कल्प्य क्रियते, नित्योत्सवम् ।
 शान्त्युत्सवश्च श्रद्धोत्सवौ श्रद्धोत्सवौ । विचे यद्वा युक्तोऽयं

गम्यक् श्रद्धया क्रियते श्रद्धोत्सवो भवेत् । नवाहं सप्ताहं पञ्चाहं
 ग्रहम् । तद्विगुणं मध्यमग्रहम् । तत्त्रिगुणमुत्तमत्रयं भवति । ग्रामस्य
 यजमानस्य वा जन्मर्धे प्रातिष्ठादिने विष्णुपञ्चरुमासर्धे विपुत्रेऽयने
 वावभृथं सङ्कल्प्य तत्पूर्वं चोत्तमवादिनं त्रिगुणं कृत्वा तदुत्सवादौ
 माये ध्वजारोहं कारयति । अजटण्डमृजुं कृष्णिकोटरमनुदोजितं
 निमानविस्तारसमुत्सेधं समं वा तत्तत्पादाधिकमर्वाधिकं पादहीनसुर्थ
 वा चतुर्विंशत्यङ्गुलिपरिणाहं वा वैष्णवं जातीचम्पकक्रमुकं वान्धैर्वा
 शुभैर्द्व्यक्षसारैर्वा सङ्कष्टायागस्यं वेति केचित् । ध्वजपटमद्वयं शुद्धं
 दृढं कार्पासतान्तरं सूक्ष्मं चतुर्दशत्रयोदशद्वयैकादशनवाष्टसप्तपङ्क-
 स्तायामं सप्तपङ्कञ्चचतुस्तालविस्तारं वस्त्रद्वयं संयोज्य, एकं वेति
 केचित् । केशादीन् परिहृत्य जलेन शोधयित्वा संशोष्याग्नेणाग्नं
 पुच्छेन पुच्छ कृत्वोर्ध्वभागे तत्पटविस्तारार्धं शूर्पाकारवदग्रं कृत्वा
 तत्पटस्य परभागे ताद्विस्तारार्धायतविस्तारौ पादौ मध्यभादावग्रान्त
 क्रमात् क्रमशो पादौ युक्तिः कृत्वाग्रादयः पादोर्ध्वे तिर्यग्यष्टि वेणुं
 वान्धैः शुभवृक्षैर्वा तत्पटविस्तारायाममङ्गुलीपरीणाहं योजयति ।
 एवं कृते ध्वजपटमध्ये जरुडं मूलवेरस्य बाहुमीमान्तं कर्णसीमान्तं
 स्तनान्तं नाभिसमं वाथया शुद्धद्वारसमं वा पादहीनं पादाधिकं वा
 गर्भगृहस्यार्धं त्रिपादं समं वा चैतन्प्रेरमानेन नरतालैः भागेन
 पञ्चवर्णयुतं वामपादं समाकृञ्च्य दक्षिणं किञ्चित् प्रमार्त्य द्विभुजं
 प्राञ्जलिं पक्षद्वययुतं स्वर्णवर्णं ललाटे ताग्रनासाग्रं श्यामवर्णं करपाद-
 द्वयरक्ताभं नखदशनौ शृङ्गाभमेवं पञ्चवर्णयुक्तं मर्वाभरणभूषितं
 सुमुग्गाख्येभगसंस्कृतं दक्षिणं बाहुं कौमेरं मङ्गुलेऽङ्गुलितं शुक्रश्यामवासभ
 समेखलं किङ्किणीजालयुक्तं हाराङ्गदन्तपुरसहितं मुषणं लेखयेत् ।
 तस्योभयपार्श्वयोश्चक्रं शङ्खं तथा दीपधारी चामरयुग्मौ, उपरि
 छत्रमधस्ताद् पूर्णवृक्षं पालिकां कारयति ॥

अजटण्डमायामपद्भाग पञ्चभाग चतुर्भागं वा कृत्वा तदे
 फांशायाम वैष्णवं यष्टिं सहगृह्य दण्डाग्रे यत्तोकवृक्षैर्गन्धैः शुभतैर्वा
 दितालायाम तदण्डनाहं विस्तारं तन्मध्ये छिद्रयुतं यष्टयाभाराभि

प्रीणि महाहृत्य तेषामग्रे यष्टियोजनात्थं सुषिरं कृत्वाचलं संयोजयेत् । तदण्डाग्रे ऊर्ध्वं यमद्वयं समं वा यष्टिमाधिकं कृत्वात्रैवाधारमेकं तदधश्चैकं तयोर्मध्ये चैकमाधारं क्रमेण संयोज्य यष्ट्यग्रे त्रिभागद्विभागं वा हित्वा यन्त्रनलयं ताम्रेणावसेन वा कारयित्वा संयोजयति । अस्मिन् ध्वजदण्डद्विगुणायाममकुलपरीणाहं त्रिष्टुत तन्तुरज्जुं संयोज्य दण्डप्रक्षाल्य दर्भमालयापध्य यूथाधिपाक्षहान्तयोः पृष्ठे चक्रस्य पृष्ठे बाक्षहान्तस्य प्रमुखे वा पट्टतालं पञ्चतालं चतुस्तालं व्यपोह्य पञ्चतालं चतुस्तालं त्रितालं वावटं सनित्वा तदवटे तन्मूलेऽदलैरावृतं तद् दृष्टं पञ्चाक्षरमालयाभिमुखमण्डपे प्रपायां वा वित्तानाद्यैरलङ्कृत्य तत्प्राच्यां ध्वजपटविस्तारायामं तस्यार्धविस्तारं ध्वजस्य तत्पश्चिमे चतुर्विंशत्यङ्गुल्यायामग्रिस्तारं चक्रस्य तस्योत्तरे तथैव त्रिपञ्चसेनस्य धान्यैश्विवेदसद्वितानि पीठानि कृत्वा तद्वायव्ये चैशान्ये याद्रिगुण्डमौपासनं कृत्वा वास्तुहोमं कृत्वा पर्यग्निरपञ्चगव्याभ्यां भक्षोध्य दक्षयः स्वाहादीन् गरुडध्वजं वैष्णवं च तत्तन्मन्त्रेणाक्षिमौचनं कृत्वापोहिष्ठादेनाग्रोध्य, अग्निं परिस्तीर्य पश्चाच्चतुराढकमम्पूर्णान् कालनिहीनं कुम्भं तन्तुना परिवेष्टयान्निः प्रक्षाल्य तेनाग्निरापर्य उख्युग्मेनावेष्ट्य इदमापः शिवा इत्यभिपृश्याक्षतं मुनर्णं कूर्चं विक्षिप्य गरुडस्याभिमुखे कुम्भं सन्ध्या गरुडं ध्यायन् कुम्भेऽम्भसि समायास्य तत्कुम्भं गरुडं तथाभ्युक्ष्य तथैव प्रतिसरं वदन्वा पूर्ववज्जुहुयात् । तत्तद्वीजाक्षरं न्यस्य हृदयं न्यस्य तत्कुम्भस्यां शक्तिं कूर्चं नादाय गरुडं ध्यायन्, तन्मूर्तिमन्त्रेणावाह्यं तन्मण्डपे कृते धान्यपीठे पश्चिमाभिमुखं ध्वजं संस्थाप्य तत्पश्चिमे प्राङ्मुखं चक्रमुत्तरे दक्षिणाभिमुखं च विष्णवसेनं संस्थाप्य गरुडं गरुडगायत्र्या शान्तं चक्रौ च तन्मन्त्रेणासनाद्यैरष्टविंशत्युपचारैरभ्यर्च्य मुद्राच्च गरुडस्यान्ययोः शुद्धान्नं निवेद्य मुखप्रासं दत्वा पुण्याहं वाचयित्वाग्रेभ्यां धान्योपरि न्यस्तभयो भूतीशं महाभुजङ्गविष्णुभक्तं गदाधरमिति भूतीशमवाह्याभ्यर्च्य हविर्निवेद्य वस्त्राद्यैर्वादकमलद्विकृत्याचार्यः प्राङ्मुखं उदङ्मुखं वा यष्टिमादाय दक्षिणहस्तेन स्वर्गैर्भूरिति नन्दनं त्रिभिः सन्तानयेत् ।

पश्चाद् वादकमलङ्कृत्य गरुडतालैः सर्ववाद्यैः समायुक्तमेरीं सन्ताड्य
पश्चादाचार्येण द्रोणैर्द्रोणाधैराढकैर्वा तण्डुलैः पकान्न कटाहे प्रक्षिप्य
पक्वैश्च मुद्गनिष्पात्रतिलापूपलाजैर्यथालाभैर्वा संयुक्तं प्रभूतं च बलिमा-
हृत्य क्षिप्येण वाहयित्वा वादित्रघोषेण पूर्वमलङ्कृत्य ध्वजे रथे शिवि-
कायां धारोप्य चक्रशान्तौ नधेत् । अथवा हस्तेन शिरसा धारयन्
अन्नार्घ्यपुष्पबलिमाराध्याचार्यः पुरस्ताद् गच्छेत् । आलयद्वारपालेभ्यो
लोकपालेभ्यो विमानपालेभ्योऽनपायिभ्यश्च बलिं दत्वा पश्चाद्देन्द्रा-
दिप्रमेण पश्चिमविमानं चेत् वरुणादिक्रमेण यस्यां दिशि विमान
तद्विजपालपूर्वं वा बलिं दत्त्वोत्सव घोषयेत् ॥

ग्रामे यज्ञस्य घोषदसीत्यादि यथाक्रमं तद्विद्देवमन्त्रांश्च घो-
षयति । अत्र गद्यपद्यैस्तद्देशमापाभिः गाथाभिः सह सर्वे देवाः सर्वा
देव्यः सर्वे रूपयः सर्वा ऋषिपत्न्यः सर्वे पितरः सर्वाः पितृपत्न्यः
सिद्धिनिदाधरगरुडगन्धर्वयक्षराक्षसभूतपिशाचनागकिन्नरासुराद्यष्टादश
गणाः सर्वेऽप्यायान्तिवत्युक्त्वाघोष्यैः ग्रामं प्रदक्षिणं कृत्वा शकुन-
सूत जपन् आलयं प्रविश्य प्रदक्षिणं कृत्वा विष्णुस्तेनमनपायिनश्च
स्वस्थाने प्रतिष्ठाप्य वजस्थानमाविश्य यानादवरोप्य पाद्याद्यैरभ्य-
र्च्यनुमान्य यन्त्ररज्जु समादाय वजस्तम्भान्तस्त्रिवेदिं बध्नीयात् ।
आचार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा स्थित्वा ध्वजदण्डाग्रे यन्त्रेणा-
रोहयेत् । भूरसि भूरित्यादिना तत्तन्मन्त्रेण ध्वजदण्डस्य मूलं ह-
स्ताभ्यामवलम्ब्य ध्वजं प्रतिष्ठापयामीति प्रतिष्ठाप्यासनाद्यैरभ्यर्च्य
पुण्याहं वाचयित्वा ब्रह्मघोषणं च कृत्वा मुद्गान्नं निवेद्य पानीयमाच-
मन ताम्बूलं च दत्त्वा ध्वजगरुडस्य निवेदितमग्नौ पिण्डं कृत्वाऽग्नी-
याद् या स्त्री पुत्रकामी सा वलायुरारोग्यायुष्मन्त पुत्रं प्रसूयते ।
यात्रद् ध्वजारोहणान्तं तावद्विस्तिकालं द्विकालमेककालं वा निवेद-
येत् । जयमत्युच्छ्रितं धन्यं ध्वजमिति चतुर्भिर्नाममन्त्रैरहरहस्त्रिसन्ध्यं
सप्तविंशतिविग्रहैः पूजयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते उत्सवार्धध्वजारोहण-

विधिर्नाम त्रिपञ्चाश पटल ॥

अथ चतुष्पञ्चाशः पटलः ।

अथोत्सवारम्भे यजमानः सर्वलोकगान्त्यर्थं विष्णोरुत्तमं कारयेत् । शिविकारथरद्गडोलायन्त्रमण्डपगजतुरगसिंहव्यालहंसभ्रमणहसितादीनां शक्तितः कुर्यान् । आलयाभिमुखे दक्षिणेऽन्यस्मिन्नुक्ते देये द्वितीयावरणे वास्थानमण्डपं कूटं वा पञ्चहस्तादिभेदेन प्राङ्मुखं दक्षिणामुखमालयदिङ्मुखं वा परिकल्प्य द्वात्रिंशत्स्तम्भादिशतस्तम्भान्तं मण्डपं कूटं त्रयां वा कृत्वा त्रयायां तन्मध्ये वर्षनिवारणार्थं कूटं पुक्तितः कारयेत् । सर्वं वितानघजपताकमुक्तादामस्तम्भवेष्टनमुत्तरङ्गदर्भमालावेष्टैरलङ्कृत्य द्वारेषु तोरणपूर्णकुम्भदर्भमालारुदलीकमुकदीपाङ्कुरैरलङ्कृत्य माला यत्र यत्र दीपहस्तदीपान् भेरीपटहमदलगोमुखतालकादलनवयंशीङ्गर्क्षरीरञ्जुलमदलशङ्खसुपिरङ्गछरीत्यादीनि शक्तितः कारयेत् । छत्रैर्नानाविधैः पिञ्छैरनेकविधैर्ध्वजपताकैर्ध्वजमालायुतैर्वितानैः स्तम्भैः स्तम्भवेष्टनैराहत्य नर्तकान् गायकान् परिचारकांश्च स्वं स्वमन्यं वाहूय यजमानश्च पूर्वेष्वेव पूर्वार्हे देवेशस्य द्विगुणार्चनार्थं कुम्भदेवाराधनार्थं होमाध्युत्तलिदानार्थमाह्वानार्चकमेवं पञ्चपदार्थिनः पञ्चदशपरिचारकांश्च वरयित्वा यथोक्तसमित्युष्पदर्महोमद्रव्यं पुष्पगन्धधूपदीपार्घ्यद्रव्यं नववस्त्रतन्तुहेमरत्नधनधान्यतण्डुलघृतदधिक्षीरं च दीपार्थं घृततैलं चालाभे पार्थिवं घृतेषु दुर्गन्धयुतं त्यक्त्वान्यमाहरेत् । अर्घं द्विरर्घं तण्डुलं बहूपदशान् फलगुडसहितं भक्तानां भोजनार्थं यानि द्रव्याणि तानि सम्मरति । तद्ग्रामवासिनः सर्वेऽलङ्कृतास्तत्परा हर्षयुक्ता भवेयुः । ग्रामवीथीः संशोध्य गृहं प्रति द्वारेषु दीपाङ्कुरोदकुम्भादिनावधृथान्तं नाहविष्याशिनस्तत्पाङ्क्तिनवधस्त्रोत्तरीयाभरणयुताः पुरुषधृक्पूर्वमनुनारायणाष्टाक्षरद्वाददशमक्षर च पारायणं भगवतो देवस्य यानि कर्माणि ममारभेत् । ततो देवालयं प्रविश्य देवं प्रणम्योत्सवविष्णं देव्योश्च तदलामे स्नपनं तदलामे कौतुकं वाहृत्य मध्याह्नार्चनान्ते स्नपनोक्तविधानेनोत्सवादौ यथाशक्ति कलशैः संस्नाप्याथवा केवलैः शुद्धोदकैर्वाभिपिच्याम्यर्घ्यं हविर्निवेदयेत् । तदालयगतदेवानां सर्वेषां परिवाराणां च यावच्छीर्षं तावत् त्रिकाळं

द्विगुणमभ्यर्च्य हविर्निवेदयति । परिवारदेवानां विम्बाभावे तत्तत्पीठे
तत्तद्देवानभ्यर्च्यैककालं वा हविर्निवेदयेत् । सायाह्ने यजमानोऽर्चका-
चार्यशिष्यैः सार्धं वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलङ्कृत्य चक्रवर्तिशान्तानां सप्त-
विंशतिविग्रहैरभ्यर्च्यलङ्कृत्य खनित्रं चानीय सर्वदाद्यसमायुक्तं
सर्वालङ्कारसंयुक्तमाचार्यो विष्णुर्मां पात्वितीत्युक्त्वाग्रतो गच्छेत् ।
आलयाद् ग्रामाद् वा प्राच्यामुदीच्यामैशान्यां दिशं गत्वा तत्र सशो-
ध्योपलिप्य तस्मिन् नवतालमानेन भूलोकवद् भुवमुल्लिख्य तन्मध्ये
महीदेवीं ध्रुववरस्य बाहुमानं स्तनान्तं वोर्ध्ववक्रमैशान्ये न्यस्तमौ-
लिकां नैर्ऋत्यां न्यस्तपादां दक्षिणमाकुञ्च्य वामं प्रसार्य यथालाभ-
माभरणमङ्गलयुक्तां कल्पयन्त्यां चाहिष्कामः । याद्यैरभ्युक्ष्यैकादशोप-
चारैरभ्यर्च्य तमनुमान्य ललाटे बाह्वोः स्तनयोर्वा मेदिनीमिति म-
न्त्रेणाचार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा त्वां स्तनामीति स्तनित्वा हेमा-
दिपात्रे मृदं गृहीत्वा वस्त्रेणाच्छाद्य ततः क्रमेण ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य
देवालयं प्रविश्याद्कुरारपणस्थाने मृदं संन्यस्य विधिनाद्कुरारपणं
कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते विमानार्चनाकल्पे

मृत्तङ्गहणविधिर्नाम चतुष्पञ्चाशः पटलः ॥

अथ पञ्चपञ्चाशः पटलः ।

अधालयाभिमुखे दक्षिणे वाग्नेय्यां वा यागशालां पञ्चहस्ता-
दहीनां चतुर्दशयुतां वा मण्डपं कूटं वा कारयित्वा तोरणपूर्णकुम्भवि-
तानध्वजदर्भमालाद्यैरलङ्कृत्य मध्ये चाष्टतालायामां चतुस्त्रिद्वितालो-
त्सेधां कुम्भवेदीं च कृत्वा तत्प्राच्यां पूर्ववत् सम्याग्निकुण्डं कृत्वो-
पलिप्य पैट्या भूमिमलङ्कृत्य तस्योपरि ब्रह्मलमुत्सेधं धान्यान्या-
स्तीर्य नवभागं विभज्य पुष्पाक्षतैरवकीर्य चतुःपार्श्वे दीपाष्टमङ्गल-
पञ्चायुधानि परितो न्यस्य खण्डस्फुटितकालरहितानि नवकुम्भानि
समाहरेत् । एतेषु द्रोणद्वयपूर्णान् इन्द्रं नरो न इति तन्तुना यवान्तर-
मावेष्ट्य शुची वो हव्येति प्रक्षाल्य नद्यां तोयं दिवा सदृश धाराशु

सप्त इति वस्त्रेणोत्पन्नं कृत्वोशीरादिगन्धैर्वासयित्वा, इदमायः शिवा
 इति कुशेनाभिमन्त्र्याग्निः कुम्भान् सम्पूर्णाक्षतकूर्चान् विक्षिप्य पृथक्
 पृथक् वस्त्रेणायुगेनावेष्टय पञ्चरागवज्रवैर्ह्यपुण्यरागमौक्तिकप्रवाळमर-
 क्तगोभेदेन्द्रनीला इति नवरत्नानि मध्यमादिनवदिक्षु नवकुम्भेषु
 गायत्र्या संन्यस्य नवरत्नानामलाभे सुवर्णं वा निक्षिप्य प्रधानकुम्भे
 पञ्चायुधांश्च सुवर्णेन निक्षिप्य प्राणायामं च कृत्वा सहक्रमेण तद्वेद्यां
 विष्णुमूर्तेर्नयकुम्भान् समारोप्य तान् पिधानैरपिधाय सम्याग्निकुण्डे
 चाधारं हुत्वाधारान्ते त्याचार्यस्तदेद्या दक्षिणे चौचाराभिमुखस्तिष्ठन्
 प्राणायामं च कृत्वा समाहितो ध्यायन् मध्ये प्रधानकुम्भे देवेशं
 विष्णुं देव्यां च प्राच्यां पुरुषं दक्षिणे सत्यं पश्चिमेऽयुतमुत्तरेऽनिरु-
 द्धमाग्नेय्यां कपिलं नैऋत्यां वज्रं वायव्यां नारायणमैशान्यां पुण्यं च
 तत्तत्कुम्भे समाधात्वा पाद्याद्यैरभ्यर्च्याग्निं प्रज्वाल्य पश्चादौत्सवं विम्ब-
 मासाधाष्टोपचारैरभ्यर्च्य हविर्निवेदनं कारयति । पश्चाद् यज्ञशाला-
 मागत्य पुण्याहं वाचयित्वा होमादिपात्रे तण्डुलोपरि न्यस्तं सौवर्णं
 प्रतिसरं बद्ध्वा यस्य देवस्य यजमानार्थं प्रतिसरबन्धं कृत्वा तद्वा-
 त्रावुत्सवान्ते स्नानकाले प्रतिसरं विमोच्य स्नापयित्वाभ्यर्च्य हविर्नि-
 वेदनं कारयति । पश्चाद् यज्ञशालामागत्याग्निं परिपिच्यातोदेवादिना
 विष्णोर्नुकाद्यैः सहस्रगीर्पाद्यैश्च देव्यादिभ्यस्तदालयगतर्पदेवेभ्यो मू-
 र्त्तिमन्त्रैश्च जुहुयात् ॥

प्रथमदिनोत्सवादि दिनदैवत्यं तिथिवारनक्षत्रदैवत्यं क्रमात्
 सुवेणाज्यमादायोत्सवाधिदैवत्यमुपभृतेन पक्वं साज्यं तद्भारदैवत्य-
 माज्येनाग्निहोत्रहव्यां नक्षत्रदैवत्यमाज्येन जुहुयात् । सर्वेषामलाभे
 तत्तत् स्मृत्वा सुवेण जुहोति । यावत्सहस्रचाहुतं तावत्समिद्धोमं
 जुहोति । प्रथमदिने पालाशं द्वितीये वैल्वं तृतीये शाम्भं चतुर्थे नैयग्रोधं
 पञ्चमे उदुम्बरं षष्ठेऽश्वत्थं सप्तमे खादिरमष्टमे पुष्यं नवमे पलाशं जु-
 हुयात् । एतेषामलाभे पलाशमश्वत्थं वाज्यालामे आज्यमिन्द्रं चरुं
 जुहुयात् । दक्षिणीराज्यलार्ज्यैर्धुक्मुपजुह्या वैष्णवं हुत्वा देवेशस्य
 दिगुणमर्चनार्थं होमार्थं कुम्भदेवताराधनार्थं विष्णोः प्रथमदिने

पञ्च द्वितीयदिने बैलवं तृतीयदिने करवीरं चतुर्थे कुमुदं पञ्चमे नन्दा-
वत्तं षष्ठे तुलसीं सप्तमे स्थलारविन्दमष्टमे विष्णुक्रान्तिं नवमे पद्मजमे-
तेषामलाम्भे करवीरतुलसीभ्यां वार्चयति । कुम्भस्थान् देवान् एका-
दशोपचारैरष्टोपचारैर्वाभ्यर्च्य द्विकालं हविर्निवेद्य तद्देव्यां पश्चिमे विष्टरे
देवेशं दक्षिणे चक्रमुत्तरे विष्वक्सेनं पूर्वे गरुडं संस्थाप्य पश्चिमे धान्य-
पीठे बलिरक्षकं चाराध्य सर्वानभ्यर्च्य बलिं निवेद्य बलिघेरं स्नाप्या-
भ्यर्च्य हविर्निवेद्य विधिना बलिमाराध्य चक्रमग्रे त्रीशशान्तं बलि-
क्रमेण नयेत् । घेराभावे चक्रादीन् पात्रेषु समाग्राह्याभ्यर्च्य नयेत् ।
अथवा चक्रं बलिघेरं वा नयेत् । द्रोणैर्द्रोणार्थैस्तण्डुलैः पङ्कमञ्चं मभूतं
बलिं कटाहे प्रक्षिप्य पक्वैश्च मुद्गमापतिलतिलचूर्णपूपसक्तुलानैर्बन्धा-
लामैर्वा युक्तं बाहृत्य शिष्येण बाहयित्वा पुष्पगन्धधूपदीपाक्षतायुतं वा
संयुक्तं बलिदाताग्रे दत्त्वा बलिं वाद्यममायुक्तं पूर्ववत् तदालयगतदे-
वानां पर्षदेवतानां च बलिं दत्त्वा ग्रामस्य बाह्यबीध्यां महत्तेऽन्तर-
बीध्यां प्रदक्षिणवशेन यस्यां दिशि विमानं चेत् तद्विष्वक्पूर्वमष्टदिक्षु
दिक्पालानां मध्ये ब्रह्मणश्च बलिनिर्वापं कारयेत् । ग्राममध्ये विमानं
चेद् मध्यमादिनवदिक्षु बलिं दत्त्वा पश्चिमादिविमानेषु मध्ये ब्रह्मबलिं
विना कारयेदित्येके ॥

तत्र वास्तुविन्यासविशेषे बलिमादित्याद्यदिक्षु बलिं निक्षि-
पेत् । पौराणिकश्रेणिक चेत् चतुष्कोणादिसन्धिषु सर्वत्र सर्वेषां बलिं
क्षिपति । पूर्वापरदण्डं चेत् पश्चिमे वरुणनिर्गतिवायुभ्यो मध्ये ब्रह्म-
मयकुबेरभ्यः प्राच्यामिन्द्रानलेशेभ्यो बलिं दद्यात् । दक्षिणोत्तर-
मेकरीध्यां यमनिर्गतिवायुकेभ्यो मध्ये ब्रह्मवरुणेन्द्रेभ्य उत्तरे कुबे-
रपवनेशानेभ्यो बलिं दद्यात् । नदीतीरादिस्थानं चेद् आपरणाद्
षड्भिः परितोऽष्टदिक्षु बलिं क्षिपेत् । ग्रामं योजनादव्यक्तत्वे तस्मिन् गत्वा
बलिमाचरेत् । तत्तत्स्थानाद् दर्भान् विकीर्य दिगीशाय बलिं
दद्याद्, मध्यमम् । तन्मध्ये तद्दिगीशाय बलिं दद्यादधमम् ।
तत्तन्नाम्ना ग्रणवादिनमोन्तं पूर्वमुदकं पुष्पं बलिमुदकं च दत्त्वा
सर्वेषूप्वे बलिं हे भूता इति दिव्यैरामिन्द्रादीशानां सर्वेषु स्थानेष्वेकं
विष्टरमादाय तत्र तत्र संस्थाप्य तस्मिन् दिगीशेभ्यो भूतेभ्यो

यक्षेभ्यः पिशाचेभ्यो राक्षसेभ्यश्च बलिं दद्यात्, मध्यमम् । तन्मध्ये तदिगीशाय बलिं दद्यात्. अधमम् । ततश्चाग्ना ग्रणवादिनमोन्तं पूर्वमुदकं पुष्पमुदकं दत्त्वा पूर्वं पूर्वं बलिं हे मृता इति दत्त्वैवमिन्द्रादीनां सर्वेषां स्थानेष्वेकविष्टरमादाय तत्र तत्र संस्थाप्य तस्मिन् दिगीशेभ्यो बलिनिर्वापं कारयेदिति केचित् ॥

तद् विष्टरं संशोध्य प्रक्षाल्य कुर्यादेवं क्रमात् प्रदक्षिणवशेन बलिं दत्त्वालयं प्रविश्य भूतपीठे बलिशेषं निर्वपति । राजधानिके राजवेश्माभिमुखेऽङ्गणत्रिभागे कृत्वा पश्चिमभागे मध्यमे प्रासादसमीपे वा तथेन्द्राय तत्पार्श्वे जयं धियं तत्पार्श्वे दक्षीदेव्यै बलिं निर्वपति । द्वारपार्श्वे शङ्खनिधिं सर्वत्र निर्वापनान्तरं हे भूता इत्याकाशे विद्युज्याधवा देवेशेन सहाग्रतो बलिमेवं क्षिपेत् । शिषिकादियानं वस्त्रपुष्पगन्धाधैरलङ्कृत्य देवेशं नानावर्णाभ्यैर्नैवैः कौशेयाद्यैर्धूपितैः कार्पासतान्तवैर्वा रत्नैर्युक्तं मकुटमकरकुण्डलमुक्ताभरणकेयूरहारमलमयज्ञोपवीतकिरीटस्रौदरपन्थनामाङ्गुलीयकाभरणैः सगन्धमौल्यनानावेषः पुष्पगन्धैश्च देवेशमलङ्कृत्यञ्जनार्थं लोहाद्वा । देवेशस्यालङ्कारहीने सर्वनाशाय भवेत् । तस्माद् यत्नेनालङ्कारयेत् । पक्षं जीर्णमुपयुक्तं वा यो दद्यात् महत्तरो दोषो भवति । तस्मात्तत्त्वं मृदु सुसूक्ष्मम् अहतवस्त्रं यो दद्यात्, स्वकुले त्रिसप्तभिर्विष्णुलोकमवाप्नोति । देवस्योपयुक्तेषु कौशेयक्षौमादिवस्त्रानलिप्तांश्च विष्णुनायक्या प्रोक्ष्य यथार्हकं शुद्धिं कृत्वा गृहीयात् । आमरणे प्रक्षाल्य रथरत्नशिषिकादीन् अन्यान् परिच्छेदांश्च यथार्हकं शुद्धिं कृत्वा गृहीयात् । देवेशं ग्रणम्य वेदाहमिति यानमारोप्य भक्तैर्जयशब्दैः स्तोत्रैः स्तुतिभिश्च नृत्तगेयसमायुक्तं शकुनयुक्तं जपेत् । अनुगच्छेत् । सौवर्णैः पुष्पैरन्यैर्वा प्रभामण्डलमलङ्कृत्य संयोज्य श्वेतच्छत्रमयूरपिञ्जलुचितैश्छत्रैश्च दुकूलपट्टेतररचितैश्छत्रैश्चामरैर्मयूरव्यजनैरन्यैर्हमरजतताम्रजैः परिच्छेदैः परिवृतो वितानध्वजपताकैरग्रतो गच्छेत् । धूपदीपैश्चोद्भूततोयधारापुरःसरं सर्ववाद्यसमायुक्तमेवं ग्रामं प्रदक्षिणं कारयेत् । तद्ग्रामवासिनोऽप्यन्ये स्त्रीबालवृद्धा येऽनु सेवते, तद् सर्वे पदे पदे यज्ञफलं लभेदिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति ।

ग्रामाभ्यन्तरे तस्मिन् स्वे स्वे गृहे दीपाङ्कुरोदकुम्भाद्यैरलङ्कृत्य
प्रतिस्थानं कृत्वा द्वारस्थदेवं स्ववंशांश्च नमस्कृत्य कदलीचूतपनस-
नालिकेरापूपसक्तुलाजादीन् ब्राह्मणात् सङ्गृह्य मूर्तिमन्त्रेण निवे-
दयेत् । शूद्रानुलोमानामपक्कं निवेदयेत् । प्रतिलोमानि तानि सर्वाणि
चर्जयेत् । ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य शकुनसूक्तेनालयमाविश्य स्थानमण्डपे-
ऽलङ्कृत्य तत्र सिंहासने विष्टरे वा देवं संस्थाप्य पाद्याचमनं मुखवासं
स्नानं तेजोवत्सव इति घस्त्रं तथैवाचमनं विष्णोः पुष्पं ताद्विप्रास इति
गन्धं परो मात्रयेति धूपं विष्णोः कर्माणीति दीपं त्रिदेव इत्यर्घ्यं
तथैवाचमनं तदस्य प्रियामेनि हविरिदं विष्णुरिति पानीयं तथैवाचमनं
त्रिदेव इति मुखवासं प्रदायैवं क्रमेण षोडशोपचारैः क्रमेण स्नपनो-
त्सवादीनि पूर्ववत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते वराहलक्षणस्तापन-
विशेषविधिर्नाम पञ्चपञ्चाशः पटलः ॥

अथ पट्टपञ्चाशः पटलः ।

अथ नारसिंहाविधिः । नारसिंहो द्विविधः गिरिजः स्थूणाज-
श्वेति । तयोर्मुखं सिंहासमानं नरका । (यम्) तस्य मूर्धादिपादान्तं स-
विंशतिशताङ्गुलं शिरोमात्रत्रयं नेत्रस्रग्नात् पण्मात्रं तस्मात् पोषणं
चतुर्मात्रं तस्मादास्यं द्विमात्रमधरं व्यङ्गुलं नेत्राद् भुवोर्मात्रायतं शेषं
ललाटान्तं वा नवाङ्गुलं दृगन्तरं नवाध्यर्थं द्विमात्रं नेत्रायामं
त्रयद्वयं तस्यार्धं विस्तारं कर्णनिकायामं विस्तृतयवं पञ्चयवविस्ता-
रायामं हनोर्ध्वोर्द्वादशाङ्गुलं तारं नेत्रस्रत्रयसमं मुखमास्यतारदशाङ्गुलं
विवरं चतुरङ्गुलविस्तारं शेषं वर्तुलमुन्नतं चत्वारः पुरोदन्तमर्धमात्रं
विष्टतायता जिह्वा षडङ्गुलायामा व्यङ्गुलविस्तृता भागं कपोलान्तयो-
पणं चतुष्कलात् कर्णमुकुलादधस्तात् कपोलषडङ्गुलं पराङ्गात् कण्ठ-
मूलान्तं पञ्चाङ्गुलं कला कर्णमूलं कर्णत्रिमात्रायतं चतुर्ध्रुवकलान्तरं
स्रकरकर्णयदेव व्रणवक्रं स्थानयुक्तं तीक्ष्णो कृष्णमन्याङ्गायामविस्तारं
वराहस्योक्तमार्गेण कारयेत् ॥

सिंहासने देवं नृसिंहं सुखासनं पादं दक्षिणं प्रसार्य वामं समा-
 कुञ्च्य चतुर्भुजं शुद्धचक्रधरं दक्षिणं पूर्वमभयकञ्चयवल्ग्वितं वाममूर्ध-
 स्थितं कुन्देन्दुधवलग्रमं रक्तवस्त्रं सर्वाभरणसंयुक्तं करण्डिकामकुटं देव-
 मेवं कारयेत् । दक्षिणे देवीं श्रियं वामपादं समाकुञ्च्य दक्षिणं प्रसार्य
 वामहस्तेन पूर्ववद् दक्षिणेनासने निहितं स्वर्णामां सर्वाभरणभूषितां
 वामपार्श्वे महीं देवीं दक्षिणं पादं समाकुञ्च्य वामं प्रसार्य दक्षिणकर-
 मुत्पलधृतं वाममासने निहितम् । हिरण्यपशुघृततण्डुलाश्वाचार्यादिभ्यो
 वेदविद्भ्यः सोदकं दत्त्वा गोम्यस्तृणमुष्टिं प्रदाय पश्चाद् देवस्य ता-
 म्पूलं निवेद्य प्रभूतं महाहविर्निवेद्य नृत्तगेयवाद्यैर्नोदं कारयेत्
 साये । परेद्युः प्रातःकाले ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्याभ्यन्तरं प्रविश्य पूर्व-
 वत् स्नपनार्चनादीनि कुर्यात् । तीर्थस्नानदिनात् पूर्ववत् सन्ध्या-
 र्चनान्ते होमान्तं सर्वं कृत्वा देवं चित्रकक्ष्यादिभिः सायुधमल-
 इकृत्य गजांश्चारुद्रजनैः सार्धं मृगयेवोत्सवं कारयेत् । अथवा भूत-
 दिनाद् द्वितीये चतुर्थे वा पञ्चाद्युग्रे शान्तिं चाह्नि कारयेत् । तद्रात्रौ
 पूर्ववत् सर्वं कृत्वा देवं प्रदक्षिणीकृत्याभ्यन्तरं प्रविश्य संस्नाप्या-
 भ्यर्च्य हविर्निवेदयेत् । अभ्यन्तरमण्डपे शयनस्थाने वा पूर्ववत्
 प्रतिसरं षड्ध्वा तथैव शाययित्वा प्रभाते स्नात्वा देवमुत्थाप्य पाद्या-
 द्यैरभ्यर्च्य तीर्थस्नानकालात् पूर्वं हविर्नैव निवेदयेत् । प्रतिदिनोत्स-
 वाधिदैवत्वं विधिवारनक्षत्रं च क्रमेण वक्ष्ये । प्रथमं ब्राह्मम् । द्विती-
 यमार्पम् । तृतीयं रौद्रम् । चतुर्थं वासवम् । पञ्चमं सौम्यम् । षष्ठं
 वैष्णवम् । सप्तमं सर्वदैवत्यम् । अष्टमं याम्यम् । नवमं वारुणम् ।
 हुत्वा, प्रथमतिथौ आग्नेयं, द्वितीयतिथौ प्राजापत्यं, तृतीये कौभेरं,
 चतुर्थे वैष्णवं, पञ्चम्यां श्रीदैवत्यं, षष्ठं कौमारं सप्तममादित्यमष्टमं रौद्रं
 नवमं लोक दशमगैन्द्रमेकादशं याम्यं द्वादश्यां वैष्णवं त्रयोदश्यां
 कौमारदैवत्यं चतुर्दश्यामैशं पञ्चदश्यां सौम्यं च हुत्वा, सूर्यवा-
 रादि, उदुत्यं चित्रमिति द्वावादित्याय, सोमायास्ते याते धामानीति
 द्वौ सोमाय, ममाग्रेऽहमग्रयेऽह आयाहीति त्रीन् भौमाय, श्रविष्ठनाय
 तद्विष्णोः परमं तद्विप्रास इति त्रीन् बुधाय, बृहस्पतिर्देवानां बृहस्पते
 अतिथदुपयानीति चत्वारो बृहस्पतये, प्रजापते न त्वत्सुभूदयं

भूरिति द्वौ शुक्राय प्रभुर्देवो गृहाधिपत इति शनैश्चराय, इति तत्तद्वा-
चैर्जुहुयात् । कृत्तिकादिनक्षत्रेष्वग्नये कृत्तिकाम्यः स्वाहेति तत्तन्-
क्षत्रदैवत्यं च जुहुयात् । वैष्णवं विष्णुसूक्तं तद्गालयगतानां मूर्त्तिम-
न्त्रैश्चाज्यमिश्रं चरुणा वैष्णवान्तं नित्यं सायं प्रातरेवं जुहुयात् ॥

तीर्थदिने पूर्ववत् प्रातरुत्सवं कृत्वा तत्रास्थाने मण्डपे विष्टे
देवं संस्थाप्याष्टोपचौरभ्यर्च्याभिमुखे गरुडं दक्षिणे चक्रमुत्तरे विष्णु-
क्सेनं च धान्यपीठे संस्थाप्याभ्यर्च्य देवाभिमुखे गोमयेनोपलिप्य
धान्यान्यास्तीर्य, उलूखलमुसलौ चिन्त्य, वस्त्रेण वेष्टयित्वा तयो-
र्ब्रह्मेश्वराभ्यर्च्य हरिद्रायां लक्ष्मीं चाराध्य पुष्पादीन् संशोध्य हारिद्र-
मुलूखले प्राक्षिप्य, अतोदेवादीन् वायूनुचार्य किञ्चिदवघातं कृत्वा
चूर्णीकृत्य तैलचूर्णेन कलाधतुर्भिर्द्रावेकं वा पूरयित्वा देवाभिमुखे धा-
न्योपरि दर्भानास्तीर्य तत्पूर्णान् कलशान् विन्यस्य वस्त्रेणाच्छाद्याधि-
दैवं सिनीवालीमभ्यर्च्य देवमाराध्य वेदाहमिति चूर्णेनाभिपिच्य त-
च्छिष्टेन तच्चक्रादीनभिपिच्य देवस्पृष्टं चूर्णं किञ्चिदपि शिरसा धार्य
तस्माद्युग्मं विनश्यति । तस्माच्चूर्णमादाय चक्रसहितं ग्रामं प्रदाक्षिणी-
कृत्य तच्चक्रसन्निधौ भक्तानां ब्राह्मणादीनां शिरसि विकीरयेत् ।
यत्युत्सवाद्यानुगता ये, सर्वे ते विग्रसमा जनाः । तस्मादस्पृश्यसं-
स्पर्शनं न दोषाय भवेत् । मध्याह्ने वावभृथं स्नानं प्रधानमपराह्णे वा
कुर्यात् । देवं क्षयनमारोप्य चक्रवीशशान्तान् पुरस्कृत्यालयामिमुखे
तटाके वा विहितमैशान्ये चोत्तरे वा तदभावे तटाके नद्या विहृते
नदीसङ्गमसमुद्रे वा धनुःसहस्रादर्वाग् ग्रामादूर्ध्वं न गच्छेत् । तत्तीरे
तटाकं चेत् पश्चिमे मण्डपं कूटं प्रपां वा कृत्वालङ्घ्य देवं प्राङ्मुखं
प्रतिष्ठाप्य पादाचमनं दत्त्वा तथैव चक्रादीन् संस्थाप्य दशरुलशा-
नाहृत्य तन्तुना वेष्टयित्वाद्वाभिः संशोध्य वस्त्रेणोत्पवनं कृत्वाद्भि-
रापूर्य सिद्धार्थकोदकाक्षतोदकदुशोदकजप्योदकरत्नोदकसम्पूर्णान् म-
थानरुलशान् पञ्चैते चोपस्नानाः शुद्धोदकैः पूरयित्वा देवाभिमुखे
धान्योपरि मध्ये सिद्धार्थकोपरि नत्प्राच्यामधतोदकं दक्षिणे कुशोदकं
पश्चिमे जप्योदकम् उत्तरे रत्नोदकं च संन्यस्य तत्तद्गामपार्श्वं तत्तदुप-

स्नानकलशान् विन्यस्य वस्त्रेणाच्छाद्याधिदैवतादीनप्सरसः काश्यपो
 बृहस्पतिर्मुनयस्त्वक्षकः सर्वमन्त्रान् त्रिधाधरान् विष्णुगन्ध दशैते दश-
 कलशेषु क्रमेणाभ्यर्च्य पुण्याह कृत्वा देव पाद्याद्यध्यान्तमभ्यर्च्य म-
 ध्यादिपञ्चकलशोदकैः श नो देवीः पूतस्तस्येति इमा ओपघयः भित्त्वा
 शूरश्चत्वारि चागिति च देवमभ्युक्ष्य चारीश्वतस्त इति सर्वोपस्नानै
 रभिषिच्य शिष्टोदकैश्चक्र सस्नाप्य तच्चक्र गरुडं विष्ण्वक्त्रेण च तत्तीर्थ-
 जले निर्मज्जयित्वा पश्चात् सर्वे जनास्तत्तीर्थे देवसन्निधौ स्नाताः सर्व
 पापैर्विमुक्ता विष्णुलोकं स गच्छति । देव शुद्धोदकैः सस्नाप्य श्रोतेन
 विमृज्य वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलङ्कृत्य चक्रादींश्चाभ्यर्च्य यानमारोप्य
 तद्दीप्यार्जलकुसुमैरचर्क्य चक्र मीशामिता (?) पुरस्कृत्याचार्यः शङ्खन-
 सूक्तं जपन्, त्र्योपधारासमायुक्तमग्रतो गच्छेत् । सर्वालङ्कारसयुक्तं सर्व
 वाद्यघोषण स्तोत्रध्वनियुतमालयमाविश्य तत्तद्द्वारेषु दीपाङ्कुरोद
 कुम्भाद्यैः सदर्पकं प्रत्युत्थानं कृत्वा पाद्याचमनं दत्त्वा स्थाने सस्थाप्य
 चतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनं कृत्वा स्तोत्रैर्जयशब्दैः सस्तूयाम्यन्तरे चक्रा
 दींस्तत्तत्स्थाने सस्थाप्य देवेश सप्तविंशतिविग्रहेणाभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेन
 पञ्च प्रणामान् कृत्वाष्टाक्षरेण पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा पश्चाद् यागशालामा
 गत्याग्निं प्रज्वाल्य परिस्तीर्य पूर्णाहुतीर्हुत्वान्तर्होमं हुत्वाग्निं विमृज्य
 कुम्भवेद्यामाचार्यः कुम्भस्थान् सर्वान् मध्यमादिक्रमेण प्रणवेन ध्रुववेदे
 समारोप्य तद्ग्रात्रौ ध्वजावरोहणं बलिं चक्रादीनां विना कटाहे सकल-
 बलिद्रव्यैः सह युक्तमन्नं प्रभूतं निक्षिप्य पूर्ववदालयगतदेवानां च
 वाद्यघोषणसमायुक्तं पूर्ववद् बलिं दत्त्वा तत्र स्थितान्यदेवान् विमृज्य
 वाद्यघोषणं विना तद्ग्रामं सर्वदेवालयं शून्यागारे तटाके चैत्यपृष्ठमूले
 श्वातुर्दुर्गाविग्रेशशास्त्रादीनां शृङ्गे श्मशानसमीपे वापि कृपारागस्थाने
 ग्रामचतुःसीमे भूतभूरदेवानाम् एव बलिं निक्षिप्याग्निसन्निधौ स्नात्वा
 देवालयं प्रविश्य देवेशं प्रणम्य ध्वजदेवमभ्यर्च्यसिंघ इति ध्वजावरो
 हणं कृत्वा तद्ग्रात्रावुत्तमान्ते स्नपनं च कारयेत् । तद्दिने सम्भवे
 तद्दिनात् तृतीये पञ्चमे वा समाराध्यवमेव बलिं दत्त्वा ध्वजावरोहणं
 स्नपनं च कारयेदित्येके ॥

पुष्पयागविधिं वक्ष्ये । प्रतिष्ठान्ते वोत्सवान्ते विपुवे व्यतीपाते विपुवायने सूर्योपरागे युगान्ते सङ्क्रान्त्यां श्रवणे राशौ जन्मर्क्षे दुः-
स्वप्ने राष्ट्रविभ्रमणे दुर्भिक्षानावृष्ट्याद्यतिवृष्टिपरचक्रभयमहाव्याधिपी-
डितादिसर्वोपद्रवेषु विधिना देवस्य स्नपनं कृत्वा तद्दिने ग्रहे भग-
वतः पुष्पयागं कुर्यात् । प्रतिष्ठोत्सवौ विनान्येषु पूर्वोक्तविधिनाङ्कु-
रार्पणं कृत्वा कर्माणि समाारभेत् । ततो देवेशमास्थानमण्डपे सर्वाल-
ङ्कारसंपुक्तं धान्यराशौ संस्थाप्याभिमुखे धान्यपीठे पुष्पाधिदेवमाराध्य
पुष्पादीन् संन्यस्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैर्देवमलङ्कृत्य त्रयोदशोपचारैरर्च-
यित्वा देवस्य दक्षिणस्यार्मोपासनाधिकुण्डं कृत्वाज्येनाधारं हुत्वाग्निहोत्रं
मर्त्यस्य देवेशादितदालयगतदेवानां पूर्ववदावाहनं जुंष्टाकारं स्वाहाकारं
च कृत्वा तथैव पुष्पेशस्य कृत्वा देवेशस्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुष-
सूक्तं प्राजापत्यं व्याहृतीश्च हुत्वा पद्मपत्रेण चिल्वपत्रेणाज्यमाप्लुत्य
विष्णुगायत्र्याष्टोत्तरशतं हुत्वा श्रिये जातेति श्रीसूक्तं श्रीदेव्याः पञ्च-
भूमिदैवत्स्यं महीसूक्तं महीदेव्यास्तदालयगतपर्वदेवानामपि तत्तन्मन्त्रै-
र्मूर्तिमन्त्रैर्वा हुत्वा पुष्पाधिदैवत्स्यं वैष्णवान्तं द्वादशकृत्वो जुहुयात् ।
ऋत्विजः सर्वे दधिप्राप्नोति दधिप्राप्तनं कृत्वा नववस्त्रोत्तरीयकुण्ड-
लादिभिरलङ्कृत्य वाग्यता भवन्ति । ब्राह्मणादन्येनापि वैष्णवेना-
घोष्य ब्रह्मङ्गिष्ठिमकालकाहञ्जस्रस्त्रीमदलादिलङ्गिकाद्यैर्वाणावेगुप्रभृ-
तिभिश्च समाप्ते सर्वान् घोषयित्वा प्राङ्मुखो वृषगीतवाद्याद्यैर्धुक्तं
दक्षिणे पुराणवचनं पश्चिमे स्तोत्रध्वनियुतमुचरे सूत्रनिरुक्तकल्पाश्च
सर्वाण्येतानि सर्वत्र कुर्यात् । प्रागादिचतुर्दिक्षु चतुर्वेदानभ्यापयेत् ।
दक्षिणेऽरुणनारायणाद्यानकानभ्यापयेत् । पूर्वादचतुर्दिक्षु दक्षिणवाम-
योराचार्यम् ऋत्विजांश्च परात् परतरं गृह्याद् गुह्यतरं सर्ववेदार्थं सारभूत-
मष्टाक्षरं द्वादशाक्षरं विष्णुगायत्रं पुष्पाञ्जलींश्च पादयोर्दद्यात् । अष्टोत्तर-
शतावसानेषु पाद्याद्यर्घ्यान्तिमर्पयेत् । स्तनदध्नेषु पुष्पान् ययोदितं न-
येत् पुराणम्भानशक्तश्चेद्(१) यदि मक्षिप्तानि दुर्गन्धदुर्गोदननुष्यादिष्टि-
तानि पद्मानि पुराणानि भवन्ति । सद्वाप्तपुष्पाणि श्रेष्ठानि सर्वाण्या-
हरेत् । तदनर्थं विंशतिकृत्वो दद्यात्, चतस्रम् । द्वादशकृत्वो मध्यमम् ।

अष्टकृत्योऽधनम् । एवं कृत्वा महाहविः प्रभूतं वा निषेदयेत् । सुखवासं निवेद्यान्यानि धूपदीपानुलेपनादीनि तथा निर्दिष्टं भवति । क्षमामन्त्रेण देवेशं प्रार्थय वैष्णवं व्याहृत्यन्तं हुत्वान्तहोमं हुत्वा पुत्रकामः पुत्रं लभेत् । धनकामो घनादीनि, प्रतिष्ठाकामः प्रतिष्ठां, जयार्थी जयं, श्रीकामः श्रियमन्त्रकामोऽन्नं लभेतान्यच्च सर्वथा कामावाप्त्यर्थमुत्तमं हेतुकामार्चनायान्यमूनं सम्पूर्णं भवति आचार्यादिभ्यो दाक्षिणां दत्त्वा । एतत् सदा शुश्रूषणाय नाभक्ताय नासंयताय न नास्तिकाय पुत्रास्तु(?) भक्ताय संयताय दद्यात् ॥

अथातो यजमानः श्रद्धया प्रधानाचार्यं पूर्वं पञ्च परिचारकांश्च यथोक्तां दाक्षिणां सोदकं (दद्यात्) देवसन्निधौ भक्तानां वैष्णवानां सम्पूज्य नर्तकान् गायकान् परिचारकांश्च यथार्हं पूजयेत् । तत्रोपयुक्तं सर्वमाचार्यस्य प्रदातव्यम् अन्यथा हुतं चेत् तत् सर्वं निष्फलं भवति । देवेशस्योत्सवमेव कुर्यात् । तस्य फायकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । दद्यात् पूर्वान् दशावरानात्मानं चैकविंशकं सारूप्यमभिरक्ष्यं विष्णोः परमं पदं गच्छेत् । तद्ग्रामवासिनः सर्वेषां मांसपमशान्ति(?) यान्ति । सर्वयज्ञफलं लभेत् । सर्वसम्पत्समृद्धिं कारयेदित्याह मरीचिः ॥

अथैकाहिकोत्सवं बध्ने । रामो ग्रामस्य यजमानस्य च जन्मर्धे विष्णुपञ्चदिनेऽप्यग्निम् पुण्यकर्म चैकाहिकोत्सवं कारयेत् । सोऽपि दिनोक्तवद् तद्दिनात् पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा सम्भारान् वाहृत्य पूर्वेषु-रेष शर्वर्या नित्यार्चनावसाने देवेशं विशेषतोऽभ्यर्च्य पूर्ववत् मत्तिसरं बद्ध्वा तथैव शाययेत् । प्रभाते स्नात्वा देवहस्ताप्य प्रभातसन्ध्यार्चनान्ते नित्याभिकुण्डे शुल्ब्या वा पतिपिच्य तर्पार्थं श्रोतस्यदिना-धिदैवतं हुत्वा पूर्ववद् बलिमासाय यानमारोप्य सर्वालङ्कारसंयुक्तं ग्राममालयं वा प्रदाक्षिणां हुत्वालयं प्रविश्य चूर्णं संस्कारं कृत्वा चूर्णेन संस्नाप्य पश्चाद् देवाभिमुखे तथैव पञ्च कलशान् न्यस्योपस्नानानु-विन्यस्य तथैव देवमभ्युक्ष्य तच्छिष्टतोषेन चक्रमभिमिष्य पश्चाच्च-क्रतुर्धिसनानं प्रविश्य तज्जटेऽवगाढ निमग्ननाना तीर्थं कृत्वा

शुक्लवस्त्रं परिधायाभ्यर्च्योत्तमविश्यास्थानमण्डपे देवेशं संस्थाप्य
स्नपनोक्तविधिना संस्थाप्याथवा शुद्धस्नपनाविधिना संस्थापयेत् ।
महादेविः प्रभूतं वा देवेशाय निवेद्य नृत्तमेयवाद्यैर्विनोदं कारयेत् ।
पश्चादालयं प्रदक्षिणीकृत्याभ्यन्तरं प्रविश्य पूर्वस्थाने संस्थाप्यार्चयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते एकदिनोत्सवादि-

पुष्पयागोत्सवो नाम षट्पञ्चाशः पटलः ॥

अथ सप्तपञ्चाशः पटलः ।

अथोर्ध्वं मत्स्याद्यवताराणां विधिः । ग्रामादौ यथोक्तदेशे पूर्वो-
क्तेषु विमानेषु मत्स्यकूर्मवराहनागसिंहवामनरामरामयुक्कृष्णकर्कीति
दशवताराणां पूर्वोक्ते निर्देशमाने ध्रुवरेरं निधित्य पश्चाद्विदेशमान-
पूर्ववन्मत्स्यदेहं भागाङ्गुलेन भागाधिकं द्वितालं नासाग्रात् पुच्छपर्यन्त-
मष्टाविंशतिमात्रं नासाग्राभेत्रपर्यन्तं चतुरङ्गुलं नेत्रात् कण्ठं द्विमात्रं
नामेः पुच्छमूलान्तं त्रिपदङ्गुलं तस्मात् पुच्छमूलान्तं त्रिपदङ्गुलं
भवेत् । तस्मात् पुच्छाग्रं चतुरङ्गुलं शिरःकुक्षिपुच्छविस्तारं समवृत्तं
पथाकारम् । अत्रानुक्तं शिल्पशास्त्रोक्तवद् ध्रुवरेरं कारयेत् ॥

मत्स्यस्यापनविशेषं वक्ष्ये । कौतुकं विष्णुं चतुर्भुजमेव कार-
यति । तद्रूपं कौतुकं नैव चाचरेत् । आलयाभिमुखे पूर्ववद् यागशालां
कृत्वा तोरणाद्यैरलङ्कृत्य पञ्चाग्निपौण्डरीकानि कल्पयेत् । तस्य
प्रधानं पौण्डरीकाग्निः । तस्मिन् हौत्रं प्रशंस्य सूर्यावाहनादीनि कार-
यित्वाग्निं विधिना कारयेत् । मत्स्यं विष्णुं भद्रं क्रीडात्मकमिति चतु-
र्भुजं मन्त्रैरावाह्यार्ज्यं निरूप्याज्याहुतीहुत्वा यत् स्वयं सृष्टमित्येतेति
तन्मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वान्यत् सर्वं प्रतिप्रोक्तविधिना कारयेत् । इत्य-
र्चनाविशेषः । ध्रुवरेरं तत्तन्मूर्तिमन्त्रैः पाद्याद्यष्टोपचारैरभ्यर्च्य कौतुकं
पूर्ववन्मन्त्रैर्मूर्तिमन्त्रान् संयोज्यार्चयेत् । नित्यं जलिस्नपनोत्सवादीनि
पूर्ववद् कुर्यात् ॥

अथोर्ध्वं कूर्मस्य लक्षणं वक्ष्ये । तस्य देहभागाङ्गुलेनैकेनैकतारं शिरोमानं द्विमात्रं कण्ठमेकाङ्गुलं त्रिमात्रं हृदयान्तं तत्समं नाभिमध्यं त्रिमात्रं पृष्ठान्तं प्रकोष्ठं प्रकोष्ठपाणितलं प्रत्येकमेकाङ्गुलं तथैवोरु जङ्घा पादतलं तस्यायामसमं वैपुल्यं पञ्चवर्णसमायुक्तमन्तःश्वेतनिभं तस्यायामं पद्भागं कृत्वा द्विभागं त्रिभागं वा पीठोच्छ्रुं वस्त्रशुलिविस्तारं पद्माकारं शेषं युक्त्या कारयेत् ॥

तस्य प्रतिष्ठाविशेषः । विस्तारदंष्ट्रायामं द्विमात्रं कण्ठमात्रतारं नवाङ्गुलं तथैव बाहुमूलाङ्गुलविस्तारं पूर्वमध्यमदशतालोक्तमार्गेण कारयेत् । वराहं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरं सम्भ्याश्यामनिभं पादं दक्षिणं सप्तनीकं नागेन्द्रस्य फणामणिस्थापितं वामकरस्थापिकलामुत्क्रमणाय कुञ्चितविस्ताराभ्यां महीमादाय देवेशस्यारूढाभ्यां द्वयोः संन्यस्य देवस्य हस्तेन दक्षिणे देव्याः पादौ गृहीत्वा तस्यापरभागे वामहस्तेन धारयन् देवस्य मुखेन देवीं जिघ्रन्तं वा कारयेत् । तां महीं प्राञ्जलीकृतहस्तामीपत्रप्रसारितपादां पुष्पाम्बरधरां श्यामामां सर्वाभरणसंयुक्तां किञ्चित् देवं समीक्ष्य सत्रीलां हर्षसंयुक्तां देवस्य स्तनान्तं वा मानेन देवीं पञ्चतालेन कुर्यात् ॥

प्रलयवराहं वक्ष्ये । सिंहासने सुखासीनं वामपादमाकुञ्च्य दक्षिणं प्रसार्य चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरंमूर्धं प्रतिष्ठितं पीताम्बरधरं सर्वाभरणभूषितं तस्य दक्षिणे देवीं महीं वामपादं समाकुञ्च्य दक्षिणं प्रसार्य श्यामामां सर्वाभरणसंयुक्तां वामहस्ते फुल्लोत्पलधरां दक्षिणमासने निहितहस्तं देवं किञ्चित् समीक्ष्यलोचनां कारयेत् ॥

पद्मवराहं श्वेताभं चतुर्भुजं तथा शङ्खचक्रधरं वामपादं समाकुञ्च्य दक्षिणं प्रसार्य सिंहासने सुखासीनं पीताम्बरधरं सर्वाभरणभूषितं दक्षिणे देवीं हेमाभां वामपादं समाकुञ्च्य दक्षिणं प्रसार्य हस्तं वामं पद्मधरं दक्षिणमासने निहितं वामपार्श्वे महीं श्यामामां दक्षिणपादमाकुञ्च्य वामं प्रसार्य हस्तं दक्षिणमुत्पलधरं वाममासने निहितं देवं किञ्चित् समीक्ष्य विसर्गोत्फुल्ललोचनां कारयेत् । श्यावाणां च वराहाणां कौतुकं तद्यत्नं विष्णुं चतुर्भुजं वा कारयेत् ॥

तेषां स्थापनविशेषः । पूर्वोक्तयागशालां सर्वालङ्कारसंयुक्तां त-
न्मध्ये शय्यावेदीं परितः पश्चात्मीन् परिकल्प्य प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनम्
अथवा चैकामिविधिना कृत्वा वाराहं वरदं महीधरं वज्रदंष्ट्रिणमित्यादि
वराहस्य पृथुलामूर्वीमधस्स्यां महीधरामिति देव्याः प्रहूय वराहं प्रलय-
वराहं भूतीशं जगन्नायकमिति प्रलयवराहस्य देव्याः पूर्ववत् । यज्ञवराहं
वेदमयं यज्ञेशं यज्ञवर्धनमिति यज्ञवराहस्य श्रीभूमिभ्यां पूर्ववदेवमावाह-
येत् । जुष्टाकारं स्वाहाकारं च कृत्वा, आदिवराहस्य क्षमामेकामिति
प्रलयवराहस्य यज्ञैर्मन्त्रैरष्टोत्तरशतमाचर्य जुहुयात् । एष विशेषोऽन्यत्
सर्वं समानम् । त्रयाणां ध्रुवचराणां तत्तन्मूर्तिमन्त्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य
पश्चात् कौतुकानां प्रत्येकं तत्तन्मूर्तिनाम संयोज्य षोडशोपचारैरभ्य-
र्चयेत् । अथवा षोडशोपचारक्रमम् ॥

प्रतद्विष्णुरिति पुष्पमासनं त्रीणि पदा इति पाद्यं शं नो देवीरि-
त्याचमनं आपोहिष्ठामय इति प्रदाय राजवदुपचारान् कारयित्वा
शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्याभ्यर्च्य महाहविः प्रभूतं वा निवेद्य पानी-
याचमनमुखवासादीनि दत्त्वा वस्त्राभरणगन्धाद्यैरलङ्कृत्य देवस्य त्वे-
त्यादौ दर्शयित्वा नीराजनादीनि कारयेत् । अपूपपृथुककदलीचूत-
पनसनालिकेराणां फलानि च विष्णुगायत्र्या निवेद्याचमनं प्रदाय
कर्पूरसहितताम्बूलं मुखवासं वा शिलाक्षरेण संयुक्तं दद्यात् । नृच-
गेयवाद्यैर्विनोदं कारयेत् । देवेशं प्रणम्यालयाम्यन्तरे पूर्वस्थाने पूर्ववत्
प्रतिष्ठाप्य देवं प्रथमेऽहनि सायमुत्सवं कृत्वा द्वितीयादिनादि नित्यं
प्रातः सायं नित्यार्चनान्ते द्विगुणार्चां हविर्निवेदनं कुम्भदेवाराधनं
होमं च बलिदानं च कृत्वा प्रातरेवं सायमेवमुत्सवं कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे गरीचिमोक्ते उत्सव-

विधिर्नाम सप्तपञ्चाशः पटलः ॥

अथ अष्टपञ्चाशः पटलः ।

अथैककालोत्सवे बालिकालोत्सवं कर्तुमशक्त्येत् पूर्ववद् द्विगु-
णार्चनं हविर्निवेदनं होमं बलिदानं च द्विकालं कृत्वा देवेभ्यमेककाले

सायाह्ने पूर्ववदष्टकृत्योत्सवं कारयेदिति । अतिवातादिदृष्टिशत्रुचोर-
भयादिसमाकुले सीमास्थये प्रथमावरणे द्वितीये वा बलिं निर्वाप्योत्सवं
कारयेत् । अवताराणामुत्सवं यदि कुर्यात्, पूर्वद्वारेव रात्रौ पूजावसाने
सर्वालङ्कारसंयुक्तं प्रतिसरोत्सवं कृत्वा लयमाविश्य देवमभ्यर्च्य हवि-
र्निषेध प्रतिसरं चक्ष्वा शयनाधिवासं सङ्कल्प्य प्रभाते स्नात्वा देव-
मुत्थाप्य पादप्राचमनं दत्त्वा देवीं संस्नाप्याभ्यर्च्य हविर्निवेदयति ।
अष्टदिकृत्य यानमारोप्यालयं प्रदक्षिणीकृत्यालयाद् बहिर्गत्वा ग्रामं
निरीक्ष्याम्यन्तरं प्रविश्यास्थानमण्डपे सिंहासने विष्टरे वा संस्थाप्य
राजवदुपचारं कृत्वा देवेशं स्नाप्याभ्यर्च्य श्यामामां सर्वाभरणभूषितां
देवीं कारयेत् । अथवायंसतोर्ध्वं वामं पादं प्रसार्यान्धमाकुञ्च्य तद्व-
दन्यदूर्ध्वं दक्षिणहस्तं प्रसार्य वाममूरौ स्यात् । अन्यहस्ताभ्यां अष्ट-
चक्रधरं देवीभ्यामेवं कारयेत् ॥

केवलं नृसिंहं पद्मपीठोपरिष्ठाद् द्वौ पादौ विन्यस्योत्कृतिकास-
नेनासयित्वा मध्ये बस्त्रेणान्वध्य चतुर्भुजं शङ्खचक्रपरम् अन्यहस्ताभ्यां
भानुद्वयोपरिष्ठात् प्रसारितवियुक्तं वा संस्थापयेत् ॥

अथोर्ध्वं स्थौणजनृसिंहः । सोपधानसिंहासने चासीनं पादं
पाममाकुञ्चयान्यं प्रसार्य चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरं दक्षिणं पूर्वमभयं वाम-
मूर्धं प्रतिष्ठितं समाकुञ्च्य तीक्ष्णदंष्ट्रेक्षणं मयानकक्षेत्रं भागं रक्ताम्बर-
धरमेवं कारयेत् । अथवा षोडशद्वादशहस्तैर्युक्तं त्रिभागं स्थितं पामोरा-
वसुरेन्द्रं विन्यस्योराधि हस्ताभ्यां नखैर्भेदयित्वा दक्षिणभागे वैकेका-
भयप्रदानमेकेन श्रोत्राद्गुह्यविन्यस्यानं वामे वैकेन सकुटप्रहणमेकेन
मुष्टिप्रहरणमन्यैर्दमनं वा त्रिषांगतीत्येवमतिभयानकं कृत्वा तस्य कोप-
धान्तर्यं दक्षिणवामयोः शीर्षमूर्ध्ना नारदं वीणाहस्तिनं प्रह्लादं चन्द्र-
मानं मरुतभरितं चेन्द्रादिलोकपालान् वा चन्द्रमानान् च कारयेत् ॥

नृसिंहस्थापनाविधेयः । पूर्वयत् पञ्चाशीन् परिकल्प्याष्टपत्नीये
प्रधानाक्षौ हौत्रशसनं कृत्वा एकाग्रिधिना कारयेत् । नागसिंहं नपो-
नाथं महाविष्णुं महाबलमिति । गिरिजम् देव्यौ पूर्वम् । नागसिंहं
उपोनाथं मङ्गलसङ्घम् अनन्तं महाबलमिति । स्थौणजस्य देहे प्रह्लादं

लोकपालान् वाहनं सामभेदादि शेषादिभ्यो राक्षामन्येषां च पूर्वोक्त-
मूर्त्तिमन्त्रैः, ग्रहादं दैत्यपतिं विष्णुभक्तं महाबलमिति ग्रहादस्य यो
वा नरसिंह इति मन्त्रेणाष्टोत्तरशतमावर्त्य जुहुयात् । अन्यत् सर्वं
मतिष्ठोक्तविधिना कारयेत् ॥

ध्रुवेरं सत्तन्मूर्त्तिमन्त्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य कौतुकमेरं पूर्वोक्त-
षोडशोपचारैस्तत्तन्नाम्ना संयोज्याभ्यर्च्य स्नपनोत्सवादीनि विष्णोरिव
कारयेत् ॥

अथ वामनः । त्रिविक्रमं च वामनं पञ्चतालमूर्धादिपादतलान्तं
पङ्क्तुलं द्विभुजं छत्रदण्डधरं कौपीनवाससं शिखापुस्तकपेखलोपवीत-
कृष्णाजिनसमायुक्तं पवित्रपाणिनं बालरूपिणं ग्रह्यवर्चस्विनं तन्मूर्त्तिं
केशान्तं त्र्यर्धं केशान्तादग्रान्तं यावद् द्वयं त्रिमात्रं तरसमं ह्रस्वन्तं
गच्छं अङ्गुलं तस्माद् हृदयं पण्मात्रं घवयवं हृदयाभ्याभ्यन्तं तत्तमं
नाभेर्मेढ्रमूलान्तं द्वियवं शिरसाङ्गुलं तस्मादूर्ध्वं द्वादशाङ्गुलं जानु
द्विमात्रमादित्याङ्गुलं जह्या तद्द्विमात्रं तदाशायं दशाङ्गुलं मुखमात्रान्तं
दशाङ्गुलं यवाद् अर्धोनफला नेत्रं नेत्राद् ग्रीवान्तलम्बं चावधि के-
शान्तं शिरोभागद्वयं विस्तारं मात्रार्धविस्तृतेऽस्य पुरोगदशान्तरायतेन
पद्मिर्धैः गोलकनेत्रान्तरश्रोत्रदशौ द्वियवान्तरं पञ्चमात्रं भोत्राविस्तृतं
कर्णान्तं त्रिगुणायामं नालं लम्बोदरं मात्रार्धविस्तृती नासाप्रविपुलं
मात्रद्वयं तदर्धं मध्यमं मूलविस्तारं त्रियवाङ्गुलगुप्तं नासाप्रागोष्ठ-
मूलाद् द्वियवोनश्रुलं तारार्धं तद्विगुणं तदीर्घं तदीर्घाद् द्विगुणमास्य
उत्तरोग्रविशालं यवद्वयं पालिपट्ट्यवायाममधरोष्ठमधोदनुः सप्तद्वयवा
कलाकन्यासनुपर्यन्तं निर्गममष्टाङ्गुलविशालं द्विकान्तो द्विस्तसप्ता-
ङ्गुलदीर्घं द्वौ दशाङ्गुलं प्रकोष्ठमणिबन्धतलं भागं तस्मात् मध्याङ्गुलित-
मार्धाङ्गुलोन्नतं दीर्घप्रदेशिन्यनामिकाकलायताङ्गुष्टायामं कनिष्ठायाम-
विस्तृती नवाष्टरससप्तपट्पञ्चयवतारं क्रमादङ्गुष्टादिकनिष्ठान्ताङ्गुलीनां
कला द्वियवं तस्य विपली तस्य बहलं ह्रस्ववाहाङ्गुलमग्रतारं त्रिभागं
नराविस्तृतं स्वतारं अधिका नसायामं त्रिमात्रार्धं चतुर्मात्रं पद्मयमागं
पङ्क्तुलं क्रमान्मणिबन्धं प्रकोष्ठं कौर्परवाङ्गुमूलं माष्टादशाङ्गुलं वध-
स्थलस्य विपुलं मध्यं कलाग्रखं भोगितारं षोडशाङ्गुलसुखं शुक्लो-

अथम् ऊरुमूलं जानु द्विदशाङ्गुलं सप्ताङ्गुलं जङ्घातारं पञ्चार्धाङ्गुलमल-
कापिशालं सार्धरुद्राद्याङ्गुलाप्रविस्तारं पञ्चाङ्गुलं चतुर्यवाङ्गुलायताङ्गु-
ष्ठवर्जनी तत्समायता दीर्घार्धविस्तृताङ्गुष्ठमङ्गुलीनां विस्तारं शुक्त्यैव
कारयेत् ॥

त्रिविक्रमं त्रिधा प्रोक्तं लोके त्रिपदविन्यासात् भूलोकात् क्रमेण
ललाटसमीमान्तमुद्धृतमतेर्यथेष्टानि रूपं निमित्त्य पूर्ववत्तुर्विंशति-
छटाङ्गुलभेदेन देवं चतुर्षाङ्गुमष्टभुजं चाष्टभुजं चेद् दक्षिणे चक्रासि-
शक्तिधरं वामे ऐतकघ्नाङ्गहलमुसलधरमेवमष्टभुजं चतुर्भुजो दक्षिणे चक्रं
वामे शङ्खं तद्विपरीतं स्ववामपादं दक्षिणं स्थितं वामं प्रसारितं दक्षि-
णमुत्थानकरं वामप्रसारितपादेन सह प्रसारितं श्यामाभं रक्ताम्बरधरं
सर्वाभरणभूषितं तत्पृष्ठे कल्पदुरिन्द्रच्छत्रधरमुभौ पार्श्वे जघनं जलेद्यौ
वामरपारिणौ तदूर्ध्वे दक्षिणादिवामकरदक्षिणे निशाकरं तथा सनकं
संन्यससनत्कमारौ च कृत्वा प्रसारितभागस्योर्ध्वपादे ब्रह्माणं तत्पादं
प्रगृह्य हस्ताभ्यां प्रधालनं कृत्वा तच्छ्रोत्रस्योखाणपार्श्वे तन्नागौ
ऊर्ध्वम् । अन्यत् सर्वं हरेरिव कारयेत् । तस्य नित्यार्चनाविशेषः ।
वामनस्य त्रिविक्रमस्य च तत्तन्मूर्धिमन्त्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य कौतुकस्य
पूर्वोक्तपोढशोपचारैस्तत्तन्मूर्तिमन्त्रं संयोज्यार्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनि
पूर्ववत् कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते त्रिविक्रमवामनलक्षणविभिर्नाम

अष्टपद्याष्टः पटलः ॥

अथ एकोनपष्टितमः पटलः ।

जमदग्निरामं मध्यमं दशतालं सार्धविंशतिशताङ्गुलं द्विभुजं रक्ताभ
श्वेतवस्त्रधर दक्षिणेन हस्तेन परशुधरं वाममुद्देश्यकरं जटायुदं सोप-
धीतिनं सर्वाभरणभूषितं स्थापयेत् । तद्रूपं विष्णुं चतुर्भुजं वा । अस्य
प्रतिष्ठाविशेषः । पूर्वोक्तयागशालायां तन्मन्त्रे शय्यावेदीं परितः
पञ्चाग्नीन् परिकल्प्यान्वाहाये मधानाग्नौ हाथं भक्षस्यामवैकाग्रिविधिना
वा कृत्वा रामम् क्रपिसुतं विष्णु परशुफाणिनामिति भानाद्याज्य
निरूप्याज्याहुतीर्ययेत् । विष्णुर्वरिष्ठरिष्येन मन्त्रेणाष्टाधिकं घृतं

हुत्वा शिष्टं सर्वं पूर्ववत् । तस्यार्चनाविशेषः । ध्रुववेरं तत्तन्मूर्तिमन्त्रै-
रष्टोपचारैरभ्यर्च्य कौतुकं पूर्वोक्तं षोडशोपचारैस्तत्तन्मूर्तिमन्त्रैः संयं-
ज्यार्चयेत् । स्तनपनोत्सवादीनि विष्णोरिव समाचरेत् ॥

अथोर्ध्वं राघवरामः । सविंशतिशतशङ्कुलं द्विभुजं त्रिभङ्गं स्थितं
दक्षिणे शरं वामे चापधरं श्यामं रक्ताम्बरधरं किरीटाभरणाञ्चितं
दशरथं कारयेत् । आभङ्गं समभङ्गं त्रिभङ्गमिति त्रिविधं भवति । अत्रा-
भङ्गादीनां क्रमेण नतिमानमिति वेदशराङ्कुलं स्यादेतेषां पादाङ्कुल-
तारमष्टादशाङ्कुलं क्रमेण तस्मात् त्रिभागैकभागं पाण्यन्तरं पादतल-
मस्तकाद् भङ्गस्य मध्यसूत्रमूर्ध्नि शमने कविमण्डले वामनासापुटेऽधर-
हनोर्वामपार्श्वे सव्यहस्तदक्षिणपार्श्वे वामाङ्घ्रिपार्श्विणपार्श्वे प्रलम्बयेत् ॥

समभङ्गमुखं तथोक्तं वामस्तनपीठपार्श्वे नाभिमध्ये वामोरुम-
ध्यमपाष्णीं मध्यमे तु लम्बयेदिति भङ्गस्य मुखं पूर्ववन्नाभेर्वामोरुमध्ये
पाण्यन्तरे केवलं लम्बयेत् ॥

पूर्ववद् द्विकाष्ठत्रात् स्तनं द्विमात्रं सूत्रार्थं मात्रार्थं कर्णनीम-
मिति भङ्गेऽन्यसूत्राणि युक्तितः कारयेत् । सव्यहस्ततलाग्रं सूत्रधोणि-
दघ्नमूरुमूलसमं बाहुकोर्परपाण्यन्तरसमं वा हस्तं सवापमुष्णीपद्वय-
सोन्नतनीप्रमुखमौलिपार्श्वे धनुःस्थितमेव कारयेत् । देवस्य बाहुमानं
देवीं स्थितां नवार्धतालमानेन समभङ्गवशात् स्थितां रुक्माभां शुक्र-
पिच्छनिभाम्बरां सर्वाभरणसंयुक्तां करण्डिकामकुटां शिरोरुहोद्ग्रन्धध-
म्बिलयुतां वामहस्तेन पद्मं दक्षिणहस्तं प्रसार्य कटकाग्रस्योत्सेधं
स्तनाक्षसमं नाभेर्मध्यं त्रिवन्धान्तरं त्रयोदशाङ्कुलं पार्श्वमध्ये बाह्वन्तरं
सप्ताङ्कुलं प्रसारितं करतलं मध्योर्वन्तरं द्विमात्रं तथा मणिचन्धान्तं
चतुरङ्कुलं पार्श्वमध्यवान्धतरं रसाङ्कुलं शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

देवस्य दक्षिणे पार्श्वे देवीं किञ्चित् समीक्ष्य विस्मयोत्फुल्ल-
कोचनां देवीं कारयेत् । वामे पार्श्वे कर्णसीमान्तं बाहुमूलान्तं लक्ष्मणं
दशतालं षोडशाधिकशताङ्कुलं मध्योर्वन्तरं द्विमात्रं मुखं मध्याङ्कुल-
मेवमष्टाननं भागचतुष्टयं समभङ्गस्थितमन्यत् पूर्ववद्विष्टम् । उत्सेध-
कौन्तलैर्द्राग् भूषणाञ्चितं सुवर्णभं श्यामाम्बरधरं चापधरं रामवत्
स्थितं कारयेत् ॥

हनुमन्तं प्रसुरे किञ्चिद् दक्षिणमाश्रित्य देवस्य स्तनान्तं
 षोडशसप्ततालवेदाविकाशीतियात्रं द्विशृज दीनमूर्ध्निननं दक्षिणेनास्यं
 पिधाय वामहस्तेन स्वापादान्तं निगूढ तद्विपरीतं जानुमध्यमाकर्णस्थितं
 रूपिराजं कारयेत् । मूर्ध्ना कलाभ्रुवौ तस्माद् दृक्कालमात्रं नासि-
 कान्तमधस्तात् कण्ठं षण्मात्रं कण्ठाद् दशशुलं हृदयं हृदयाशामि-
 नार्धमेर्द्धान्तं तस्माद् दूरं विंशतिमात्रं जङ्घां सप्तदशशुलं हस्तायाम-
 विंशत्यङ्गुलं हीनं प्रकोष्ठं वामपादायमामसमं वा शेषार्द्धं नखस्योक्त-
 तारासु मागेनम्, ऊरोर्बाह्योः कटिमध्ये धोणीं च लोचनं वा मात्रा-
 हीनं कौरर्धाङ्गुलं हीनमङ्गुले । अत्रानुक्तं सर्वं युक्त्यैव
 कारयेत् ॥

सधवस्य प्रतिष्ठाविशेषः । पूर्वोक्तयागशालायां तन्मध्ये शय्या
 वेदीं तस्यैव परितः पञ्चाग्नीन् त्रेधाग्नीनेकाग्निं वा कारयेत् । चतुर-
 णीन् वा कारयेदिति केचित् । अतो लक्ष्मणसंयुक्तमनेन वार्धमेक-
 षुभे चैकवेद्यां सौमित्रे भिन्न
 प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनं कुर्यात् । एकामिविधाने
 तदग्नौ हौत्रशंसनं कुर्यात् । पूर्वोक्तमूर्तिभिरावाहनादीनि कारयेत् ॥

रायामीशेति मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वाभ्यत् सर्वं समनाम् ।
 लक्ष्मणस्य धृक् प्रविष्टा चेद् राघवस्योक्तमार्गेण तथा सीतया श्री-
 देव्यै भरतशत्रुघ्नयोश्च राघवलक्ष्मणयोरिव सर्वं समाचरेत् ॥

मूर्तिमन्त्रैर्मन्त्रमेव विशेषः । तथा हनुमन्तस्य यो वा वायुरि-
 वेति प्रतिष्ठायाचरेत् । नित्यार्चनाविशेषः । राघवस्य ध्रुवधरं तत्त-
 न्मूर्तिमन्त्रेणोपचारैरभ्यर्च्य पूर्वं षोडशोपचारैस्तत्तन्मूर्तिमन्त्रं संयो-
 ज्यार्चयेत् ॥

अधोर्ध्वं षट्मद्रासस्य मण्यमं दनतात्र पादादि चोष्णीषान्तं
 सविश्रुतिजालाभ्रुवं द्विशृज राघवद् दक्षिणेन हस्तेनारलम्बितमङ्गल
 रामेन हस्तधर्मं येनान्नन्तबद्धधरमुद्गन्तुलं दक्षिणे रेवतीं देवीं
 पद्मकिञ्जल्कदर्शनीं पुष्पाब्जरागां दक्षिणहस्तेन पद्मधरां वामं प्रमा-
 रितहस्तामेव षट्मद्रास तद्वृषं कौतुहं विष्णुं चतुर्भुजमेव कारयेत् ॥

तस्य प्रतिष्ठाविशेषः । पूर्वोक्तयागशालायां तन्मध्ये शय्यावेदीं तस्यैव परितः पञ्चाशीन् परिकल्प्य आहवनीये प्रधानाग्नौ हौत्र-
शंसनं कृत्वा रामं यदुवरं विष्णुं हलायुधमिति । रेवतीभिन्दिरां लक्ष्मीं
रामप्रियामिति रेवतीं क्षमामेकामिति मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं यजित्वान्यत्
समानम् । पूर्ववद् ध्रुवधरेऽष्टविग्रहैः कौतुके षोडशोपचारैस्तत्तन्मूर्ति-
मन्त्रैः संयोज्यार्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनि पूर्ववत् कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते रामत्रयविभिर्नाम

एकोनषष्ठितमः पटलः ॥

अथ पष्ठितमः पटलः ।

अथ कृष्णस्य लक्षणं वक्ष्ये । मध्यमं दशतालं मर्विशतिश्चता-
हुलं द्विभुजं श्यामाभं रक्तयस्त्रधरं सर्वाभरणभूषितं किरीटिनसुदन्ध-
कौन्तलं वा दक्षिणेन हस्तेन त्रीडापट्टिधरं वामोद्यतकोर्परहक्का-
सूत्रादपस्तादयोर्ध्वकरं दशाहुलं दक्षिणे करे कटकाग्रं नाभिमात्रं
श्रोणिदधनमूरुमूलसमं वा तस्मात् पदसप्ताष्टदशाहुलं द्विकानासाप्रात्
पादतलान्तसूत्रं द्विकद्वयमेकाहुलं सूत्रात् तस्यार्धं हृदयं नामेर्दक्षिणे
कलाहुलं मेढूभागे वामे जान्वन्तरं जगतीद्वयसूत्राद् मात्राद्वयं
पाण्यन्तरमेवं समभङ्गसूत्रम् । अन्यत् सर्वं राघवस्योक्तयार्गेण दक्षिणे
रुक्मिणीं देवीं हेमाभां शिरोरुहधम्मिल्लयुतामुद्वन्धकौन्तलां वामहस्तं
दक्षिणं प्रसार्य वामे पद्मां तथा वामपार्श्वे मत्स्यभासां श्यामाभां
शिरोरुहधन्धधम्मिल्लयुतामुद्वन्धकौन्तलयुतां वामहस्तं दक्षिणं सपुष्पं
वामं प्रसार्य किञ्चिद् देवं समीक्ष्य सर्वाभरणसंयुक्तां कारयति ।
देवीम्या करण्डिकामकुटं वेति केचित् । देवस्य वामे गरुडं प्राञ्जली-
कृत्य सुस्थिरं कारयेत् । दक्षिणहस्तेन लीलापट्टिधरं वामोद्यतकोर्परं
सशङ्खं वा कारयति । तद्रूपं कौतुकं विष्णुं चतुर्भुजं कृत्वा वामपदं
किञ्चित् संस्थितं दक्षिणपुत्तानकुञ्चितं दक्षिणमभयं नवनीतयुतं वामं
प्रसार्योत्तानं सर्वाभरणभूषितमम्बरहीनमम्बरधरायुतं नवनीतनृचरूपं
कारयेत् ॥

एवमेव कालियादिफणोपरि स्थितं दक्षिणहस्त सपातकं
वामकरेणाहिकरेणादिदृच्छ सद्युद्ध नर्तक कारयेत् ॥ गोपांगोपगोकन्य-
काभिः परिघृतं दक्षिण सत्ययोद्यतपाद वाम तस्थितमाहृत्य द्विहस्ता-
भ्यामङ्गुलीषु वेणुचिबरान् संयोज्य त्रिमङ्गलमङ्गलानरमसमन्वित गोपालं
गायकं रथारूढ ध्वजाश्वचक्रमुकुलादिरथाङ्गैर्युक्तं रथं कृत्वा
पार्थं सचापं प्राञ्जलीकृत्याधःस्थले स्थितं चोपरि यत्र यष्टिपाशौ
गृहीत्वा दक्षपादं गृहीत्वा स्थितं वाममुद्वृत्य रथमित्तो सस्याप्य
दक्षिणहस्तेन व्याख्याननिर्णयाङ्गुलिमुद्रया संयुक्तं पार्थसारथिरूपं
कारयेत् ॥

तस्य प्रतिष्ठाविशेषः । पूर्वोक्तयागशालायां तन्मध्ये छट्पावेदिं
सस्यैव परितः पञ्चाग्निपौण्डरीकाग्निमथवा त्रेताग्निमेकाग्निं वा सङ्कल्प्य
पौण्डरीके प्रधानाग्नौ होत्रं प्रशंस्य त्रेधाग्निविधाने गार्हपत्ये कुर्यात् ।
एकाग्निविधिना तदग्नौ कुर्यात् । अथवा सर्वगं पौण्डरीकाग्निं सङ्कल्प्य
तस्मिन् कुर्यादित्येके । कृष्णं नारायणं पुण्यं त्रिदशाधिपतिमिति
कृष्णस्य, रुक्मिणीं सुन्दरीं देवीं रमामिति रुक्मिण्याः, सत्यमामां
सतीं गतिं कृष्णामिति सत्यमामाये, गरुडस्य पूर्ववत् । नवनीतनटं
कृष्णं देवकीसुतं वालरूपिणमिति नवनीतनटस्य, कालियमर्दनं कृष्णं
गोपासं बटपत्रज्ञातिनमिति कालियमर्दनस्य, गोविन्दं जनवल्लभं
सुन्दरं कृष्णं गायकमिति गोपालस्य, पार्थसारथिमर्जुनसहायं कृष्णं
देवमयमिति पार्थसारथिरूपस्य, अर्जुनं धातुं कृष्णाग्रियमित्यर्जुनस्य,
अन्यानि रूपाणि तत्तत्कर्मणा संयोज्य कारयेत् । ए. मावाहनादीनि
कारयेत् । कृत्वा सत्यः सत्यस्थ इति मन्त्रेणाष्टोत्तरशतमादृत्य हुत्वा
क्षेत्रं समानम् । अस्य नित्यार्चना भुक्त्वे पूर्वयदष्टोपचारिः कौतुक
षोडशोपचारैर्मूर्त्तिमन्त्रं संयोज्यार्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनि पूर्ववत्
कारयेत् । रुक्मिणीसत्वगामाभ्यां पृथक् प्रतिष्ठा चेद् देव्योः पृथक्
प्रतिष्ठाविधानेन कारयेत् ॥

स्त्रीर्णं मध्यमं दशतालमन्यानां मुखमन्यद् नराकारं चतुर्भुजं
अक्रयद्वयपरं खट्वाखेटकचक्रसमग्ररूपं मयानकमेव देवं कृत्वा कौतुकं

षतुर्भुजमेव कारयेत् । तस्य प्रतिष्ठाविशेषः । पूर्वोक्तयागशालायां तन्मध्ये शय्यावेदीं तस्यैव परितः पञ्चाग्निपौण्डरीकाग्निमेव सङ्कल्प्य सम्प्राग्नौ प्रधाने हौत्रशंसनम् । कर्त्तिणं विष्णुं कामरूपं संहारात्मकमित्यावाहनादि कारयेत् । पूर्णो चहन्तामिति मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वान्यत् समानम् । अर्चनां पूर्वोक्तक्रमेण मूर्त्तिमन्त्रं संयोज्यार्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनि पूर्ववत् कुर्यात् । अथवा यत्स्याद्यवताराणां पूर्ववत् त्रेधाग्निविधिनाग्निं सङ्कल्प्य तत्प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनवाहनादीनि कारयेत् ॥

एषां रूपभेदयेवं शक्तिभेदं नैवमेव भवेत् । तस्मात् प्रतिष्ठाविशेषार्चनादीनि सर्वाणि विष्णोरिव समर्चयेत् । तथावरणे ध्रुवरेरं कौतुकरेरं च प्रत्येकं कर्तुमशक्त्येत् पूर्वोक्तेनैकवेरक्रमेण षण्माससहितं शैलजं कृत्वा र्चास्थाने मण्डपदे ध्रुवस्थाने दैविके वा प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैरर्चयेदित्येके ॥

अथादिमूर्त्तिविधिः । अनन्तोत्सङ्गसमासीनां दक्षिणपादमाकुञ्च्य वामं प्रसार्य दक्षिणहस्तं तदनोर्ध्वं संन्यस्य वामहस्तं वामजानूध्वं प्रसार्य चतुर्बाहुं चक्रशङ्खधरं फणान् पञ्च सप्त वा छत्रमौलिनं श्वाकाभं सर्षाभरणभूषितं दक्षिणे भृगुं वामे मार्कण्डेयमेकजलानुक्रमेणास्यित्वा दक्षिणे ब्रह्माणं वामे शङ्करं तद्रूपं कौतुकं प्रतिष्ठोक्तक्रमेण प्रतिष्ठां कारयेत् । तस्य विशेषः । आदिमूर्तेः समन्तान्महीमानमत्यन्ताव्युत्तमनन्तभोगमित्यादिमूर्तेर्नागराजं सहस्रशीर्षमनन्तमशेषमित्यनन्तमित्यावाहनादीनि कारयेत् । अन्यत् समानम् ॥

अनन्तभोगशयने प्रतिष्ठा चेदनन्तशयनादिमन्त्रैरावाहनं पुष्पन्यासकाले द्वासिनमेवमिति संस्मरेत् । स्वप्नान्तभूषणदेवे निशाभत् मालनसंप्रवर्तं शयनं हरिं प्रणवेनोत्थाप्य पादवाक्येन पश्चात् पञ्चापुधानां तच्चमूर्त्तिमन्त्रैः समर्चयेत् । अनन्तफणवाद्येऽनन्तं नागराजं सहस्रशीर्षं विष्णुं स्वर्गमिति मन्त्रैरावाहनमर्चनं पुष्पन्यासं च कुर्यात् । शेषमहानिति केचिद् वदन्ति । कौतुकस्य विष्णवादिमूर्त्तिमन्त्रैः पूर्ववदर्चयेत् । उद्वाहनकाले मन्त्रेण देवेशे शाययेत् । भोगशयने चाभ्यन्तरे जपां विजयां च समर्चयेत् ॥

अन्यत् सर्वं पूर्ववत् । अनन्तोर्ध्वं पुष्पन्यासं कृत्वा कौ-
तुकमावीरमेव स्मरेदिति विधायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते कृष्णवर्क्यादि
मूर्तिलक्षणं नाम पष्ठितम पटल ॥

अथ एकपष्ठितमः पटलः ।

अथ मानुषं वासुदेवमाधयेत् । विमाने मध्यमं दशतालं सवि-
शतिशताङ्गुलं द्विभुजं चक्रशङ्खधरं दक्षिणे रुक्मिणीं देवीं तदक्षिणे
हलधरयुतं बलभद्रं तदक्षिणे प्रद्युम्नं द्विभुजं दक्षिणे क्षुरिका धारं क-
व्यप्रलम्बितं तदक्षिणे विरिञ्चं चतुराननं चतुर्भुजं तस्य वामपार्श्व-
ऽनिरुद्धं द्विभुजं एतद्गलेटकधरं तस्य वामे द्विभुजं साम्बं दक्षिणे दा-
रुकमन्यद्दण्डारं तस्य धामे गरुडं तेषां कारयेत् । देवानेतान्
स्थानकमेव संस्थाप्य तदूर्ध्वं कौतुकं कारयेत् । अथवा तेषां मध्ये
विष्णुं चतुर्भुजमेवं स्थापयेत् ॥

दैविकवासुदेवं सिंहासने समासीनं चतुर्बाहुं चक्रशङ्खधरं श्री-
भूम्या समासीनं तथा देवस्य दक्षिणे वामयोः पूर्वोक्तदेवान् बलभ-
द्रस्य देवीं रेवतीं प्रद्युम्नस्य दक्षिणे रोहिणीयनिरुद्धस्य रामां साम्ब-
स्येन्दुकीं च सभगाः स्थापयेत् । एतेषां कौतुकविम्बं पूर्ववदेष्टां
स्थापनविशेषः पूर्ववत् । पञ्चाग्निपौण्डरीकार्मिश्च कृत्यान्वाहार्यं द-
क्षिणे चावसथ्यं चोत्तरे चौपासनाग्निगुण्डं कृत्वा वासुदेवं सम्ये
प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनं बलभद्रस्याहवनीयेऽनिरुद्धस्यावसथ्ये साम्ब-
स्यावसथ्ये दक्षिणोत्तरयोरौपासनाग्नौ विरिञ्चगरुडयोः प्रधानाग्नौ
भद्रेश वासुदेवं पुण्यमूर्तिं पुण्यात्मकामिति मानुषवासुदेवस्य दैविक-
वासुदेवमिति । अन्यत् पूर्वमिति ॥

दैविकवासुदेवस्य देवीभ्यामृषिभ्यां च पूर्ववद् बलिन हलधरं
नागराजं सङ्कर्षणात्मकमिति बलभद्रस्योपावत् प्रद्युम्नं वीरं बलपा-
लिनामिति प्रद्युम्नस्य पुरुष सत्यमन्युतमानिरुद्धस्य साम्बस्य पिताम-

इस्य गरुडयोः पूर्ववन्मूर्त्तिमन्त्रैरावाहनादीनि कृत्वा सम्प्राप्तौ द्वयो-
र्वासुदेवयोः सहस्रशीर्षाद्यैरावाहयेत् । विष्णोर्नुकाद्यैराहवनीये विष्णो
र्नुकाद्यैरन्वाहायैस्तोदेवाद्यैर्गार्हपत्ये विष्णुगायत्रीमावसथ्ये चैकाक्ष-
रादिशैषां प्रत्येकं दशशो हुत्वा ब्रह्मजज्ञान हिरण्यगर्म इति ब्रह्मणे
शतघार कदाचिद् विसृजेत् । गरुडस्य तथैव जुहुयात् । अन्यत् सर्वं
हरेरुक्तविधिना कारयेत् ॥

अथाभासानां स्थापनाविधिः । तदभावे द्विविधं भवति पदौ
चेति । तेषां मानाङ्गुलेन सप्ताङ्गुलान्यङ्गुलीमानेष्विष्टमानं विनिश्चित्य
पश्चाद् देवानां तत्तदुक्ततालेन साङ्गोपाङ्गं तत्सुवर्णाम्बराभरणायुधैर्युक्तं
नयनानन्दनं समालिख्य स्थापनां कारयेत् । तद्दिनात् पूर्वमङ्कुरा-
नर्पयित्वा सम्भारान् सम्भृत्य पूर्वद्वारेव पूर्वाह्ने तस्य देवामिमुखे
धौपसनाग्रिकुण्डं कृत्वाधारान्ते वास्तुहोमं च हुत्वा पूर्ववदक्षिमोचनं
कृत्वाग्निं संरक्ष्य घेरशुद्ध्यर्थमुदङ्मुहोदकैः पवमानाद्यैः समभ्युक्ष्य
पुण्याहं वाचयित्वा तद्वाग्नौ तमग्निं प्रव्वाह्य परिपिब्य वैष्णवं व्याह-
त्यन्तं हुत्वा तत्तदेवामिमुखे धान्योपरि तत्तत्कुम्भं संन्यस्य धा-
न्योपरि सप्तकलशोदकैस्तत्कुम्भं विम्बं चाम्भ्युक्ष्य व्रीहिभिः स्थण्डिलं
कृत्वा वस्त्राण्यास्तीर्य प्रतिसरमावध्य शयनं च समन्त्रं सङ्कल्प्याग्निं
परिस्तीर्य हौत्रं प्रशंस्य मूर्त्तिमन्त्रेणावाहनादीनि कृत्वा देवेश चो-
त्सव सम्प्राप्तौ सर्वमाचरोदिति तत्तन्मन्त्रेणाष्टाधिकशतं हुत्वा रात्रि-
शेषं विनीय प्रभाते स्नात्वा देवान् प्रणम्य सुमहूर्ते सम्प्राप्ते तत्त-
न्मन्त्रैः स्थापनं सङ्कल्प्य बीजाक्षरं न्यस्य तत्तन्मन्त्रेण तत्तत्कुम्भोद-
केनावाह्यं पुण्याहान्तेऽभिमुखे पीठे निम्बं सुरर्णकूर्चं वा संन्यस्य
तस्मादावाह्याभ्यर्च्य हविर्निवेद्याथवा पीठे वा समावाह्याभ्यर्चयेदिति
केचित् । आचार्यादिभ्यो दाक्षिणा दत्त्वा नित्यं समर्चयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चमाकल्पे

वासुदेवयो पञ्चवीराणां चामासदेवानां

स्थापनविधिर्नामैकपष्टितम पटलः ॥

अथ यद्विषष्टितमः पटलः ।

अथ भूपरीक्षादीनां प्रायश्चित्तविधिर्नाम व्याख्यास्यामः ।
 न्यूनातिरिक्तव्याधातेषु प्रायश्चित्तं कुर्यात् । न कुर्याच्चेद् विनाशाय
 भवति । तस्मात् प्रायश्चित्तं प्राचरेत् । प्राय इत्यनेन शब्देन दोषस-
 म्पादनं चित्तं तस्य प्रतिषेधनं तस्मात् प्रायश्चित्तमित्युक्तम् । भूप-
 रीक्षादिक्रियां यस्मिन्नहनि कारयेत्, तस्मिन्नहनि तदर्थमागमन-
 काले विघ्नं चेद् वैष्णवं वैष्णवं जप्त्वा, दुर्दर्शने सौरं रौद्रं, दुर्वाक्यश्रुते
 ब्राह्मं सारस्वतं जप्त्वा देवं ध्यायन् समागच्छेत् । रुधिरस्रावाग्नि-
 दग्धे वैष्णवं सौम्यं वैष्णवसेनं गारुडं च लौकिकाग्नौ हुत्वा पुनराहरेत् ।
 भूपरीक्षणकाले तत्पांसुक्षये पूर्णाहुतीर्हुत्वा भूमेर्मन्त्रैः क्रमेण हुतं चेत्
 तस्मिन् शुद्धे देशे चौपासनाग्निमाधाय वैष्णवं पञ्चभूमिदैवत्यं त-
 दृशो हुत्वा, कर्षणकाले वृषाङ्गहीनं चेद् रौद्रं ब्राह्मं हुत्वोक्तवृषालाभे
 प्रमाणहीने वैष्णवं सौरं सौम्यमाग्नेयं प्राजापत्यं हुत्वा, रज्जुच्छेदे
 वारुणासीतया दैवत्यं बालज्येष्ठान्मन्त्रमृषौ वायव्यं क्षीणे वसंयुगे श्वे-
 पमन्त्रं घृतो याम्यं व्याहृतिपर्यन्तं हुत्वा, कर्षणकाले कपालास्थितु-
 पकेशबल्मीकसङ्हरादिदर्शने तद् व्यपोह्य तस्मिन् पञ्चगव्येनाभ्युक्ष्य
 सौम्यमाग्नेयं वैष्णवं वैष्णवं हुत्वा, बिम्बक्सेनानपापिनां चार्चाहीने
 वैष्णवं तद्दैवत्यं च हुत्वा पुनरर्चयेत् । बीजवापनहीने वैष्णवं सौम्यं
 वापव्यं हुत्वा बीजदानं कृत्वा, गोगणनिवेदनहीने वैष्णवं वैष्णवसेनं
 गारुडं सौदर्शनं हुत्वा, पलालभाराणि तृणानि वास्तीर्य गोगणेश्यो
 निवेदयेत् । पददेवताबलौ हीने विपरीते वा तत्पददेवानां मन्त्रं पूर्वं
 वैष्णवं ब्राह्मं आसत्त्वं याम्यं वायव्यं कौत्सेरं हुत्वात्ताप्य रथैव यत्किमर्च-
 येत् । ब्रह्मपद्यापटक्रियाहीने कार्यभारम्भणं चेद् वैष्णवं ब्राह्मं वारुणं
 महीदैवत्यं च हुत्वारमेत् ॥

शकुनादिदिवपरिच्छेदनाहीनं क्रियायुक्ते दिग्दैवत्यं वैष्णवं
 हुत्वा दिक्परिच्छेदने कृत्वारमेत् । विमानार्थं भूखननकाले शल्यतो-
 हपापाणादिदर्शने वैष्णवं ब्राह्मं पञ्चभूमिदैवत्यं व्याहृतीर्हुत्वा आये-

एकाशिला वा प्रमाणहीनेऽधिके वैष्णवं विष्णुसूक्तं तेषामग्रविपर्यासेऽ-
 चोष्टुखे वा दिग्दैवत्यं वैष्णवं हुत्वा वेदादीन् जप्त्वा तस्मिन् रत्न-
 न्यासहीने रत्नेशमन्त्रहीने विष्णुसूक्तं हुत्वा गर्भन्यासहीने वैष्णवं
 विष्णुसूक्तं श्रीभूमिदैवत्यं विधिना कारयेत् । गर्भभाजने प्रमाणहीने-
 ऽधिके च सौम्याग्रेयं हुत्वा इन्द्राणां सङ्करे स्थानविपर्यासे वैष्णवं
 तत्तत्स्थानाधिपदैवत्यं हुत्वानुक्ते देशे संन्यस्यार्चं वैष्णवं विष्णुसूक्तं
 श्रीभूमिदैवत्यं हुत्वा तत्तत्स्थाने निवेद्येत् । अन्वष्टकानामाद्येष्टका-
 वत् प्रायश्चित्तं हूयते । स्थूपिकीर्त्ते देवाधारे च प्रमाणहीने चोक्तशु-
 खालाभे वैष्णवं सौम्याग्रेयं श्रीभूमिदैवत्यं विधिना हुत्वा कारयेत् ।
 उपानादिस्थूपिपर्यन्ताद्गोपाङ्गानां प्रवेशनिर्गमनप्रमाणहीनाधिकं चेद्
 विमानप्रतिष्ठायां तत्तदङ्गानां मन्त्रमष्टाधिकश्रुतमावर्त्य हुत्वा तत्त-
 दङ्गी सुपपा प्रमाणसमं तन्नयेदधिपत्यं तच्छेदनिवेदनच्छेदयेत् (?) ।
 अन्यत्प्रयोगं युक्तितः कारयेत् । प्रोक्षणैः प्रोक्षयेत् । विमाने समाप्ते क-
 लभक्रियां सुधावर्णानुलेपने विहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं श्रीसूक्तं भूमि-
 दैवत्यं हुत्वालयदारुभेदे आलयस्य कवाटहीने धात्रादिपद्दैवत्यं
 वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं हुत्वा प्राकारगोपुरादौ हीने महत्तरो दोषो भ-
 वति । वीक्षहीने रिपुषुद्धिर्विष्वक्सेनविहीने कुलोत्सादनं भूतपीठवि-
 हीने धनधान्यायुष्यहानिः कूपाराममहानसपुष्पसञ्चयस्नानपानीय-
 स्थानमण्डपहीने तत्तत् सर्वं निष्फलं भवति । तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन
 कारयेत् ॥

विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं च हुत्वा स्थूपि-
 कीलान्तमनुक्तप्रायश्चित्तमालयात् पुरतो दक्षिणे वा पश्चाद्गौ वैष्णवं
 विष्णुसूक्तं श्रीभूदैवत्यं च हुत्वा स्थूप्याशुपानान्ताङ्गनामभिरङ्गहोमं
 दक्षयःस्वाहादीन् ब्राह्मं रौद्रं वैघ्नमाग्रेयं दुर्गासूक्तं प्राजापत्यं च
 हुत्वा समाप्ते विमानेऽज्ञानादर्थलोमाद्वा ध्रुवरेरं विना कौतुकस्थापनं
 चेदेकभूमिपिपथे ग्रामस्य यजमानस्य राज्ञो राष्ट्रस्य नाशनं भवति ।
 तस्मान्महाशान्तिं त्र्यहं हुत्वा वैष्णवान् सम्पूज्य घ्राद्यणान् भोज-
 पित्वा देवेशं क्षमस्वेति प्रणम्य देवं बालालये प्रतिष्ठाप्य ध्रुवरेरं ध्रु-
 वार्चावेरं वा संस्थापयेत् । ध्रुवरेरस्थापनाहीने वासावीते शान्तिं

हुत्वा वैष्णवं विष्णुसूक्तं श्रीभूमिदैवत्यं हुत्वा वैष्णवान् सम्पूज्याचार्य-
दक्षिणां दत्त्वारभेत् । द्विमासे द्विगुणं त्रिमासे त्रिगुणमेवं संवत्सरान्तं
वर्धयेत् । संवत्सरेऽतीते महत्तरो दोषो भवति । सप्ताहं महाशान्ति
मन्त्राग्नौ जुहुयात् । आद्यणान् भोजयित्वा नन्दं प्रति महाशान्तिमेकाहं
सप्तवर्षान्तं वर्धयति । सर्ववर्षे कर्षणादिपुनःसंस्कारं कृत्वारभेत् ।
जलाधिवासात् पूर्वं ध्रुववेराङ्गहीने वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं दक्षयः स्वा-
हाष्टं होमं च हुत्वाचार्यदक्षिणां दत्त्वा तद्देरसन्धानं च कृत्वा युक्तं
चेत् पुनर्बेरं समाहरेत् । शिलाग्रहणक्रियां हित्वा सलक्षणं शिल्पं चेद्
वैष्णवं शान्तिं हुत्वा तद्देर भूमौ पिपाय वास्तुहोमं हुत्वा पर्यप्रिपञ्च-
गव्याभ्यां संशोष्य पश्चात् तमन्त्रकं सङ्गृह्य विधिनैव स्थापयेत् ।
जलाधिवासात् पूर्वं कौतुकस्य देव्यादीनामङ्गहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं
पुरुषसूक्तं श्रीसूक्तं महीसूक्तं ब्राह्मं रौद्रं मनिभ्यामन्त्रमन्येषां तत्त-
न्मन्त्रं हुत्वाङ्गहीनदेरसन्धानं कृत्वा युक्तधेयं विधिना त्यक्त्वा पुन-
र्बेरमाहृत्य स्थापनं कारयेत् । स्थापिते बेरे मासातीते तत्संस्कारहीने-
ऽङ्गाग्नौ वैष्णवं विष्णुसूक्तं श्रीभूमिदैवत्यं ब्राह्मं रौद्रं पार्षदं हुत्वा
द्विमासे द्विगुणं त्रिमासे त्रिगुणमेवं संवत्सरान्तं वर्धयति । संवत्सरे-
ऽतीते पुनः पुनः स्थापनं कारयेत् । द्वादशवर्षातीते तद्विमानस्य क-
र्मणां पुनः संस्कारं बेरशिलाग्रहणशूलसंस्कारानन्यद्देरसंस्कारक्रियां
सर्वं कृत्वा पुनः स्थापनं कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्षे भूपरीक्षादिप्रायश्चित्त-

विधिर्नाम द्विषष्टितमः पटलः ॥

अथ त्रिषष्टितमः पटलः ।

कर्षणादिपुनःसंस्कारविधिः । तदालयं सर्वत्र चण्डगुल्फादीन्
संशोष्य शिलाग्रहणमिष्टकामधेपणं दारुप्रक्षेपणं वर्णाजुलेपनं कृत्वा ल-
यस्योत्तरे वास्तुहोमं हुत्वा पुण्याहान्ते पर्यगमि कृत्वा पञ्चगव्यैः सम-
भ्युक्ष्य कर्षणार्थमालयाभिमुखे ग्रीहिभिः स्पण्डिलं कृत्वा देवेन्द्रं वि-
ष्णुवसेनं बीजशान्तानपायिनां धाम्प्यं हविर्निवेद्य सुवर्णेन इक्षुं

कृत्वाचार्यसमीपे दक्षिणहस्तेन गर्भागारादि सर्वत्र विष्णोर्लुकाद्यैः कर्ष-
यित्वा यथोक्तान् बीजान् मारमर्षं तदर्थं बाह्याभ्युक्ष्य तस्मिन्
सोममभ्यर्च्य विष्णुगायत्र्यामिमृश्य सोमं राजानमित्युक्त्वा सर्वत्र
बीजवापनं कृत्वा तस्मोपरि दूर्वादीनि तृणान्यास्तीर्य तानि गोदान-
सूक्तेन गोगणेभ्यो निवेदयित्वालयं संशोध्य ब्रह्मादिपर्वददेवानां सावि-
त्र्याद्यष्टदेवीशादिद्वात्रिंशद्देवानां नागभूतादिपञ्चविंशद्गर्भागारदेवानां च
रत्नादीनां चतुर्णां द्रोणैर्द्रोणार्धैराद्वैर्वा तण्डुलैरेकपात्रे चरुं पक्त्वा
घृतमास्राज्यं पूर्वमुदकं पुष्पं मलिमृदकं दन्तालं संशोध्य कर्षणादिहोमं
तत्तत्संस्कारहोमं च जुहुयात् । आद्येष्टकार्यमौपासनाग्निं परिस्तीर्य
वैष्णवं विष्णुसूक्तं दिग्दैवत्यं च हुत्वा तत्संस्कारहोमं हुत्वाद्येष्टका-
स्थानं संपूज्य देवं ध्यायंश्चतुर्वेदादिमन्त्रैर्जपेत् । अग्निं परिपिब्य
पश्मादग्निं परिस्तीर्य गर्भन्यासार्थं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं यहीसूक्तं दि-
ग्दैवत्यं च हुत्वा नागराजाय सर्वरत्नेभ्यः सर्वधातुभ्यः सर्वबीजेभ्यः
सर्वलोकेभ्यो नदीभ्यः पातालैभ्यो नागेभ्यो दिग्गजेभ्यः स्वाहेति
हुत्वा तत्तत्संस्कारहोमं जुहुयात् । अग्न्यन्तरं प्रविश्याम्यन्तरद्वार-
स्तस्माद् दक्षिणे मेदिनीमभ्यर्च्य तत्स्थानं संपूज्य पुरुषसूक्तमेदि-
न्यादिमन्त्रं जपेत् । गर्भविनाशने चैवं हुत्वा गर्भं संशोध्य संस्थापयेत् ।
गर्भं विनाशयार्थं सर्वं निष्कृतं तदाभिचारिकं भवति राज्ञो ग्राम
यजमानार्थकानाम् । तस्मात् सर्गयत्नेन गर्भं संस्थापयेत् । अन्त्येष्ट
कार्यं विष्णुसूक्तं विमानपालकदैवत्यं तत्तत्संस्कारहोमं जुहुयात् ॥

विमानोपरि स्तूपिकीलादवस्तादन्त्येष्टकास्थाने चतुर्वेदादि
मन्त्रात् स्तूपिकीले विष्णुसूक्तं जप्त्वाभ्यन्तरे ध्रुवरेरत्नन्यासहोमं च
दग्निं परिस्तीर्य ध्रुवस्थापनोक्तबद्धोमं हुत्वा पूर्ववद् रत्नानि विन्यस्य
स्थापनासूक्तं चोवाये संस्थाप्य तन्मवीकरणं कृत्वा कौतुकाद्यैः सह
प्रतिष्ठां कारयेत् । ध्रुवे नष्टे पूर्ववद् द्रव्यैर्वेरं सलक्षणं प्रतिष्ठां कारयेत् ।
नखद्वयगणायैरुत्पादितमहाभेरं हीनाभं चेद् धेरशुद्धयर्थं जलावासादिर्न
कृत्वा शान्तिहोमं हुत्वा तत्स्थाने रत्नन्यासं कृत्वा स्थापनोक्तहोमं
हुत्वा संस्थापयेत् । अन्यालयस्थाप्यहोममतिनिष्कलम् । क्रियान्वितं
वेरं स्याचेत्, तद् वेरं भूमौ पिपाय विभिनाहृत्य शेषाक्रियां कृत्वा
रिधिना स्थापयेत् ॥

यथाविधि यथास्थाने स्थापितं महावेरं निर्दोषं भेत् तस्य
 चारुयेत् । अद्यानाशयितं चेद् राजराष्ट्रविनाशाय भवति । तद्दोष-
 शमनाय पौण्डरीकाग्रौ महाशान्तिं हुत्वा विमशतं भोजयित्वा सुवर्ण-
 दानं गोदानं च हुत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् । आचार्यादिरङ्गानेन
 स्थापितं चेदाभिचारिकं भवति । तद्दोषशमनार्थं महाशान्तिं हुत्वा
 यथाविधिः पुनः स्थापनां कारयेत् । रत्नन्यासार्थं वा रत्नानामलाभे
 सुवर्णं निक्षिप्य विष्णुसूक्तं वैष्णवं जुहुयात् । बीजानामलाभे यवं
 शालिधान्यं वा निक्षिप्य सौम्यं वैष्णवं जुहुयात् । विमानार्थं शिला-
 ग्रहणे दारुग्रहणे च क्रियाहीने विपर्यासे वैष्णवं विष्णुसूक्तं इन्द्राहुतिं
 विच्छिन्नं व्याहृत्यन्तं जुहुयात् । द्वारस्तम्भभुवङ्गपतङ्गकवाटवोधिका
 चोच्चरतुलास्तम्भानामन्यदनुक्तानां ममाणहीने इष्टेऽग्निदग्धे जीर्णे
 कृमिकृष्टे च तं त्यक्त्यान्यगाहृत्य पूर्ववत् संयोज्याभ्युक्ष्य नित्याग्नौ
 वैष्णवं सौम्यमाग्रेयं हुत्वा पर्याग्नपञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा तत्तदधि-
 दैवत्यं जुहुयात् । प्रमादान्मण्डपग्राकारगोपुरादिष्वग्निना दग्धेऽग्नि-
 पाते वाताहते च शीघ्रं पुनःसम्भानं कृत्वा हवनीयाग्निकुण्डं कृत्वा
 वास्तुहोमविधिना वास्तुहोमं हुत्वा विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं वैष्णवमाग्रेयं
 व्याहृत्यन्तं जुहुयात् । आलयेऽग्निदाहादिसम्भवेऽञ्जामौ पारमात्मिक-
 मीक्षाराघटाग्नीतिविच्छिन्नमिन्द्राहुती आग्रेयं विमानाङ्गहोमं व्याह-
 त्यन्तं जुहुयात् । देवं कलशैः संस्नाप्य चन्दनेन तनुमाळिप्य विश्वे-
 पतोऽभ्यर्च्य हविर्निषेदयेत् । ध्रुववेरादिबेरेष्वग्निदाहादिसम्भवे देवं
 क्षमामन्त्रेण क्षमस्वेति प्रणम्य याचयेत् । कुम्भं संस्थाप्य देवं कुम्भे
 समावाह्याञ्जामौ कुम्भं संस्थाप्य महाशान्तिं हुत्वा देवं बालालये
 नीत्वा संस्नाप्याभ्यर्च्य शीतकुम्भं निदप्यात् । ध्रुववेरादिबेराणां
 युक्त्या यथोक्तविधिना संस्कारं कृत्वा पुनः प्रतिष्ठाप्याचरेत् ॥

चोरशत्रुभयादर्चनं कर्तुमशक्तश्चेद् बेरमाहृत्यान्यालये प्रपान-
 स्थानादन्यत्र यावत् तत्रार्चनायुक्तं तावत्कालं यथाहाभमर्चयेत् ।
 तदयुक्तश्चेदन्यस्मिन्नालये प्रतिष्ठाप्यार्चनं कारयेत् ॥

नदीतटाकसमुद्रसम्बाधे ग्रामादिविनाशने च वनपार्श्वे पर्वत-
पार्श्वे मनुष्यैरगोचरे चोरशत्रुदुष्टैश्चिरकालसङ्कुले देशे च चण्डालाद्य-
शुच्यधिष्ठितस्थाने च राजाद्या वान्यत्र मनोरमे च निर्भये विस्तीर्ण-
देशे ग्रामादौ तत्समीपे सति तास्मिन् विमानं विधिना कृत्वा तद्देवं
सर्पदमादृत्य प्रतिष्ठाप्यार्चयेत् ॥

पूर्वालयध्रुववेरं नष्टं चेत् कौतुकादीन् समाहृत्य विधिना ध्रुववेरं
च कृत्वा तत्तत्कौतुकादीनेवं संस्थापयेत् ॥

सर्वस्मिन्नालयेऽर्चनं कर्तुमशक्तश्चेत् कूर्चनं विन्यस्य यथालाभ-
यचेयेत् ॥

राजा राष्टान्तराधिप्रितवेरमाहृत्य स्थापनं यदीच्छेत् स्वराष्ट्रे
मनोरमे देशे विमानं विधिवत् कृत्वा विधिना संस्थाप्याभ्यर्च्य विमा-
नाङ्गवास्तुविन्यासं कृत्वाथवा ग्रामादौ वास्त्वङ्गालये वान्यस्मिन्नालये
वा संस्थापयेत् । अन्यस्मिन् पर्यदेवावाससमीपे पर्याद्विमानं कर्तुमश-
क्तश्चेत्, तस्मिन् प्रारभ्यान्तरे तद्वाङ्गे वा भूमिशुद्धिं विना प्रसाद-
प्रतिमां कृत्वा प्रतिष्ठाप्यार्चने कृते तस्य मूलस्थानार्चनाफलमचिरादेव
सिध्यतीत्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते कर्षणादिपुनः-

संस्कारविधिर्नाम त्रिषष्टितमः पटलः ॥

अथ चतुःषष्टितमः पटलः ।

अथ ध्रुववेराणां संस्कारप्रायश्चित्तं वक्ष्ये । प्रमाणहीनं चेरमज्ञा-
नात् स्थापितं चेद् राजराष्ट्रविनाशाय भवति । तदोपशमनार्थाय महा-
शान्तिं कृत्वा तद् विमानं तद् वेरं विधिवत् स्थापयेत् ॥

पेरार्थं दारुग्रहणक्रियाहीने कल्पनाविपर्यासे च ब्राह्मं वैष्णवं
शैवं व्याहृत्यन्तं कृत्वा विधिवत् कारयेत् । शूलानां प्रत्येकं तत्तदुक्त-
मानादित्रिचतुष्पञ्चपट्यवमात्रहीनं चेत् ताम्रेण रज्जुना वा सम्पूर्णं
वैष्णवं पुरुषसूक्तं द्रुह्यः स्वाहाद्यद्रोमं कृत्वा पुनरारमेत् ॥

स्नेहद्रव्यचूर्णकपायद्वौषधिहीने प्रयोगविपर्यासेऽष्टबन्धनमृदा-
लेपनपटाच्छादनाभरणादीनि क्रमहीने विपर्यासे वर्णन्यतिक्रमणे वै-
ष्णवं ब्राह्मं रौद्रमैन्द्रमागेयं महाभूतदैवत्वं
व्याहृत्यन्तं हुत्वा यथाविधि यथाक्रमेण कारयेत् । मृगमयं महावेरं
मध्यचित्रं न कुर्वीत । तथा सौवर्णं राजतं ताम्रजं च कुर्याच्चेदाभि-
चारिकं भवति । तद् बेरं क्षीघ्रं परित्यज्य शान्तिहोमं हुत्वा विधिवत्
कारयेत् ॥

शैलजं दारवं रतनजमर्धचित्रं वा कारयेत् । बेरेऽनुक्तवर्णानुले-
पने कृत्रिमवर्णैर्निर्वासाद्भिः प्रक्षाल्य पद्मानौ वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुष-
सूक्तं जयाघैर्हुत्वा पश्चादुक्तवर्णाल्लेपयेत् । इष्टकाकल्पितं सुधया कृत्वा
ध्रुववेरं नष्टसकशिलया कृतं स्त्रीपुंश्चिलया विपर्यासकृतमायसपापाण-
चूर्णं छद्मनहिङ्गुलैलायैः संयुक्तं बेरं पक्वं मृगमयं शूलोपरि रज्जुब-
न्धनमृदालेपनयदिश्वर्करालेपनपदाच्छादनादिहीनेऽज्ञानादर्यलोभाद्वा
स्थापितं चेदाभिचारिकं भवति । तच्छीघ्रमपहाय पद्माग्रौ वैष्णवं वि-
ष्णुसूक्तं श्रीभूमिदैवत्वं यद्देवादीन् ब्राह्मं रौद्रमैन्द्रमागेयं वारुणं सर्व-
दैवत्वं हुत्वा धैतन्महाशान्तिः सर्वदोषोपशमनं भवति । पश्चात् तद्
बेरं विधिवत् संस्कृत्य विधिना स्थापयेत् । कौतुकादिविम्बेष्वायसक-
पित्तललोहाद्यनुक्तद्रव्यैर्भिः कृत्य प्रतिमां कृत्वाज्ञानात् स्थापितं चेत्
तदाभिचारिकं भवति । तद्दोषशमनार्थं महाशान्तिं हुत्वा सलक्षणं
बेरं कृत्वा विधिना स्थापयेत् । स्थानकासनशयनानां कौतुकं स्थान-
कमासनं वा शयनं नैव कारयेत् । दैविके चार्पे क्षेत्रे पौराणिके
यथापूर्वं तथाचरेत् । अन्यथा महत्तरो दोषो भवति । कौतुकादिषु
बेरे निर्दोषेऽर्च्यमाने लोहगौरवसंवेद्यं नैव कारयेत् । अन्यथा यजमा-
नविनाशो भवति । अर्च्यमानेषु कौतुकादिषु विवर्णरूपे विवर्णे हर्ष-
राद्येषुक्ते तच्छक्तिं महाबेरे समारोप्य विवृतनिम्बशुद्धिं कृत्वा पुनः
स्थापनमाचरेत् ॥

अभ्यर्च्य परिस्तीर्याज्येन चरुणा वैष्णवं धात्रादिपद्दैवत्वं
दौनारिकमन्त्रं च हुत्वा मार्जनोपलेपननिर्वालयद्वोधने हीने वैष्णवं

वारुणं वायव्यं वैष्णवसेनं च हुत्वा देवेशस्य स्नानहीने वैष्णवं वारुणं हुत्वापोहिष्ठाभयाद्यैरभ्युक्षणं मन्त्रस्नानं वा कृत्वा ध्रुववरस्य पुष्पन्यासं हित्वा कौतुकस्यार्चने कृते वैष्णवं विष्णुसूक्तं जुहुयात् । तथैव पुष्पन्यासं कारयेत् ॥

घात्रादिपर्वदेवार्चनाहीने वैष्णवं शतशो जुहुयात् । पुनरर्चयेत् । एककालार्चनाहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं हुत्वा द्विगुणमर्चयेत् । द्विकाले द्विगुणं त्रिकाले त्रिगुणमेकाहार्चनाहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं श्रीभूमिदैवत्यं हुत्वा द्व्यहं द्विगुणं त्र्यहं त्रिगुणमेवं द्वादशाहान्तं वर्धयेत् । द्वादशाहातीते चौपासनाग्निमाधाय वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदैवत्यं हुत्वा देवेशमष्टचत्वारिंशत्कलशैर्देवं संस्नाप्याभ्यर्च्य निवेदयेत् । माहातीते यदि मवेदालयाभिमुखे सभ्याग्निमासाथ वैष्णवं विष्णुसूक्तं श्रीभूमिदैवत्यं सर्वदैवत्यं च हुत्वा देवेशं शताष्टकलशैः संस्नाप्य प्रभूतं च निवेदयेत् । एवं मासे प्रकुर्वीत । द्विमासे द्विगुणं त्रिमासे त्रिगुणमेवं संवत्सरान्तं वर्धयेत् । संवत्सरेऽतीते पद्माग्नौ महा-
शान्तिं सकृद्व्रुत्वा वैष्णवान् ब्राह्मणांश्च भोजयित्वा देवेशं प्रतिष्ठाक-
लशैः संस्नाप्य पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् । अस्य पुनः प्रतिष्ठायामभ्यु-
न्मेपाभिवासौ हित्वान्यत् सर्वं पूर्ववत् समाचरेत् । एककाले हवि-
निवेदने हीने वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं हुत्वा द्विगुणं निवेदयेत् । द्विकाले
द्विगुणं त्रिकाले त्रिगुणं निवेद्य पश्चान्मूर्तिहोमविहीने वैष्णवं शतशो
हुत्वाष्टकलशैः संस्नाप्य यथोक्तहीनं द्विगुणं हुत्वाग्निं संरक्षयेत् । अश-
क्येष्वुल्लापमग्निं समिध्यारोपयेत् । अथवा स्वात्मन्यारोप्य लौकिका-
ग्नानुपानरोहेषोवा गविष्ठ इत्यहरहर्जुहोति । सोपदंशं हविरप्रत्यक्षमपहं
शीतं पर्युषितं स्थालिशेषयुतं पात्रान्तरगतं लक्षितं विसृतमन्यजाति-
दर्शितमग्न्यादिगर्हितं निवेदित चेत् त्यक्त्वा वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यमा-
ग्रेयं वारुणं वायव्यं दशशो हुत्वा पुनर्देवं निवेदयेत् । अशुचिना स्पृष्टे
निवेद्यं चेत् तत् त्यक्त्वा देवमानयेत् (१) । कौतुकविष्णादि नृपादिभि-
र्वापहतं चेत् तद्देशं शुद्धिं कृत्वा शान्तिहोमं हुत्वा तस्मिन् रत्नं सुवर्णं
कूर्चं वा संन्यस्य ध्रुवे वार्कमण्डले वा देवपाराय नित्यं समम्यर्च्य

पूर्वद्रव्येणोत्कृष्टद्रव्येण पूर्ववत् प्रमाणेनोत्कृष्टप्रमाणेन वा वेरं सलक्षणं कृत्वा कान्तावेक्षणं पूर्ववत् प्रतिष्ठापयेत् । देव्योर्विना देवस्य विम्बमपहतं चेत् पूर्वद्रव्येण पूर्वप्रमाणेन वेरं कृत्वा प्रतिष्ठाप्य विवाहक्रिया नैव कारयेत् । देव्योर्विम्बमपहतं चेत् तथैव कृत्वा विवाहक्रिया च कारयेदित्येके ॥

मधुच्छिष्टक्रियाहीने विपर्यासे च वैष्णवं ब्राह्मं रौद्रं सौरमाग्नेयं व्याहृत्यन्तं हुत्वा पुनःसंस्कारं कारयेत् । कौतुकादिपीठसङ्घाते ध्रुवस्थापने च दक्षिणावनने मृत्युः पश्चिमेऽर्धहानिरुत्तरे वृद्धिहानिः पूर्वे द्रव्यहानिस्तिर्यग्गते चाग्नेयादिकोणेषु चैवं क्रमेण फलानि भवन्ति । तच्छिरःशुशिच्छिद्रे मनःस्थं वेरोऽतिकृश क्षयरोगाय भवति । स्थूले महाव्याधिर्हस्वेऽप्यनायुष्यादि दीर्घे त्वनाद्यदिर्भवत्यन्याङ्गेषु रार्धहानिस्तस्मात् सर्वश्रयत्नेन वेरं सलक्षणं सुन्दरं कृत्वा विधिना संस्थापयेत् । ध्रुवस्थापनादिमहाप्रतिष्ठायाः पूर्वमनुक्तदोषप्रायश्चित्तं कापिलेन घृतेन पद्माग्नौ विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदैवतं व्याहृत्यन्तं यजेत् । सर्वदोषस्य क्षान्तिर्भवति ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते तद्द्रुववेरादिसंस्कार-
प्रायश्चित्तविधिर्नाम चतुःषष्टितमः पटलः ॥

अथ पञ्चपष्टितमः पटलः ।

अथ पात्रपरिच्छदाद्याभरणादीनां दोषदुष्टं चेत् तत्तत्स्थाने संयोज्य सन्धानं कृत्वा प्रोक्षणैः प्रोक्ष्यादरेत् । अयोग्यश्चेत् तद् द्रव्यं विसृज्य पचनालयेऽग्निकुण्डेऽग्निं परिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं तदधिदैवतं जुहुयात् । निर्दोषानाहृत्य पूर्वोक्तेन मन्त्रेण संस्कारहोमं हुत्वा तद् देवेशाय दद्यात् । तत्तत्संस्कारहीने दोषद्रुष्टद्रव्येण कृतं कार्यं सर्वं निष्फलं भवति । तस्मात् सर्वश्रयत्नेन निर्दोषोक्तप्रमाणेन संयुक्तं सर्वसंस्कारं कृत्वैवाहरेत् ॥

प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तं यक्ष्ये । अङ्कुरार्यणकाले ब्रह्मसोमादिदिग्देवानामर्चनाहीने हविर्हीने च तत्तद्दैवतं वैष्णवं हुत्वा पुनरभ्यर्च्य

निवेदयेत् । अन्यस्मिन् सर्वदोषेषु वैष्णवं ब्राह्मं सौम्यं चान्यदेव-
तानां तच्चदैवत्यं च हुत्वाचरेत् । अङ्कुरार्पणहीने चाभिचारिकं
भवति । तस्मात् सर्वकर्मणामङ्कुरार्पणं कृत्वाचरेत् । अज्ञानादर्थ-
लोभादकृत्वा कर्म समाचरेद् यदि, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमि-
दैवत्यं वैष्णवं ब्राह्मं सौम्यं व्याहृत्यन्तं हुत्वाङ्कुरार्पणोक्तदेवानां
मूर्तिमन्त्रैश्च जुहुयात् । कालापेक्षा न पुनरप्यङ्कुरार्पणं कृत्वा कर्म-
माचरेदिति । देवस्य यानि कर्माणि अङ्कुरार्पणे कृते तानि सर्वाणि
निष्ठतानि सर्वाणि निर्वितान्तं समाचरति । अक्षिमोचनात् पूर्वं
पीठसङ्घातकाले रत्नानामलाभे सुवर्णं निक्षिप्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं
जुहुयात् ॥

अक्षिमोचनहीने चार्कराहुसौराणामुदये चैकनेत्रेऽर्धे वाक्षि-
मोचने कृते सर्वं नाशाय भवति । तदोपशमनार्थं वैष्णवं विष्णुसूक्तं
पुरुषसूक्तमेकाक्षरादिनवग्रहदैवत्यं हुत्वा पुनरक्षिमोचनं कारयेत् ।
गवादिदर्शनद्रव्यहीने गोदानसूक्तं तद्द्रव्याधिदैवत्यं वैष्णवं च हुत्वा
उत्तद् द्रव्यं विधिवद् दर्शयेत् । अधिवासपञ्चगव्याधिवासहीने
वैष्णवं रुद्रदैवत्यं क्षीराधिवासे वैष्णवमाथर्वणं च हुत्वा तत्रात्-
सङ्कल्प्य जलाधिवासनं कारयेत् । अथवा शान्तिं हुत्वैकाहं याधि-
वासयेद् । अधिवासनहीने महाशान्तिं हुत्वाधिवासयेत् । अथवा
कुम्भोदकैरभिषेचयेत् । यज्ञशालां महावेदिप्रमाणहीने चाधिक्येऽनु-
क्तदेशे वा कृतेऽलङ्कारहीने तद्देशाधिपदैवत्यं वैष्णवं विष्णुसूक्तं श्री-
दैवत्यं च जुहुयात् । ध्रुववेरस्याक्षिमोचनान्ते वेरशुद्धिक्रियाहीने
विपरीते च वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं रौद्रमारुपं वारुणं च हुत्वा-
चरेत् । यथोक्तेऽग्निकुण्डं हीनाधिकेन माने तत्कृतश्चेद् ब्राह्मं
सौम्यमाग्नेयं जुहुयात् । परिस्तरणकूर्चपरिधिरामित्राणि घ्राज्यपात्र-
सुवादीनां प्रमाणहीने न्युनेऽपि मिन्दाहुतीसावित्रीं व्याहृत्यन्तं
जुहुयात् । उत्तरतः स्थानेऽग्निं परिकल्प्य प्रोक्षणोल्लेखनं कृत्वा मधि-
तालाभे वैष्णवं भूमिदैवत्यमाग्नेयं व्याहृत्यन्तं हुत्वाचार्यागारादन्यथो-
त्रियागाराद् वाग्निमाहृत्य गार्हपत्याग्निकुण्डे निषायाधारं हुत्वाधा-
रान्ते तमग्निं वर्षयित्वान्वाहार्याग्निकुण्डेऽग्निं प्रणीय पश्चादाहवर्गये

तत्पश्चादावसथ्ये तत्पश्चात् सम्ये च पश्चादब्जग्नौ चाग्निं प्रणीय
तं कृत्वा विपरीते तत्तन्मन्त्रे हीने वैष्णवमाग्नेयं ब्राह्मं साम्यं च
हुत्वा तण्डुलैरेकजातीयैर्द्विप्रस्थैः पक्कंश्च नवनीतं गव्यं लौकिकाग्नौ
पक्वमाज्यमेतौ पुनस्तद्गोमे समन्त्रकं संस्कृत्य जुहुयात् । आज्यचरौ
च माक्षिककृमिरोमपिपीलिकादिपतने तद् व्यपोह्य हव्यमाहुत्य
प्राजापत्यमाग्नेयं ब्राह्मं वैष्णवं जुहुयात् । अन्यालाभे तद्दोषमपोह्य
दर्भैरुत्पूयोदीप्य पूर्ववत् प्रायश्चित्तं हुत्वा पुनरुत्पूयाहरेत् । आचारै
कृतेऽन्यनुगते अयं ते योनिरिति समिधौ तद् भस्म समारोप्य
तस्मिन् लौकिकाग्नौ निधाय समिधाग्निं विनिक्षिप्योज्ज्वालय परि-
पिच्य मिन्दाहुतीं विच्छिन्नं वैष्णवं व्याहृत्यन्तं यजेत् । परिस्तर-
णादिसम्भारेषु परिधीनूर्ध्वसमिधौ चाग्निदाहे च्छेदे भेदे विच्छिन्ने
नाशे पुनस्तत्तत् प्रयुज्जीत । महाव्याहृतिमाग्नेयं वैष्णवं हुत्वा
विशेषेऽनुक्ते सर्वत्र सुवेण होतव्यहविर्विशेषेऽनुक्ते तदाज्येनाज्यालामे
षाज्यचरुणा होममाचरेत् । उक्तद्रव्यालाभे कापिलेन घृतेन वैष्णवं
विंशतिर्यजेत् । प्रायश्चित्ते होमाग्निकुण्डेऽनुक्तेन नित्याग्निकुण्डे चुल्ल्या
चाग्निं परिपिच्य प्रायश्चित्तं जुहुयात् । रत्नादि पूर्ववत् वस्त्राणां लक्षणे
हीने दोषच्छेदादियुते तं त्यक्त्वान्यत् प्रयुक्तश्रीमन्त्रं वैष्णवं यजेत् ।
अण्डलाजिनलामे प्रत्येकं वस्त्रमाहुत्य वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं जुहुयात् ।
सोरणानां प्रमाणहीने न्यूने च पृथक् पृथक् द्वाराधिपदैवत्यं विंशति-
र्यजेत् । दर्भमालाहीने त्वार्प वैष्णवं जुहुयात् । कुम्भस्य प्रमाणहीने
सम्हस्फुटितकालादियुते तन्तुवस्त्रयुग्मविहीने च रत्नगजताक्ष्यायुधा-
ष्टसुवर्णचिह्नादिकुम्भप्रक्षेपणार्थसौवर्णादिहीने तस्मिन् देवे..... ।
तस्माद् यत्नेन प्रक्षिपेत् । तेषां यथोक्तालाभे प्रत्येकं सुवर्णशकलं
वा निक्षिप्य पुरुषमूक्तं वैष्णवं ब्राह्मं त्रयस्त्रिंशन्मुनिमन्त्रं विंशति-
राग्नेयं दशकृत्वो जुहुयान् । कुम्भे साधिते वैष्णवं विष्णुमूक्तं पुरुष-
मूक्तं ब्राह्मं त्रिंशदाग्नेयमर्घं त्रिंशत् पर्यायतो जुहोति । अन्यत् कुम्भं
सद्गृह्य पूर्ववत् नाधयेत् । साधिते कुम्भे च कुलुटकाकायस्पृश्यस्पृष्टे
तद् व्यपोह्य वैष्णवं विष्णुमूक्तं पुरुषमूक्तं ब्राह्मं सौरमाग्नेयमब्जग्नौ
प्रत्येकं शताष्टकं हुत्वान्य कुम्भं सद्गृह्य पूर्ववत् साधयेत् । अस्पृश्य-

स्पर्शने विम्ने स्तपनोक्तक्रमेण स्तपनं कृत्वा पूर्ववत् प्रायश्चित्तं हुत्वा,
 भकुम्भकुटाद्यैर्होमे स्पृष्टे तत् संशोध्य पूर्ववत् कुण्डं कृत्वाधारं हुत्वाग्नेयं
 वैष्णवं वारुणं मूले होमं गतशो जुहुयात् । सुवादीनामलाभे तद्रूपं
 ध्यात्वा सुवैष्णवं कुर्यात् । वैष्णवं ब्राह्मं सौरमाग्नेयं जुहुयात् ।
 आजमाद्विपदधिक्षीराज्यं गृहीतं चेद् वैष्णवं ब्राह्ममाग्नेयं सौरं हुत्वा
 व्याहृत्यन्तं पृथक् पृथक् यजेत् । अग्निकुण्डार्थं सिकतमृदौ चाशुभे
 देशे समाहृतं चेद् वारुणं वैष्णवं हुत्वा, इन्धने सधूमजन्तुकण्टको-
 पयुतेऽग्नौ प्रक्षिपेद्येत, तत् त्यक्त्वान्यं प्रक्षिप्याग्नेयं वैष्णवं व्याहृ-
 तीजुहुयात् । वस्त्रादिद्रव्येषु प्रपायां वान्यस्मिन् देवार्थं कल्पिते-
 प्वग्निना दग्धे वैष्णवं ब्राह्मं सौरमाग्नेयं व्याहृत्यन्तं दशकृत्वो
 जुहोति । कौतुकादिवेराणां चतुर्दशकलशविन्यासविपर्यासे वैष्णवं
 पङ्कतीशदैवत्यं हुत्वा स्नानकाले वेराविपर्यासे पञ्चवारुणं वैष्णवं, शय-
 नस्थानविपर्यासे वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं प्रत्येकं दशपर्यायतो जुहोति ।
 शौचशंसने विपरीते ब्राह्मं हुत्वा पर्षदेवानामावाहनजुष्टाकारस्वाहा-
 कारार्चनाविहीने च वैष्णवं विष्णुसूक्तं ब्राह्मं सौरं त्रयस्त्रिंशजुत्वा सर्वेषां
 होमानां यथोक्तविपर्यासे हीने च वैष्णवं विष्णुसूक्तं च सकृज्जुत्वा
 यथोक्ते जुहुयात् । शयनस्थं देवं प्रमादाक्षुप्तं चेत्, श्रीदैवत्यं च
 हुत्वा यजेत् । तथैव शाययेत् । अध्ययनहीने सारस्वतमष्टाधिकशतं
 मोचनहोमी द्वौ वास्तुहोमस्यैकं पञ्चाग्नीनां पञ्च-
 पौण्डरीकाग्नेरेकं ब्राह्मस्य ऋत्विजौ द्वौ स्तपने वैकं वास्तुदेवार्चन-
 स्यैकं स्थापनार्थं द्वौ चैते षोडश ऋत्विजा भवन्ति । एतेषामलाभे
 यथालाभं सदृशं वस्त्रयित्वा कुर्यात् । कुण्डानां लक्षणं चाग्न्याना-
 धारविशेषं तत्तल्लोकाधिदैवत्यं जातवेदस्मरूप ब्राह्मासनस्य लक्षणं
 होमद्रव्ययुक्तमृषिच्छन्दोदेवतं सग्न्योसमायुक्तमाहुतीप्रयमावार प्रयोगं
 सर्वं संस्मृत्य विधिना कारयेत् । प्रतिष्ठेन्सर्वस्तपनोत्सवादीनि देवस्य
 नैमिषिककार्येषु पुरश्चरणप्रदानादूर्ध्वं तत्कर्मवद्वात् पूर्वमाचार्यस्य ऋ-
 त्विजादीनामाशौचं न लिप्य तत्तदोपाय वैगुण्यं न स्यात् । आचार्य-
 स्थापकादीनि ऋत्विजो यजमानश्च भवेत्यदसनं दसनं शपनं वा कृते
 वैष्णवं विष्णुसूक्तं ब्राह्ममारिषं सारस्वतं यजित्वा तदनुब्राप्य कार्य-

मारभेत् । आचार्यादिभ्यो दक्षिणाकालार्तिं वैष्णवं मुनिमन्त्रम-
ष्टोत्तरशतं यजित्वा यथाक्तदक्षिणां दत्वाल्पदक्षिणो यागो यजमानं
ददाति । यज्ञं सदाक्षिणं फलायत्तम् । तस्माद् यज्ञस्य दक्षिणा जीवो
भवेत् । कौतुकादिर्षिष्ठे रत्नादीनामलाभे रत्नं सुवर्णं वा निक्षिप्य
वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं वायव्यमग्निदैवत्यं हुत्वा सभ्याग्नौ शेष-
होमे हीने वैष्णवमग्नेयं दशशो हुत्वा नित्याग्निकुण्डे सभ्याग्निस्था-
पनाहीने पूर्ववत् प्रायश्चित्तं हुत्वा श्रेत्रियागारतोऽग्निं निघायाधारं
हुत्वा नित्यहोमं निशा चरेत् ॥

कौतुकादिभ्यो धुचेराद् दीपाद् दीपमिवावाहयेत् । अज्ञानात्
तत्कुम्भजलेन तेपामावाहने कृते महचरो दोषो भवति । ततः शीघ्रं
शुद्धोदकेन श्वेतवर्णैर्त्पादिना संस्नाप्य देवमनुमान्य वैष्णवं विष्णु-
सूक्तं पुरुषसूक्तं च हुत्वा पूर्ववद् धुचेरादावाहयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तविधिर्नाम

पञ्चपष्ठितमः पटलः ॥

अथ पदपष्ठितमः पटलः ।

अथ नित्यार्चनाप्रायश्चित्तम् । प्रातरादित्योदयान्मध्याह्ने मध्या-
ह्नादस्तमये च क्वाटोद्घाटने हीने शीघ्रमुद्घाटनं कृत्वा नित्याग्नौ
सुवर्णां वा संस्नाप्य वैष्णवं मन्त्रं त्रिंशद्वृध्त्वा द्विगुणं निवेदयति ।
शर्करागारग्रीहितुपाङ्गारयुतं चेद् वैष्णवं रौद्रं वायव्यं व्याहृत्यन्तं
हुत्वा पश्चान्निवेदयेत् । मासिककेशवल्मीककृमिकूटपतनान्यनेकशायैः
सम्भवे देवं संस्नाप्य वैष्णवं विष्णुगायत्रीं श्रीभूमिदैवत्यमष्टोत्तरशतं
हुत्वा तद्द्विगुणं निवेदयेत् । प्रातरर्चनामेवमर्कोदयात् पूर्वं पक्षं
हविरुपदंशं सोम्यं चादित्यास्तमयात् पश्चाद् देवस्य सार्चनं कृत्वा
तद्भविनिवेदयति । ताम्बूलमुपसंस्कृतसलेपकेश्यापितजन्तुसृष्टं निवे-
दयेच्चेद् वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं च हुत्वा पुनस्ताम्बूलं निवेदयेत् ॥

अथ बलिप्रायश्चित्तम् । सुरार्पितनुष्पाणां वस्माद् बलं विव-
र्धते, तस्माद् बलिरिति रूपावम् । तदथं देवेशं निवेद्य तं त्रिकाले-

वैष्णवं विष्णुसक्तं चारुणं नचदैवत्यं हुत्वा पुनः स्नपनं कारयेत् । तत्सन्ध्याकाले नैमित्तिके स्नपने प्राप्ते नैमित्तिकं समाप्य पञ्चाग्नित्य-
 पूजां समाचरेत् । पूर्वरात्रौ प्रतिसरवन्धनशयनहीने वैष्णवं श्रीभूमि-
 दैवत्यं सौदर्शनं हुत्वा तत्कालात् पूर्वं शयनाधिवासनं कृत्वा सद्यः
 प्रतिसरवन्धनं कारयेत् । एकचरेऽपि शयनं विना प्रतिसरवन्धनं सद्य-
 एव कारयेत् । अङ्कुरार्पणे कृते स्नपनहीने वैष्णवं सौम्यं श्रीदैवत्यं वैष्णवं
 हुत्वा पुनः स्नपनं कारयेत् । स्नानश्च भ्रौ पङ्क्तौ वा प्रमाणहीनेऽधिके
 वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं पङ्क्तीशदैवमन्त्रं विष्णुविष्वक्सेनार्चनाहीने
 वैष्णवसेनं वैष्णवं पङ्क्तीशस्वार्चनाहीने तत्तन्मन्त्रं वैष्णवं यजेत् ।
 कलशानां प्रमाणहीनेऽधिके वैष्णवं वायव्यमाग्नेयं हुत्वा मृद्धीने
 वैष्णवं महीदैवत्यं पर्यतानां तत्तद्वर्णं प्रमाणहीने वैष्णवमाग्नेयं सन्धा-
 न्येषु वैष्णवं वायव्यमङ्कुरे हीने गारुडं व्याहृतीहुत्वा पञ्चगव्यक्रमहीने
 वैष्णवं रौद्रं हुत्वा मन्त्रहीने वैष्णवं रौद्रं हुत्वा पञ्च-
 गव्यादिद्वादशद्रव्येषूपरिमाणे हीने तत्तदाधिदैवत्यं वैष्णवं हुत्वा
 द्रव्याणां सङ्ख्ये विपर्यासे तत्तदाधिदेवार्चनाहीने मन्त्राणां सङ्कुले
 हीने च नित्याग्नावष्टोचरशतं वैष्णवं यजेत् । पुण्यपुष्पाद्यनुद्रव्या-
 षामे ययालामं सङ्गृह्य तत्तदाधिदैवत्यं च वैष्णवं हुत्वा साधिते
 फलशे भिक्षे चान्यकलशमादाय तथैवापर्याम्यर्च्य वैष्णवं दशशो
 हुत्वा विपर्यासो धृतद्रव्ये स्नापयेत् । वैष्णवं तत्तद्द्रव्याधिदैवत्यं
 हुत्वा द्रव्य मंसाध्य शुद्धोदकं वा स्नापयेत् । कलशन्यासे कृते श्व-
 काकाद्यस्पृश्यस्पर्शनेऽन्य कलशमादाय पूर्ववत् मंसाप्य शान्तिं वैष्णवं
 हुत्वा यथोक्तद्रव्येषु तृमिकीटादिपतने तं त्यक्त्वान्यद्रव्यं सङ्गृह्य
 वैष्णवं द्रव्याधिदैवत्यं हुत्वा द्रव्याणामलामे वैष्णवं हुत्वा सुवर्णनिक्षेपे
 उक्तद्वादशवस्त्रालामे वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं हुत्वा चत्वारो वाञ्छाय
 भवत्येव स्नपनं कारयेत् ॥

अथोत्साप्रायश्चित्तम् । ध्वजारोहणहीने चोत्सवे कृते तदुत्सवं
 निष्फलं भवति । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ध्वजारोहणं कृत्योत्सवं कार-
 येत् । उक्तमासे श्रौततन्त्रध्वजमृगं गङ्गल्य ध्वजारोहणं कृत्वा प्रा-
 नादर्थलोभाद्वा येन केनचिदुत्सवं कुर्यादिद् द्वितीयमासे तद्दिनेऽमृगं

कर्मतीर्थात् पूर्वतीर्थात् पूर्वं तीर्थमङ्कुरार्थं मृगग्रहणं कृत्वोत्सवमार-
भेत् । अस्य प्रायश्चित्तं चरेत् । वैष्णवं विष्णुसूक्तं ध्वजं गारुडं वैष्ण-
क्सेनं सौदर्शनं प्रतिदिनोत्सवाधिपदैवत्यं व्याहृत्यन्तं सकृद्वधुत्वा
वैष्णवान् सम्पूज्योत्सवं कारयेत् । अस्योत्सवस्यावभृथं नक्षत्रतिथि-
वारदैवत्यं तद्दिनोत्सवाधिपदैवत्यं च हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् ।
ध्वजारोहणकाले तु ध्वजं गरुडप्रतिष्ठाहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं ध्वजं
गारुडं दशशो हुत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् । तस्मिन् काले ध्वजदेवं
चक्रं विष्णक्सेनं तद्दिनेश्चार्चनाहीने वैष्णवं तदैवत्यं हुत्वा पुनरभ्यर्च्य
निवेदयेत् ॥

भेरीताडने हीने रौद्रं व्याहृत्यन्तं महाहुतीर्हुत्वा भेरीताडनं
कारयेत् । ध्वजारोहणे कृते पश्चाद् गरुडस्य निवेदने हीने वैष्णवं
ध्वजं गारुडं सकृद्वधुत्वा द्विगुणं निवेदयेत् । तस्य मृद्भान्निवेदेन
हीने रौद्रं वैष्णवं ध्वजं गारुडं हुत्वा यत्नेन मौद्रिकाक्षं निवेदयेत् ।
ध्वजे चोराद्यपहृते वातावपभिमे शीर्णे नष्टेऽशनिपाते वा वैष्णवं वाय-
व्यमाग्नेयं गारुडं ध्वजं हुत्वा पूर्ववद् ध्वजमाहृत्यालयं मदक्षिणीकृत्य
पूर्ववद् ध्वजमारोहयेत् । ध्वजगरुडस्याफाशचारित्वाद् तस्य वर्षाति-
षाधा न दोषाय भवतीत्येके । कालोत्सवे चोक्तवासहीनेऽन्यमासे
तद्दिनेऽवभृथं सकृद्वधुत्वा उत्सवं कारयेत् । अस्य प्रायश्चित्ते वैष्णवं वि-
ष्णुसूक्तं ध्वजं गारुडं दशशो हुत्वा वैष्णवान् सम्पूज्याचार्यदक्षिणां
दापयेत् ॥

उत्सवादी स्नपने हीनं वैष्णवं वारुणं हुत्वा शुद्धोदकैराभिषे-
षयेत् । उत्सवार्थप्रतिसरबन्धने हीने वैष्णवं वैष्णक्सेनं गारुडं सौदर्शनं
हुत्वा पुनस्तथैव गृहीयात् । यागशालायां कुम्भवेदीप्रमाणहीनेऽधिके
च वैष्णवमाग्नेयं भूमिदैवत्यं तोरणानामलाभे दौवारिकदैवत्यं दर्भ-
मालाविहीने त्वार्धमलङ्कारविहीने श्रीदैवत्यं प्रातःकाले चालिं निर्वापो-
त्सवे हीने वैष्णवं वैष्णक्सेनं तभ्योत्सवाधिदैवत्यं हुत्वा साये द्विगुण-
सूक्तं कारयेत् । साये हीने वैष्णवं चालिरक्षणदैवत्यं हुत्वा चालिदानं
कारयेत् । चालिद्रव्यपात्रे भिक्षे नष्टे भूनां पतिते पूषे च प्रायश्चित्तं
हुत्वा भूतपीडे चालिं क्षिपेत् । देवस्य द्विगुणार्चने हविर्निवेदने हीने
वैष्णवं विष्णुसूक्तं वैष्णक्सेनं शान्तिं हुत्वा तबतर्पणं कारयेत् । यथोक्तः

होमे हीने वैष्णवं विष्णुमुक्तं ध्वजिद्वयधृत्वा यथोक्तं जुहुयात् ।
 चक्रगीतापितानां रुम्भदेवानामर्चनहविर्निवेदनहीने वैष्णवं विष्णुमुक्तं
 वैष्णवास्तेन गारुडं सौदर्शनं सकृद्धृत्वा पुनरभ्यर्च्य निवेदयेत् । देव-
 शर्यालङ्कारहीने वैष्णवं श्रीदैवत्यं हुत्वा नृत्तगेयविहीने वैष्णवं रौद्रं
 स्तोत्रध्वनिहीने ब्राह्मं सारस्वतं भक्तैः परिहृतिहीने वैष्णवं नैऋत्यस्तेन
 अपिष्ठाश्रीविहीने वैष्णवं सौम्यं चामराद्यहीने वैष्णवं वायव्यं धूपहीने
 वैष्णवं श्रीदैवत्यं दीपहीने वैष्णवं वायव्यमाग्नेयमास्थाने देवस्य स्नान-
 हीने वैष्णवं त्रिमो निवेदने हीने वैष्णवं विष्णुमुक्तं तद्दिनाधिपदैवत्यं
 हुत्वा पुनरुत्सवं कारयेत् ॥

चक्रगीतामितानां पतने तथैवोद्धृत्य स्नापयित्वा तदैवत्यं
 वैष्णवं हुत्वा भूमौ पतिष्ठानामर्घ्यपुष्पशोपे पूर्ववद् बलिमापाद्य वैष्णवं
 बलिरक्षकदैवत्यं हुत्वा पुनराचरेत् । पतिते बिम्बेऽङ्गहीने पद्माग्रौ
 महाशान्तिं हुत्वा तच्छक्तिं ध्रुवरे समारोप्यार्चयेत् । बेरं स्नापनं
 बलिबेरं वायव्योत्सव कारयेत् । अङ्गहीनं बेरं पुनःसन्धानविधिना
 पुनःसन्धानं कृत्वा पुनःप्रतिष्ठां कारयेत् । नदीसमुद्रपार्श्वे पर्वतपार्श्वे
 वा विमानो यथैव दृश्यते, तत्र विस्तीर्णे मृष्टेऽमृष्टे ध्वजारोहणं कृत्वा
 तस्यालयस्य परितो बलिदानमुत्सव च कारयेत् । तत्समीपे ग्रामादौ
 सत्यन्तपलिदानमुत्सवं च कारयेदित्येके । गानं तु न वदेत् । श्री-
 दैवत्यं वैष्णवं चादित्राणां पतने ब्राह्मं रौद्रमाचार्यादीनां पतने.....

• णध्वजादीनां पतने ध्वज वायव्यं वारुणं हुत्वा तत्काले कलहं
 रुभिरसावेऽग्निदग्धे च वैष्णवमाग्नेयं ब्राह्मं रौद्रं तद्दिनाधिपदैवत्यं हुत्वा
 तत्तीर्थोद्दिनात् पूर्वं रात्रौ प्रतिसरशयनौ हीने वैष्णवं श्रीभूमिदैवत्यं
 सौम्यं नौ समाचरेत् । तीर्थस्नाने कालातीते वैष्णवं वारुणं स्कन्द-
 दैवत्यं हुत्वा ध्वजारोहणे हीने वैष्णवं गारुडं हुत्वावरोहणं च
 बलो हीने वैष्णवं तदालयगतपर्यदैवत्यं हुत्वा ध्वजारोहणादुत्स-
 वान्तस्नपने हीने वैष्णवं विष्णुसुपत जयादीनां मूर्त्तिमन्त्रैश्च जुहुयात् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते विमानार्चनाकल्पे

मित्यर्चनामलिरूपनोत्सवविधिप्रायश्चित्त

नाम षट्षष्टितमः पटलः ॥

अथ सप्तपष्ठितमः पटलः ।

अथातोऽद्भुतशान्तिः । महाग्रेरे स्वेदरुधिरस्त्रावरोदनजरूपन-
 हसनचलनधूम्रीकृताद्यैः सत्यालयाभिमुखे पौण्डरीकाग्निं साधयित्वा
 वैष्णवं विष्णुसूक्तमीङ्कारादीन् हुत्वा देवेशं शताष्टकलयैः संस्त्राप्या-
 म्यर्घ्यं निवेद्याचमनं दक्षिणां दत्त्वा कृमिकीटवलमीकृतृणाद्युद्भवे
 पद्माग्रौ पूर्ववद्भुत्वा ब्राह्मणभोजनं च कृत्वा देवं बालालये प्रतिष्ठाप्य
 नवीकरणं कारयेत् । विमानाद्वा देवे पतितेऽशनिपाते सहानासिक-
 समुद्भूते देवेशं शताष्टकलयैः संस्त्राप्य विशेषपूजां कृत्वा अभूतं निवेद्य
 पुनःसन्धानं कारयेत् । आकाशे प्रतिद्वयदर्शने सौरमन्त्रान् वैष्णवं
 दशशो हुत्वा दिग्दाहे तदाग्रेयं तत्तद्दैवत्यं वैष्णवं तथैव हुत्वा वर्षे
 पारुणं वैष्णवं त्रयस्त्रिंशद्भुत्वाकाले चन्द्रक्षये पूर्णे प्रतिपद्दर्शने महो-
 त्पाते महाशान्तिं हुत्वा देवेशं विशेषतोऽभ्यर्च्य निवेद्य ब्राह्मणभो-
 जनं च कारयेत् । रक्तक्षीदर्शने आलयाभ्यन्तरे ब्राह्मणेस्मदेशे वा
 तद्देशं संशोभ्य वैष्णवं भूदैवत्यं शतशो हुत्वा देवालये चण्डालादि-
 प्रवेशे तयालयं सम्यक् संशोभ्य देवेशं संस्त्राप्य शान्तिं हुत्वा श्राप-
 क्षताशौचयुक्तैर्वेददूषकपापण्डैर्दीक्षितैर्देवब्राह्मणगुरुराजनिन्दकैः स्पृष्टे
 तैः स्पृष्टहविर्निवेदने च देवेशं चतुर्विंशत्कलयैः संस्त्राप्य वैष्णवं
 विष्णुवक्तं दौवारिकदैवत्यं इविःपालकदैवत्यं च हुत्वा विधिनाभ्यर्च्य
 त्रिगुणं निवेदयेत् । खयोतश्टककाकाद्यैः सरीसृपाद्यैः कृकलासाद्यै-
 रन्तर्गृहे प्रविष्टे सम्माज्योपलिप्य पञ्चगव्यैः समभ्युक्ष्य दौवारिकं
 वैष्णवं दशशो हुत्वा लयाद्वा बाह्ये प्रावाराभ्यन्तरे सर्वत्र महापातकादि-
 स्पृष्टिलोकशत्रुभिर्वसत्याः सम्मन्त्रे स्रतिकोदक्याद्यस्पृश्ये प्रविष्टे तत्रा-
 च्छिष्टमूत्रपुरीषविसर्जने च सर्वं संशोभ्य श्रुदा च गोमयेनोपलिप्य
 सिकताभिर्वा तस्माद् विष्ण्वर्चनमेव कर्तव्यमिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्ते विमानार्चनाकल्पे

अद्भुतशान्त्यादिमायश्चित्रविधिर्नाम

सप्तपष्ठितमः पटलः ॥

अथ अष्टपष्टिनमः पटलः ।

अथातो नारायणस्य दिव्यभवनं बक्ष्ये । परमात्मनः स्वप्रकाशाद्देव्यमण्डमभवत् । तदन्तर्भूतानां सर्वेषामण्डानामुपरि सनातनं नित्यमचिन्त्यं देवैरप्यनभिलक्ष्यं नित्यशुद्धमुक्तस्वभावंः पुरुषैरनुभूयमानं वैष्णवं धाम । तत्र विष्णुलोकाश्चत्वारः । आमोद प्रमोदः सम्मोदो वैकुण्ठमित्येकैकोपरि यथाक्रमेण भवति । तस्मिन् हेममय-प्राकारगोपुरतोरणशतसहस्रैः कनककुसुमादिभिरलङ्कृतममृतजलपरिपूर्णवापीभिः सर्वतः प्रमासमाने दिव्यलोके सहस्रादित्यसङ्काशं हेममयं द्वादशतल्लयुतं नित्यज्ञानक्रियैश्वर्यदिव्यपरिजनैर्युतं मन्दिरम् । तस्मिन् व्योमनिलये परमात्मा स्वयं कल्पिते देवीभूषणायुधैः सहा-मोदे विष्णुः प्रमोदे महाविष्णुः सम्मोदे सदाविष्णुर्वैकुण्ठे सर्वव्यापी परमात्मा नारायणाद्या आसीना भवेयुः । तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवानां परमं च दैवतमिति । यदा यदा प्रजाः सृजेयेति सोऽकामयत्, तदा तदा स्वाभिमतानुरूपस्वरूपगुणस्थितशक्त्या स्वलीलयैवेदं प्रपञ्चकार्यं कारणभावेन यथापूर्वं ससर्ज । सर्वेषां जीवानां प्रभोः सिसृक्षोस्तद् ब्रह्मणः स्येच्छया महाभूतानि सम्भवन्त्यात्मन आकाशः सम्भूत आकाशाद् वायुर्वायोरग्निरग्नेरापोऽद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या औपथ्य औपथिभ्योऽन्नमन्नाद् भूतानि जायन्त इत्येकदा प्रलीनकाले भुजङ्गशयने शयितस्य नारायणस्य नाभिकमलाद् ब्रह्माभवत् । भगवदंशाद्यतुर्मुखो जगत् सर्वं सृजतीति विज्ञायते ॥

अथ देहोत्पत्तिः । औपथीभ्योऽन्नमुपजायते । तदन्नं पुरं प्राप्य व्यतिष्ठत् । तत् त्रिविधं भवति । एकं सूत्रशरीरमेकं पुरुषाणां शुक्रमेकं स्त्रीणां शोणितमेकं शुक्लशोणितयोः क्षीरे सर्पिरिव सर्वव्यापी मायाशक्तिर्मवति । पुरुषबीजमूलसमन्वितं शुक्रं, स्त्रीकुचमूलसमन्वितं शोणितम् । तौ च संयोगकाले देवयोगेन वायुना गर्भालयं प्रविशति । तत्रैकरात्रोपितं कललं, द्विरात्रोपितं युबुदं, त्रिरात्रोपितं मांसं, चतुरात्रोपितं पैशलं, पञ्चरात्रोपितं घनं, षड्रात्रोपितं परुमं, सप्तरात्रोपितं बन्धनम्, अष्टरात्रोपितं क्लृमारं, नवरात्रोपितं यौवनं, दशरात्रोपितमवयवम्, अर्धमासे पिण्डाकृतिर्मासे शरीराकृतिः, मासद्वये

शिरोबाहुप्रदेशादिमासे जठरकटिप्रदेशाश्चतुर्मासे पादद्वयं, पञ्चमासे रोमकूपानि, षष्ठमासेऽस्यसङ्घातः, सप्तमासे जीवमकाशोऽष्टमासे प्रचलनं करोति । अत ऊर्ध्वं जायते । स्नायुमज्जास्थिरेतोमयानि त्वग्रक्तमांसानि श्लोणितमयानीत्येवं षट्कोशविकृतं त्वमुधिरमांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्ल इति क्रमेणैकैकशोऽन्तर्भूता सप्तधातुमयं गात्रम् । शुक्राधिके पुरुषः, श्लोणिताधिके स्त्री, द्वयोस्तुल्यं नपुंसकं भवति । पुंसो वा स्त्री वा परस्परभावेन स्त्रीपुंसो रेतोगर्भवर्ण इति विज्ञायते ॥

अथातः पृथिव्यादिसहाभूतानां समवायः । शरीरं यद् दृढं सा पृथिवी । यद् द्रवस्त्वदम्भः । यद्गुणं तत् तेजः । यः सञ्चरति, सोऽनिलः । यद् सुषिरं तदाकाशम् । श्रोत्रादीनि ज्ञानेन्द्रियाणि । श्रोत्रमाकाशे वायौ त्वगगनौ चक्षुरप्सु जिह्वा पृथिव्यां घ्राणमेवेन्द्रियाणां यथाक्रमेण शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा विषयाः । वाक्पाणिपादपायूपस्थाः पृथिव्यादिसहाभूतेषु क्रमेणोत्पन्नाः कर्मेन्द्रियाणि । तेषां क्रमेण वचनादानगतिविसर्गानन्दाश्च विषयाः । मनोबुद्धयहङ्कारचित्ता इत्यन्तःकरणचतुष्टयाः । तेषां क्रमेण सङ्कल्पविकल्पाध्यवसायानामात्मावबोधनानुस्मृतार्थं मनःसंस्थानं गलान्तरं बुद्धेर्वदनमहङ्कारस्य बृहदयं चित्तस्य नाभिरित्यस्थिचर्मनाडिरोममांसानि च पृथिव्यंशानि । सूत्रश्लेष्मरक्तशुक्लस्वेदान्यपाम् । क्षुत्तृष्णानिद्रालस्यमोहमैथुनान्यग्नेः । प्रचरणाविलेखनस्थूलापुन्नेपादीनि वायोः । कामक्रोधलोभमोहमयान्याकाशस्य । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धार्थे पृथिवीगुणाः । तेषु गन्धविहीनाधत्तारोऽर्था गुणाः । गन्धरसविहीनास्त्रयोऽग्नेः । शब्दस्पर्श इति द्वौ वायोः । शब्द एवाकाशस्य । सात्त्विकराजसतामस इति त्रयो गुणाः । अहिंसा सत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यविकल्पनाक्रोधश्रूपास्तिक्यार्जवमिति सात्त्विकलक्षणानि । अहं कर्त्ताहं भोक्ता इत्यभिमानगुणा राजसलक्षणानि । निद्रालस्यतन्द्रयादीनि तामसलक्षणानि । ऊर्ध्वं सात्त्विकं मध्ये राजसं तिमिरान्धकाराज्ञानं तामसमिति । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्यमिति चतुर्विधावस्थाः । ज्ञानकर्मेन्द्रियान्तःकरणचतुष्टयचतुर्दशकरणैर्युक्तं जाग्रत् । अन्तःकरणचतुष्टयैरेव संयुक्तं स्वप्नम् । चित्तविहीनान्तःकरणैर्युक्तं सुषुप्तिः । केवलमुक्तं

तुर्यमिति । उन्मीलनिमीलितं जीवमध्यस्थपरमात्मजीवात्मनोर्मेध्य-
स्थोऽतो जीवात्मा क्षेत्रज्ञ इति विज्ञायते ॥

सोऽपि पञ्चभूतेन्द्रियदेहगुणाहङ्कारचतुष्टया इत्येते पञ्चविंश-
त्मकः पुरुषः पञ्चविंशात्मको देहः पञ्चविंशात्मकं परमात्मनो देहमिति
विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिमोक्षे दिव्यमवनादि-
देहलक्षणविधिर्नाम अष्टपष्ठितमः पटलः ॥

अथ एकोनसप्ततितमः पटलः ।

अथातो नाडीचक्रं वक्ष्यते । कन्दोद्भूताः सप्तविंशतिः सहस्रा
नाडयः । तेषु ख्याताश्चतुर्दश । इडा पिङ्गला सुषुम्ना सरस्वती वारु-
णा पूषा हस्तिजिह्वा यशस्विनी विश्वोदरा कुहूः पयस्विनी शङ्खि-
न्यलम्बुषा गान्धारीति । आसामादौ तिस्रो मूर्ख्याः । तिस्रसु
सुषुम्नैव प्रधाना । व्यक्ता वैष्णवी सात्त्विकी मुक्तिमार्गेति विद्वद्भिः
कथिता । सा कन्दमध्ये मूर्धान्तं स्थिता । तस्या दक्षिणे भागे दक्षि-
णनासान्तं स्थिता पिङ्गला । तस्यां भास्करधरति । इडा वामभागे
वामनासान्तं स्थिता । तस्यां चन्द्रधरति । तौ राजसतामसौ विषामृतौ
स्याताम् । सुषुम्नायाः पूर्वभागे चोर्ध्वाधोगता मेढ्रान्तं स्थिता कुहूः ।
अपरे चोर्ध्वभागे जिह्वान्तं स्थिता सरस्वती । पिङ्गलायाः पूर्वभागे
चोर्ध्वादधोगता दक्षिणपादान्तं स्थिता यशस्विनी । अपरे दक्षिण-
नेत्रान्तं स्थिता पूषा । इडायाः पूर्वभागे चोर्ध्वादधोगता वामपादान्तं
स्थिता हस्तिजिह्वा । अपरे वामनेत्रान्तं स्थिता गान्धारी । हस्तिजि-
ह्वाकुहोर्मध्येऽधश्चोर्ध्वं गता सर्वगामिनी विश्वोदरा । यशस्विनीकु-
होर्मध्येऽधश्चोर्ध्वं गता सर्वगामिनी वारुणा । पूषासरस्वत्योर्मध्ये
दक्षिणकर्णान्तं स्थिता पयस्विनी । गान्धारीसरस्वत्योर्मध्ये वाम-
कर्णान्तं स्थिता शङ्खिनी । अलम्बुषा कन्दमध्यादधोयत्रा सर्वगामिनी

पायुमूलान्तं स्थिता । एतास्त्वन्याः सिराशाश्चत्यपत्रवत् समुत्पन्ना
इति विज्ञायते ॥

अथातो नाडीचक्रेषु प्राणापानव्यानोदानसमाना नागकृकर-
कूर्पदेवदत्तधनञ्जया इति दश वायवः सञ्चरन्ति । एतेषु प्राणादयः
पञ्च वायवो मुख्यः । तेषु प्राण एव मुख्यः । प्राणस्थानमास्यना-
सिकयोर्मध्यं हृन्मध्यं नाभिमध्यं पादाङ्गुष्ठमिति । पञ्जरवावर्तमणि-
प्रभो निश्वासोच्छ्वासकांश्च प्राणो हृत्पद्मं मांसमेत्यावर्चमानो नासिके
करोति । अपान इन्द्रनाभिं समावर्त्य विष्णुविसर्जनं करोति । व्यानः
सन्निगतोऽग्निवर्णः पादानि चेष्टादीन् करोति । उदानः किञ्चल-
सदृशः कण्ठमाश्रित्याक्षपानादिपोषणक्रियां करोति । समानो
व्योमामः क्षीरे सर्पिरिव सर्वान् व्यापकश्चरणशयनादिकं करोति ।
नागः श्वेतः कण्ठं समाश्रित्योद्वारादीनि करोति । कूर्मो रक्तो नेत्रं
समाश्रित्य निमीलनोन्मेषणादि करोति । कृकरः कृष्ण सदरं समा-
श्रित्य क्षुत्पिपासादीनि करोति । देवदत्तः पीतवर्णः सर्वगतस्तन्त्री
करोति । धनञ्जयः श्यामायः सर्वशोफादि कर्म करोति । जीवात्मा
जननो नित्यः शुद्धः सर्वगतोऽक्लेद्योऽदामोऽच्छेद्योऽशोष्य इत्येवं
भूतदेहं प्रविश्य शुभाशुभकर्माणि करोति । तत् कर्म द्विधा भवति ।
पेरिकप्रदं दानार्हिता चेति । आमुष्मिन्प्रदमन्यानि पुण्यपापानि
सर्वाणि भवन्ति । देवयोगाद् देहावस्थाने स्वकर्मनुरूपं प्राप्य तत्कर्म-
फलं भक्षयित्वा फले निर्बन्धकाकाशं प्रविशति । आकाशो भूत्वा
पायुं प्रविशति । वायुर्भूत्वाभिं प्रविशति । अग्निर्भूत्वापः प्रविशति ।
आपो भूत्वाभ्रं प्रविशति । अश्वो भूत्वा भूर्मा वर्षति । तत् ओषधिषु
धनस्पतीन् प्रविशति । ओषधीरूपोऽधमन्नाद् रेतो मांसशोणितौ
भवति । ततः स्वविषयां योनिं प्रविशति । दिवमश्नुद्वा च परिणतो
जायते चैवं शेषशस्य परस्परसम्बन्ध इति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैद्यनाथे गरीनिधौषे नाडीचक्रसूत्रं

मार्दणोनसप्ततिष्ठमः पटलः ॥

अथ सप्ततितमः पटलः ।

अथ देहमयं जन्म कृत्वा भयामयपाशबन्धिते भगवन्मायया
 कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्यद्विसादीनि करोति । द्वारे निष्क्रम्य पापी-
 ययीं योनिं प्रपद्य पुनर्जायमानः स्वर्गनरकफलेषु प्रवर्तते । तस्माद्
 भगवन्मायया तिरोहितत्वाद् भगवन्तं समाभित्य नारायणमुपास्य,
 उपासनात् सोऽपि भक्तवत्सलत्वात् स्वमायां विमोचयति । ततः स-
 म्यग् ज्ञानं प्रविशति । पश्चादात्मधर्मसंयुक्तो भगवदाराधनं करोति ।
 तदाराधनेन संसारांस्तरति । ममो जीवात्मा परमात्मानं नारायणं
 प्रविशति । सोऽप्यपुनरावृत्तिकं प्रसादयति । पश्चात् कृतकृत्यो भवति
 संसाराभिर्मुक्तः सोऽपि । समाराधनविशेषाच्चतुर्विधपदावाप्तिः, सालोक्य-
 सांभीष्यसारूप्यसायुज्यमिति । आमोदप्राप्तिः सालोक्यम् । प्रमोदप्राप्तिः
 सांभीष्यम् । सम्मोदप्राप्तिः सारूप्यम् । वैकुण्ठप्राप्तिः सायुज्यमिति ।
 नित्यानवयममृतरसपानवत् सदा वृत्तिकरं परमात्मनो नित्यनिर्षेवणं
 तद् विष्णोः परमं पदं यद्गुणाद्धर्मं देहमर्धं तस्मिन् हेमामं त्रिकोणं
 बहिर्मण्डलं तन्मध्ये बिन्दुना सह रेखीजान्वितं उरलतं तन्मध्ये
 मण्डलपुरुषो यद्गुरुषो यद्गुणैः पिङ्गलाभो द्वितीर्षश्चतुःशृङ्गः पण्णेत्रो
 हस्तेषु दक्षिणेऽप्ययमक्षयकृत्पुत्रो वाभेषु वरदसुखसदगयुतक्षिपादः
 पीताम्बरधरः किरीटादिसर्वाभरणसंयुक्तो दक्षिणवामयोः स्वाहास्व-
 धाम्या सहितः सर्वदेवैः परिभूतः । तद्धर्मं नवाक्षुलं कन्दोत्सेधं चतु-
 रक्षुलोत्सेधायामं त्वगादिभिर्भूषितं मण्डलाकृतिः कन्दमध्ये न.....ल-
 द्धारयुतं चक्रम् । तच्चक्रं पुण्यपापैः प्रचोदितः प्राकारपो भ्रमते जीवः
 तस्योर्ध्वं तिर्यङ्गोर्ध्वमधोगताष्टप्रकृतिरष्टधा कृटिला नागरूपा.....
मुक्तिद्वारमर्धं कन्दपार्श्वस्थं वा कुण्डलिनी नाभ्या-
 मुपरि वितस्त्या हृदयं सत्र सर्वं प्राविष्टितं हृदयेऽर्कमण्डलं तस्मिन् स-
 फारवीजान्वितं सहस्रज्वालायुतं ज्योतिर्ज्वलति । तन्मध्ये मण्डल-
 पुरुषो विष्णुमूर्तिस्तरुणादित्यसङ्काशो हेमाभो हिरण्यमभ्रकेशनख-
 युक्तः पीताम्बरधरः भीवत्साङ्गश्चतुर्भुजः शङ्खचक्रधरोऽभयकवच-
 धितहस्तो रक्तास्यनेत्रपाणिपादः सुधिस्थित्यन्तकरणो देवीभ्यां स्व-
 परिपदैः सहितः स्थितः । तद्धर्मं नाभामि श्रद्धास्फटिकसङ्काशं चन्द्र-

विभ्वं तस्मिन् ऋकारवीजान्वितममृतं स्रवन् श्वेतरोचिः । तन्मध्ये
मण्डलपुरुषो नारायणमूर्तिः शुद्धस्फटिकसङ्काशः पीताम्बरधरः श्री-
वत्साङ्गश्चतुर्भुजः शङ्खचक्रधरोऽभयकलत्रवलम्बितहस्तः पद्मोदरदला-
भनेत्रो रक्तास्यपाणिपादः किरीटकेयूरहारादिसर्वाभरणभूषितो दे-
वीभ्यां स्वर्पद्मैः सहितः स्थितः । तस्योपरि मूर्ध्नि सुषुम्नाया अग्रे
शुक्तिद्वारम् । तस्मिन् शिरःपद्ममधोमुखमूलं षोडशदलैर्युक्तममृतपाश-
सहस्राभिमण्डितं पुरुषं प्रावयतीति विज्ञायते ॥

अथ कन्दादुत्थितं द्वादशाङ्गुलं ज्ञाननालमणिमा महिमा लघिमा
गरिमा ऐशित्वं वशित्वं प्राप्तिः प्राक्काम्यमित्यष्टैश्वर्यदलोपेतं विद्यात्म-
फणिकं विद्याफेसरसंयुक्तयधोमुखं हृदयकमलं प्राणायामैर्विकसितमूर्ध्व-
मुखं भवति । तस्यान्तःकर्णिकायां मध्ये महागिरिव ज्वलन् विश्वा-
ग्निर्विश्वतोमुखमापादतलमस्तकं सन्तापयति । तन्मध्ये नीवारशृङ्गवत्
तन्वी वह्निशिखा । तस्याः शिखाया मध्ये ज्वलन्तं ज्योतीरूपमेवं
सङ्कल्प्य तप्तजाम्बूनदप्रमः पीताम्बरधरः परमात्माख्यो रक्तास्यपाणि-
पादश्चतुर्भुजः शङ्खचक्रधरः स्वर्पद्मैः सह संस्थित इति नीवारशृङ्ग-
वत् तन्वी पीताभा स्यात् तनूपमा । तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा
व्यवस्थित इति श्रुतिः । तं विज्ञेयं ध्यानयोगेषु ध्यानचक्षुषा पश्येत् ।
सदा पश्यन्ति सूरय इति श्रुतिः । विश्वव्यापिनं विष्णुं ध्यानमथनेना-
विर्भूतं तेजोभासुरं भक्त्या सकलं सङ्कल्प्यावाह्यार्चयेत् ।
..... शूराय विष्णवे चार्चतेति श्रुतिः । तस्माद् विष्णुर्चनमेव
कर्तव्यमिति विज्ञायते ॥

अथ समाराधनं चतुर्विधं भवति । जपो हुतमर्चना ध्यानमिति ।
सावित्रीपूर्ववर्ष्णजमष्टाक्षरं द्वादशाक्षरं वा भगवन्तं ध्यात्वाभ्यसेत् । त
जपः । अग्निहोत्रादिहोमे हुतम् । गृहे देवायतने वोकतमार्गेण प्रतिमादिश्च
पूजनमर्चनम् । निष्कलसकलविभागं च ज्ञात्वाष्टाङ्गयोगमार्गेण जीवा-
त्मना परमात्मानुचिन्तनं ध्यानम् । एतेष्वर्चनं सर्वार्थमाधनं स्यात् ।
तत्र परमात्मेति पञ्चधा भवति । स एव पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मेति
भुतिः । तस्मात् पृथिव्यादिमहाभूतानां क्रमेण परमात्मनि भेदो वा

संभ्याहवनीयान्वाहार्यगार्हपत्यावसथ्यादिपञ्चामिवत् पञ्चधामीन् न्य-
क्रामद् विराट्..... इति श्रुतिप्रमाणादिः । पञ्चवायुभेदो
पञ्चमूर्त्तिभेदैर्भिद्यते । पोष्यमानः पञ्चभिः स्वगुणैः प्रसन्नैः सर्वानिमान्
धारयिष्यसीति ॥

तस्माद् विष्णुपुरुषसत्याच्युतानिरुद्धानामिति पञ्चानामादि
मूर्त्तिर्विष्णुः । तद्विन्नाश्चतस्रो मूर्त्तयः तद्विष्णोः श्रमापनोदाय चतु-
र्गुणमेति । तस्माद् ब्रह्म चतुष्पाद् भवति । पदार्धत्रिपात्क्रमेण धर्म-
ज्ञानैश्वर्यवैराग्या इति चतुर्मूर्त्तयो भवन्ति । आदिमूर्त्तेश्चतुर्मूर्त्तित्वाद्
क्रमेण विष्णुर्महाविष्णुः सदाविष्णुः सर्वव्यापीति ख्यातो नारायण
इति चतुर्मूर्त्तयो भवन्ति ॥

विष्ण्वंशः पुरुषः सत्यः । सदा विष्ण्वंशोऽच्युतः । सर्वव्यापि-
नोऽशोऽनिरुद्ध इति धर्मादिगुणैश्चतुर्धा भिद्यते । पुरुषः पुरुषात्मकः
परंपुरुषो धर्ममयमिति । सत्यः सत्यात्मको ज्ञानः सर्वतेजोमयमिति ।
अच्युतोऽपरिमितोऽपरिमितैश्वर्यः भीमतिरिति । अनिरुद्धो महात्
वैराग्यः संहार इति ॥

एतेषां रूपं पुरा वर्णेन विधिना चोक्तम् । एवं पञ्चमूर्त्ति-
नामभिर्गुरूपदेशसंयुक्तोऽष्टादशयोगमार्गेण व्यात्वावाष्टार्चयेदित्याह
मरीचिः ॥

इति वैखानसे मरीचिमोके विमानार्चनाकल्पे
देहलक्षणपञ्चमूर्त्तिभेदविधिर्नाम
सप्ततितमः पटलः ॥

॥ जानघायमः समाप्तः ॥

शुभं भूषात् ॥

LIST OF SANSKRIT PUBLICATIONS FOR SALE.

	RS	AS	P.
भक्तिमञ्जरी Bhaktimanjarī (Stuti) by H. H. Sūti Śrī Rāmā Varmā Mahārāja	1	0	0
स्यानन्दुरपुरवर्णनप्रबन्ध Syanandurapuravarnana- prabandha (Kavyā) by H. H. Sūti Śrī Rāmā Varmā Mahārāja, with the commentary Sundarī of Rājārāja Varmā Koil Tampuran	2	0	0

Trivandrum Sanskrit Series

No 1—देवम् Daiva (Vyākaraṇa) by Deva with Puruṣakīrti of Kṛṣṇaśukamuni (out of stock).	1	0	0
No 2—अभिनवकास्तुभमाला दक्षिणामूर्तिस्तवो Abhi- navakaustubhamālā and Dakṣiṇa murtistava by Kṛṣṇaśukamuni (out of stock)	0	8	0
No 3—नलाभ्युदय Nalabhyudaya (Kavyā) by Yāmāna Bhāṭṭa Bāṇa (second edition)	0	4	0
No 4—शिवलीलार्णव Śivalīlārnava (Kavyā) by Nīlakantha Dīkṣita (out of stock).	2	0	0
No 5—व्यक्तिविवेक Vyaktiviveka (Vyākaraṇa) by Mādhava Bhāṭṭa with commentary (out of stock)	2	12	0
No 6—दुर्घटवृत्तिः Durghatavṛtti (Vyākaraṇa) by Śrīmaddeva (out of stock)	2	0	0
No 7—ब्रह्मतत्त्वप्रकाशिका Brahmatattvapra- kāśikā (Vedānta) by Śrīmaddeva vati (out of stock)	1	0	0
No 8—प्रद्युम्नाभ्युदयम् Pradyumnabhyudaya (Nāṭaka) by Kāmā Varmā Bhāṇa (out of stock)	1	0	0

No 9— विरुपाक्षपञ्चाशिका Virupaksapancasika (Vedānta) by Virupākṣanātha with the commentary of Vidyācakrā vartin (out of stock)	0	8	0
No 10— मातङ्गलीला Matangalīla (Gṛīhikāraṇa) by Nīlakaṇṭha (out of stock)	0	8	0
No 11— तपतीसचरणम् Tapatisamvarana (Nāṭaka) by Kulasekhara Varmā with the commentary of Śivarama (out of stock)	2	4	0
No 12— परमार्थसारम् Paramarthasara (Vedānta) by Ādiśeṣa with the commentary of Rābhavānanda (out of stock)	0	8	0
No 13— सुभद्राधनञ्जयम् Subhadrādhanañjaya (Nāṭaka) by Kulasekhara Varmā with the commentary of Śivarama (out of stock)	2	0	0
No 14— नीतिसार Nītisara (Nīti) by Kāmandaka with the commentary of Śankarārya (out of stock)	3	8	0
No 15— स्वप्नवासवदत्तम् Svapnavasavadatta (Nāṭaka) by Bhāsa (second edition)	1	8	0
No 16— प्रतिज्ञायौगन्धरायणम् Pratijñayaugandha- rayana (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock)	1	8	0
No 17— पञ्चरात्रम् Pañcārātra (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock)	1	0	0
No 18— नारायणीयम् Narayaniya (Nīti) by Narayana Bhatta with the comment ry of Deśamūrtivarīya (see 2nd edition)	1	0	0
No 19— मानमेयोदयम् Manameyodaya (Uttamāraṇa) by Nārāyaṇa Bhatta and Nārāyaṇa Paṇḍita (out of stock)	1	4	0
No 20— अविमारकम् Avimaraka (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock)	1	8	0
No 21— बालचरितम् Bālacarita (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock)	1	6	0

- No 22—मध्यमव्यायोग-दूतवाक्य दूतघटोत्कच-कर्णभारो-
रुमङ्गानि **Madhyamavyayoga-Duta-
vakya-Dutaghatotkaca-Karna-
bhara and Urubhanga** (Nataka)
by Bhṛsa (*out of stock*) 1 8 0
- No 23—नानार्थार्णवसंक्षेप. **Nanartharnavasam-
ksepa** (Kośa) by Keśivasvamin
(Part I, 1st and 2nd Kāṇḍas)
(*out of stock*) 1 12 0
- No 24—ज्ञानकीपरिणयः **Janakiparinaya** (Kavya)
by Cakrī Kavi (*out of stock*) 1 0 0
- No 25—काणादसिद्धान्तचन्द्रिका **Kanadasiddhanta-
candrika** (Nyāya) by Gangādhara-
sūri (*out of stock*) 0 12 0
- No 26—अभिषेकनाटकम् **Abhisekanataka** by
Bhāsa (*out of stock*) 0 12 0
- No 27—कुमारसम्भव. **Kumarasambhava** (Kavya)
by Kālidāsa with the two comment-
aries, *Prakāśikā* of Arunagirinātha
and *Vivṛiti* of Nārāyaṇa Paṇḍita
(Part I, 1st and 2nd Sargas)
(*out of stock*). 1 12 0
- No 28—वैखानसधर्मप्रश्न. **Vaikhāṇasadharmapra-
śna** (Dharmasūtri) by Vākhāṇas
(*out of stock*) 0 8 0
- No 29—नानार्थार्णवसंक्षेप. **Nanartharnavasam-
ksepa** (kośa) by Keśivasvamin
(Part II, 3rd Kāṇḍa) (*out of stock*) 2 4 0
- No 30—वास्तुविद्या **Vastuvidya** (Śilpi) (*out of
stock*) 0 12 0
- No 31—नानार्थार्णवसंक्षेपः **Nanartharnavasam-
ksepa** (Kośa) by Keśivasvamin
(Part III, 4th, 5th and 6th
Kāṇḍas) 1 0 0
- No 32—कुमारसम्भव **Kumarasambhava** (Kavya)
by Kālidāsa with the two comment-
aries, *Prakāśikā* of Arunagirinātha
and *Vivṛiti* of Nārāyaṇa Paṇḍita
(Part II, 3rd, 4th and 5th Sargas)
(*out of stock*) 2 8 0

No 83—	वारुचसंग्रह Vararucasangraha (Vārūcama) with the commentary Dīpīprabhā of Nārāyaṇa (out of stock)	0	8	0
No 84—	मणिदपण Manidarpana (Nṛṇya) by Rājacūḍamaṇimakhin	1	4	0
No 85—	मणिसार Manisara (Nṛṇya) by Gopī- nātha	1	8	0
No 86—	कुमारसम्भव Kumarasambhava (Kṛṇya) by Kālidāsa with the two comment- aries, Pīkātīkī of Aruṇigiriśātha and Vāraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍita (Part III, 6th, 7th and 8th Skandas)	3	0	0
No 87—	आशोचाणकम् Asaucastaka (Smṛiti) by Vāraneś with commentary	0	4	0
No 88	नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (Śāstra) by Anurāṇḍa with the com- mentary Hṛṇyavatsya of Vidyā- ghaṭṭa Śaṛṇḍaṇḍa (Part I, 1st Kāṇḍa)	2	0	0
No 89—	चारुदत्तम् Carudatta (Nāṭya) by Bhāṣa (out of stock)	0	12	0
No 90—	अलङ्कारसूत्रम् Alankarasutra by Rājānaka Rūpaka with the Alankārasūtras of Mākhuka and its commentary by Sundarabādhya (second edition)	2	8	0
No 91—	अध्यात्मपटलम् Adhyatmapatala (Ved- ānta) by Āpīstambha with Vāraneś (Śaṭ Śāntara Bhagvat Pāda (out of stock)	0	4	0
No 92—	प्रतिमानाटकम् Pratimanataka by Bhāṣa (out of stock)	1	8	0
No 93—	नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (Kṛṇa) by Anurāṇḍa with the two commentaries Anurāṇḍaśāstra of Kṛṇaṇḍaṇḍa and Tīkārāṇḍa of Vidyāghaṭṭa Śaṛṇḍaṇḍa (Part II, 2nd Kāṇḍa 1st Skanda)	2	8	0
No 94—	तन्त्रसुद्धम् Tantrasuddha by Bhāṣa Vedottama (out of stock)	0	4	0

	RS.	AS.	₹.
No. 45—प्रपञ्चहृदयम् Prapancahṛdaya.	1	0	0
No. 46—परिभाषावृत्तिः Paribhasavṛtti (Vyākaraṇa) by Nīlakaṇṭha Dīkṣita.	0	8	0
No. 47—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhantasiddhānjana (Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvatī (Part I.)	1	12	0
No. 48—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Do. Do. (Part II).	2	0	0
No. 49—गोलदीपिका Goladīpika (Jyotiṣa) by Parameśvara.	0	4	0
No. 50—रसार्णवसुधाकरः Rasarnavasudhakara (Alaṅkāra) by Siṅga Bhūpāla.	3	0	0
No. 51—नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (Kośa) by Amarasimha with the two commentaries, Amarakośodghaṭana of Kṣīrasvāmin and Tikāsarvasva of Vandyaghaṭīya Sarvānanda (Part III, 2nd Kanda, 7-10 vargas).	2	0	0
No. 52—नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (Kośa) by Amarasimha with the commentary Tikāsarvasva of Vandyaghaṭīya Sarvānanda (Part IV, 3rd Kāṇḍa).	1	8	0
No. 53—शब्दनिर्णयः Śabdanirnaya (Vedānta) by Prakāśātmanayatindira.	0	12	0
No. 54—स्फोटसिद्ध्यन्यायविचार Sphotasiddhi-nyayavicara (Vyākaraṇa)	0	4	0
No. 55—मत्तविलासप्रहसनम् Mattavilasaprahasana (Nāṭaka) by Mahendravikramavarman. (out of stock).	0	8	0
No. 56—मनुष्यालयचन्द्रिका Manusyalayacandrika (Śilpī) (out of stock).	0	8	0
No. 57—रघुवीरचरितम् Raghuviracarita (Kāvya)	1	4	0
No. 58—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhantasiddhānjana (Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvatī (Part III).	2	0	0

- No 59—नागानन्दम् Nagananda (Nāṭika) by
Harṣadeva with the commentary
Vimarśinī of Śivarama (out of
stock). 3 4 0
- No 60—लघुस्तुति Laghustuti by Laghubhattārka
with the commentary of Rāghavānanda. 8 8 0
- No 61—सिद्धान्तसिद्धान्तम् Siddhantasiddhanjana
(Vedānta) by Kṛṣṇananda Śrīśrī
(Part IV) 1 4 0
- No 62—सर्वमतसंग्रह Sarvamatasangraha
(out of stock) 0 8 0
- No 63—किरातार्जुनीयम् Kiratarjuniya (Kāvya)
by Bhāravi with the commentary Sa
bdarthadīpikā of Citribhānu (1, 2
and 3 Sargas) 2 8 0
- No 64—मेघसन्देश Meghasandesa by Kālidāsa
with the commentary Prudīpā of
Dakṣiṇivartanātha 0 12 0
- No 65—मयमतम् Mayamata (Śilpa) by Maya-
muni (out of stock) 8 4 0
- No 66—महार्थमञ्जरी Maharthamanjarī (Dīrgha)
with the commentary Pīramālī of
Vīṇeśvarānanda 2 4 0
- No 67—तन्त्रसमुच्चय Tantrasamuccaya (Tantra)
by Nārāyaṇa with the commentary
Vimarśinī of Śāṅkara (Part I,
1-6 Pāṭalās) (out of stock) 8 4 0
- No 68—तत्त्वप्रकाश Tattvaparakasa (Āgama) by
Śrī Bhojideva with the commentary
latpā adīpikā of Śrī Kumāra 1 12 0
- No. 69—ईशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivaguru-
devapaddhati (Tantra) by Īśanāśiva
gurudevānanta Part I, Śāntānā
1 adī) 1 8 0
- No 70—आर्यमञ्जुसूत्रम् Aryamanjusrimula-
kalpa (Part I) 9 8 0
- No 71—तन्त्रसमुच्चय Tantrasamuccaya (Tantra)
by Śrī Bhojideva with the commentary
Vimarśinī of Śāṅkara (Part II 7-12
Pāṭalās) (out of stock) 3 8 0

	RS	AS	P.
No 72—इशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivaguru-devapaddhati (Tantra) by Isanasivagurudevamśī (Part II Mantrapāda)	1	0	0
No 73—इश्वरप्रतिपत्तिप्रकाश Isvarapratipatti-prakasa (Vedānta) by Madhusudana-mādhava	0	4	1
No 74—याज्ञवल्क्यस्मृति Yajnavalkyasmṛti with the commentary Bālakṛiḍa of Viśvanūpacārya (Part I — Ācāra and Vyavahāra Adhyāya)	3	4	0
No 75—शिल्परत्नम् Silparatna (Śilpa) by Śrī-kumara (Part I)	2	12	0
No 76—आर्यमन्जुश्रीमूलकल्प Aryamanjusrimulakalpa (Part II)	3	0	0
No 77—इशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivaguru-devapaddhati (Tantra) by Isanasivagurudevamśī (Part III, kriyapāda 1—30 Pāṭals)	3	0	0
No 78—अश्वलायनगृह्यसूत्रम् Asvalayanagrhyasūtra with the commentary Anvīra of Hiradittakārya	-	6	0
No 79—अर्थशास्त्रम् Arthasastra of Kautilya with commentary by Mahamahopādhyāya I Ganapati Śāstri (Part I, 1 & 2 Adhikāraṇa)	3	12	0
No 80—अर्थशास्त्रम् Do Do (Part II, 3—7 Adhikāraṇa)	4	0	1
No 81—याज्ञवल्क्यस्मृति Yajnavalkyasmṛti with the commentary Bālakṛiḍa of Viśvanūpacārya (Part II Pravāsitatadhyāya)	2	0	0
No 82—अर्थशास्त्रम् Arthasastra of Kautilya with commentary by Mahamahopādhyāya I Ganapati Śāstri (Part III 8—10 Adhikāraṇa)	3	1	0
No 83—इशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivaguru-devapaddhati (Tantra) by Isanasivagurudevamśī (Part IV, kriyapāda 31—41 Pāṭals and Yogapāda)	7	9	6

	RS.	AS	P.
No. 81—आर्यमञ्जुश्रीमूलकल्प Aryamanjusrimulakalpa (Part III)	2	0	0
No 85—विष्णुसंहिता Visnusamhita (Tantri).	2	8	0
No 86—भरतचरितम् Bharatacarita (Kāvya) by Kṛṣṇadāsa	1	8	0
No 87—सङ्गीतसमयसार Sangitasamayasaṛa (Sangita) of Saṅgītabhāṣa Paṇḍita	1	2	0
No 88—काव्यप्रकाश Kavyaprakāsa (Alinhāra) of Muṃṃṭabhāṣa with the two commentaries the Saṃpradaya prakāśinī of Śrī Viśvaśaṅkara and the Sālaśāstrī of Bhṛṅgopala (Part I, 1-5 Ullāsa)	3	0	0
No 89—स्फोटसिद्धि Sphotasiddhi (Vijayana) by Bhṛṅgāmśa	0	8	0
No 90—मीमांसाश्लोकवार्तिकम् Mimamsasloka-vartika with the commentary ḥaṭika of Śaṅkarabhaṭṭa (Part I)	2	8	0
No 91—होराशास्त्रम् Horasastira of Varāha-mihira with the Vivaraṇa of Rudra	5	0	0
No 92—रसोपनिषत् Rasopanisaṭ	2	0	0
No 93—वेदान्तपरिभाषा Vedāntaparibhaṣa (Vedānta) of Dharmarajadharmaśāstra with the commentary Prakāśikā of Poddāśikā	1	8	0
No 94—बृहद्देशी Brihaddeśi (Sangita) of Mātanga	1	8	0
No 95—रणदीपिका Ranadipika (Iyotisa) of Kṛṣṇaragavāṇa	0	4	0
No 96—रक्संहिता Rksamhita with the Bhāṣya of Śaṅkarabhaṭṭa and the commentary of Viśvaśaṅkara (Part I, 1st Adhyāya in 1st Aṣṭaka)	1	8	0

- No. 97—नारदीयमनुसंहिता *Naradiyamanusamhita*
(Smṛiti) with Bhāṣya of Bhava-vāmin. 2 0 0
- No. 98—शिल्परत्नम् *Silparatna* (Śilpa) by Śrī-
kumāra (Part II) 2 8 0
- No. 99—मीमांसाश्लोकवार्तिकम् *Mimamsasloka-*
vartika (Mīmāṃsā) with the com-
mentary Kāśikā of Sucaritamiśra
(Part II). 2 0 0
- No. 100—काव्यप्रकाशः *Kavyaprakasa* (Alaṅkāra)
of Maṃmatābhīṣṭa with the two com-
mentaries, *Sampradaya-prakāśinī* of
Śrīvidyācakra-vartin and *Sāhitya-*
candamānī of Bhaṭṭagopāli. (Part II,
6—10 Ullāsa). 5 0 0
- No. 101—आर्यभटीयम् *Aryabhaṭīya* (Jyotiṣi) of
Āryabhaṭīyārya with the Bhāṣya of
Nīlakaṇṭhaśomasiṅgha (Part I
Ganitapāda) 2 6 0
- No. 102—दत्तिलम् *Dattila* (Daṅgīta) of Dattila-
muni. 0 4 0
- No. 103—हंससन्देशः *Hamsasandesa* (Vedānta)
with commentary 0 8 0
- No. 104—साम्यपञ्चाशिका *Sambapancasika*
(Stuti) with commentary. 1 0 0
- No. 105—निधिप्रदीप *Nidhipradīpa* of Siddha-
śrīkaṇṭhaśomasiṅgha 0 1 0
- No. 106—प्रक्रियासर्वस्वम् *Prakriyasarvasva*
(Vyākaraṇa) of Śrī Nārāyaṇa
Bhaṭṭa with commentary (Part I) 1 0 0
- No. 107—काव्यरत्नम् *Kavyaratna* (Alaṅkāra),
of Arhaḍḍāsa 0 1 0
- No. 108—बालमार्तण्डविजयम् *Balamartanda-*
vijaya (Nāṭaka) of Datarājakaṇṭha. 1 1 0
- No. 109—न्यायसारः *Nyayasara* with the
commentary of Vasudevaśāstri. 1 6 0

No 110—आर्यभट्टीयम् Aryabhaṭīya (Jyotiṣa) of Aryabhaṭa with the Bhaṣya of Viṭṭalaśaṅkara (Part II Kārikāpāda)	1	0	0
No 111—हृदयप्रिय Hridayapriya (Vandyakī) by Parameśvara.	5	0	0
No 112—कुचेलोपाख्यानम् Kucelopakhyaṇa and Ajamilopakhyaṇa (Śuṅgita) by H. H. Śrī Rāma Varma Mahārāja	0	4	0
No 113—सङ्गीतकृत्य Sangitakṛtis (Gāṇa) of H. H. Śrī Rāma Varma Mahārāja	1	0	0
No 114—साहित्यमीमांसा Sahityamīmāṃsa (Alankāra)	1	0	0
No 115—ऋक्संहिता Rksamhita (with the Bhaṣya of Śaṅkara and the commentary of Venkṭaṭādhī Śrī) (Part II 2nd Adhyāya in 1st Aṣṭakī)	1	8	0
No 116—वाक्यपदीयम् Vakyapadīya (Vyākaraṇa) with the commentary Prakṛṣṭa prakāśa by Heharaṇa son of Bhūtarāja (Part I)	1	8	0
No 117—सरस्वतीकण्ठाभरणम् Sarasvatīkanta bharana (Vyākaraṇa) by Bhojadeva with the commentary of Śrī Nara- yaṇa Daṇḍinātha	1	8	0
No 118—बालरामभरतम् Balaramabharata (Nāṭya) by Balurāma Varma Vānari Mahārāja.	2	8	0
No 119—विवेकमार्तण्ड Vivekamarthaṇḍa (Vāṇī) of Viśvaṇṇaḍeṇa	0	8	0
No 120—शौनवीयम् Śaunakiya	0	8	0
No 121—वैखानसगम Vaikhanasagama (Tantra) of Marichi	2	0	0

Apply to:—

The Superintendent

Government Press,

Trivandrum